ЛННБ України ім.В.Стефаника
00815557 (V)

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобринської і Олени Пчілки.

Ціна 2 зар. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.
З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К Беднарського

В-2493

ПЕРШИЙ ВІНОК

ЖІНОЧИЙ АЛЬМАНАХ

виданий коштом і заходом

Наталії Кобринськоі і Олени Пчілки.

Ціна 2 зар. а. в.

ЛЬВІВ, 1887.
З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К Беднарського.

4р 60к

Збірка М. С. Возняка
ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И- 36 270

И. 32702

Зміст.

Стор.

Н. Кобриньска Передне слово 1
О. Пчілка Перший вінок (вірш) 4
Н. Кобриньска Про рух жіночий в новійших часах . 5
Уляна Кравченко Я не жалюсь (два сонети) . . . 23
Ганна Барвінок Перемогла, ововіданнє 25
Леся Українка Русалка (поема) 56
Н. Кобриньска Руське жіноцтво в Галичині в наших часах 68
О. Пчілка Дебора, біблейський образ (вірш) . . 103
Ольга Левіцька На чужині, правдива пригода . . 106
К. Попович Звичайна історія (поема) 112
О. Бажанська Кіндрат, новеля з нар. житя . . . 120
Дніпрова Чайка Пізно (вірш) 139
Уляна Кравченко За много! (три сонети) . . . 142
*Ерина **** Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних 144
Олеся Б. Колись було (вірш) 159
Олена Грицай В осени (вірш) 160
Міхаліна Рошкевич Таку вже Бог долю судив, оповіданє народне 161
Леся Українка Любка (вірш) 176
— На зеленому горбочку (вірш) 176
Н. Кобриньска Пані Шумінська, образок з житя . 177

Стор.

Дніпрова Чайка Сестрицям Українкам (вірш) . . 196
Катерина Довбенчукова Дівка й княгиня, народні обичаї з Косівщини 197
Уляна Кравченко На новий шлях! (вірш) . . . 207
*Ґрина **** Пісок! Пісок! образок з життя . . . 209
Дніпрова Чайка Нічною добою (вірш) 216
Ольга Франко Карпатські Бойки і їх родинне життє . 217
Леся Українка Поле (вірш) 230
Олена Пчілка Товаришки, оповіданнє 231
Людмила Старицька Панахида (вірш) 360
Анна П. Зарібниця, образок з жіночого життя . . 361
Дніпрова Чайка Безщасна (вірш) 365
Ганна Барвінок Жіноче бідуваннє, оповіданнє . . 367
Уляна Кравченко Думки I—III. 373
Н. Кобриньска Пан судія, образок з життя . . . 376
Кліментія П. Де Бог мій? (вірш) 395
Міхаліна Рошкевич Теща, оповіданнє 396
Дніпрова Чайка Посуха (вірш) 405
Н. Кобриньска Замужна жінка середної верстви . 406
Уляна Кравченко Не рвись в будуще! (два сонети) . 417
СидораНавроцка Попав ся в сіть, оповіданнє . . 418
Дніпрова Чайка Дівочий жаль (вірш) 456
Н. Кобриньска Про первістну ціль товариства руських жінок в Станіславові 457
О. П. К. І. Карасинська-Троіцька, некролог . . 463

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Не винен я тому, що сумно співаю, брати мої.
Що слово до слова незвучно складаю — простіть мені!
Не радість їх родить, не втіха їх плодить, не гра пуста,
Но в хвилях недолі, задуми тяжкої самі уста
Їх шепчуть...

Сі слова нашого звістного писателя підходять як раз під змисл „Жіночого Альманаха“. То дійсно, не радість ні втіха ні гра пуста була поводом єго виданя; — а загадали ми без упереджень і здроганя діткнути ся найглубших ран, заданих жіноцтву нашим порядком суспільним. Хто переконаний, що жінки не повинні займати ся поважнійшими справами, — хто думає, що поки дівчина не вийде замуж, то не випадає їй вникати в глубини життя і досліджувати єго злих сторін, а по замужю вимавляє їйї обовязками і занятями, — хто гадає, що від злого можна охоронитись несвідомостю, а несвідомість і глупоту вважає жіночою чеснотою і непорочностю, — хто вірить, що одну часть тіла можна охоронити здорово, наколи рак зіпсутя точить цілий організм, — хто бажає, щоби жінка ніколи не виростала з дитиньства, вічно крила ся в слимачій шкаралупці і носила ся лиш усюди з своєю хаткою, — той нехай не допускає до ві рук наш „Альманах“, бо ми єго зложили для дозрілих умом і пе-

роконанєм одиниць, котрі без небезпеченьства можуть дивити ся в світ правди і дійсного житя.

Видаючи „Жіночий Альманах“ з самих жіночих праць, ми не гадаємо відчужувати ся від мущин на полі загальних стремлень і ізолювати жіноче питанє від інших суспільних задач. Ми лиш переконані, що ніхто ліпше від нас самих не може знати про наші терпіня, недостатки і вимоги, що ми повинні старати ся близше обяснити наше положенє в суспільности, і тим чином причинити ся до проясненя думок і поглядів цілої суспільности, для котрої положенє жінки в многих зглядах є ще якоюсь „темною водою во облаціх“, через що байдужно поминає ся або фальшиво розуміє ся навіть людьми з інших зглядів зовсім щирими і всякій суспільній кривді ворожими.

Уникаючи грубости розбираємо жіноче житє без окривок і драперій, не покриваємо наших хиб, але не зпихаємо цілої вини на жінок задля вподоби мущинам, погорджуємо хитрим поступованєм тих, котрі, щоби не наразити ся мущинам, не тілько що не мають відваги казати цілої правди, але ще кидають ся на тих, що на ню здобувають ся, даючи тим до пізнаня, що они ніби ліпші і спосібнійші погодити усі суперечности свого положеня.

Хоч наші сили дуже ще слабонькі, маємо однак надію, що сей „Альманах“ кине хоч кілька яснійших промінчиків на дорогу змаганя нашого жіноцтва і дасть почин до вироблюваня чим раз то нових сил, недопускаючи їх заразом розгублювати ся по манівцях.

Наша книжка, се перший у нас голос, піднесений в справі жіночого питаня. Важне се питанє давно занимає уми самих передових людей в найбільш освічених краях Европи. У нас оно лиш глухим відбивало ся відгомоном, та часто не так понятим, як з жерел виходив.

Голосно в тій справі ніхто не відзивав ся, і здавало ся, що ніхто о ній і не думає. Але то лиш так здавало ся. Були такі, що думали, та з тим не виявляли ся. Таке пекуче питанє не могло не застановити цікавійших з поміж самих жінок; почали они оглядати ся і питати самих себе, скілько є в тім правди, — почали розбирати обставини власного житя. Що така думка між нами жила, доказом наше видавництво і подані в нім праці жінок, котрі помимо всяких противностей не відступали від співробітництва.

Найбільшу заслугу около видання сего „Альманаха" положила Вп. Олена Пчілка, бо коли ми уже гадали, що наші заміри зведуть ся на нінащо, що то страчена робота серед наших обставин — она подала помічну руку і додала заохоти до дальшої праці.

Важний ще лишає ся нам до піднесеня факт, що перший раз виступаємо разом з нашими старшими сестрами Українками в імени нашої національної єдности на ниві загальних справ і спільного всім жінкам питаня.

Так летиж наш соколику в широкий світ і заглянь всюди, де знайдеш нещасну жінку, журливу матір, забуту вдову, безнадійну дівчину, опущених сиріт! Заглянь і там, де ніби радість і веселість, бо і там можеш на дні знайти сльози! Та хоч може не всюди приймуть тебе, а то ще й злим проженуть словом, то прийде час, що згадають колись про першого звістуна!

Наталія Кобринська.

*

Перший вінок.

На працю нашу уважати
Не вам, славутніі метці!
Ваш суд не має осягати
Спробунки нашіі отсі.

Для душ несміливих, лагідних
Ми тее слово подаєм. —
І в йіх, у сестер наших рідних
Покличем слово на-взаєм.

За-досить довго нишком тліла
Та іскра божого огню, —
Нехай спалахне, щоб горіла!
Нехай оглянуть ся на ню!

Одна фіялочка схована
Єсть незамітна у гаю, —
Лишь з гу́ртом се́стер поєднана,
Знаймує дух, цноту́ свою.

До спілки-ж, сестри! В нашім гаю
Вінки ми праці повємо —
І на кори́сть рідно́му кра́ю
Жіноче серце віддамо!

Олена Пчілка.

Про рух жіночий в новійших часах.

Не раз уже говорено, що теперішне положенє жінки в суспільности кидає в многих зглядах не дуже користне світло на стан і висоту нашої культури. Бог знає що не видумувано, аби повстримати виробляюче ся переконанє, що положенє се може бути змінене, і безмилосердно нівечено в опініі прилюдній самостійно виступаючих жінок. Довго войовано фразами, які лиш в даній хвили нахоплювали ся на язик, не входячи в глубину річи.

Декотрим надавано навіть поважно-науковий вид. Говорено і писано, що жінка не спосібна до тих занять, які мають мущини, вже за-для самої фізично слабої будови тіла а також задля недостаточної ширини духового розвою.

В верствах зарібничих, де приспособленє до рівної з мущинами праці не вимагає нічого більше крім фізичних сил, жінка, хоч слабша, виступала сміло до конкуренції з мущинами. Навикла до грубих домашних послуг і занять, перейшла легко до фабрик і фабричної роботи; супротив давніх порядків, при котрих жінка могла заробляти тілько особистими послугами, праця фабрична стала ся для неї дійстним поступом, бо розширила обєм єї діяльности, зменшила число співубігаючих ся швачок, прачок і служанок.

Більшу трудність зачали жінці робити мущини, заробляючі „головою" т. є. духовою працею, уперто боронячи їй доступу до своїх занять. Тут почали мірити обєм єї мозгу, і дійшли, що висота чашки (Schädelhöhe) у мущини в відношеню до розміру цілого тіла є більша ніж у жінок, а також абсолютний тягар мозгу більший у мущин, ніж у жінок, через що жіночий ум ніколи не

може досягнути розвою мужеского ума *). Натомісць другі покладали головну вагу не на обєм, а на функціонованє мозгу і на єго конфігурацію, і говорили, що ніхто до тепер не дослідив очевидних ріжниць що до величини, числа і форми звоїв великого мозгу (des Grosshirns), в котрім з найбільшою певностю є огнище інтеллекту**).

На тій другій підставі жінки широкого ума, знамениті писательки зачавши від Сафони а скінчивши на Жорж Занді, Еліоті і Уіді — жінки-спеціялістки в науках, як Новеля Андреа, донька професора канонічного права в середніх віках, котра заступала батька в преподаваню ученикам, Абелла, жінка-лікар в XIV. столітю, Марта Мартіне, неаполітанка, професор на однім з німецких університетів, Габріеля Дішалє, уроджена 1706 р., знаменита популярізаторка засад Нютона в Франції, Софія Жермен, цінена високо Лягранжом яко знаменитий математик, пані Сомервіль, учений геолог і астроном, — і много, много інших перестають бути для нас феноменальними явищами, якими їх доси уважано, а стають ся лишь нормальним доказом повисших дослідів.

Найтяжшим однак закидом падали на жінку штуки красні, а найбільше музика ***), в котрій жінки доходили до високого образованя, а ніколи не проявляли геніяльної продукції. Але і сей закид не може остоятись перед судом критики. Справедливо бо замітив Гельвецій ****), що аби заслужити собі на імя генія, треба

---

*) Bischof, Studien und Ausübung der Medicin durch Frauen.

**) Meynert, проф. псіхіятрії на університеті у Відні

***) В малярстві здобули собі почесне місце въ XVIII. столітю Анджеліка Кауфман, в новійших часах Rosa Bonheur і довгий ряд німецких фрацузких і др. малярок.

****) Гл. Edward Reich, Studien über die Frauen стор. 226.

вміти вишукувати предмети, котрі би вязали ся з інтересами загалу, розбуджували б єго цікавість. Котрий з обох полів є геніяльнійший, або сказавши іншими словами, котрий пол міг би проявити більше число геніяльних єдиниць, трудно рішити. Може бути, що зарівно мужеский як і жіночий пол є до геніялности спосібний, але мущини мають більше простору задля розвою тих прикмет, бо їх полове житє в порівнаню до жіночого менше забирає їм часу.

Другі посунули ся ще дальше і цілу причину приписують вихованю. Після них — щоби творити геніялні діла, треба щоби артист був звязаний з питанями і задачами свого часу, котрі звичайно лиш на око, здаєсь, лежать по за обрубом штуки. Аби не знать яке високе і старанне було музикальне вихованє жінки, то до оригінальної продукції она не може дійти, бо відбита від загального житя, не відчуває пульсації історії, загального терпіня, великих проблєм, боротьби і побіди принціпів *).

Та всі тоті теоретичні докази і спори не рішили питання жіночого, котре само по собі майже з кождим роком взмагало ся. Потреби житя, економічне положенє цілої суспільности зачало випихати жінок по за домашній поріг і визначувати їм іншу ролю в спільній людскій праці.

В давнійших віках мущина не зважав на жадні інші занятя крім меча. Старанє о поле, дім і худобу полишене було жінкам, котрі з дітьми-недолітками і підданими провадили господарство. Жінка властиво годувала цілу родину, она була зарібницею і господинею,

---

*) Prof. Dr. Lazarus, Bildung und Wissenschaft.

заряджувала домом і виховувала дітей*). Той стан змінив ся по великих вандрівках народів. За для треваючого супокою і приросту людности мущині прийшлось знижити ся до управи рілі, але завсігди ще велика часть господарства, особливо годівля товару, лишала ся жінкам. А хоч що раз більше з старого замкненого господарства відлучали ся поодинокі занятя в характері ремесел, хоч знаходили ся вже між підданими мельники, пекарі, кравці, шевці, ковалі, броварники і т. і., то все таки жінці лишало ся ще велике поле до діланя. Той стан тревав, аж доки розвій машин і загальний оборот суспільної господарки не досягнув того ступня, на котрім тепер стоїмо, і не прибрав форму так званої грошевої господарки, де гріш став ся паном суспільних відносин, промисл фабричний занимає що раз більше число робітників, а поділ праці що раз більше комплікує ся, так що кождий продукує лишь одну частину того, чого потребує. Давнійше далеко більша часть того, чого треба було до заспокоєня потреб домашніх, продукувала ся членами родини дома, ніж се робить ся тепер в найбільше консервативних мужицких родинах. Тоді дома пряли, ткали, споряджували одіж, напиток, мило, світло і много інших дрібниць, котрі ми тепер в склепах купуємо або по-за домом кажемо робити**). Для науки і вихованя дітей не було ще таких отвертих і для всіх верств суспільних приступних закладів як тепер, а сільске житє і рільне господарство занимало навіть велику частину жителів міских, так що навіть по містах мож було удержувати великий домашній персонал і переробляти часть сирих продуктів звірячих і ростинних на утриманє дому. По-

*) Tacitus, Germania.

**) Dr. Carl Bücher, die Frauenfrage im Mittelalter.

заяк ті занятя припадали по більшій части на жіночих членів родини, то молоді як і старі, замужні чи незамужні знаходили по домах заняте і лишь в рідких випадках по за домом шукали зарібку *).

Та тількож сучасний капіталістичний порядок до самої основи змінив ту „святу старовину", так що з дня на день збільшаюче ся число жінок, що виломують ся із накинених їм віковим порядком правил і жадають ширших для себе прав за для способу заробкованя — ніяк уже не можна назвати химерним змаганєм, а треба признати важким фактом суспільного розвою, котрий лучить ся з цілим рядом інших суспільних питань і змін, впливаючих на теперішне положенє жінки. А що виходить з економічних потреб житя, те мусить собі знайти і проложити дорогу тим більше, коли біда і нужда ненастанно пхають на перед. Тож для тих, котрим не попали в руки звістки про жіночий рух і працю, як такожь для тих, що люблять повторяти, що то все лиш в теорії красно виглядає а в практиці не дасть ся виконати, може не лишнім буде представити живі приклади з житя, в котрім на особливу увагу заслугує те сильне змаганє, ненастанне добиванє ся жінок — здобувати собі заняте по за домом і винаходити для себе нові галузи зарібку.

В Америці жінки не лиш до заводів фабричних, але і до всіх інших мають вільний приступ. Учительством низшим і висшим заволоділи там майже виключно, як також заводом лікарским, в котрім станули побіч мущин. Уже в 1867 р. було в Сполучених-державах 300

*) Pr. Dr. Hans v. Schell, Frauenfrage und Frauenstudien, а також Dr. Antoni J., Domowe gospodarstwo naszych prababek (Opowiadania historyczne, serya III.).

лікарок, в Філядельфії в р. 1869 знаходило ся шість лікарок, записаних в реєстрах податкових з річним доходом виносячим від 10.000 до 50.000 франків. В Новім-Йорку одна лікарка мала з практики до 80.000 франків річного доходу*).

Від того часу Американки тішуть ся далеко більшими здобутками, — можна сказати, що поспішним кроком поступають наперед і завоювали майже усі становиска, які там мають мущини. Найновійші статистичні дані виказують 250.000 жінок, покінчивших висші науки і займаючих становища адвокатів, лікарів і др.

Але перейдім до близше обходячої нас Европи, де також на перекір усім перешкодам і запорам жінка фактично що раз сміліше виступає на полі позадомашньої праці.

В Англії в р. 1860 завязало ся в Лондоні товариство спеціяльно за-для того, щоби розширити для жінок поле зарібку, котрого предводителем став поміж іншими впливовими особами лорд Шефтсбері. За стараннєм того товариства бідні дівчата можуть учитись безплатно малярства, різьби, фотографії, літографії, бухгальтерії а навіть аптикарства**). В р. 1864 отворено там також школу науково-ремісничу для жінок, а товариство жіноче заложило друкарню (Victoria), котра вчучує здібних наборщиць (зецерок) і займає 400 дівчат при виданю дневника, редагованого виключно жінками і займаючого ся способами поліпшеня їх долі. В Менчестрі, Бірмінґемі і Дубліні завязали ся також подібні товариства за-для всесторонного образованя жінок і достарчуваня їм більше средств до зарібку. Крім тих завя-

*) Edward Prądzyński, O prawach kobiety.

**) Stanton, The Woman Question in Europe.

зало ся в Лондоні дуже розгалужене і сильне товариство „National Union for Improving the Education of Woman of all Classes“ („Народна Спілка для забезпеченя вихованя жінкам усіх верств“) під зарядом Людвики, доньки королевої Вікторії, котрого задачею є закладане шкіл всілякого рода для жінок і улекшене їм вступу до університетів; до товариства належать епископи, лорди і інші знаменистости, в центральнім комітеті на 27 членів знаходить ся 11 жінок, а предсідателькою вибрано паню Ґрей.

Університети в Кембрідж, в Едінбурзі і Оксфорді допускають жінок до екзаменів на висші степені наукові. Практику лікарску ведуть жінки з великим успіхом. Уже в р. 1860 місс Елізабет Блєквель одержала по зложеню відповідного екзамену право практикованя в Англії і тамже виступила також в характері лікарки Елізабет Ґаврельф. Дві докторки, пані Андерсон і панна Морган заложили в Лондоні шпиталь для хорих жінок, в котрім в короткім часі дано поміч 40.000 незнакомим жінкам. Панна Еліза Уольтер, докторізована на університеті цуріхскім, зістала іменована лікарем шпиталю британьского, призначеного для жінок і дітей; а Людвика Адкінс також з цуріхского університету заняла становище лікаря в шпиталю жіночім в Мідлєнді і Бірмінґемі. Такі щасливі проби викликали заснованє в Лондоні формальної медичної школи для жінок з відповідним складом професорів і комплєтним курсом наук.

Головний лондоньский уряд почтовий постановив приймати жінок на посади урядові помимо протестації контролора і інших урядників. Англійский генеральний діректор почт, лорд Джон Меннерс в справозданю уложенім для парляменту говорить, що число жінок служащих при почтах і телєграфах в Англії постійно зро-

стає, а праця тих жінок в урядованю відповідає усім вимогам.

Жіночий рух в Німеччині розпочинає ся від жіночого мітінгу в Липску в р. 1865 під проводом Людвики Отто Петерс і мітінгу того-ж самого року в Берліні під проводом Адольфа Летте, одного з найбільших філянтропів Німеччини. По першім мітінгу в Берліні заложено 1866 р. товариство задля попираня жіночої праці (Verein zur Förderung der Erwerbsfähigkeit des weiblichen Geschlechtes) назване пізнійше на честь ініціятора „Lette-Verein". Головною задачею товариства від самого початку було вишукуване нових занять для жінок, попиране їх інтересів і образоване їх в найкористнійшім напрямі. Товариство утримує тепер в своїх апартаментах в Берліні школу рисунків, модельованя, школу торговельну і кухарску, уділяє науки кравецтва ручного і машинового шитя. Учениць ріжних шкіл приспособляють до державних екзаменів на учительок рисунків, крою і т. п., котрі знаходять також поміщене на пенсіях і школах приватних. Товариство має свою друкарню, в котрій жінки учать ся зецерства, має магазин продажі жіночих виробів знаний під назвою „Victoria-Bazar", бюро інформаційне і банк, в котрім жінки затягати можуть позичку, чи то для розпочинаня якого інтересу, чи для розширеня єго на більший розмір.

Добра слава товариства розійшла ся далеко, і подібні організації позакладано в Бремен, Гамбургу, Вроцлаві, Бруншвіку, Роштоку, Штетині; Дармштадт посідає „Alice-Verein" посвящений професіональному і загальному образованю жінок. Подібні інституції маємо в Діссельдорфі, Кольонії, Ельберфельді, Вісбадені і др. Тісно звязане з рухом жіночим в цілн поліпшеня їх положеня і образованя є ширене фреблівского систему.

виховання дрібних дітей. Много товариств приняло погляди Фребля, позакладано огороди, поустроювано виклади для приготовленя до тих шкіл учителів, як рівно виклади для жінок, доглядаючих дітей. Але жінки німецкі, котрі хочуть добити ся висшого образованя, мусять відбувати науки приватно, бо доступ до університетів і публичних викладів для них надзвичайно утруднений. Гейдельберг і Лейпск припустили жінок-студенток, але не уділили їм права складаня екзаменів. Мусять отже німецкі жінки учити ся на заграничних університетах. Дві берлінські лікарки др. Францішка Тібертус і др. Емілія Лешмус укінчили свої науки в Цуріху. Ліна Бергер, котра розпочала свою карієру яко учителька, осягнула степень доктора філософії в Берні. Дві берлінки дентистки: др. Тібурціус Гіршфельд і Картен відбували науки в Філядельфії.

На послідним мітингу в Берліні в 1879 р. (мітінги такі відбувають ся в певних перервах часу в ріжних місцях, як в Дармштаті, Гамбургу, Вісбадені) ухвалено предложити правительству петицію, щоби правительство давало средства до висшого образованя жінок, приймало їх до заводу антикарского, допускало до служби почтової і телєграфічної а також змінило декотрі приписи, утрудняючі доступ до торговлі і ремесла*).

Що до Австрії, то у Відні від р. 1866 істнує „Frauen-Erwerb-Verein“, котрий з великою користію для загалу розвиває ся. В р. 1874 отворило товариство школу ремісничу, артистичну, рисункову і т. і. В школі між іншими є кляса шмуклярска, в котрій діти бідних шмуклярів учать ся задармо. Також отворено школу торговельну і курси французского та англійского язиків. По-

*) Stanton, The Woman Question in Europe.

дібні товариства завязали ся також в Празі, Пешті і інших більших містах держави.

Держава також подає тому рухови помічну руку. В 1875 р. заложила приміром в Зальцбургу школу ремісничу з одним виділом для жінок в ціли застосованя штуки до промислу. З жінок, котрі в тім руху відзначили ся, згадаємо крім Жанети Ейтельбергер, предсідательки вище згаданого товариства, Емілію Бах, завідательку школи гафтярскоі у Відні і Йоганну Бішіц, предсідательку сполучених товариств жіночих в Буда-Пешті. Угри проявляють також много ознаків поступу. Край той посідає около сорока організацій, що мають на меті поліпшенє жіночої долі.

В Празі товариство св. Людмили отворило школу маляретва на порцеляні.

Кароліна Свєтля заложила в тім самім місті в р. 1871 товариство за-для ремісничого і торговельного образованя ческих дівчат, числяче вже дві тисячі членів-жінок, котрі своіми средствами при співуділі запомог від міста Праги і від держави утримують по 500 дівчат в школі. Школи нормальні стоять отвором для великого числа учительок в цілій Австріі, але послідніми часами видали таку масу кандидаток, що велика часть мусить шукати місця в приватних домах.

Також товариство учительок і гувернанток (Verein der Lehrerinnen und Erzieherinnen in Oesterreich) займає ся не лишь інтеллектуальними, але й матеріяльними справами членів. Уділяє безплатних інформацій шукаючим занятя, громадить фонд для хорих, утримує хату, в котрій кільканайцять осіб може помістити ся, достарчає учителькам перебуваючим у Відні, доброі і здоровоі кухні.

Крім низшого учительства жінки мають також вступ до почт і телєграфів в цілій державі.

Товариство „Rudolf Verein“ заложило у Відні школу інфірмерок (дозоруючих в шпиталях), а в р. 1881 елєвки зістали приняті до клініки славного хірурга проф. Більрота.

В справі допущеня жінок на виклади університетскі міністер просвіти порішив, що се не можливе при теперішній організаціі університетскій, бо після норм правительства кождий пол повинен побирати вищі науки осібно; позволяє отже лиш на уряджене спеціяльних викладів для жінок, на скілько власти університетскі узнають то потрібним. Та хоч двері університетів для жінок заперті, то всеж таки є богато жінок, що покінчивши науки за границею, не малу здобули собі славу. Роза Вельт з Відня одержала степень університетский в Берні, де правдоподібно зістане асістентом проф. Пфлігера на клініці очних слабостей. Жінка дра Кершбаумера, котрий має в Зальцбургу заклад для очних слабостей, учила ся медицини у Відні, була асістентом свого чоловіка, а сегодня помагає єму при всіх операціях. Камілля Остоіц пробула шість літ в університеті віденьскім на виділі восточних язиків, видержала з відзначенєм екзамени з турецкого, россійского і арабского язиків і заложила у Відні приватну школу східних язиків.

В Швеціі рух жіночий надзвичайно живо розвиває ся в обох напрямах: професіональнім і едукаційнім. Жінки-Шведки не жалували праці, щоби здобути собі право до доброго вихованя; заложене великого числа шкіл жіночих можна покласти в заслугу енергіі самих жінок. Часопись „Tidskrift för Hemmet“ під редакцією Розаліі Олівекрона і баронової Альдерспорре зробила богато доброго, їй безперечно можна приписати значний

вплив на освітне положенє Шведок. Пані Альдерспарре заложила також читальню жіночу, котра мала на меті не тілько вироблювати смак через читанє добрих книжок. але також достарчувати книжок тим, котрих ограничені средства не позволяють на їх куповане. В Штокгольмі від р. 1864 істнує товариство для професіонального образованя жінок, котрого стараня о розширенє на тім полі обсягу жіночої праці знайшли велику підпору у загалу. Сегодня знаходить много жінок занятя, доступні до недавна лиш мущинам, як пр. службу в банках і приватних касах щадничих, в товариствах убезпечень, в торговли і при зелізних дорогах. Майже у всіх більших магазинах касієрками суть жінки. В 1880 р. було 5.792 жінок занятих при торговли, а 3.101 з них провадило інтереси на власну руку. В тім самім році 1.900 жінок брало уділ в промислових предприємствах, з тих 650 було властительками фабрик. В послідніх літах усі галузи промислу зістали для жінок отверті; навіть на полі механіки суть они репрезентовані. Жінки повинаходили много промислових машин, прим. приряди до строєня органів і гармоній, удосконаленя машин до шитя Гровера і Бекера, способу робленя сітей і т. д. В Штокгольмі дві сестри занимали ся з поводженєм зозотництвом; жінки займають ся надто шевством, коронкарством, рукавичництвом, інтролігаторством, емаліованєм і викладанєм перловою масою, як також склярством, токарством, таніцерством, цукерництвом і пекарством. Часто провадять інтереси на свою руку яко ткачі, наборщиці (зецерки), властительки або завідательки друкарень. Богато жінок займає ся також огородництвом. Школа телєграфічна заложена правительством, має дуже много слухачок. В 1864 р. допущено жінок до академії штук красних, а в р. 1870 до університетів, і вже від

р. 1873 одержують они степені університетскі на рівні з мущинами. Більше ніж пятьдесять жінок, дванайцять в однім р. 1883, видержало cum laude вступні екзамени, але не продовжали далі своїх наук. З тих, що покінчили, одна є учителькою в мужескій школі в Штокгольмі, чотири пішли на виділ філософічний до Упсалі, три до Люнд на медицину. Університети в Штокгольмі, Упсалі і Люнд дають жінкам по одній стіпендії. Шведки упевняють, що як професори так і студенти відносять ся до них з найбільшим поважанєм.

На Данію значний вплив проявив шведский дневник „Tidskrift för Hemet“. Одним з найвиразнійших признаків поступу даньских жінок є товариства, котрі позакладано в протягу послідніх літ. В р. 1871 зорганізувало ся товариство політичне „Межинародної спілки для прав жіночих“ (Association internationale pour les droits des femmes), котре пізнійше змінило ся в товариство народне. Організація та істнує до тепер. Позаяк вступ до „Атенеум“, головної читальні в столиці, був заборонений жінкам, то в р. 1872 заложено осібну читальню для жінок. Тота читальня, як також торговельна і промислова школа жіноча, хоч повстали з ласки приватних людей, одержали однак запомогу урядову. Вихованє університетске високо цінить ся в Данії і держава старає ся єго поліпшити. В р. 1875 жінки зістали допущені до університету в Копенгазі і позволено їм убігати ся о всі степені всіх виділів крім теологічного. Висша і низша освіта, школи початкові і університети стоять для жінок отвором, але як майже усюди, ціла середна позиція залежить від приватної ініціятиви, — тож жінки даньскі уживають цілої сили своєї, щоби тоту недостачу поповнити.

У Франції агітація концентрує ся більше в літера-

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И-36270

турі, котра живо домагає ся рівноуправненя, певних змін в кодексі Наполеона і праві карнім, що живо попирало виходяче в Парижі періодичне письмо „L'Avenir des Femmes“. На полі промисловім робить французке жіноцтво хоч менші як в Англіі, але незаперечені поступи. В р. 1862 завязалося в Парижі товариство шкіл реміснічих для жінок. При заложеню мало оно 50 членів, що платили річно по 25 франків. На таких незначучих засобах оперте, товариство отворило школу, котра числила не більше над 6 учениць; в протягу кількох місяців взросло оно до 40 а число членів до 105. З кінцем 1864 р. школа виховала вже 152 учениць. Окрім того істнує в Парижі більше над 20 шкіл рисункових і малярских, в котрих під опікою і при помочи правительства образує ся до 600 жінок на ужиточних робітниць в фабриках порцеляни і виробів з кости і дерева, з поміж котрих виходять не рідко правдиві артистки.

Факультет медичний в Парижі, улягаючи натискови нових жадань, допускає жінок до викладів, на котрі вже в 1873 р. учащало 6 жінок.

В Італіі по всіх майже більших містах завязують ся товариства, повстають спеціяльні школи і письма з цілею ширеня поміж жінками науки, технічних відомостей, як також попиране їх цівільного і політичного визволеня. Професіонального виховання боронила перша Лявра Мантеґацца, котра заложила першу рільничу школу в Медіоляні. Крім неї домагали ся єго маркіза Патарі і Александра Павіза. Ті достойні жінки зрозуміли добре, що наукове і професіональне образоване, котре дає можність самостійного заробітку, є дійстним ключем до розвязаня питаня жіночого. Погляди ті знайшли много прихильників серед людей впливових.

Діректор служби телєґрафічної д'Аміко зачав давати

місце жінкам помимо немилої з ріжних сторін оппозиції. Міністер просвіти Коппіно задумав отворити нове поле для діяльности жіночої через отворене для них курсів рільництва. В Італії нема права, котре би не допускало жінок на університети, не позволяло їм одержувати дипломи, і не одна жінка з того вже скористала. Доволі буде пригадати про голосну справу, де ходило о отворенє бюра адвокатского жінкою, котра була доктором прав — або про доктора медицини, надворного лікаря італійскої королеви. Не давно одна Россіянка видержала екзамен в Пізі, одержала дипломи і з поводженєм практикує в Флоренції.

В Россії підчас увільненя селян в р. 1861 питанє жіноче перший раз порушено отверто в газетах. Реформи послідного панованя дали сильний товчок жіночому рухови. Реформа адміністрації відобрала місця тисячам урядників: доньки їх, що до тепер жили менше-більше в добробиті, тепер мусіли кинути ся в світ за зарібком. Знесенє кріпостного права зруйнувало дрібних властителів і доньки їх також мусіли шукати хліба. Закладано отже безплатні робітні для таких жінок, що бажали учити ся або уживати машин до робіт.

В Петербурзі заложено товариство в цілі засновуваня всіляких жіночих шкіл. В Варшаві є заклад промисловий для жінок і спілка сполученої праці, як також дуже щасливо проваджена школа рисунків і малярства.

Висше фахове образованє уділяє ся на курсах медичних; незвичайним способом питаню жіночому допоміг міністер війни. Головна ціль академії медичної, котра стояла під начальством міністра війни, було приготовленє військових хірургів, а що будинок тої академії був дуже обширний, відступлено одну часть на виклади

*

і клініку жінкам, котрих приспособлювано там до слабостей дитячих і жіночих. Професори однак самі впровадили мішані медичні виклади, додали четвертий і пятий рік, отворили шпиталь і трактували жінок цілком на рівні з мущинами. Тепер в Петербурзі маємо 52 лікарів-жінок, а в цілій Россіі 250, хоч заледво десять літ минуло, як отворено жінкам медицину. Много також Россіянок відбувало науки медичні за границею на університеті в Цуріху, Берліні і Парижі. Недавно старано ся, щоби отворено жінкам виділ правничий; професори запропонували виклади права на курсах жіночих в Петербурзі, а кілька жінок вирушило за границю для відповідних наук приготовуючих. Правительство дає жінкам заняте в департаменті цісаревої, котрий руководить гімназіями і інституціями жіночими. Жінки дістають також посади при службі телеграфічній і при зелізницях.

Швейцарія помимо лібералізму і високого ума правводавців, яко цілість була одна з послідних країв, що прилучили ся до провідних думок питаня жіночого. Від 1849 року до 1868 почини Американок уважали ся за щось дикого і дивоглядного. Аж в Марті 1868 року Швейцарія зачала також рушати ся. В тім році зорганізувало ся загальне товариство жінок, котре удало ся до центрального комітету Ліги супокою, що приготовувалась відбувати свій конгрес в Берні, з прошенєм о допущенє жінок до співуділу в ві мітінґах. Президент комітету Густав Фогт з Берна по довгих діскусіях відповів, що жінки не тілько будуть допущені, але навіть вільно їім буде забирати голос. Надіялись чогось смішного, а вийшло поважне; жінки представляли з ріжних вихідних точок докази на користь прав жіночих. Світла маніфестація берненьска звернула на себе загальну увагу. Згромадженє берненьске дало також початок новому това-

риству „Solidarité“ і двом чи тром іншим, котрі не мало причинили ся до поліпшеня условин житя і просвіти жінок. Також товариство „Societé d'utilité publique“ розгалужене по всіх кантонах, порушало нераз питанє, якими способами треба б змагати до того, щоб добити ся чесного зарібку і самостійного удержаня для жінок? В жовтню в 1872 р. вислано петицію до головної ради женевскої від женевских матерей о принятє жінок на університет місцевий; петиція та була узгляднена і появило ся зараз значне і що року більшіюче число студенток. Але найбільше їх має університет цуріхский *).

Так отже перебрали ми майже всі більші краї, де лиш питанє жіноче живійше проявило ся, хоч сміло можна сказати, що нема краю в границях цівілізації, де би оно не проникало. Всюди мож добачити, як жінки перті економічним недостатком хапають ся професіонального занятя у всіх єго галузях.

Зібравши однак ті факти, не можемо поминути одного з найтяжших закидів, які підносять ся против тому змаганю. Що будуть робити мущини, коли той процес ненастанно буде поступати, і як всі дотеперішні занятя мущин займуть жінки, коли мущинам уже тепер приходить ся провадити тяжку боротьбу о істнованє? Чи то не зробить ще щось гіршого, як теперішне оплаканє положенє жінок?

Той закид, котрий здає ся бути майже убиваючим для справи жіночої, по довшій розвазі не є так страшний, якъ виглядає на перший погляд.

Коли приглянемось близше історії людскої праці, то побачимо, що она ненастанним улягає змінам, що заєдно

*) Stanton, The Woman Question in Europe.

одні галузи упадають, а другі повстають. Промисл домашний уступає місце промислови фабричному, через що заробок домашний упадає а фабричний підносить ся. Надзвичайні відкритя, як друкарні, годинники, порцеляна, далековиди, воздушні помпи, паровики, бальони, телеграфи, зелізниці, фотографія і т. і. дали несподівано міліонам заробіток і спосіб до житя, хоч неодні з них знищили інші попередні галузи промислу. Пригадаймо лиш, які дивоглядні для нас тепер підносили ся обави, коли проєктовано утворенє зелізних доріг. В Німеччині н. пр. нарікано, що то знищить годівлю коней і зруйнує фірманки; — показало ся, що годівля коней і доси зовсім не упала, а коли й менше фірманів тягне по нерівних дорогах з високо випакуваними фірами, то кілько то натомісць людей знайшло утриманє при руху зелізниць, будівлях і промислах зелізно-дорожних!

То-ж як одні галузи промислу упадають, повстають натомісць другі сильнійші і численнійші в міру наукового пізнаня природи, видосконаленя техніки, національного і торговельного розвою.

Та коли би ми — говорить знаменитий мислитель Джон Стюарт Міль *), — признали вже навіть отсему економічному закидови усю вагу, коли би ми признали, що припущенє жінок до тих занять, котрі тепер виключно посідають мущини, зменшило би дохід тих занять, і що коли жінки вступлять в конкуренцію з мущинами, чоловік і жінка разом не зароблять більше, як тепер чоловік сам; припустім, що ся найгірша можливість могла би сповнити ся, і дохід спільної праці обоїх був би такий сам, як уперед, — то таки жінка піднеслась би

*) Stuart Mill, Uiber die Frauenemancipation

з положеня слуги до положеня співробітниці. Хочаб при теперішних обставинах кожда жінка мала чоловіка, котрий забезпечував би йій прожиток, то все таки безконечно ліпше було би, щоб частину приходу заробляла жінка, хочаб загальна сума лиш о маленьку частину збільшила ся, замісць щоби мусіла приставати по заду та щоби лиш чоловік міг бути одиноким зарібником. Навіть при теперішних правах о власности жінок, з жінкою, що богато причинює ся до удержаня родини, не може так з погордою і по тираньски обходити ся, як з такою, котроі вижившенє залежить цілком від чоловіка, хочаб тягар домашноі праці не знати як йійі пригнічував. Думаємо, що не до віку ж буде тревáти поділ людей на капіталістів і наймлених робітників та регуляція платні робітничої виключно через попит і подачу, — але як довго конкуренція є загальним правилом людского житя, було б варварством виключати половину конкурентів. Усі, що доросли до самостійности, мають мати рівне право — кожду пожиточну працю, до якоі они спосібні, продавати за таку ціну, за яку йійі продати можна".

Наталія Кобринська.

Я не жалюсь.

(*Два сонети*).

I.

Я не жалюсь, що горе все стрічаю;
Я в горю взнала людских сліз ціну.
Я не жалюсь, що жизнь братів сумну,
Сестер злу долю з досвіду вже знаю.

Блукаючи по світі, спотикаю
Мій люд нещасний, без кута, без сну,
Голодний, в сіть опутаний міцну,
В роботі поневольній, в тьмі без краю.

Як чую весь той біль, все те риданє,
Свій біль зрівнаю з загалу судьбов, —
То чим моя журба, моє скитанє?

Краплина в морі, в тім житя безладі!
Лиш в серці мойім забурхає кров
Протестом против кривд усіх в досаді.

II.

О, не жалюсь я! Я з терпіня, болю
Хосен новий, нових добуду сил!
Вони мені, чим вітер для вітрил,
Чим жар, що в сталь тверду гартує волю.

Проходячи крізь біль, журбу, недолю,
Стрясаю звільна самолюбства пил,
Із ширшим розмахом духових крил
Всіх обіймаю, що терплять неволю.

О, так! Печаль мя з тими зпосестрила,
Що в ланцюгах, що зносять горя гнет.
На те терплю я, щоб сю чернь любила,

За ню боролась, в бідноті живучу,
Їй голосила світлих мислей лет,
В ві побіду вірила блискучу.

Уляна Кравченко.

ПЕРЕМОГЛА.

Оповіданнє з народніх уст.

Батько милий, мати мила,
Дружина милійша.

Народна пісня.

I.

Батько й мати любили мене, одиначку, вельми, а про те силували за вдовця, що він собі заможненький. А мені — як на чужі діти йти, дак лучче три літі боліти... Набрались, бачте, вони біди в убожестві, то їм здавалось, ніби в багатстві вся сила. Ні! ой ні! є сила й над великі достатки.

Мати — нехай царствує — і на розглядини до Гринька Шульги ходила, мов на пóпаску. Така думка, що мене се підохотить. Розписує було сердечна батькові: як сваха показувала повні засіки й кадовбй з пашнею, і воли й корови, ще й велику ікону, блискучу, з фольги, що за покійницею взяв... кумедія з ними! А все таки своєі дитини жаль. Мати бачить, що я не тев, да з сватами й розійшлась. А тим часом у моєму óхманню суперéки йде. Спізналась я з москалем Павлóм. Наш таки селянин, та з москалів його на якийся час до дому пущено.

Здатний був Павло москаль, на прізвище Житимонт; гóре тілько, що вбогий, як і ми. Ну, з пучóк та з ручóк і житимемо. Дарма, що москаль, а я óхмалась ійти за нього. Дак мати-ж на дорозі стоїть; а я матір любила так, що й тепер серце болить, як заспівають:

Мати-ж наша, мати!
Де нам тебе взяти?
Хиба ж тебе, мати,

Та й намалювати.
Намалюю матір
На покуті в хаті.
На божничок гляну —
Матір спогадаю;
Назад оберну ся —
Слізми обіллю ся...

А панотець мій — нехай легко ікнеть ся — се був наш тихий ангел, що пролітає, мовляв, під мовчазну хвилину по хаті. Добре ж йім, що вони, хочь і вбогі були, та справувались любячись; а мені б то це за нелюба йти?

Мати бувало, як не врадить нічóго зо мною тими статками-маєтками да тією блискучою іконою, то верне знов до мого москалика: „Та він же, каже, до тебе й не горнеть ся".

Ще коли б йім прилюдно горнув ся! Щó то й за козак був би, щоб горнув ся при батьку, або хоч при матері! Я при матері або при батьку і до танця було не пійду.

Мати собі міркувала, що як пійде на розглядини, що й своє, мовляв, тягло́, і велика ікона від покійної жінки дітям зосталась, то я й зóхмаюсь. А я знала, чого той Шульга Грицько з тією іконою, аршин завбільшки, носить ся: мовляв би то: ось яка в мене жінка була краля! а твоя дочка — стареча дитина, та я не впослідджую, беру до дітей за няньку, а собі за служебку-господиню.

Мати-ж, як спогадає, що й сироватку по людях заробляла, то рада б мене й вічною попихачкою зробити. Раз пряла вовну в дяка, дак росказувала, що дяк читав пряхам у книжці:

Кохайте ся чорноброві,
Та не з москалями.

— Так і надруковано — каже.
А я собі думаю:

Лучче мені, моя мати,
Важкий камінь зняти.
Аніж мені нелюбого
Соколом назвати.
Лучче мені круту гору,
Мати, розкопати,
Аніж мені із нелюбим
Та вік вікувати.
Круту гору розкопаю —
Сяду, відпочину,
А як пійду за нелюба,
На віки загину.

— Бач, доню, — було мати каже, — яка наша доля! Цілий вік бємось-працюємо, та не свої, чужі скрині сповняємо, не себе, чужих людей зодягаємо.

А мені наче хтось до вуха і до серця шепче: — Ти, Харитино, виплакала собі долю ще в зеленочку, під снопами на жнивах. Як батько-мати зажинали в Шеремета, да батько не догнав по́статі, занедужав, а мати почала битись над ним, що та горлиця, то вона згадала про тебе тілько — в вечірньому упрузі. І то вже тітка, вертаючись до дому вечерю варити, побачила, що на Шереметовій ниві нікого не видно, а колиска на катрязі висить, собаки порають ся, і жень не повязана, поки́дана, гу́ком лежить, дак підступила, стала кликати, щоб хто озвавсь.

Батько в мене плохи́й такий! мов весняний вітрець. мовчки робить по людях. Ні пропє, ні прогайнує. Робить

да й робить, по́ки єго снаги́. І я вдалась у батька. Не змагаюсь із матіррю, хоть що́ мені кажи; а все знаю і роблю собі мовчки. Не показую натури, а єі в мене стількі, як у них обох, ще й з придачею.

Як бачилась, так і бачусь з Павлусем на улиці, в старечі о́бляги.

— Може — каже — ти мене й боіш ся, що москаль, нероба? Ні, моя рибонько: тепер і на москаля стало краще. Як вислужусь, то вернусь таким же хліборобом, як і пійду. Тепер, дякувати Богу й Цареві земному, годків чотирі послужиш, та й до дому. І господарство не опустить ся, і сам не одвикнеш од роботи. І ти, моя голубко, не занидієш, довго журячись. Се тілько мати твоя розлушниця наша. Хоч вона тобі й мати, а серце моє кипить проти неі. Коли б не ти, я б і на стару зняв руки.

— Павлусечку! що́ се ти кажеш?

— Те кажу, що як де зустріне, то й одвернеть ся, мов од душогуба. Вона тебе випихає на троє дітей, аби не за мене. Не йди. благаю тебе, сетро моя Харитино, не йди, моя ти матусю рідненька, за вдовця!

Бо удовець — не молодець:
Всі норови знає...
Ой він твою русу косу
Під ноги зобгає;
Ой він твоє біле лице
Із своім зрівняє...
Серденько, зіронько моя вечірняя!...

Та й пригорне. та й поцілує, мов огнем тебе прійме. Сам гарнюсінький же, як лино́к. А я — мов та вяла трава, підкошена. Я боюсь йому й виявити, як вельми люблю його, як у мене серце болить од материного докору

москалем. А мені вже двацять один стукнув: уже старою дівчиною взивають. Товаришки мої давно повиходили заміж, а мене старости кидають на висадки.

А тут пробили в барабан. Ідуть у поход москалі, наші селяне. Боже! все не легшає. Чи всі йдуть, чи не всі, нічого не казав Павлусь. Млію та млію!

А мати знов:

„Кохайте ся, чорноброві,
Та не з москалями...
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи й кине".

Сказано, так і проймає моє серце.

Хибаж він жартує? хиба він одсахнувсь од мене, чи що?... А що, думала я собі інколи, а що, як і справді він мене забуде в тій московщині?... Я вже ні за кого не пійду, ні за кого! І хрест на себе положила, і поклон ударила, і землі грудочку взіла.

Плачу, зайшовши за комору, стою. Сама собі домислююсь, що мені робити; нікого в мене нема, кому душу свою відкрити. Товаришкам правди не кажу, бо їм „наступив уже чорний віл на ноги"... Ну, що? (думаю). Мені тепер двацять і один рік, а через чотирі роки — хоть він і вернеть ся, то мені буде і двацять пять. А тим часом забуде мене. Ще ж я зжурюсь без нього, то виглядатиму трицятоліткою. Чи любитиме він мене, так як я його, поки мого тху любитиму? Хто любить по мойому? Може я одна й є така на світі, і найщасливша і найбідолашнійша своїм коханєм. А може ще й оженившись там вернеть ся. Як моє серце не розірветь ся й від самої думки про се!

Трушусь, як у лихоманці. Треба собі якось раду дати. Треба мені зорнути з моїх думок, як із морської

безодні.... О! лучче б я його не знала! Лучче б я не знала кохання! Він мене забуде, насміється з мене. Світ широкий, — знайде собі. Як пійде з села, так і закриється плечима й очима.

Саме тоді прийшли цигане; набивають ся ворожити. „Вродлива та щаслива!“ Я й бачу, яку вони правду кажуть. Дала їм одчепного четверо ієць, та й одпровадила, щоб не глузували. А тоді й жаль мене взяв: нехай би поворожили! може б і причарували: бо вони чарі знають. Є й пісня про циганку-волошку.

II.

Хвалилась матері тітка, що в неї цигане курку вкрали. „Шатром стоять, каже, за селом. Циганчата бігають голі й голодні Оступляють, каже, і всього просять, а як смерком, то й обдеруть“.

Я думаю собі: „Побіжу до циган над вечір! До Івги занесу гребінь, днище, мов на по́прядки, а Івзі скажу, що пійду до тітки, та на впростець до шатра, а вертаючись, і до тітки на хвилину“.

По сій думці, у вечері за гребінь за паляницю та під полу, — тілько й була. Покинула в Івги мичкй, побігла яко мога селом. І страх і сором. Се мов про мене співано:

Ой біжить, біжить та дівчинонька,
А як рибонька вється ся.
Ой оглянеть ся та позад себе —
Уся челядь сміється ся.

Не чула я землі під собою. Несла мене наче не моя сила. Собака мене злапав за запасчйну, добре по-

шматував. Одбивалась, махаючи паляницею, — трохи не вихопив. А тут хмара насупилась, і з разу така темрява! Мчить мене не своя сила полем по ролі, по баюрам; біжу, мов той чорт, що втік із пащини. Аж умокріла. Втерла піт, гляну, горить огнище, світять ся очі циганські круг багаття, біліють зуби, голі діти скачуть халя́ндри. І страшні й гарні якісь, кучеряві, велелі. Хапають мене за хустку, за рукав, як не розірвуть. Моя знакома циганка пекла в попелі яйця. Вона мене оборонила. Трушусь, і мов співає в мені щось:

Ой циганонько та воріженько,
Учини мою волю,
Ой причаруй та козаченька,
А щоб жив ізо мною!

І справді мов се про мене проложено:

Ой циганонька та воріженька
Мою волю вволила;
Ой одрізала та русої коси
Та мене й підкурила.

Як підкурила, тоді каже: „Він буде під конем, та встане і з тобою на рушничку стане".

Мені полегшало. Бігóм кинулась я в темряву від багаття. Тепер треба би трійчі збрехати: і Івзі, і тітці, і дома. Як вернулась, уже батько й мати облягли ся. Думали, що я й заночую на попрядках. Не спить ся мені: завтра Павлусеві поход. Лежу, верчусь... коли се, стукає. Се ж єго пóстук! А він, як сватавсь, тількі й нога єго була в нас у хаті. Схопилась, вискочила на задворок, — уже рання зоря зоряє.

Питає в мене: — Чого ти така мучена, мов із хреста знята?

— Так — кажу — так нам судилось.

— Молімось — каже — Богу; все буде гаразд. Не забуду тебе ні для царівни, ні для королівни.

— Отсе ж мабуть вони, циганські чарі, — шепнуло щось мені в серці. Я й ожила. Попрощались ми гоpяче, і пійшов від мене.

Тоді вже взяла мене така думка: Мати підожде, та побачивши, що я вперлась, та й з літ уже виходжу, то й не буде мене неволити, оддасть мене за москаля, як вернеть ся. Бо я твердо сказала: що лучче мені шматок хліба в пісок умачати, ніж за нелюба йти. „Хоч прикопайте, кажу, мене, а не буде ні по чийому".

Тілько ж не так воно сталось, як ждалось. Мати знов за своє: що які москалі негарні люде, аби вийшли з села, так і позабували про свойіх дівчат. Ледарі, мовлав, гуляки. А батько й собі озвав ся: „Про тебе пійде недобра луна між людьми".

Я мовчу. Що́ мені казати?

III.

Уплило три місяці. Так-сяк прожилось. Треба ж на моє горе божевільній сові прилетіти на уздвірє. Кричить та й кричить.

— Се не перед добром — мати каже. — Се якась дівка приведе дитину.

Днів через три знов чую те слово, і на мене мати якось приглядаєть ся, наче щось випитує німо. Бачу, батько й мати якіся невпокійні зробились. То було батько тихий, тихий, а тепер мені промитої води нема ні від матері ні від батька.

А сова кричить, як єсть, у день. І люде ввійдуть у хату: „Се якась дівка знайде дитину“.

Нуджу я світом. Уже четвертий місяць, а про Павлуся ніякої звістки. Може вбито, може вмер. Та й до кого б він писав листи? Сирота, родичі далекі, раді, що збулись убогого москалика.

Нема мені життя на світі. Думаю собі: „Зійду з сього села!“ Саме ж тоді з другого кутка люде на Дін ійшли. Спершу думала: „Пійду де найму ся“; а потім: „Ні! далій, далій від родини!“

Надумавшись, наплакавшись, не сказавши ні батькові, ні матері, побігла чим дуж на той куток і впросила чоловіка мене прийняти до своєі валки. Прийшла до дому, де яку шуштéлину свою звязала в оклуночок, назапасила сухарів і однесла до того чоловіка. Усе треба було се вигадать, щоб ні батько, ні мати не спостерегли. Та мати прочула якось, кинулась та й узяла під замок оклуночок з сухарями.

Ще більших завдала матері думок моя мандрівка. — Душа моя, — каже — чула, що москаль насміть ся й покине. Тепер я бачу єго наругу над убогою хатою.

А батько й собі за нею руч тягне. „Я перший — каже — постеріг прокляту сову, та мовчав стиснувши серце. Насміяв ся песький син із нашоі хатини, та ще й тебе жене від нас геть“.

Мати аж тужить, наче по мертвій, по мені: „Дочко моя безталаночко!

Тут родила ся, тут хрестила ся,
А в чужу сторону знадобила ся!
Чужа сторона без вітру шумить;
Чужий батько-мати й не бє, та болить.

Своя сторона од вітру шумить;
Що свій батько-мати й побє, не болить".

— Ви, мамо — кажу своїми вигадками й батька засмучуєте; мене й його́ сплямували, і рідна дитина вам уже зневірилась. Я мушу пійти на Дін, щоб ви трохи прозріли. Чи тут заробити, чи там, усе один хліб.

— Нам — каже — дочко, не так на тебе, як на того невірного москаля жаль.

А батько: — Лучче було ганьби не давати Грицькові: зради не було б, соромá. Поганий тобі Грицько, на все село господарь! важкі чужі діти! Вони б у тебе хліба не просили. Пішла ж твоя товиришка Ганка за Грицька, та й живе собі співаючи і чужі діти до неї ку́плять ся. Бог дасть появити дитину, готові нянькú.

Боже! коли б хто, а то се батько говорить. Так мене вщемив, що й хата мені ненáвидна стала, не про богів кажучи. Усе та сова наробила.

Положила я собі йти на Дін. Знов позбірала все, що мені треба, і дві парі постоликів розго́рила, та й однесла до сусід. Батько з людьми пойіхав на луг по сіно Шереметові, мати до церкви пійшла. Я на швидку́ витопила хату, убралась у постоли, запялась білою хустиною, поцілувала на божнику богú, пійшла не озираючись горо́дами, щоб ні з ким не зустрітись.

За селом піджидали мене. Людей на зеленому полі як мгли: провожають свойіх родичів. Розкидано всякі недойідки, валяють ся в пляшках нодопивки. Інші рушили й з колискáми, не то з малечею. Одно хлопя, ще безштанько, знай верталось до дому, кричучи: „А до баби! а до баби!" Собаки по під возами молотили хвостами.

І пес тут не одинокий, тілько я сама, самісінька.

Жаль мені й батька й матері. Не хотіла гнівати їх, та сова їх підняла на мене.

Інші зовсім повибіралися у Донщину, попродавши хати й городи. Люде чаркували, плакали, обпімались. Я не плакала, та мов крізь землю йшла. Аж чую: „Рушаймо!“

Охрестились, ударили по три поклони, дивлячись на святу церкву, і пійшли — хто піхом, хто возом. До мене з села долітав голос: „Дочко моя, безталанночко!“... Коли б не встидно, вернулась би. Аж тут склався у нашій валці клóпіт: хлопчик той, що кричав „до баби“, чкурнув до села, аж курява знялась. Батько побіг нáгонця, піймав за поясину, та й припяв до учкура лобуряку, що не хотів селитись із батьком-матірю в Донщині, а вертавсь до сліпої бабусі, та ще й не рідної.

IV.

Здалась мені Донщина гарною, як прийшли до села. Народ показний, гамаликуватий, хатй порядні, церкви блискучі. До кого ж мені тут по роботу вдатись? думаю. — Аж ось один з наших селян давай мене за свого небожа-донця сватати, що вже давно осів ся з єго сестрою: та заробляла в Донщині, та й пару їй Бог послав.

— Іди, Харитино, за мого небожа. Се тобі не Грицко Шульга: парень, та ще й вродливий. Одинчик у батька-матері, а єго батько у три плуги паше.

— Ні — кажу — я тут не хочу йти заміж.

— Не хóчеш? Та' ж відсіль хиба яка послідуща дівка вертаєть ся до дому. Чи вже ж там лучче в тій похилій хаті жити, аніж тут за багатиря пійти?

*

— Не кажіть мені, дядьку, про се, не жартуйте! Без батька, без матері не пійду.

Тепер, дак і батько й мата мені здались.

— Ти ж за Грицька не пійшла, а як вони сього бажали!

— Дак що ж? Не пійшла, — то інша річ. Та я про се не думаю, дядьку.

— Ти — каже — крадькома од них і на Дін чухраєш.

— І то річ інша. Та чого се ви, дядьку, пристали, як репях до кожуха? Мов про свого сина клопочетесь.

— Того клопочусь, Харитино, що ти в нас робітниця на все село. Хиба ж не правда сьому, що ти, нажавши пять полукопків, хвалилась матері: Я б, мамо, й шестого нажала, та боюсь, щоб люде не завидували, — га?

— Я без йіх волі не одружусь і з тим, кого кохатиму.

— А як побачиш мого небожа, що за козак, то може й одружиш ся. Я заведу тебе до них, равно́ ти нико́го тут не знаєш.

— І не пійду, дядьку, і не заводьте, — відказала так, та й сховалась між люде, що йшли купою.

— От — думаю собі — тілько два тижні, як із домівки, а вже й накльовуєть ся ха́лепа. Почалось із петрівського дня, то й буде до спасівки.

Здаєть ся б, на мене й дивитись гидко; так за дорогу припала пилом, обносилась, обтопталась. Рубє так на мені й трусить ся. Тіменици повно й на шиі і на руках; ноги попухли. А не жалкую, що пійшла з дому, хоч і гірко, хоч і чудно між чужими людьми, що всяке хоче з тебе скористуватись.

Село тяглось без кінця. Не так, як у нас густо

хаткй, а розкидані геть по степу. Наші селяне розходились по родичах, то по хазяінах; я ж, боячись, щоб мене не сватано, да в таке вбріла, що ледві за рік вирнула, а як, дак ось як.

Іде якась жінка не з нашої валки. Я питаю: „Де б мені, тітко, тут найнятись?“

Вона зраділа: „Ось я тебе одведу. Є тут із наших заможна козачка, оре восьмериками. Багацько в неї косарів, женців становить ся, басаринок одробляють, дак вона сама з дочкою коло печі не справить ся“.

Привела мене до багатирки. Я зараз і найнялась. Як поставили коло діжи, дак я цілий рік і не вилазила. Літом одні робітники, а зімою інші — молотники, стадникй. Трійчі на день пекла хліб з трохпудової діжи. Одна зійшла, саджаю, другу замішую, трейтю розчиняю. Тут хліб постиг, виймаю, а в другій діжі вистиг, саджаю, а третя вже на поготові рушає. Так три діжі й стоять рядком як москалі. Було хлібами столи й лавкй так і вкладу. За рік постирала нігті на пучкáх, що тільки живе мясо лишила. Тяжко працювала. Думаю: „Зароблю грошей, то й батьку-матері запоможу в їх старощах: а то подушники уже може там і вікна повидирали. Усе в нас дряхле: окукóблю їіх“.

Мені добре й заплатили, тількі не в моготý вже було і другий рік зоставатись. Нанялась до іншого хазяіна. Уже два з половиною роки з своіми не бачилась. А з людьми, що зо мною поприходили, інколи бачилась на поседеньках.

В сього хазяіна було мені незгірш. Вже незабаром півтора року, як я в нього. Дотягну до двох, тай вернусь із людьми до дому. Може сова перекричала вже своє віщуваннє, а батько й мати заспокоілись трохи тим часом.

Перебула я на Дону всього. Трохи була не вскочила і в велику напасть: мало за злодійку не почитали. Да хлопець мене визволив. Служив зо мною вкупі наймит Хведор Кандзюбенко, з нашої таки сторони, тількі сирота безхатник і безрідник. Добре він мені й надокучив, та спасибі, визволив. А як надокучив? ось як. Горнеть ся до мене, та й горнеть ся — хоч не словами, дак ділом. Я й бачу, що воно є: здурів парубок, закохав ся. Я ж йому й словом і ділом кажу: „Одчепись". Хлопець гарний, хоч із лиця води напий ся; а що сирота він такий, дак я було єму сорочку виперу і добрим словом розважу. То й він же, слухайте, став мені в великій пригоді. Не дурно кажуть старі люде, що і в пеклі треба запобігати собі приятеля. Там сова, а тут поросята. Хоч з мосту в воду! Тепер слухайте.

Не було в нас на Дону вечорниць, досвіток, а так було сходимось гуляти, умовившись, який день, і вечерю варимо. Приходять іноді й молодиці з чоловіками, аби з земляками побачитись, про свою сторону поговорити. Погуляємо, погуторимо, посумуємо, — от нудьга трохи від серця й відляже.

Під той же то час у моєї господині тай сталась шкода: десь поросята зникають. Що дня, та й нема, та й нема одного. От лиха година! хтось насміявсь із мене. Люде говорять: „Харитинин глек розбився". От не добуду дру́гого году! Їість мене господиня, як іржа зелізо, за ті поросята. Так мене зганила, що чистійш на землі, ніж на мені: „Се ти носиш та комусь оддаєш поросята: що дня недостача!"

Було се в осени́. Загнали в клуню поросючку й восьмеро поросят. Там і житцем їіх суше́ним підгодовуємо. На́ ніч погодуємо житом, зачинимо гарненько

клуню, а в ранці встаємо, одного й нема. А були одно в одно такі ловенькі!

— Се ти носиш на складчину!

— Коли — кажу — ви так думаєте, я не ходитиму на ті вечорниці.

А порося знов десь ділось.

— Ти велиш комусь одбірати!

— То замкніте клуню!

Замкнули.

От Хведор, той безрідник, безхатник, і каже господині: „Сховаюсь я в клуні та пристережу".

А вже погана луна пійшла про мене. „Розбив ся Харитинин глек" та й годі! Легко слухати? Хто мене не взнав, той і віри доймав. А свої мене знали, що я б швидче попросила, або з голоду вмерла, а чужого не зайняла. Ну, хто ж се викрадає?

От і засів Хведор у клуні. А в воротях у низу дощечка проломана! Сидить мій Хведор, аж приходить — хто б ви думали? — вовк! Прийшов, усунув у діру морду тай свистить. А свині вельми розумні. Зараз почувши, поросючка в куток — рох, рох! рох, рох! А поросята собі — куві, куві! От вовк повернувсь другим боком, усунув хвоста в ту проломину та ляп, ляп хвостом, наче поросят кличуть, як жита дають да кажуть: ць-ць, ць-ць. Він ляп, ляп! поросята до дверей, а свиня рох, рох! Хведор вовка за хвоста да у бік звернув і держить скілько моги. Той рвав ся, рвав ся, не тілько хвоста, і... заду одбувсь, та одбіг із пів гоней, та й іздох.

Тоді вже й хазяйка каже: — Ти мені вибач, Харитино. Мені й тяжко було про тебе так негарно думати. Я про перше порося й промовчала, жаліючи тебе, а як же більше терпіти! Коли б не Хведор, ти б у нас пішла за злодійку. Повиняюсь перед тобою: так би вкле-

палась! Спасибі й тобі, Хведоре, що дознав правди! — Та взяла сувій івановського полотна, й одрізала мені на додільну сорочку.

От як підпарубочий на чужій чужині при надобі послужив мені! А то хоч утопись. Без слави б слави достала. І я ж його всяк було підохочую добре й вірно служити. — „Се ніколи не пропаде: що́ Бог, а що́ й люде занотують". — Він засмутує, робота йому остине, а я жару йому й піддам. То звеселю як не́будь. А часто в мене в самоі так гірко на душі, так би рада, щоб мене хто підвеселив, та моі думки таємничі.

На єго руках доволі скоту було. Любив божу скотину. Росказує бувало про воли та корови, мов про малюванне яке. Пасе на зорі та й не надивить ся, як по блискучій, искрявій росі від них лягає тінь, а кругом степове птаство червону зорю вітає; як єго круторогі в туманах поринають; як вони на ре́вищі під самі хмари куряву збивають, риком своім вовки по комишах лякають. Втішав ся, мов дитина, й тим, як добрий воляка язиком мов серпом траву під зуби захоплює, як ремиґає, як весело до пастуха озветь ся. Зімою вже ніхто над нього скотини не догледить. Як підвеселю, то далеко поза кошарою чути: „Сюди, Сороко! А де ж се Шпак? Гей до води! гей, гей! А ти, Соловей? куди, Мурло? куди, Козо? чого се козирок підняв? Не розкидай харчі: зіма велика, все перейість. Гей до сіна, гей, Ласію! гей, Головко! Ідіте, йіжте на здоровє".

Тим часом так увязавсь до мене, як липчи́ця.

— Не дурій, кажу йому, Хведоре: не пійду за тебе. Я заручена.

— О, бодай мені — каже — оглухнути! Не хочу сього чути й знати. Коли б я побачив твого зарученого, я вбив би його, як вовка.

— Тоді б — кажу, — ти мені був такий любий, як кіщці собака. Не жартуй словом, не кажи сього: гріх! Ну, чого корчиш ся, мов шкурат на огні? Поміркуй сам. Ти сирота, нетяга, наймитуєш з біди, як і я. От, у чому мене запоможеш, — і запоміг уже, — а я тебе запомагатиму на чужині: то й добре нам буде. Ти мені казав не раз, що ти сирота, що ти ласки матері не дізнав і що тебе ні одна дівчина при твоїх злиднях не полюбила; що я тебе розважала й напучала, як рідна мати, радила тобі служити та збірати копійку до копійки. Ти ще молода дитина: тобі тілько девятнацятий пійшов. Ще годів пять попороби, тоді й сам порозумнійшаєш; а тепер слухайсь мене, — кажу тобі твердо.

А в нього дурного молодого не така думка. Він рад мене за себе взяти, що в матірки б йому годилась. Як добуду другого году, то вже мені пійде двацять пятий. Ото ж напучаю його, учу його, а з тих річей дурних регочу ся. А як інколи розсерджусь, мовчу цілу днину; то він так і впадає, треть ся коло мене, мов коло матері. Я й одсерджусь. І любив, і боявсь мене.

V.

Сім неділь не добула до дрýгого року, як прийшов до мене тяжкий лист од батька: що мати вже одійшла на Божу дорогу, на спочивок.

Ударила я себе в груди, плакала, тужила: — Уже ж я тебе, моя рідна, тай не побачу. Уже ж тебе, мов сонечко, та й хмарами заволокло. Все потемніло й поніміло навкругú. Соловейкам та й не щебетати, зозуленькам та й не кувати. Кує по тобі одна тілько зозуля,

рідна твоя дитина, да й та на чужині. Сумує по тобі чорний орел, батенько мій рідний, один-одиниця на світі!

Убралась я в дорогу. Тілько й пішло зо мною двоє з нашого села. Хведор провів мене трохи за село. Плакав як по матері, приговорюючи:

„Була в мене дівчинонька,
Як мати рідне́нька;
Була в мене сорочечка
Що-тижня біле́нька".

Далій каже: „Пійшов би я, Харитино, твойім слідом, як вірний пес, та мушу году добути, не розорю господарства, де йів насушний хліб. А добувши году, прибуду до вас на село. Дарма, що ти одружиш ся! служитиму й тобі й твому судженому до віку".

Прийшла я до дому, або лучче сказати прибігла. Не чорного ж орла побачила я дома: посивів і побілів, як зіма, батько з великої туги. Зовсім знеміг ся на силах; не мав снаги й себе самого куко́бити. Сорочку аби-як сухо́перну сполосне, а печі, то й не топить. Так на чужій роботі день у день і бідує за чужим хлібом. Тілько в неділю прокине трохи, щоб який буханець іспекти, юшки зварити.

А про Павла нема й чутки. Як водою змило. Уже четвертий год кінчаєть ся. Дехто з того полку й повертались, чутно, по чужих селах. Казала циганка, що буде під конем: отсе ж воно й єсть! Чи встане ж то, чи буде моім? Коли б устав, як би йому не подати нам якої звістки? Коли б думав на рушнику зо мною стояти, дак бояв ся б, що б я з іншим не стала, остерегав би мене, благав би мене. Ні, або нема єго на світі, або ще гірше, ніж би вмер... Як! се я буду смерти йому бажати? Ой Боженьку мій! Нехай буде й не мій; нехай

до віку не побачу єго, аби я знала, що він живий, здоровий. Пригледівши батькових старощів, пійду в черниці, замуруюсь по шию, не йістиму, не питиму, все Бога за єго щастє молитиму.

Оттак я сумувала. Сумно було в нас у хаті, мов у домовині. Батько мов з того світу вернув ся, щоб тілько зо мною побачитись, я — мов на той світ збіраюсь до матері провожати його.

А та сова таки прорекла правду, тілько не про мене. Побігла я до своєі по́други Івги, аж у не́і вже дівчинка по хаті бігає: на́критка! Мале шерепеня, при землі не знать, а вже в мачках: бо й мати була чепуруха; що-дня було свіжий вино́чок, поки втеряла рутвяний... Зробило собі мале запащину з лопуху, походжає кружка і приспівує: „Король по городу ходить, дівочо́к вибірає".

Нарікала бідолашня Івга на свого москаля тяжко. Любив москаль жартуючи, жартуючи й кинув.

А мій? а мій?... Зато́го сивий волос пробєть ся. Яка я стара стала! Кого я дожидаюсь? кого сподіваюсь? Уже ті чотирі годи давно вплили; а казав же „вернусь до тебе"... Посивію, не дожду ся!

Хата наша похилилась, наче хліба просить. Ще зіму як спустити, то й ра́чки стояла б. Батько хоч і взяв у лисиці, дак облупила ся-ж кругом, обнала. Ні за що й обмазати йому. А я все гроші дбала, необачна. Чи не лучче ж би частками через людей пересилати? Ні, сама хотіла ними орудувати, хотіла свого доказати, все перемогти... От і перемогла, що матірь на той світ загнала, батька до злиднів довела, до 'статнього впаду! Міри не знала в гордощах, що ось я — то! За се ж мене доля й карає. Як я з отцем матірю, так Павло зо мною виробляв, — за чотирі годи звістки не дав. Пійду в чер-

ниці, вморю себе голодом, присвячусь молитвами. Нехай тілько павутинка моя, тінь моя легесенька на небеса до Бога вознесеть ся. Там побачу праведними отця-матір, там у купі простимо́ Павла за єго зраду, та й відмолимо в Бога гріх єго непрощений.

Похилилась наша хата, завоняла пусткою через моі гордощі. Я з каяття стіни облуплені йій цілувала, а тепер Івгу бідолашку прохала — допомогти мені кругом хату й знадвору і з середини обмазати. Піднялась охочим серцем Івга до підпомоги. Найняла я в людей воликів, навозили з батьком глини, з Івгою обмазали хату, зчепурили так як молоду. Вона, мов жива людина, якось випростувалась, усім на вдивовижу. Новенькі вікна в базарі покупили, червоною глиною по'бводили. Позирала хата на світ молодицею. Я принесла до дому грошей над сотню: було чим орудувати. У сінях і в хаті повисипали, повигладжували. Купила дві копи кулів. Батько, де текло, кришу поладив: а то хоть би й рад був поладити, дак треба йти на чужу роботу, бо нічого буде йісти. До чого б і доходив ся, коли б не моі гроші!

Поховавши матірь, батько зовсім опустив берега. Тепе́р люде йдуть да вказують на хату: „Чи давно — кажуть — ра́чки стояла? а як випросталась. Отсе вже на порозі Покро́ва, старости́ ходитимуть, дак Харитина стараєть ся. Полатала своі злидні, то вже надить стара дівка молодих парубків до залицяння".

А я для батька старалась. Получчало мені на світі, що батько голову підняв. З Дону пару сорочо́к йому мережаних принесла. (Пошила з того полотна, що подаровано мені на додільну сорочку.) Походжає він у мене коло хати, мов той білий голуб волохатий.

Де́які люде йдуть улицею (не без ворогів і в нас:

се вже родичі Грицькові Шульжині) та й кажуть против нашої хати: „Де ви, злидні, були, що губи надули?“

Не дивно се тому, хто поблукав по світу да попоїв із чужих печей хліба. Ще й нам би то надувати губи! Я хоч і весело розмовляю з батьком, сміюсь очима й устами, а в серденьку журю ся журно. Дурні були цигане: що́ вони мені навіщували! Бідна моя голівонько! Як мій вік промайнув! моє дівуванне піною збігло!...

Тим часом старости справді до нас із „законними речами“ навідують ся. „Ся, мовляв, і без волів хліба заробить; сій і чуже поле жита вродить: по пять полукопків у день ставляє. Та й Донщина про неї доброї слави повна. Хазяїни за село йійі провожали, хазяйська дітвора за нею, мов за матірю, плакала“. Так то в світі хто нас у вічі зневажає, а хто за́ очі до неба вихваляє.

Лицялись до мене заможні женихи, що наймитів і наймичо́к держали; лицялись і вдовці під сивим вусом, і молодики такі, що, мовляв, усочок — як той колосочок. Івга мене підмовляла: вона ж на се пророчиста. А я: „Не пійду, не пійду ні за кого“.

Старости́ злять ся, питають у батька: — Дак не оддаси? на висадки держатимеш?

—„Не мені йійі неволити, — відказує батько: — буде вже з мене.

Другі прийдуть: „Нехай вона тобі посивіє!“ та аж із луток глина сипеть ся, як ляснуть дверима.

Ми з Івгою сидимо, прядемо. Вона до мене, як до сестри прихилилась у своїм горі. Я й прядку собі й йій купила. Батько наші пісні стиха кахи́каючи слухає. Я про єго старий шлунок держу на полиці звіробоївку. Що дня по чарочці д' обіду і д' вечері підношу. Помічаю радуючись, що й краска трохи в лице єму вступила. Лице кругом облямо́ване кучерявою, білою чуприною да

хвилястою бородою; очиці світять ся мов те вечірнє сонечко, а по щоках і навіть по чолу який-ся молодий румянець розливаєть ся. Веселить ся мною, що я така перед ним весела та співóча: не знає, щó там у серці в мене дієть ся. Тількі бідолашня пóдруга Івга знала.

Цілу зіму ми пряли. Добру основу виткали. Івга заробила в мене грошенят на байбарак із Великодню. Уже й весна. Потягли рядком качкú, журавлі... Тут і мій журавель подав з далéка голос. Родичі Павлові здобули від нього лист, що незабаром буде, тілько чи з жінкою, чи сам, не казали.

VI.

Так як трясця мене трясе. Зійшов у муках тиждень, — нема єго. Минає другий... Да чого я дожидаю ся? кого визираю? проти кого вибігаю? Одже ж Івгу покинув зрадник, а мені чого сподіватись, старій дівці, що на висадки зісталась батькові? Не винню своїх гіркúх, мов горох сиплють ся. Четвертий тиждень уже, як подав звістку, та й замовк: щó ємý рýпить?

Пійду до церкви, розважу себе святими співами да словесами. А може в бабинці й прочую щó про нього. Пійду рано до служби, попереджуючи й скликáнчик. Прийшла. Люде про Павла як раз таке гýторять, як у мене на думці. Горенько моє! Хоч і не прописав, да була така чутка, що прибуде з жінкою. Сестра єго в дрýгих орудувала тут єго частиною города в купі з своєю, то будуть, мовляли люде, ділитись, та хоче хату собі ставляти. Що їм? Сестра на друге село заміж пішла, а тут хата батьківська трухлобока лежить. Він сам собі з жінкою тут і житиме, а єї частину оплачуватиме, а може й одкупить.

Одна, молодиця каже: „Де там? не такі гольтяпаки як Житимонтенко Павло, сплачують родичам. Хиба за жінкою щó взяв".

— А взяв таки, взяв — каже старенька баба. — Дочку якогось кожомяки висватав, дак гаман добрий до дому з жінкою везе, та й кожомяка. здавши синам ремéство, при дочці в нас на селі хоче віку дожити, і чути, що за душею не малу копійку маѳ.

Ще одна додала: — Молодесеньку взяв, з лиця гарну: бо й сам — як мальований.

— У кожомяки? — озвав ся тут сипкий голос Хиврин, Бóвкалихи Хиври, що з шинку не вилазить, як чоловіка та старшого сина за крадіж у кóзу посаджено. — Хто видав кожомяку? — перéхриста! Нашого Хаима брат вихрестивсь із жінкою й дочкою, щоб можна шинкувати на своє імя; дак Павло Житимонтенко й підхопив грошовиту вихрестку.

— Що ти провадиш, Хивре? — перебило йійі разом двоѳ. — Чула, що дзвонять, да не знаєш, у якій церкві. То ж Івжин москаль оженивсь із жидівкою вихресткою.

— Да хай йім халепа! — завершила бабуся. — Ось уже до Божого дому скликанчик кличе, а ви тут кат зна' про що мов у всі дзвони дзвоните, ще й мене довели до гріха. Кажу вам, що везе на батьківщину багату кожомяківну і скупердяку тестя. Як помре, дак знатимете тоді, як пійде Житимонтенко в гору.

А я аж не встóю. Притулилась до одвірка. Слухаю, як мене на смерть присуджають. Що ж? Раз чоловіку помірати. Хай уже доконають: тут і вмру, як не встóю. Аж, спасибі, паламар ударив з разу в усі дзвони. Люде посунули з надвору в церкву, понесли й мене мов та хвиля стеблину.

Зачалась Божа служба. Я зовсім забула, чи я

в церкві, чи я дома. Мов учаділа. Свічóк, свічóк наставили! Мигтить ув очу́, мов промінне. Ладаном батюшка накадив, що й людей не пізнаєш, де хто. Наче тобі хмари перед очима. Не бачили люде гіркúх моіх. Не житиму тепер, а млітиму. А хоч би й побачив хто, то подумав би, що про матірь згадала: бо я й до церкви прийшла не так-то убрана: чорна хустка прóхорівська приношена, свитянка біла, спідниця морозьова. Хоть і з царевського ситцю я справила собі на Дону спідницю, як луччі думки були, да тепер про все байдуже: забула й про дві гарусеві хусткú, що в нас тут і нема таких; мало не черницею вбралась. Правда, більш ні на щó грошей і не тратила.

Тепер мені зісталось тілько батькових старощів доглядати. Не зацвів мій садочок, хоч і розвив ся... Там „Господи помилуй" на всю церкву гудуть, а в мойій божевільній голові розлягаєть ся пісня:

Не всі ті[illegible]ади цвітуть,
Що весною розвивають ся:
Не всі тіі вінчають ся,
Що вірнісенько кохають ся...

А батюшка почитує да все кадить, да все кадить по церкві. Де й найменший образок висить, він і туди поклонить ся з кадільницею, держучи з під ризи ополоником руку та збіраючи проміж миром шажки. Дивлюсь на се і не розумію, щó воно, й на що воно. Наче я вже в труні, і руки так як мертва зложила. Далій схаменулась: що се я роблю? не молю ся! а трохи чи не співаю про своє горе в Божому дому... Гріх мені за се. Пійду, хоч свічечку перед богами поставлю да передам батюшці на молитви шажка, а перш усього вдарю поклонів з пять за упокій матери.

Положила скількісь поклонів, поставила свічечку, повернулась до миру, шукаючи очима по церкві, де батющина каділниця димує, аж Павло стоїть передо мною. Моє сонце вибилось із за хмар: так мене й засліпило. Павло саме подав батющі щось на молитвй, і просто очима в очі дивить ся на мене. Я й перше, бючи поклони, бачила якісь не селянські чоботи, та думала, що се киян який: бо в нас хиба не знаючи рядом який з жіноцтвом чоловік стане.

Зустрілись наші очі. Я — мов проти сонця похнюпилась, і зараз мене в серце гостро кольнуло: „Де ж єго жінка?“ Повернулась до богів і стала з переду. Оглянутись хотіла б, і не хочу. Що начну хрестить ся, пучки моі тремтять, мов у старця, що на лірі грає. Держу хустину, і хустка ходора ходить. Мені здаєть ся, що всі люде дивлять ся на мене. Думаю собі: „Коли б тількі батюшка став благословляти, то швидче пійду до дому, щоб і не бачити єго жінки. Н[illegible]хай живуть“.

Так і зробила. Скоро батюшка вийшов на царські врáта да почав проскурою народ обділяти, я миттю з церкви. Товплять ся люде за проскурою, а я — боковими дверима на цвинтар, а там і не огледілась, як на півдорозі опинилась.

Аж біжить на супроти Івга, така червона, така весела: — Панотець твій мене послав, щоб ти нікуди не заходила.

— А що? хиба занедужав, крий Боже?

— Ні, Павло вернувсь із полку, дак був у вас, гостинців наніс тобі повну торбу і ввечері казав, старости пришле до тебе. Пійшов до церкви, щоб тебе побачити: бо, каже, зараз пойіду до сестри та до зятя, щоб сестра була свахою, я зять старостою.

Прилило мені до лиця; думала, згорю. Кинулась

Івзі на шию: — Івгонько, моя квітонько! як я тебе люблю! — да тягну до себе, да цілую, і сама не знаю, що́ робити. Увесь світ би цілувала, обдаро́вувала.

Прибігла до дому, — батько, як сонечко. Подав мені торбину з гостинцями. „Я — каже — й не рушив без тебе. Чи бачила Павла?“ — питає.

— Ні, я втекла: думала, що він жонатий.

Сміють ся батько, як дитина. „А подивімо ся ж, що́ там у торбі“.

Я розшила. І гріх трохи було, да кортіло. Доброго намиста достала з торбини аж десять разків, дві низочки гранат, стрічо́к, скиндячо́к по три аршини зеленої і червоної — як папір лупотить, зелену запаску, гарусеву спідницю, хланелі шматок, видно, що на спідницю про зіму (з роду такої не носила), черевики з підківками..

Батько каже: — Може й малі на твою ногу. — А Івга й горе своє забула в моїх радощах: — Та надінь бо, сестро, надінь!

Обуваю, аж щось муляє. Подивилась — паперик, аж там бумажка з царицею, аж у сто карбованців.

Батько каже: — Павло казав мені про царицю Катерину. Се тобі гостинець на те, щоб ти все к весілю посправляла.

— Що́ нам справляти? Горілки та мясива купити, та й годі. Аби людей одбути.

— Еге, доню. Не годить ся сих грошей марно тратити. Тяжко він їх заробляв. Лучче їх оберни на господарство та подай частину на шпиталь. Нехай старці дякують Богу, що слобонив його од смерти. Бив ся Павло твій на войні з Турчином і вбито під ним коня, лежав під конем, да таки вибравсь із під коня, а в правій руці в нього бунчук турецький, не випустив і падаючи;

аж тут настиг сам цар, він і подав бунчук цареві. От як сі гроші заслужені, доню!

— Чом же він, тату, не подав звістки за чотирі годи?

Батько всміхнувсь: — Такий удавсь, як ти: або щó здобути, або дома не бути. Не хотів злидні московські до дому нести, не хотів злиднями злиденну хату нашу підпірати. Таке єго слово. Тепер він дякує разом Богові небесному і земному; наградив його царь за одвагу щедро. Завертали, каже, мене знов у службу, хотіли мене офицером зробити, а в мене думка яка була, така й зісталась. Бравий козак твій Павло, не Грицькові рівня.

Заходились ми бігати, купувати, заходились поратись, щоб старостів чесно прийняти. Осмерклось. Прийіхали старостú, і молодий увійшов. Без соромá казка: не слізми, квіткáми вітали його мої очі, мої щоки. Вернулись до мене „молодощі-одрадощі". Старости поважно законні речі до батька промовляють, а він прожогом кинув ся до мене, я кинулась до нього. Прилюдно й не годилось би так, да пять років не бачились.

Не чули ми обоє, що вони там казали, як законні речі промовляли, не бачили, як і хліб на хліб обмінили. Я схаменулась тілько, як старости гукнули: „А подай нам, дівонько, води: побачимо твоєі ходи", сміючись з тих, що на висадки мене батькові покидали.

— Може я й справді стара — шепнула я Павлові, — може мене й не схочеш?

А він мені шепче: — Коли б царь давав мені з під своєі поли князівну або й королівну, то й вони не були б мені рівня з тобою.

Прочувши про наше весілле, селяне аж руками сплеснули: „Стара дівка, на двадцять пятому пійшла за-

*

між, та за якого козарлюгу! що йому сам царь кавалерію почепив, одставку дав і грошима обмислив!

Інші ж кажуть: „То не диво, що він йійі тоді любив, як Грицько Шульга до неі лицяв ся, а диво, що не забув, не зрадив".

Жінки ж додавали: — І вона ж йому ганьби не дала, додержала віри. Хиба мало, та й яких женихів на неі квапилось? ні, за любого, за коханого пійшла. Оттак себе на висадки держи!

А я така щаслива, прещаслива була! І місяць мій, і зорі моі, все моє, мій Павлусь! Я все журилась та побивалась. Серце було в мене засмучене. Тепер тілько зрозуміла, мій Боже, що та любов зможе.

Павло батька мого шанував, наче свого рідного. дарма, що царя очима в вічі бачив, і що царь справді таки йому хрещика на грудях своєю рукою почепив і словом царським із ним перемовив ся, розпитуючи про єго достатки й про домівку, повелів видати йому з казни на нове хазяйство аж пять сотень карбованців. Без батькової ради не починав Павло нічого.

Зараз купили ми собі дві парі биків третяків, і первий рік тілько ними втішали ся, не орали. То ліщини привезуть, то глини, то до млина пойідуть. Другого ж року стали в людей з половини орати, а то й свого поля придбали. В нас і курочки й утята й поросята й корівка молошна, людям на вдивовижу.

Батько й унука маленького вже тішить, і до воликів носить, і гомонить із ним, мов із дорослим: „От, як би баба твоя дожила до сього часу! от, як би побачила наших воликів та клуньку, повну збіжжя, та всього доброго в хаті і в коморі! от би хто був щасливий! от би хто нами всіма веселив ся!"

А люде на все завидували, навіть, що я собі стала

огрядна́ за Павлусем. Було чуємо: „Год уже замужем, а здоровє й не влузнеть ся!“

Інші ж кажуть: — От Івзі, дак і нема таланý-долі. Харитина безприданниця, а в Івги й телиця і свиней двоє, було ж і ще де-що, тай зрадив москалик. А ся, дарма що злидні, а гордувала нашим парубоцтвом. От же й дождалась, та й якого! Чи вже йому заможніщої було не знайти? Де в нього й очі були? Наче причарувала. А той невірник скоро з жінкою сюди буде. Чи весело Івзі? Усе зійшло за куди й що!

Павло з батьком і горóди й поле повиорюють; я коло дітей. Корова, свині, кури, — все клопочусь. За те сухий кусóк горла не дере, і дійлива доволі. Тілько діти часті докучають. Сама й не вправлюсь. З першого году так и почала сіменитись із году на год. Щó вже люде завидували! „Бач яка господиня! Колись і сироватки своєї не було, а тепер і всього доброго в дворі, і дітей повна хата“.

Наймичку собі приняла, та й добра дівчина придалась. Вона в мене — як рідна дитина. Ми з нею все то коло дітей, то коло хазяйства кублимось. Се, кажу, моя правá рука.

Ну, та де щастє, тáм і доля. Деяких людей така заздрість брала, що горе та й годі! І чого б, здаєть ся, досадувати йім, що в нас усюди повно, всюди ладно? Краденого не було в нас із Павлом ні порошини. Хоть він і вахмистром був у драгунах, і на єго руках богацько було такого, чого не хотіли доглядати старші. Аби схотів, то і в них і в москалів-товаришів нащипав би собі доволі. Ні, він тілько наградні гроші та подяку від старших приховував, то й назбірав, так як і я служачи, карбованців із сотню; а то вже царська милость його з разу на ноги поставила. Дак він же на Турчина мов на вед-

медя, сам себе забувши, кинув ся, руку йому відтяв, бунчука підхопив і поти одбивавсь, поки його вбитим конем навалено. Хиба ж се не сутяжна заслуга, як і моя? Нам обом хоч і перед Богом на суді стати — не страшно.

Досадно людям і те, що мій Павло не заспить, не спізнить ся з роботою, мов на царській службі, а в шинок і дороги не знає. Коли хто з родичів кликне: „Ходімо з нами, Павло, по осьмушці в Іцьки випємо", він: „Спасибі, брате. Лучче зайди до мене, дак я тебе пошаную тією звіробоївкою, що від неї й наш старий помолодшав, потрошку що дня вживаючи". Сими словами він йім ніби жар на голову сипав: не любили його й родичі, не то що. „Гордує, кажуть, нами багатир. Боіть ся й шага пропити".

Взяла злість і нашу шинкарку, товсту Хаімову жінку, що тут же близесенько живе, а йій приходу мало. Чи христини, чи похрéстини, тілько людям почéстку дасть, або святки чи пýщанне — смирно, без лишнього, одбуде, дарма що й було б з чого за бóклаг оковитої заплатити. Ну, се вже річ певна, що шинкарі з таких людей не товщали б, коли б не чарували. Чарують усяким чортовиннєм і наші кабашники, а жидам і сам нечистий помагає.

Спіткала раз товстуха нашу наймичку та й питає:
— Чи твій хазяін оддихає після обіда?

А та каже: — Не спить, а трохи з дітьми повáляєть ся, з жінкою побалакає.

— Хто йому єькає?

— Як дитина спить, або в мене гуляє, дак сама присяде єькати, а як дитину годує, то мені звелить, дак я поєькаю.

— Слухай же моя ти люба. Костюченко заставив

мені жінчиного хрещика срібного. Ти сама його знаєш: старосвіцький, великий. А він ще ні одної заставщини не викупив. І се ти знаєш. Того хрещика я тобі подарую, що за нього мені наші жидки-срібники два кербелів давали. А ти мені ось що зроби. Цуєс? як будеш ськати, вирви мені одну волосину з голови в свого хазяїна.

Наймичка каже: „Добре", а потім, як стала ськати, дак „цур йій, — каже — тій невірі!" та й вирвала волосину з кожуха, що підстилали мойому Павлу під голови, як ськав ся. — „Може ся товста ступа думає собі щó наворожити; може чарі які з тією волосиною зробить. На те вона шинкарка. Чим-ся ж то надить проклятуща людей до горілки, що пють, поки й з батьківщини поспивають ся, от як і сей Костюченко, що взяв за себе попівну, та вже й ві образи в срібних шатах попропивав".

Так думаючи, і мені не призналась. Опісля вже розказувала. — „Стрівай же, гаспідська жидівко! я тебе на чисту воду виведу". От і однесла йій баранячу волосину, а та — звісно, жидівка — волосину вхопила, а старосвіцького хрещика не дала. — „Прибігла, — каже, — Костюченкова жінка та й викупила. Та не зурись, моя хороса: я тобі пять кербелів заплацу, як роззивусь на грóсі".

Що ж ви думаєте? Дивить ся моя наймичка ввечері (сама вже опісля нам розказувала), аж той кожух, що лежав у мого Павла під головами, лізе, лізе з лави, спускаєть ся, спускаєть ся до долу, та через поріг, та через дорогу навпростець до шинку. Вона так і похолола. Далій схаменулась, кинулась нагонця, давай його хрестити! Тоді він годі лізти, лежить собі серед шляху; вона його й забрала.

От щó вони роблять, сі шинкарі, на свою користь!

Отсе б мій Павло так і кис у горілці, як той Костюченко, коли б у моєі наймички Пазьки була нехристіянська душа. То-то нашим завидникам була б утіха! Та Бог одвернув од нас халепу.

Дак і подякувала ж я Пазьці добре. Той сирота Хведор, що звав мене матірю, справдив своє слово. „Не хочу нігде служити, ні на готовому хлібі жити. Прийміте мене до себе без усього“. Ми прийняли. Пазька його вподобала, а він уподобав Пазьку. Справили їм весілле, та й живемо, хвалячи Бога, в купі.

Ганна Барвінок.

РУСАЛКА.

I.

Коло річки, у садочку
Маленька хатина, —
У хатині чорнобрива
Молода дівчина.
Що ве́чера, як зіронька
До місяця сходить,
Молодая дівчинонька
В садочок виходить.
Тож виходить сама з хати
У ясную нічку, —
А тим часом козаченько
Перепли́не річку.
Як приверне к бережечку,
Човничок привяже, —
Уклóнить ся дівчиноньці,
„Добривечір“ скаже.

По садочку собі ходять,
За руки візьмуть ся,
Розмовляють та радять ся,
Коли поберуть ся.
„Ой коли ж ми поберемось,
Дівчинонько роже?“
— У о́сені, козаченьку,
Як Бог нам поможе! —
У коханій розмовоньці
Швидко ніч проходить, —
Блідне місяць, гаснуть зорі,
І сонечко сходить...
Сіда' хлопець у свій човник
Та бере весельце;
Стиснув ручку, махнув веслом,
„Прощай, Ксеню, серце!“...

II.

Осінь надходить, літо минає,
Вже ж за дівчину козак не дбає.
Вже старостоньки скрізь похожають
Ксеніну ж хату вони минають.
Йдуть до сусіда в новую хату,
Сватають в його дочку багату!...
Чує Оксеня смутну новúну,
Що свата' милий іншу дівчúну;
Уже сьогодні їх заручають,
А через тиждень і повінчають...
Наче байдужа дівчина ходить,
Вийде в садочок тай сльози ронить.
Рушнички шиті лежать у скрині, —
Вже не клопочуть вони дівчини!

В журбі та тузі тиждень минає, —
По селу ж ходить та „молодая“ :
У кожду хату вона вступає,
На дівич-вечір дружок збірає;
І до Оксені заходить в хату —
Та на весілля їйї прохати :
— Прошу, сестрице, тебе, голубко,
За старшу дружку до мене, любко! —
— Не можу, серце!... я-б і радніша;
За дружку в тебе хай стане інша! —
— Отак, сестрице! отак мовляєш!
Певно мене ти більш не кохаєш! —
— Не гнівайсь, серце за моі речі...
Прийду ж сьогодні на дівич-вечір!
Тебе, сестрице, я не забуду, —
За старшу дружку у тебе буду. —
(Згоди́лась прийде, хоч тяжко дуже,
Вдасть перед милим, що їй байдуже.)
Йде́ молодая весела з хати, —
Смутна Оксеня випровожати...

III.

У соботу в молодоі
Та великій збір,
Тож сходять ся подруженьки
До неі у двір.
За столом вже молодая
Сіла на посад,
По лавочках всі дружечки
Посідали в ряд.
Старша дружка жалібноі
Почина' співать, —

Виспівує, і на очах
Слізоньки тремтять.
„Червоная калиноньке,
А біленький цвіт;
Ой чи не жаль тобі, Галю,
Молоденьких літ?“...
„Ой час-пора, отець-мати,
Поблагословить,
Ой час пора молоденькій
Та гіллячко звить!“
І гіллячко і віночок
Вже вити пора,
А іще ж-то барвіночку
Для сього нема!
Старша дружка по барвінок
До дому піде,
Бо кращого барвіночку
Немає нігде.
Пішла з жалем дівчиноньке
Та у свій садок,
Щоб нарвати барвіночку
Іншій на вінок.
Рвучи його, журливую
Пісеньку співа',
За сльозами ледве може
Вимовлять слова.
„Барвіночку мій хрещатий,
Зелений, дрібний,
Ой я-ж тебе викохала
Хороший, рясний!
Я-ж садила, поливала
Тебе на весні,
Я-ж думала — на віночок

Згодиш ся мені!
Здав ся тепер, барвіночку,
Не мені, другій, —
Бодай би зсох, бодай зовяв,
Барвіночку мій!“...
Тож нарвала барвіночку
Віночок звила́,
Походила по садочку,
Над річку пішла.
Подивилась у водицю
На личко своє,
Тихо, тихо промо́вила:
„Горенько ж моє!
Вродо моя хорошая,
На що ти цвітеш?
Без доленьки на сім світі
Марне пропаде́ш!
Нема щастя, нема долі,
Лиш врода сама..
І кохання зневажене,
Дружини нема!
Забув мене мій миленький,
Іншу полюбив,
І на віки мою долю
Та занапастив!
Тож він завтра із другою
Піде під вінець...
А я собі під водою
Знайду свій кінець!“
Промовила тее слово,
Стала на горбок...
Нема, нема дівчиноньки,
Лиш плавле вінок.

IV.

Вже-ж минули з того часу
Аж три довгі роки,
Як втопилась дівчинонька
У річці глубокій.
Гула всюди тая слава,
Та вже й перестала,
А дівчина під водою
Русалкою стала.
Та не має русалонька
І там супокою
Не втопила свого лиха
Навіть під водою!
Чи таночок з русалками
При місяцю водить,
То все їй той козаченько
З мислоньків не зходить.
Або сяде, чеше коси
У темному гаю,
Єі-ж думка вкруг хатини
Милого вітає.
Всі русалки, мов рибоньки,
Веселіі грають,
А у неі — завжді хмари
Чоло укривають.
Тілько ж то їй і розваги, —
Як молодик зійде, —
Проти хати миленького
На бережок вийде;
Вийде, ходить по бережку
Тихенько співає,
Чи не вийде милий з хати, —

Усе виглядає:
А як зайде місяченько, —
Почина' світати, —
Тихо плине русалонька
В підводні палати.
Як на весні починає
Крига розтавати, —
Збірають ся русалоньки
До моря гуляти.
Пливе з ними й та дівчина,
Гуляти до моря, —
У чужий край у далекий,
Тікати од горя...
Не втече ж пак! Ніщо єі
Вже не розважає
Навіть і там, в чудовому
Південному краю.
Єі сестри на дні моря
По пісочку ходять
Шукать перлів та коралів,
І таночки водять..
Веселії, безжурнії
Ті легкі таночки!
То грають ся із рибками
То роблять віночки;
Вона ж сидить геть окреме,
До йіх не вступає, —
Та безкраі своі думки
Думає гадає.
Дожидає, коли з того
Хорошого краю
Повернуть ся русалоньки
До рідного гаю.

Діждала ся, вертають ся
Русалки до дому,
В темну нічку, серед бурі,
Блискавиці й грому.
І у серці русалоньки
Спокою не має, —
І грім отой немов їйї
Трохи розважає.
Вернула ся, — а тим часом
Вже й літо настало,
А там жнива, бо і жито
Поспівати стало.
І виходить русалонька
В поле виглядати,
Чи не вийде єі милий
На лан жита жати.
Вийшов милий з дружиною
На лан жита жати,
І дитинку під копою
Положили спати;
А сами серпи побрали
І постать займають,
Та в двох собі лагідненько,
Любо розмовляють.
На пару ту русалонька
Тілько подивилась,
Змінила ся у личеньку,
За серце схопилась,
Потім знову подивилась,
Промовила тихо:
„Побрав ся ти, козаченьку,
Та на своє лихо!
Не зáвжді там буде щастє,

Де твоя хатина, —
Зостануть ся сиротами
Жінка і дитина!
Будеш знати, козаченьку,
Як русалка любить,
Скоро ж тебе те кохання
Та із світа згубить!"
Те сказала, одпливала
У свої палати,
І милого не ходила
Більше виглядати...

V.

Стала слава на все село,
Стали поговори, —
Все на того козаченька,
Що чорніі брови.
Ой казали, говорили
По всім селі люде:
„Та вже з того козаченька
Нічого не буде!
Як день божий, смутний ходить
Та думку гадає,
Та що-ночі йде над річку,
До темного гаю".
Славлять люде — і дружина
Журить ся, бо знає,
Чого́ милий у гай темний
Що-ніч походжає.
То в гай ходить то в садочок,
Де жила дівчина;
Бачить мила й знає добре

Чия то причина.
Не вважає козаченько
На ті поговори,
В єго серці туга вєть ся,
Та лютує горе!
Пішов якось у садочок
У місячну нічку,
Походив там коло хати,
Потім в гай над річку
Пішов, ходить бережечком
Та думку гадає,
Все дивить ся на річеньку,
Очей не спускає.
В той час вийшла русалонька
Трохи погуляти,
Потім сіла коло річки
Кісоньку чесати;
Побачила козаченька,
Неначе зраділа, —
Усміхнулась, лиш на личку
Щось дуже збіліла.
Ходить смутний козаченько
Та думку гадає,
А русалка чеше коси
Та пісню співає:
„Любий козаче, чого ти ходиш
Смутний по темному гаю?
Слухай, козаче, пісню русалки, —
То ж я для тебе співаю!
Ой, чи забув ти, серце козаче,
Пісню, що мила співала?
Ой чи забув ти тую дівчину,
Що тебе вірне кохала?

Коли забув те, чогож ти ходиш,
Дивиш ся пильно у воду?
Наче шукаєш у тій водиці
Згублену милую вроду!
Ох, не забув ти, серце козаче,
Пісні, що мила співала,
Ой, не забув же тої дівчини,
Котра так щиро кохала!...
Як не забув ти, — ходи до мене
Я твоя першая мила!
Зраду забуду, любити буду
Тебе, як перше любила!
Я вже не тая, що була перше,
(Лиш не забула кохати!)
Я вже русалка — і під водою
Маю осяйні палати:
В мене палати кращі од царських,
Із дорогого кришталю,
В мене віночок з чистого злота,
З перлів дрібних та коралю.
Все те для тебе дам я, козаче,
Тії палати й віночок,
Всіх зберу по́друг, будем для тебе
Лехкий водити таночок.
„Любий козаче, йди́ ж ти до мене!
Я твоя першая мила.
Зраду забуду, любити буду
Тебе, як перше любила!“
Козак слуха тую пісню,
Слуха, умліває, —
А русалонька до нього
Руки простирає.
Біжить милий до русалки,

Та й не добігає,
Бо із річки русалочок
Юрба випливає,
Обступили козаченька,
В гаю залунало
Наче крик, неначе регіт, —
Далі тихо стало...
Тихо, тихо, з неба світить
Промінь місяченька,
Сидить тая русалонька
Біля козаченька.
Похолонув козаченько,
Не чує, не бáче,
Як над ним єго кохана
Вбиваєть ся, плаче:
„Чи се ж тії карі очі,
Що я цілувала,
Чи се ж теє біле личко
Що я милувала!
Чи се ж теє біле личко,
Що я милувала,
Ой чи се ж той козаченько,
Що я виглядала?...
Вже ж не гляне він на мене, —
Дарма виглядати!
Вже ж моєму миленькому
Світа не видати!
Не озветь ся до своєі
Любоі дівчини, —
Він німий лежить, холодний,
З моєі причини.
Ой забула б я, мій милий,
І горе і зраду,

*

Лиш устав би ти у мене,
Дав мені пораду!
Нещаслина годинонько,
Що ж я наробила?
Ой, на що ж я свою долю
Та й занапастила!"
І знов тихо — з неба світить
Промінь місячéнька;
Ломить руки русалонька
Біля козаченька.

Волинь, с. Колодяжне. 1885 р., 6-го Грудня.

Леся Українка.

Руське жіноцтво в Галичині в наших часах.

I.

Смутна історія нашого народа і смутна доля єго жіноцтва. Бідний той народ можна порівнати до стятого дерева, котрого корінь не усох і сильні пускає однолітки. Все, що було колись можне і богате, перейшло до других таборів, а лишив ся лиш оден люд, котрий сам тілько задержав мову і віру своіх батьків. Той люд на місце утрачених сил виробляє собі другі, а як і тих не стало, то знов інші. Кожда нова інтелігенція за прикладом своіх предків довгий час переходила до сусідних народів служити сильнійшим, аж доки не вибила година правдивого національного самопізнаня. Люде пізнали, що відривати ся від свого кореня значить самовільно позбавляти себе жизненної сили, і що лиш на власнім грунті може вирости правдива культура, і зачали єднати ся з народом.

Недавно визволений з під гнету панщини, грубий і неосвічений був той народ, хоч добрий і сердечний хлібороб. Привязаний до кусника своєї землі не знає він ні торговлі ні жадного промислу. Рідко між нашими селянами трафляють ся багаті. По селах як і по місточках живуть переважно рільники, маючі по кілька або кількадцять моргів грунту*); хто би мав більше, той належить до виємків. За то безмірно більшу часть можна зачислити до халупників, т. є. таких, котрі мають лиш хату і огород, або лиш саму хату та кавалочок землі на грядки. Стан ремісничий мало у нас розвинений; хоч бувають гончарі, мулярі, шевці, кушнірі, боднарі, ткачі, ковалі, але то все в стані примітивного розвою. Є деякі й поступовійші, але ті звичайно хочуть, щоби їх уважано за Поляків, та зачисляють себе до польської ремісничої верстви. В горах занимають ся також наші люде тесельством; гуцулів можна часто видіти по долах, де будують церкви, попівства, та коршми.

Як подоляк занимає ся переважно управою рілі, так гірняк плеканєм товару. До недавна гірнякам ліпше вело ся, як по долинах, але від якогось часу падають і они жертвою шахрайки і використуваня жидівського. Та все таки гірняки не так тяжко працюють, як по долинах Особливо жінки займають ся там найчастійше лиш домашнім порядком, наколи по долинах жінки крім того працюють з мужчинами в полі.

Оброблене рілі належить властиво до мущини; він оре і сіє, але уже при збираню білого збіжа, обробленю кукурудзи, картофлі і всякої городовини жінки роблять разом з мущинами, а нераз і зовсім самі. Мущина

*) Гл. Iwan Franko, Własność ziemska w Galicyi. Przegląd społeczny, 1887, N. 1.

звичайно лиш своєї роботи пильнує, обходить худобу, літом бере кавалок хліба і рано виходить в поле. Тимчасом жінка робить порядок в хаті, розкладає огонь, приносить води і варить обід, обходить при тім дріб, свині і що є коло хати. Як обід готовий, несе чоловікови в поле около 10—11 години і лишає ся там аж до вечера. Як сонце над захід звертає, спішить господиня до хати, варить вечерю, котра звичайно складає ся з борщу і кулеші або якої іншої пісної страви (бо мясо варить ся лиш на велике свято два, три рази до року) і обходить те саме, що з ранку, господарство. Крім того пере, шиє, сама білить і маже хату. Як має маленьку дитину при грудях, то бере йійі з собою, коли несе обід в поле, і приміром в коломийських сторонах можна дуже часто бачити селянку, що несе в одній руці горнець а на другій дитину, котру в жнива кладе під сніп, а сама жне до вечера. Більші діти лишає найчастійше самі дома, що́ буває нераз поводом многих нещасливих випадків. Скоро однак дитина на тілько підтягне ся, що може бути в чім небудь помічна, то зараз висилають йійі в поле товар пасти. Старші роблять разом з родичами; коли не заробляють на чужих нивах за сніп, ідуть на службу, або до фабрик та копалень на роботу, що однак рідко в нашім краю трафляє ся.

Державні права запевняють селянці власність маєтку. Маєток по родичах спадає на діти по рівній части, і як дійде до повнолітства дівчина чи хлопець, може з ним зробити що хоче. Коли дівчина віддає ся і замужем умре, а муж женить ся другий раз, то ві маєток спадає лиш на ві дітей. Коли муж умирає і лишає маєток, то вдова, если не виходить замуж, має право доживотя. Помимо того селяне часто не зважають на ті права та інші приписи з гори. І так в разі, коли вдова

не виходить замуж і після закона повинна б мати право до смерти удержувати ся з маєтку мужа, селяне на те не оглядають ся і женуть йійі до свого роду. Також після приписів канонічних і державних не можна побирати ся кревним; але коли те свояцтво заходить по жінках, то народ не признає тому такої важности і інтересовані часто опирають ся на таких доказах, що „вони собі свойі по бабах, а не по чоловіках, то можуть побирати ся".

В старих піснях і весільних обрядах добачаємо сліди дуже давного суспільного ладу, де жінка лиш підрядну грала ролю і була уважана за просту робучу силу*). І тепер в щоденнім житю вона займає становище низше від мущини. „Хто старший, то не менший", говорить народна пословиця. А тим старшим є батько, старший брат, чоловік, а навіть найстарший син може давати мамі догану. Сентіментально-любовні пісні відносять ся до хвиль, коли перші почутя любови будять ся в молодім організмі. По замужю жінки жалують ся на грубе обходженє з ними йіх чоловіків, а чоловіки вважають таке обходженє з жінками чимсь майже конечним. „Коса не клепана, а жінка не бита, то все одно", або „як чоловік жінки не бє, то в ній утроба росте" — є дійсно нераз святим переконанєм йіх мужів.

В замужю то і до любови змушує ся часом нагайкою. От що говорить ся в одній пісні:

Ой виросла серед поля висока могила;
Що не хоче говорити до милого мила.
Іди, введи, малий хлопче, коня вороного,
Може заговорить, хоть слово промовить до мене молодого.

---

*) Гляди дальше в нашім альманаху статю „Доля жіноча в піснях весільних".

Вона відповідає:

Ой вже тобі небоже і ворон кінь не поможе.
Як єм не любила, не буду любити до тебе говорити.

Він знов собі каже приносити то срібне сіделце, то меду, горівки, щоби розвести голову та дібрати серця „до своєі жінки“. Нарешті казав принести дротяну нагайку:

Як зачав нагайкою біле тіло рвати,
Тогди стала мила чорнобрива миленьким називати:
„Ой ти милий мужу, не бий мене дуже!
Бо у мене тіло, як папір біле, болить мене дуже*).

Просвіта селянки дуже низька. В р. 1872 заведено примус шкільний для дівчат, то перед страхом кари ходять они до школи і учать ся там читати, писати і рахунків, але то все уважають за річ цілком непотрібну: найчастійше, відбувши свою шкільну науку, ніколи вже не заглядають до книжки і швидко забувають і ті початки, яких в школі навчили ся.

Промисл їх також не великий. Прядуть лянне і конопне прядиво на полотно, і вовну на верхнє одіне, також дуже гарно вишивають сорочки і рантухи, але то все тілько для домашного ужитку. В сусідстві міст занимають ся достарчуванєм набілу, дробу і ярини, а міщанки садять на продаж цибулю, продають і перепродують овочі, готовий хліб, готові страви і т. і.

II.

Така то доля нашоі селянки. Подивім ся тепер, яка доля єі інтелігентнійшоі сестри, котра після єі виображень опливає в добрі і достатках. Наша інтелігентна

*) Зъ недрукованого збірника Теофіля Кобринького з коломийського повіта.

жінка буде найпевнійше донькою, або з мами доньки священника. Бо коли всі висші верстви відцурали ся руського люду, лишив ся єму вірним оден піп; він перебув з ним усі злидні, приложив чимало праці до єго відродженя, і може уважати ся висадком теперішної єго інтелігенції. Головна часть теперішної світської інтелігенції, то діти попівські, і лиш мала часть світських людей походить просто з люду.

Давнійше в попівських родинах вело ся цілком по просту і патріархально. Старенькі бабусі розповідають, що у їх родичів було цілком не так, як тепер по попівських домах. Уряджене хатне було цілком поєдинче, деревляні миті столи, ліжка та тапчани. Пізнійше прибували крісла помальовані на червоно, а ще пізнійше до найкрасших належали з ясеневого дерева уже політуровані. Такі шафи і крісла можна ще й тепер бачити по попівських домах, тілько що здеградовані з колишніх почесних місць до передпокоїв, кухонь та сіней.

Добра господиня мусіла мати все своє в дома, зачавши від біля, обрусів, рушників, пішевок і т. і., на що найчастійше сама пряла лен і коноплі, а купувала хіба дещо на верхнє одінє.

До кухні крім перцю, шафрану та другого коріня також нічого не купувала. Дома годували ся вепрі, різали барани, дріб, а як треба було, то і грубших штук. Була своя солонина, вудженица, ярина, овочі, з лою і воску світло також було своє.

За напиток служив мід, горілка з медом та вишняк. Давнійші попаді убирали ся так, як і мужички; за памяти наших бабусь мали на собі кафтаники, широкі спідниці, та хустки на голові, але до гостей витягали вже роблені в місті сукні і чіпчики. Просвіта їх була низька, заледво уміли читати і писати, а много було та-

ких, що і того не знали, але се не перепиняло їім бути добрими господинями та поважаними жінками.

Польська цівілізація, котра захоплювала усі наші освічені верстви, добиралась і до повівських родин. Бабусі говорять, що їіх уже вчили по польськи читати і писати, відчужували від простого народа і наказували з ним говорити по польськи. Як складно виходила та польська бесіда, про те свідчать передавані тепер в численних анекдотах перекрученя польських слів.

Були то часи, коли і до нашоі Богом забутоі Галичини почали з ріжних боків допливати хвилі нового духа, відгуки великих слів: свободи, рівности і любови до рідного народа. З одного боку упадок польского повстаня з р. 1830—31 розбудив перший раз на польській земли завзяту суперечку між арістократами і демократами, а затим викинув величезну масу людей з обох спорячих таборів за границі россійськоі держави, особливо до Франціі. Там потворились незлічені товариства і звязки еміграційні, в котрих завзято дебатовано над теоріями суспільними і над способами відбудованя Польщі при їіх помочи. Ту перший раз ясно поставлено питанє про увільненє селян від панщини, і в протягу десятка літ 1833—1843 набігало з Заходу множество емісарів до нашоі Галичини, проповідуючи вироблені там теорії тутешній молодіжі а навіть подекуди й самим селянам. Між іншими звернули польські агітатори пильну увагу на руську духовну семінарію, де їім удалось для своіх цілей позискати чимало спосібних людей і завязати навіть філію свого звязку під проводом одного віцеректора*).

Але той могучий натиск польськоі конспіраціі, скрі-

*) Гляди M. Sala, Geschichte des polnischen Aufstandes im Jahre 1846.

плений ще тим, що в семінаріі панувала й польська мова та польська література, (навіть польські представленя театральні устроювались в ві мурах!) збудив і покликав до житя також відпорні сили — свідомість власної народної окремішности і самостійности. Під впливом Поляка Ходаковського-Чарноцького виросло замилуване до народної (в східній Галичині конечно р у с ь к о ї) пісні, котрого плодом був великий збірник Вацлава з Олеська; руська пісня народна зродила замилуване й до руської народної мови. Дунув свіжий вітер і з України, появились відтам у нас нові збірники пісень та дум козацьких, а враз із ними й перші твори артистичної української музи: Енеіда Котляревского, повісти Квітки. Ластівка Гребінки, „Южнорусскій Сборникъ" Метліньского; галицкі Русини переконали ся наглядно о можности літератури на своїй рідній мові, на мові темного і панщиною придавленого хлопа. І ще не досить: Галичина силою свого географічного положеня і політичного стану стояла тоді ще більше на межинароднім грунті, ніж тепер. На львівськім університеті крім Німців, Русинів і Поляків вчили також Чехи, з котрими інтелігентні Русину водили знакомство і через котрих знакомились з ходом і станом чеського і общеславянського відродженя; через Пешт, де також много Русинів ходило на університет, вони подавали руку також будячим ся до нового житя Сербам та Словакам; примір усіх тих воскресаючих славянських братів додавав охоти, побуджував і до власного починаня, розогнював надіі. Здавалось, що рух той живо і невдержимо піде наперед, — Шашкевич бояв ся, щоб Русинам не прийшлось бути в нім послідніми, уявляв собі, що прочі Славяне вже „вершка ся дохапуют" і спішив де мога і як мога проявити в світ свою „Русалку Дністрову" не зважаючи на жадні неприємно-

сти, які з того при тодішніх порядках мусіли вийти для єго особи. В тих перших починах нашого відродженя було богато благородного романтизму, але не так то богато правдивого демократизму, як би нам тепер здавало ся. Оден з чільних аргументів в спорах з Поляками був: а отже і у нас були свої князі і свої бояре, — т. є. прямий показ на те, що й руський народ також не зовсім був позбавлений (хоч в давніх часах) елєментів арістократичних, без котрих тоді не вміли собі представити н а р о д а. Особливо сильний зворот думкам Русинів галицких в ту сторону дав історик Денис Зубрицкий, і якийсь час могло здавати ся, що ціле руcько-народне відродженє зійшло на те, щоб витворити для руського народа нову арістократію, хоч би і в попівських реверендах. Не диво затим, що при такім напрямі думок все н а р о д н е плило по верха, а все, що ніби то арістократичне (а на ділі близьке або й зовсім тотожне з польським) панувало в житю родиннім і публичнім. Помимо теоретичної єдности з народом кождий хотів як найдальше бути від того народа та єго патріархального ладу. Хто з Русинів не йшов на теологічний факультет, той рідко лишав ся Русином, а вже найбільше коли признавав ся до руського походженя; gente Rutheni, natione Poloni водили ся до недавного часу. Такі пани женили ся найчастійше з Польками та пропадали для Руси, а хоч котрий часом і признавав ся публично, то дома усе ішло по польськи, і скілько мога „по панськи“.

Наші попадянки не мали навіть до таких панів претенсії: їм приходилось ще сильно, в поті чола боротись з патріархально-мужицко-попівськими обичаями, і з трудом здобувати й найменші клаптики втискаючої ся цівілізації. Студенти живучі по містах, критично, а то й з насміхом відносили ся до своїх сестер селянок; они

невдоволені були з їх убраня, захованя, бесіди, та ставили їм за приклад міських панночок. Попадянки корились перед тими, як їм здавалось, високо-культурними фактами, та бачили їх в далекій до осягненя перспективі.

Не всюди мусіло бути однако й тоді, бо трафляло ся, що попадянки виходили деколи замуж н. пр. за мандаторів, котрі в ту пору з гори дивили ся на попів; очевидно трафляли ся одиниці, відповідаючі цілком вимогам тодішної інтелігенції польської. До поборюваня патріархально-мужицко-попівських обичаїв допомагала вже сама загальна переміна відносин економічних. Вироби домашні, котрі ще довше в нашім краю по селах тримали ся ніж інкуди, під натиском великої маси фабричних виробів мусіли усунути ся; вироби фабричні, хоч більше відповідали вимогам смаку, за те були менше тривкі і ввели з собою нерозлучну товаришку — моду, а тим самим і скоршу зміну зуживаня і набуваня. Одіж, уряджене домашне зачавши від салону до кухні, множество меблів, всілякого рода дрібних окрас, прибори до накритя стола і постелі, кухня і напитки, все мусіло піддати ся тому новому впливови. Те саме діяло ся і з вимогами вищої освіти. Загальне в суспільности признане потреби ширшого знаня змішалось з такими вимаганями економічної натури, яким тілько мала часть наших попівських родин могла відповісти.

Арістократкам крім невеличких елементарних відомостей показала ся потрібною спеціяльна наука чужих язиків, як за-для частих подорожей, так і для космополітичної сальонової конверзації; маючи доволі вільного часу, можуть вони займати ся музикою, малярством і такими іншими штуками; маючи за що без трудности набувати всякі книжки, можуть для своєї приєм-

ности бавити ся лектурою. Така то жінка, з такими економічними засобами стала ся взірцем для цілої маси наших жінок, котрі замісць подібних засобів мали тілько подібні претенсії, і на їх підставі хотіли попасти в „інтелігенцію". Всі вони тратили час і сили, щоби набути тих відомостей, не питаючи, о скілько всі ті штуки і науки можуть впливати на розширенє їх світогляду, без котрого нема правдивої освіти, та на що придасть ся їм усе те в практичнім житю?

То ж в часах реакції, коли старано ся все повернути до давного, передреволюційного стану, не забуто і жінкам їх смілійших жадань підчас загального порушеня умів. Тим сильнійше почали ся накликуваня до старих патріархальних звичаїв та традицій, де жінці лиш родинне житє вистарчало. Віддалювано затим від них усе, чого конечно не вимагали обовязки жінки в родині, скорочувано науки жінок, не стоячі в тіснім звязку з тими вимогами. У Поляків в тім напрямі відзначила ся найбільше Клементина з Таньских Гофманова. Та талановита писателька не досить що остро ганила найменші обяви самостійности в жінці, але твердила, що досить буде з неї, коли зуміє добре лист написати, провадити домашні рахунки, коли буде знати історію свого народа, а в решті постарає ся бути для всіх домашніх покірною та невтомимою прислужницею*). Усі інші науки допускала лиш з великим застереженєм за-для виємкових положень.

Гофманова, котрою величають ся Польки, що виховала їм цілі жіночі поколіня, дійстно сильнійше угрунтувала захитаний значно патріархальний лад, хоч про те не могла зупинити намагань жінок до набуваня

*) O wychowaniu.

висше згаданих наук. Ще й тепер наука язиків, музики та інших пописових відомостей для переважної більшости польської інтелігенції є мірою образованя жінки.

Така то вже була нещаслива доля нашої галицкої Руси, що всякі здорові, ясні, поступові ідеі доходили до неї найпізнійше і слабо, а всякі темні та ретроградні найшвидше і найсильнійше. Так було і з нашим жіноцтвом: перший прилюдний голос, котрий признав єго істнованє і звернув ся прямо до него з своєю проповідю, то був голос чоловіка ретроградного, а властиво більше темного і майже безграмотного (він укінчив щось лиш кілька гімназіяльних кляс) — Северина Шеховича В р. 1853 зачав він видавати свою „Ладу, письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодицамъ въ забаву и поученіе“, письмо писане страшенним язиком, хоч і з претензією на чистий великоруський, і заповнене страшенно нужденним змістом, хоч і з претензією на те, що „имѣетъ честь писати для Интеллигенціи“ (стор. 110). У вступній статі першого нумеру „Призначеніе женского пола“ ось якими словами звертає ся редакція до нашого жіноцтва: „Такъ, Вы доньки святой Руси! станьтесь достойными капланками „Лады“ — старославянской богини любви и красоты женьской! Пѣйте ей райскую пѣсню своєго дѣвочества, плетите вѣнецъ зъ неувядаємыхъ цвѣтовъ любви и невинности, и запалите єй благовонный ладанъ почитанія общого — чтобъ ладно, кротко, нѣжно заиграли чувства въ Вашой груди, чтобъ любо, мило, и лехчайше било-сь Вамъ серденько! красивая Лада розлѣетъ на цѣлоє Вашоє єстество блескъ своєя красы, поощритъ къ умной дѣятельности, къ высшей товаришеской жизни, выплекаетъ свойственнымъ образомъ нѣжнѣйшіи чувства Вашіи, выобразуетъ вкусъ єстетическій, дабы Вы сотворили рай меже галическими

родинами и въ новомъ блеску засіяли предъ Вашими родителями, Вашими братьями, другами, женихами и супругами. Въ конци — просвѣщеніе и ублагородненіе сердца есть задачею „Лады“, поучивайтесь — наука есть капиталомъ въ нашомъ станѣ, а естьли бы Богъ осудилъ Васъ когда-то стати ся сиротами, найдете въ наущѣ власное удовлетвореніе и способы до житя яко Учительки, Гувернанты, Модистки и проч.“ (стор. 2). Так само в листі до Івана Федоровича висказує Шехович ціль своєі часописі. „Посвятив я йійі — каже він — жіноцтву, бо таким способом задумав я з ліпшим успіхом впливати на Інтелігенцію руську, на молодіж просяклу засадами демократичними“ *). Річ очевидна, що не йшло тут о розширюване, а іменно тілько о поборюване тих засад. І так в другім нумері „Лады“ ось як формулує Шехович „призначене“ жінки: „Вы должны быти мудрыми, прозорливыми, любви достойными супругами; вѣрными, рачительными (в приложенім словарці слово „рачительный“ толкує ся „troskliwy“) матерами; мудрыми, ощаджаючими домостроительницами... Уже то матери должны Васъ о всемъ поучити и свои досвѣды удѣлити: тіи добріи, доматорскіи супруги, матери, домостроительницы должны указати дорогу, на котрой они самы были. Иль лучше: не нужно ничего учити, и ничего переказовати: тихомирный образецъ матери долженъ Васъ наполнити смысломъ материньскимъ, а то посредствомъ довѣрія и любви“ (стор. 9). „Не нужно ничего учити и ничего переказовати!“ — ось властивий девіз тоі самодурськоі публікації, котра на нещастє була відгомоном утертих в нашій молодій суспільности поглядів, і з свого боку допомагала до йіх скріпленя.

*) „Зоря“, 1886, стор. 104.

Не нужно ничего учити,... бо который ли мущина чувствующій достоинство м у ж а выдержалбы близь женщины мудрствуючей о строжайшихъ знаніяхъ, о котрыхъ она повтаряетъ только слова не розумѣючи рѣчь истинно, котру она знати н е д о л ж н а и о которой въ самомъ дѣлѣ изрѣдка можетъ знати чтонибудь, кое что былобы основательное и съ собою въ связи?" (стор. 50). Не вчити ся повинна жінка по думці п. Шеховича, а „смотрити, догадывати ся, чувствовати; доходитъ она истины не заключеніями, по крайней мѣрѣ неимѣетъ она при тыхъ заключеніяхъ ніякого сознанія" (стор. 59). „Женьщину сотворилъ Богъ чувствительнѣйшу*) и слабшу; она должна усмиряти, смягчивати, ущасливляти смѣлого мущину. Дикій, пасмурный былбы свѣтъ, еслибы жили въ нимъ только саміи мущины, но лѣнивый и бездѣятельный, еслибы наполняли его только саміи женьщины" (стор. 67). Для того то „розсуждаючи по собственностяхъ, котры отличаютъ Васъ яко женьщины, должни Вы старатись подобати ся мущинѣ, пріобрѣсти себѣ и сохраняти его любовь, а сію любвою ущасливляти его. Женщина, котра не имѣетъ таланта подобати ся, такъ якъ мущина безъ розума и силы, стоятъ на ровной степени" (стор. 67). От і виходить ясно, що́ розумів Шехович під „розширенем освіти, добробиту, а найбільш образованя товарискоro" при помочи свого „універсальнoго" письма. Те

*) „Чувствительность" жінки п. Шехович розуміе досить орігінально, коли на іншім місці каже: „женьское тѣло ощущаетъ болѣзнь не такъ дотклив о якъ мужеское, каждый мускулъ уступываетъ, подаваетс я, сдаблываетс я. Суть то намеки природы всказывающіи, что женщина создана до тихой терпимости, что въ сей способности до сношанія состоитъ ея найбольшая сила и что она можетъ болѣе сносити нежели мущина" (стор. 50).

„товариске образованє“ ширив він, друкуючи в своїй „Ладѣ“ такі „Правила благопристойности и тонкого благонравія“, описи „умныхъ забавъ товаришескихъ“, тих безглуздих, пустих, кукольних забав, що майже всі приняли ся і досі держать ся серед нашої інтелігенції, друкуючи „Бесѣду цвѣтами“ переплітану страшенними віршами*), глупі анекдоти і сказівки о „дамскихъ ручныхъ роботахъ та парижскихъ модахъ“. Те товариске образованє полягало на тім, що „прилежніи читательницы должны старати ся прилежно о украшеніе своей наружности“, бо „такая принада есть особенно потребна для Васъ, красавицы, ибо вашое то есть призначеніе дѣлати на умахъ миліи впечатлѣнія“, а головні прикмети жінки, „се добродѣтель, розумъ и приличное уложеніе“ (стор. 75.). Як дійти до „добродітелі і розуму“, се п. Шеховича не обходить; головно обходить його „приличное уложеніе“, для котрого він дає ось які сказівки: „Тому, красавицы, если желаете всѣмъ подобати ся, старайте ся пріобрѣсти пріятный и плѣняющій способъ поступанія съ кождымъ, уважайте прилежно на себе, дабы Вы никогда не преступили границу пристойного поведенія.... Стойте, сидѣте завсегда просто, а Вашое шествіе да будетъ легкое. Памятайте, чтобъ всегда

---

*) Наводимо деякі на виривку:

Многословіемъ, хитрыми манерами
Манитъ мя часто лице лукавое
Якъ Адонисъ здобится нѣжными цвѣтами
А корень хранитъ существо хитрое.

А далі:

И дѣвицы честь неразъ есть мрачна
Якъ сталь дыханіемъ не прозрачна.
Адонисъ —
На дѣвическу честь запала занавѣсъ.

кланяти ся прилично, часто убо, скоро только войдетъ молода особа въ комнату, розсуджаютъ присутьствующіи по ея поклонѣ о цѣломъ ея воспитаніи и даже о способѣ ея думанья" (стор. 83). „Женьщинамъ и мущинамъ, старымъ и молодымъ, всѣмъ старайте ся подобати ся, дабы каждый о Васъ могъ сказати: „Якже пріятна сія особа!" (стор. 84). І подумавш, що се все писалось в десять літ після того, як Гоголь в „Мертвих душах" так по майстерськи списав свою „даму пріятную во всѣхъ отношеніяхъ!"

Та все таки не для всіх повинні бути інтелігентні жінки так дуже „пріятными", бо ось як поучав йіх дальше п. Шехович: „Избѣгайте затомъ всякіи общества, въ котрыхъ не извѣстный есть добрый тонъ, т. е. належитое, приличное поведеніе; предовсемъ не вдавайте ся со служанками; съ тыми должны вы обходити ся пріятно и учтиво, однакъ належитъ Вамъ избѣгати откровенность къ нимъ, подобно якъ и суровость и презрѣніе. Кромѣ иныхъ злыхъ дѣйствій, которіи вдаваніе ся зъ людьми иного воспитанія на сердцѣ и умѣ сдѣлати могутъ, оно чрезмѣрно шкодитъ наружности. Можно заразъ по мовѣ, по уложенію молодой особы познати, если она часто пребываетъ со служанками, а тогда тяжко уже имѣти о нихъ доброе мнѣніе. Поступайте всегда съ ними такъ, чтобы они никогда не осмѣлили ся переступити границу, котра Васъ отъ нихъ отдѣляетъ. Если Вамъ случится напомнути и укротити ихъ, то прежде подумайте, что Вамъ належитъ сказати, чтобы Вы не выговорили никогда такіи слова, котрыбы Васъ понижили" (стор. 104). А тепер подумаймо тілько, що всі ті науки давані були нашим сільським попадянкам 50-тих років, що ріжнили ся від

*

сільських дівчат хіба напяленою по новій моді сукнею та вмінєм читати і (неортографічно) писати!

Ми навели всі ті уступи для того. бо вони як найкраще характеризують духа тої темної доби, коли такі люде як Шехович могли грати ролю вчителів, характеризують також того духа обскурантизму, вічного притворства і прюдерії, серед котрого виростали і виростають цілі поколіня наших „інтелігентних“ жінок. Нехай побачуть, з якого жерела вони пили!

Тимчасом вже около 1859 року почав ся новий, живійший рух в Галичині. Сам уряд, переконавши ся о неможности вести дальше абсолютно-бюрократичним способом керму правліня, почав хилити ся до суспільности, покликати т. зв. комісії з мужів довірія до нарад над важними справами краєвими; чим раз частійше і упертійше носили ся слухи о новій конституції, в котрій Поляки бачили не що іншого, як цілковите і неоспориме с в о є панованє в краю. Рівночасно доходили глухі слухи о якихсь приготованях до нового повстаня, о партіях „білих“ і „червоних“, що скрито ще бороли ся з собою. Слідуючий 1860-ий рік справдив в части надії Поляків, — скликано сойм краєвий, тілько зовсім не такий, якого бажало ся Полякам; при помочи уряду засіло в тім соймі звиш 40 руських послів, попів і селян. Почали ся в соймі завзяті національні (звістне „Nie ma Rusi“) і соціяльні („ліси і пасовиска“) спори, котрі для жадної сторони не принесли ніякої користі, а тілько в нечуваний спосіб заострили взаімне роздражненє та відчуженє. А тимчасом вибухло в Варшаві повстанє, котре і у нас відбило ся гучною луною, ще дужше комплікуючи наші спутані відносини. Ті самі Поляки, що під впливом революційного ентузіязму над „narodowem powstaniem“ завішували на вікнах скляні

таблички з написом "Wolność, Równość, Braterstwo", сміяли ся з руськоі інтелігенції, говорячоі язиком руського хлопа, і ненавиділи того хлопа яко „комуніста". З другого боку й переважна часть руськоі інтелігенції з старшого покоління спішила що сили обмивати ся з закидів польских, що буцімто вона попирає хлопські „komunistyczne zachcianki". „Коли й були які комунізми, — говорить один руський посол в соймі, — то Бог свідком, що ми йіх не підпирали ані навіть о них не знали". Чим раз частійші народні „бунти" (т. є. безоружні проби опору панським екзекуціям, попертим військовою силою) ще дужше залякали руську інтелігенцію; аристократичні намаганя тоі інтелігенції скріпили ся. З одного боку деякі починають в собі самих відшукувати потомків давноі шляхти а то й давних бояр, опираючи ся на назвах подібних до тих, які знаходили в літописях; з другого боку, видячи, що під горячу хвилю сучасноі боротьби ся невинна забавка в аристократизм не дає ніякоі підмоги, почали чим раз громаднійше привертатись до кружка Зубрицкого, що вже від давна махнув рукою на всяку роботу на власнім грунті і власними силами і жив надією на політичну і літературну поміч з півночи. Серед таких то обставин виробила ся у нас всевладна в ту пору партія арістократично-клєрикальна або так звана святоюрська.

Але з другого боку в тім самім часі заворушились у нас і інші сили, роздались інші голоси. В тімже 1859. році вийшла в Липську невеличка книжечка „Стихотворенія Пушкина и Шавченки", де перший раз побачили світ божий такі огнисті твори нашого Кобзаря, як „Кавказ", „Посланіе", „Заповіт". Книжочка ся електричною іскрою упала в серця нашоі молодіжі, котрих не могла вдоволити мертвеччина університетських викладів

Головацкого. Швидко опісля вийшло й богате видане Шевченкових творів в Петербурзі у Кожанчикова, появилась „Основа“, — і серед нашої молодіжі запанував незвичайний, досі нечуваний рух, — заводилось т. зв. „україноφільство“, в котрім серед шуму і завзятих спорів звільна накльовувались і серіозні погляди та змаганя щиро народні. Розуміє ся, не від разу се сталось, а треба було перейти через правдиве Дантове пекло найдивоглядніших спорів, далеких від усякого загальнонародного інтересу. Почалось від спору за азбуку, за ним пішли спори правописні, язикові, обрядові і політичні (конечно із самих широких), а все те мішало ся, клекотіло і разило слух дивоглядними діссонансами. „В тій музиці, — говорить оден з сучасних писателів, свідок-очевидець того часу — приходило ся підростаючому поколінню оріентуватись і вибирати для себе найбільше припадаючий до серця інструмент. Якого направленя було ся єму тримати? чи тих, що казали, що вони gente Rutheni natione Poloni, чи тих, що покланяли ся одному русскому народови від Камчатки до Карпат? Чи руській бесіді, якою говорив той руський мужик, серед котрого він жив? Чи тримати си уніі не очищеної з ві ружанцями, органами, — чи уніі очищеної без дзвінків, без органів? стояти, чи клякати при Причастію? покланяти ся „Конюшому“ Дідицкого, чи єго „Буй-Турови“, чи може „Довбушеви“ Федьковича і єго мужицкій музі? чи язикови „Слова“ чи „Вечерниць?“ *). Та все таки в тім хаосі видний був оден напрям — не дати ся Полякам! В краєвім соймі вела ся з ними роз-

*) О. Т. в „Згадці про житє Володимира Навроцкого“. Твори В. Навр. т. I., стор. V—VI.

ярена боротьба о народні права, та ще більше розлючена вела ся газетярська полємїка.

Попів уважано за проводирів того руху, і всі неприязні тому рухову удари були против них вимірені. Щоби ослабити ту „Фалянгу“, Голуховський видав розпорядженє, щоби лиш зменшене і ограничене число питомців принимане було до духовної семінарії. — Але сим разом той хитрий дипломат сам себе перехитрив. Стремлінє — віддавати ся другим, світським заводам було вже давнійше збуджене*), а розпорядженє Голуховського побільшило ще число світської університетської молодіжі. Та світська молодіж, котра користувала ся далеко більшою свободою і могла здобувати далеко ширшу науку, ніж семінарська, причинила ся до далеко більшого скріпленя народного розвою, внесла в него нові, незнані досі елєменти. Літературний, демократичний український рух мав на неї далеко більший і тривкійший вплив. Іскра, котру Шашкевич здужав запалити, але котрої его товариші-попи не могли піддержати, тепер розгоріла ся в живий огонь, витворила осібну партію „народовців“, або „молодих“, переважно уже під проводом світських людей.

III.

Раз зроблений перелом в родиннім способі житя повівських верств поступав скоро. 50-ті, 60-ті і пізнійші роки неподібні вже були до 30-тих і 40-вих років як під

*) Виразом того стремліня була гарна повість Заревича „Хлопська дитина“, друкована в „Вечерницях“ 1862 року; герой тої повісти стає ся „хлопським адвокатом“ і боронить хлопських справ в спорах з панами.

зглядом товариских вимогів, так і просвіти. Хоча попадянкам, далеким нераз від міст яко осередка просвіти, тяжко було набувати хоча б невеличкі науки, то зваживши основні правила тих вимогів, які ставлено жінці, — а котрі так ясно виразила Гофманова, — не много треба було, аби підійти під уровень зарозумілих на своє образованє Польок, котрі лиш при місті спосібнійше могли набувати „талантів“, а врешті ріжницю довершала лиш міська смілість та моднійший крій суконь. В 60-тих роках, в часі найбільшого роздразненя між Поляками а Русинами зачали і наші жінки брати уділ в народнім антагонізмі. Голосний патріотизм Польок, вироблений їх вихованєм, в котрім головно кладено натиск на спеціяльне знанє певного рода анекдотичної історіі Польщі, без ширших наукових поглядів, а скріплюваний від часу до часу кровавими катастрофами живого а на части роздертого народа, знайшов і між Русинками наслідничок. Та наколи Польки в 60-тих роках поубирали жалобу, поутинали волосє і не позволяли собі жадних веселійших розривок, — Русинки бавили ся, танцювали, волося не обтинали, і так довго не надівали темних суконь, доки се не стало ся загальною модою. Помимо висміваня з боку Поляків говорили по руськи, а декотрі убирали по народному вишивані сорочки. Русинок з підтятим волосєм, говорячих в товариствах по польськи, називано іронічно „Вандами“. Та назва набрала ширшого розгомону і стала ся характеристичним типом гумористичних руських газет *). Така „Ванда“ звичайно виховала ся в польськім конвікті, хотіла лиш грати на фортепяні та читала „романси“, не беручись до жадних жіночих домашніх занять. Але висміваючи сей тип, будь що будь, но-

*) Гляди віденьський „Страхопудъ“

вий серед наших обставин, гумористи, чи свідомо чи й несвідомо, ставали в обороні не чисто народного розвою, а струхлого патріархального ладу, і яко одиноке добро вказували жінкам — вернути ся назад туди, відки вийшли. А тимчасом поява „Ванд“ на нашій землі в смішній і ненародній шкаралущі крила здорові зерна розвою. Обіч цілої юрби плитких „малпочок“ було між ними чимало жінок з розбудженими бажанями правдивої освіти і поступу. Тілько неприглядні обставини та хибний систем виховання жінок в загалі повертали ті здорові і справедливі змагання в смішну форму, а нераз і на нещасливу дорогу. З ріжних обставин вони ріжно виходили. Перед 60-тими роками не хотіли вони іти за попів, а коли котра виходила, то ціле житє нарікала, що „хлоповатіє“ на селі. В 60-тих роках бавились вони в Польки, не так може з симпатії для Поляків, як більше, аби чимсь відріжнити ся від гурту. Пізнійше витворили вони ряд жінок, котрі для розширеня своїх понять і світогляду хапають ся лектури, хоч і ту нераз збивають ся з доброї дороги читанєм безпрограмовим, а часто непевної вартости творів.

Ті хиби приписувано звичайно польській едукації і польським конвіктам. Природною силою реакції збудив ся між Русинами рух — вистерігати ся тих впливів. Найчастійше затим учено дівчат по домах через приватних учительок: тепер знов найбільше дають їх до шкіл виділових. Позаводжено також і свої конкікти на складані гроші: чи з сліпого наслідуваня Поляків, чи може з власного потягу не осмілено ся на утворене конвіктів світських, але віддано їх ведене корпораціі найменше до того спосібній, монахиням Василіянкам в Словіті (конвікт перенесено до Львова) і в Яворові. Сей послідній конвікт випускає що року пересічно 20—25 елєвок.

Там уділяють їім усего, що і в школах виділових, крім того музики, язиків, та, з особлившим старанєм, жіночих робіт. Львівський конвікт Василіянок остає ся під протекторатом митрополита; ту уділяють ся також науки шкіл виділових, язиків, музики і жіночих робіт, і звертає ся пильна увага на руський язик і руську історію. В Перемишли за діло жіночого образованя взяв ся епіскоп Ступницький. Відніс ся до правительства і виєднав дозволенє фантовоі лотеріі для призбираня фонду для основаня висшоі жіночоі школи. Лотерія дала справді гарний дохід, котрий ураз із напливаючими з цілого краю жертвами вчинив разом 41.040 зр. готівки.

Але помимо того стараня о жіночу просвіту ясна свідомість і сила переконань у жінки загалом дуже мало поважає ся. І нераз тяжко приходить ся жити ліпшим та спосібнійшим одиницям, котрих з одного боку не вдовольняє недостаточний або хибно подаваний жінкам науковий корм, а з другого мучать патріархальноі виображеня старших, після котрих жінка з висшою освітою не може бути ані доброю господинею, ні жінкою, ні матірю. Трохи чи не те саме виображенє проявляє й молодше поколінє мущин при виборі товаришки житя. Часом найінтелігентнійший мущина женить ся з цілком невідповідною собі жінкою і не тілько що не добачає сам тих різких ріжниць, та ще немов би й другим наказує таке саме для свого вибору поважанє, яке сам для своєі особи виробив в світі. Те саме мож добачити і в тім, що наші молоді люде женять ся з Польками. Та дійсно трудно й придумати більшоі супереч-ности! Ту чоловік упоминає ся о свої національні права, закидає нераз Русинкам недостаток патріотизму, а сам женить ся з Полькою. Видко, що духова спільність в подружю для него річ непотрібна. Люде не признаючі ко-

нечної потреби тісної духової звязи між чоловіком а жінкою могли би на доказ своїх переконань брати ті факти, що в питаню замужя рішає інший, природний наклін. Зваживши однак свобідне житє мужескої молодіжі, тяжко припустити, щоб ті природні інстінкти грали таку ролю при женитьбі, як би може дійстно з права природи належало ся. Радше згодимось на те, щоб причину того сумного факту добачати в однім основнім блуді нашого суспільного устрою, в розділі між мущиною а жінкою як способом занятя так і відповідним до того вихованєм, котрий нігде так виразно не проявляє ся, як в середній верстві. Ту жінка майже в повні залежить від зарібку мущини, і для того то кожда родина поперед всего і головно старає ся дати хлопцеви через науки кусник хліба і спосіб до утриманя на будуще цілої родини. Він уже з малу знає, що він хлопець, що він має бути розумний і з того хліб йісти, що єго сестри ніколи не будуть уміти того, що він, так само як і мати йіх не має о тім понятя. Крім доброї кляси він о ніщо більше не дбає, о решту нехай журить ся батько, нехай уступають в своїх потребах сестри, нехай гарує собою мама. Не дуже то добра школа для починаючого розглядати ся в обставинах світа молодця, котрий тим більше тяжить на буджеті родини, чим гірше матеріяльне положенє тої родини. В дальшім житю не подибує він жінки ані в обсягу свого умственного розвою, ані фахового занятя, а хіба лиш на візитах, балях, вечерках, устроюваних виключно для забави. Все, що поважне і немиле, не має тут приступу; легкі розмови, веселі дотепи, вишукані строї жінок та описові йіх відомости, от що становить основу тих згромаджень.

Не можна затим дуже й дивувати ся, коли мущини рахують ся з жінками лиш там, де йіх подибують, бо

чоловік може лиш з тим рахувати ся, що в округ себе подибує. Бачуть жінку лиш дома і на забаві, то й уважають їйї потрібною лиш для домашноі вигоди або для хвилевоі розривки. На полі умственного розвою і его здобутків мущина не надибує жінки, то там ві й не шукає. Тож замісць змагати до спільноі ціли разом усіми силами тіла і духа, якими природа обдарила чоловіка за-для боротьби о істнованє, користують ся тими силами лиш самі мущини, а жінки сходять майже до ряду окружаючих обставин, котрі зміняють ся відповідно до часових вимогів. І так при теперішних тісних грошевих обставинах жінки о тілько набирають вартости, о кілько тим обставинам приходять в поміч, — гріш є затим найчастійше головним фактором при женитьбі. Чим більше цінить себе мущина задля культурних вимогів, тим більше жінка до вартости гроша спадає.

В міру доконуваного розділу між мущиною а жінкою, розбігають ся загальні інтереси з родинними. Тим то послідніми часами наші загально-національні змаганя до виробленя у себе світськоі інтелігенції хоч піднесли інтелігентний рівень, дотькливо заривають жіночі і родинні інтереси. Висвячений на попа питомець духовноі семінарії забирає нераз цілий маєток жінки на сплату своіх довгів, та все таки дає йій бодай утриманє, а на свої студія меншого від власноі родини вимагає накладу. За те студент ходячий на який світський факультет витягає нераз з дому послідні соки на своє образованє, женить ся потому з Полькою або Німкою, а своіх сестер лишає без гроша і без жадного приготовленя до заробкової праці, на волю судьби і Бога.

Послідним ударом для жіночої долі у нас є сиріцтво. Хоч сиріцтво нігде не веселе, то у нас воно ще

страшнійше, як де інде, бо вдови по попах не беруть ніякої пенсіі, а тілько мікроскопійно малу запомогу з фонду „вдів і сиріт“. Сей фонд заложив около 1820 р. кардинал М. Левіцкий, митрополит львівський за порадою людей правдивої гуманности, котрі не виділи лиш священників, але широко отвореними очима і серцем дивили ся в людське житє. До того фонду кождий стящєнник платить від своєі конгруи 4%, і після виказів з 1885 р. фонд виріс до 274.819 зр. 42 кр. коренного, і 25.079 зр. 54 кр. розпорядимого капіталу. На то є 371 вдів і 200 сиріт, з котрих знов 127 дівчат. Вдови і сироти новійшими часами побирають з фонду „вдів і сиріт“ по 54 гульд. річно, а то сироти лиш до 18-го року житя, а вдови до кінця житя, єсли другий раз не виходять замуж.

Той фонд міг би був без сумніву далеко ліпше стояти, аби ним ліпше адміністровано та не обходжено ся, як направду з сирітським добром. В р. 1874 взяли з него 75.000 до „Общого рільничого кредитового заведенія“, котре тепер захитало ся і грозить небезпеченьством утрати тої суми. Дійстно був би то страшний удар для нещасного жіноцтва. Також поділ фонду від р. 1887 на діецезію львівську і станіславівску зменшить, здає ся, річну йіх запомогу. Перемиска діецезія має свій осібний фонд. Після виказів з 1885 р. було там 205 вдів а 106 сиріт. Вдови побирають річно 52 гульд., а сироти по 26 гульд.*) Давнійше вільно було вдовам по смерти мужа

*) В ціли помноженя фонду вдів і сиріт піднесено було ще в 1850 році („Зоря Галицка“, ч. 9) думку, щоб кождий питомець, котрий оженить ся з панночкою не з попівського роду, крім звичайного датку заплатив ще 200—300 гульд. одноразовоі вкладки до фонду. Думка та зістала швидко переведена в діло на тій основі, шо жінка, вступаюча з світського стану в попівський,

бути ще кілька років на тім самім місці, адміністрованім звичайно яким свояком, братом або сином вдови. Пізнійше постановлено в консісторії, щоби не лишати вдову на місці мужа над 3 роки, а від 1874 р. є вже державне розпорядженє, що лиш оден рік може бути парохія необсаджена постійно, так що тепер обсаджують звичайно ще швидше, як до року.

Прикре положенє нашого жіноцтва заострює ся ще тим, що жаден повдовілий священник не може другий раз женити ся. На 1.389 священників львівськоі і станіславівськоі епархії є 277 вдівців а до того єще 16 безженних (целєбсів); затим 293 жінок мали би гідне поміщенє, не рахуючи вже вдів і безженних епархії перемискоі.

Пололоженє вдови по священнику дуже оплакане. Декотрі ідуть до міст і удержують ся з того, що держать на кватирі учеників, щоби по при те і їх діти могли учити ся; решта тулить ся при родині, де, як усі залежні люде, хоч тяжко працюють, не мають ніякого узнаня. Лишь дуже малий процент хапаєся іншоі заробковоі праці.

IV.

В першій лініі, як усюди, хопили ся у нас жінки шкільництва; справозданя з семінарії учительськоі у Львові виказують завсігди певне число Русинок.

повинна оплатити своє право до уділу в тім фонді, котрий повстав із самих попівських складок, без участи світських людей. Не можна заперечити певноі справедливости тому мотівови, хоч з другого боку годі не замітити, що така постанова, щоб попи женили ся тілько з попадянками, чинить наше повівство потроха замкненою в собі кастою і дуже богато причинюєсь до піддержаня внутрі тоі касти косерватизму і старих, не завсігди з духом часу згідних традицій.

На рік 1886 вписалося 210 ученниць.
З того Русинок . . . 50
Укінчило семінаристок 70
Русинок 13

Таке число пересічно майже кождого року виходить. Учительство одно уважало ся почестним занятєм для жінки без способу житя. Послідніми часами кинули ся також до служби при телєграфах і до почт. Сего року вдова по священнику Туржаньска обняла почту на Буковині, Товарніцка в Соснові, і др. Усі інші занятя не мають того поважаня. Коли перед кількома роками Тиховичева, вдова по священнику (тепер директорка філіі „Народноіі Торговлі“ в Дрогобичі) отворила корінний склепок в Вижниці, то з пожалуванєм говорено: „От чого вже наші попаді хапають ся“. Дільна та жінка не зважала на жадні говірки і воліла стояти о власних силах, як невигідно містити ся при родині, — а тепер знаходить уже наслідничок, як Людмиля Созаньска, що отворила склепок на селі, в Тучапах коло Снятина і др Федоровичева, вдова по священнику, основала у Львові швальню, Зофіовска, вдова по ц. к. уряднику тримає у Львові трафіку. Волошиньска є касієркою при „Народній Торговлі“ з платою 35 зр. місячно. Від коли істнує у нас руський театр, декотрі з Русинок посвящають ся сцені, і видали досі цілий ряд талановитих артисток драматичних. Доволі буде назвати пані: Бачиньску, Моленцку, Подлевску, Біберовичеву, Осиповичеви і др. Особливу заслугу для руськоі сцени признати треба Теофілі і Марії Романович. Відзначували ся вони обі яко талановиті драматичні артистки, а в 1873 р. Теофіля обняла на свою руку дірекцію трупи, котрій проводила щось зо 4 роки. Теофіля яко директорка вела діло розумно і здобула до-

бру славу для своєі трупи, покладаючи при тім велику вагу на чистоту руського язика.

На полі професіонально едукаційнім визначила ся у нас Софія Окуневська, котра рік тому назад видержала гімназіяльний екзамен зрілости на руській мужескій гімназіі у Львові. Вона розпочала своі науки, як більша часть наших жінок, дома, мала якийсь час приватних учителів, а остаточно приспособили йій до матури професори тоіж гімназіі. Софія хоче посвятити ся університетським студіям, в надіі, що своїм приміром зробить перелом в утертім у нас переконаню, що у всіх змаганях жіноцтва Русинка має бути послідна, та що до самостійного удержаня повинна прямувати кожда у нас жінка після сил і матеріяльних средств, а не тілько ті, котрих змушує до того яке небудь родинне нещасте.

В літературі галицко руські жінки, хоч і не проявили досі ані одного таланту, що міг би стати під пару такому Марку Вовчку або іншим заграничним жінкам-писателькам, та все таки від самого 1848 року, хоч з рідка, відзивали ся публично друкованим словом. Початок в тім згляді зробила П....а з К., „поважненька руська невѣста, — як писала редакція „Зорі Галицкоі“, — котра оточена своими внуками при занятю господарскôмъ займає ся поезійовъ русковъ, и написала вже зъ десять кавалочкôвъ въ дусѣ народнôмъ“; в 8-мім н-рі „Зорі Галицкоі“ надрукована ві пісня про знесенє панщини („Прилетіла зазуленька тай стала кувати“), котра від разу перейшла в уста народа і співаєсь нашими селянами і до нині. В 17-ім н-рі тоіж „Зорі Галицкоі“ стрічаємо дуже гарне і горяче, патріотичне письмо „вільноі обивательки тоі землі, руськоі женщини, уродженоі з Здровецких Єлисавети Фелценберговоіи написане до польськоі ради народовоі в Бережанах против Поляків,

котрі йійі задля ѣі руського патріотизму висмівали і зневажали. В р. 1851 стрічаємо в тійже „Зорі Галицкій“ дописи Анни з над Дністра і Олени з під Самбора, тогож року в віденьскім „Вѣстнику“ письмечко Емілії Г., а 1852 р. в тімже „Вѣстнику“ цікаву і гарно написану допись Маріі з під Бродів (ч. 16). і вірші Л-и з Станіславівського п. з. „Смерть дѣвицы на гробѣ нареченого“ (ч. 40). В р 1855 в „Домовôй шкôлцѣ“, стрічаємо вірші Анни з Поділя (ч. 5). В „Зорѣ галицкôй яко Альбумѣ“, виданій 1860 р. находимо імена Єкатерини Цибикової, Маріі Дідицкоі, Людміли Головацкоі; всі вони подали коротенькі, гладко написані вірші; находимо ту також споминки пані Сметанової, сестри пок. Маркіяна Шашкевича, про ѣі незабутого брата. В „Вечерницях“ з р. 1862 стрічаємо також два імена жінок-галичанок під короткими, доволі удачними віршами: Єлисавети Попаді і Єлени Р—ч. В р. 1863 і 1864 пані Шеховичева (мати Северина Шеховича) бере живу участь в видаванім ѣі сином „Письмі до Громади“, підписуючись „Татаринова“. Крім статі „О стравах“ стрічаємо в р. 1864 ѣі оповіданє „Слюбна сорочка“, мабуть перше до тоі пори прозове оповіданє, яке вийшло з під пера галицкоі Русинки. В 1870 чи 1871 році вийшов в Коломиі осібною книжочкою збірник „Поезій Безіменної“, свідчачий о гарнім, хоч і не виробленім таланті. Але всі ті літературні проби були не більш як пробами, далекими від серіозного пониманя літератури, — були то плоди ділетантства, а не справдішноі духовоі праці.

Важний зворот в тім зглядї розпочав ся аж в половині 70-их років, коли то загалом серед нашоі молодіжі повіяло новим, поступовійшим духом. В вийшовшій 1876 року у Львові „Днѣстрянцѣ“ стрічаємо переклад одного оповіданя С. М. Шварцовоі, доконаний панною

Ольгою Рошкевич, котра після сеї першої проби взялась до далеко серіознійших праць. В р. 1877—78 переклала вона роман Е. Золя „La Curee“ (переклад досі спочиває в рукописі), в р. 1879 в „Дрібній Бібліотеці“ надруковано три перші глави єї перекладу романа Золя „L'Assommoir“, котрого тоді ще не було ані в німецкім, ані в польськім перекладі. В тімже році переклала вона роман Гонкура „La fille Elisa“ (також досі в рукописі), а 1885—86 вийшов єї переклад двотомової повісті Ланської „Обрусителі“. Деякі драматичні твори для руської сцени перекладала пані Ольга Гузар-Левіцка, звістна у нас із своїх листів до В. Барвінського, друкованих в „Правді“ 1878 року.

В тім самім часі (1878—1880) появив ся також в однім з львівських видавництв перший очерк з народного житя Міхаліни Р. і споминки про трівожні роки 1876—77 Анни П., передруковані з новими додатками в женевській „Громаді“.

Часопись „Зоря“ в р. 1883 і 84 появила в світ перші твори кількох нових писательок, котрі зараз же звернули на себе загальну увагу публики. Особливо замітні були за-для свого глубокого чутя, поступових думок і гарної форми вірші Юліі Шнайдер (Уляни Кравченко), видані опісля осібною книжочкою „Prima vera“. Рівночасно майже почали появляти ся поезії Марти і Кліментії Попович, котра також пише новелі. Троха пізнійше появила кілька гарних віршів пані Єлена Грицай. Про решту пишучих у нас жінок нехай говорять праці заміщені в нашім „Альманасі“.

Русинки галицкі причиняють ся також до збираня етнографічних матеріялів. Для промислового музея у Львові Герміна і Ольга Шухевич призбирали дуже много народних узорів, особливо гафтів з околиці Городенки,

за що дістали дипломи признаня за-для положених заслуг, а в р. 1877 на виставі краєвій у Львові звертали увагу щасливі аплікації народних узорів до теперішних люксусових виробів. Також дуже богатий і хороший збірник народних орнаментів посідає Єроніма Озаркевич. Декотрі части того збірника, а іменно деякі окази гафтів і герданів, були на виставі промисловій у Львові 1885 р. — а ціла колєкція на візване пані Бах, директорки фахової школи артистичних гафтів, виставлена була в р. 1886 на виставі ц. к. австрійского музея для штуки і промислу у Відні. Знатоки, здаючи справозданє з тої вистави, надзвичайно похвально виражали ся як о стійности наших народних орнаментів, так і о методі збираня та умілого групованя властительки*). Ще перед тим Є. О. мінялась узорами з поодинокими ческими дамами для взаімного пізнаня народних скарбів.

Далеко давнійше почало ся збиранє народних пісень галицкими жінками. В віденьскім „Вѣстнику“ ще 1850 року читаємо (ч. 89) звістку зі Львова, що „въ денѣкоторыхъ сторонахъ завязали ся общества женщинъ, всякіи пѣсни народно-русскія собирати и обществу просвѣты (Матиці) предкладати для систематическаго и грамматическаго уложенія“. Хоч з тих „обществ“ користі ніякої для етнографіі не вийшло, то все таки звістка ся свідчить о тім, що охота до збираня нар. пісень від давна була розширена між нашим жіноцтвом, котре будь що будь близше стоїть до простого народа, ніж мущини. В часописі „Правда“ заміщені були деякі пісні записані одною з сестер Володимира Навроцкого. В „Друзѣ“ містились пісні записані Анною Павлик, а в „Зорі“ містились виємки з збірників Евгеніі Танчаковськоі, Ма-

*) Гл. замітку в „Зорі“ 1889 р. ч. 8.

рії Курилович, Ольги Меренин і др. Ольга Рошкевич зібрала в Лолині богатий комплєт пісень весільних, котрий виданий був краківською Академією наук в „Zbiorze Wiadomości do Antropologii krajowej“ і о котрім ось що писав др. Коперніцкий, знатний польський учений і член Академії: „Z wielu względów mam ten zbiór za cenny przyczynek do etnografii rusińskiej. Najprzód dla tego, że pochodzi z miejscowości, jak mi się zdaje (Hołowackiego dzieła nie znając) zupełnie nowej, której zwyczaje obrzędowe i pieśni weselne są zupełnie nieznane. Największą ich wartość w moich oczach stanowi sama treść. duch i charakter tych pieśni, tak odmienne od wszystkich znanych mi dotąd z rozmaitych stron Rusi, nieporównana poetyczność niektórych, a we wszystkich w ogóle niezwykła całość i poprawność. którą tak starannie i umiejętnie zachowała Szan. Pani Roszkiewiczowa“. Тепер знаємо що занимають ся збиранєм народних пісень Марія і Целіна Бурачинські, Фросиня Вітошинська, Анна Гаморак, Евгенія Бохенська і др.

Що наші жінки працюють за-для просвіти народа, доказує по перед усіма жвава і енергічна Евгенія Танчаковська, котра завязала кілька читалень народних з більшим або меншим поводженєм, відповідно до місцевих обставин. В декотрих читальнях, хоч заложених мущинами, жінки становлять головну силу; і так приміром хороше веденє читальні в Стецеві коло Снятина приписують стараню Анни Гаморак, доньки тамошного священника.

В других місцевостях, найчастійше де нема читальні, молоді дівчата в неділю і свята читають селянам руські книжки видавані нашими товариствами. В той спосіб прислугує ся народови Ю. Ніжанковська в Дідушицях, Ольга Кірчов в Більчу-Доброкуті, котра удержує фор-

мальну приватну школу. А що по народних школах учать переважно польського язика, і наші руські діти покінчивши ті школи майже не вміють добре по руськи читати а по якімсь часі й до решти забувають, — то наші жінки заводять випозичальні книжок. Така безплатна випозичальня є в Болехові, в Лолині під проводом Міхаліни Рошкевич, в Яворові під проводом Емілії і Наталії Окуневських і др.

Декотрі жінки учать селянок поправних ручних робіт, як Клявдія Куриловичева в Вікторові, Валявська в Тейсарові і др.

Говорячи про наших жінок, не можемо поминути також і тих, котрі причиняють ся до оживленя і скріпленя життя товариского нашої інтелігенції і приймають діяльну участь в народних маніфестаціях. Тут між усіми відзначає ся Евгенія Барвінська в Тернополі, де є осередком і душею тамошного інтелігентного жіноцтва. Сама високо музикальна, завязала жіночий хор, з котрим виступала на вечерках устроюваних в память Шевченка, Костомарова і т. і. нагодах.

У Львові відзначають ся під тим зглядом пані Цеглінська, Ільніцка, Огоновська і Бажанська. При таких нагодах виступають жінки деколи і з відчитами; згадаємо лиш про відчити Ничаївної і Подляшецкої підчас вандрівки руськоі молодіжі в Коломиі і про відчит О. Бажанськоі „О лірниках“ на вечерку Руськоі Бесіди у Львові.

Про получене сил нашого жіноцтва в які небудь корпораціі мало дасть ся що сказати. Маємо однак два товариства жіночі, у Львові і в Станіславові.

„Общество рускихъ Дамъ“ у Львові завязало ся під опікою Пречистоі Діви Маріі при Успенській церкві в день св. Андрея 1878 р. і поставило собі за ціль:

1) старати ся о прикрашенє Успенськоі церкви і о піднесенє блеску церковного обряду; 2) допомагати убогим руським дівчатам в образованю, і в загалі 3) творити милостиню. Товариство числить около 100 членів і має 1850 гульд. капіталу. За-для помноженя своіх фондів товариство устроює дуже хороші вечерки, де звичайно збирає ся цвіт нашоі львівськоі інтелігенції*).

Друге „Товариство руських жінок“ завязало ся в Станіславові в 1884 р. і поставило собі метою впливати на розвій жіночого духа через літературу т. є. помагати руському жіноцтву через ширенє добірних книжок до осягненя вищого образованя. Товариство се не могло ще доси проломити першого леду і хоч в двох роках свого істнованя здобуло собі більше членів, ніж товариство львівське, то все таки в самім зрозуміню єго програми [зайшли такі ріжниці в нутрі самого виділу, що й ціла праця товариства була на разі значно спинена, а консервативні елєменти від самого початку намагали ся зробити се товариство з освітного — філянтропійним. Як вийде се товариство з тоі духовноі кризи, котру тепер перебуває, — чи побідять в нім свіжі, поступові елєменти, чи дух патріархалізму і обскурантизму, — покаже будущина.

Наталія Кобринська.

---

*) „Литературный Сборникъ“ з р. 1885.

ДЕБОРА.

Біблейський образ.

(*Посвята Лесі Українці.*)

Ізраілю, нещасний люде,
В яку безодню ти упав!
Куди поділись твої люде?
Хто думку, серце їх забрав?

Кругом нікчемність, порожнеча,
Оспалість душ кругом тяжка,
І кров у молодих стареча
По жилах мляво протіка'.

Хтож є живий в духовнім гаю?
Хто оживить в около все?
Хто на ратунок свого краю
І тіло й душу понесе?...

А ворог лютий все керує,
Із ханаанських гір, долин,
Все над Ізраілем панує,
Його до щенту нищить він.

Ізраілеві трощить ліри,
Остатні думи попелить,
Ізраіля гнітить без міри,
Гіркіі сльози каже лить.

Ізраіль плаче як дитина,
Безсилі руки простяга', —
Прийшла остатняя година,
Навкруг ратунку він блага'.

Деж у пустині крапля мила?
Звідкіль ратунок той прийде?
Де твердая, жадана сила,
Що вгóру люд той підведе?

У Ефраімських красних горах,
Де пальма дивная росла,
Там благовістниця Дебора
В самотині своій жила.

Жони проречистої славу
Далеко чули у краю,
І мову праву, не лукаву
Ходили слухати в гаю.

І бачить жінка та змисленна,
Що погибає люд рідний,
Що ніяка душа спасенна
Не зверне камінь той тяжкий, —

Із Ефраімської діброви
Дебора віщая прийшла,
І чарівную силу мови
Своєму люду принесла.

Встають похилії розбиті,
На голос дивної жони, —
Вже корогви святі розвиті,
Устав Ізраіль до війни.

Перед вояцькими юрбами
Дебора славная іде,
І вдохновенними очами
В перед на ворога веде.

Велика сила чудотворна
Зломила ворогову міць, —
Твердиня падає витворна,
Побудована силоміць

У соромотнюю годину
В краю Ізраіля. — Радій
Тепер, в щасливую хвилину,
Ізраіль, волею владій!

І геть одкинувши кайдани
Ізраіль Господа співа',
На лірах славить, бє в тімпани,
І до Дебори він взива':

„Зостань ся з нами, славна же́но,
Не одвертай свого́ лиця!
Не маєш в гаю жить нужденно, —
Ти годна царського вінця!"

— „О люде рідні!" — проказала
Дебора сла́влячим братам, —
„Не о величній шані дбала,
Як до послуги стала вам.

„Ні, ні, не славою пишатись
Між вас по скінченій війні,
І не роскошами втішатись
Гадала я в сі щасні дні.

„Царськи́й вінець не подобає
Носить Деборині́й главі!
Ось вітка па́льмова вінчає
Мене, той знак прости́й любві!...

„У піснях тихих ви Дебору
Згадайте в братньому кругу́, —
Вона ж ізнов туди на гору
Піде в свою самотину.

„Най думка вільная ширяє,
Зна' втіху го́рную саму,
З небес глагол святий чуває
І шле народу своєму.

„Най щастя-доля мого люду
Як сонце в ясних небесах
Блищить, і промінне повсюду
По людських точить всіх синах!

„Най же сія' вінцем злотистим
Народу слава моєго, —
Я ж у діброві серцем чистим
Молитись буду за його".

Д. 5. лютого 1887 р. *Олена Пчілка.*

НА ЧУЖИНІ.

(Правдива пригода).

Кілько в решеті дірочок.
Тілько у хлопців правдочок;
А кілько в нім водиці,
Тілько у хлопців правдиці.
Народна приповідка.

Перед роком умерла у нас одна Моравянка, що привандрувала з нашим військом в наше село.

Але може не одно з гнівом закличе: По що і згадувати про таку жінку? — Ні, чекай, спитай серця, заким

скажеш „ледащо“. Незадовго до своєї смерти вона розказала мені де-не-що про своє життє.

Родичі нашої чужиниці Рози не були маючі, але мали просторий, добре загосподарованый дім; хоть не богато, але доброго поля. Люде з цілої околиці ходили до них за порадою, поважали їх і любили.

Як всі Моравяне, вони заєдно трудили ся, працювали, заощаджуючи для своїх дітей.

Але раз, коли галицкі полки гостили в Моравії, випало так, що до їх дому закватирували Івана Б. з нашого села.

Той Іван сильно припав до душі середної доньки, молодої білявенької Рози, але дівоча соромливість та щира любов чинила їйї несміливою. За то Іван зачав їйї медовими устами приманювати і вона єму повірила цілим жаром свого молодого серця, та своє чисте золото проміняла за той лихший товар! Не знала сердечна, що скоро переступить поріг своєї рідної хати, горе вигляне із за вугла і потече могучою струєю через ціле єї житє. — Вона лиш його бачила, він був єї цілим світом, і з ним хотьби на пусті та безлюдні острови!

І ось він з нею опинив ся в своїм рідним селі, став у порозі своєї нужденної, старенької хати, у матери вдовиці. По селі прогомоніло, що Іван привів якусь паню, і небавом до вдовиної хати стали збігати ся старі й малі з цілого села. Прийшли дивити ся як на який дивовид, а бідна Роза стояла як вкопана і не знала, що з собою зробити і — що кому сказати. Де гляне, все в округ неї чуже, та чуже! Але дарма було тепер споминати щасливі та безжурні дни, що безповоротно минули на батьківських нивах! Вертатись назад вона не посміла б за ніщо в світі. Єї любов була цілим єї житєм, вона не могла єї виречи ся ніколи.

Працьовита і навикла до праці, кинулась до роботи, щоби як найскорше завести своє господарство. Не було у Івана на чім господарювати, бо єго господарство складало ся лиш з староі як світ хати, тай землі тілько, що під хатою. А до того ще і стара свекруха, хоть не лихословила, але, як свекруха —

Хоть не лає, то ворчить,
А все таки не мовчить...

Але вона на те все не зважала, працювала та щадила, аби що-то́ придбати, та хоть кусень землі докупити. Кілько то днів, кілько ночей безсонних пішло на той доробок! — Як тілько зазоріло, вставала та коло свого газдівства поралась, а потому ішла до двора або де до газди жати, полоти, а в вечір брала шитє та далеко за північ шила. — Правда, говорить приповідка, що жінка за три угли хату держить а чоловік лиш за оден, — але бідній Розі прийшло ся держати всі чотири, бо що робив єі Іван? З початку він був добрим для неі чоловіком, але поволи зачав остигати. В війську відвик від рільноі праці і та праця єму не смакувала. Зачав шукати лекшого хліба, врешті наймив ся в дворі за побережника. Роза була тому рада, бо пан дав від разу дров на хату, так що на місці староі станула чепурна, нова хатина. Але хата тогди мила, коли в ній є люба людина, що разом з тобою заплаче і засміє ся... а Роза лиш тілько видить свого Івана, коли час давати йісти. Бувало лиш встане, зйість як Бог приказав, рушницю на плечі, закурить люльку, тай в ліс. Як вона коло него не ходить та не припадає, — та годі, що вже умерло, то не встане. Що лиш придбала, Іван брав та гайнував, та ще як прийде пяний, то лиш засвище над нею вишнева з суками палиця. Кілько ж то разів він тою вишнівкою надгороджував йійі за труди, ста-

рунки та щиру любов! Він гадав, що вона стала у него як запродана неплатна наймичка, а сам він могучим, грізним паном.

Нема нічого страшнійшого на світі, як звір-чоловік, бо має власть чоловічу, але без розуму, без людського серця, стає ся тираном против слабости покривдженого, убиває волю другого чоловіка, те найкрасше надбанє цілого роду людського! — Вона вже мала досить досвідів, щоб пересвідчити ся, що він йій не відплачував серцем, і лиш просила милосердія. Не раз дрожащими устами пробувала пригадати єму слова присяги, коли він йійі уводив, коли казав, що йій стане за батька і матір, буде вірною дружиною, буде ділити долю і недолю, а тепер Бог відає, де пробуває днями і ночами, а вона за слізми не бачить світа! Бере від неї кривавий заробок та з вітрами пускає. — Схаменись, будь людиною, і най принаймій спокій буде в нашій хаті.

Але він лиш згорда на ню погляне, а то ще скаже: — Ти гадала, що я тебе взяв, аби запертись тай тілько дивитись на тебе? Ти маєш мене обіпрати і погодувати, а де я ходжу і що я чиню, то не твоє діло, і дивися, щобись в остатнє передо мною свої жалі розводила, бо я добре розумію ся на тих норовах жіночих! А як ні, то нажену, ій Богу, нажену там, з відки ти родом! — І з такими словами лусне бувало дверми тай вийде з хати, а вона лишить ся сама. — Мати, мати! заридає в голос. — Твоє прокляте висить надо мною! Не одну ти нічку не спала коло мене, приспівувала, годувала, можесь гадала, що я буду колись окрасою твого дому, стану захистом твоіх стареньких літ, а я як тота люта змия нанесла тобі сорому та ганьби! І така негідниця мала би тепер вертати і просити прощеня у рідні, коли вони мене на віки десь викляли, положили хрест

на свою добру доню! Тай втіху би тепер мали з мене, мали би чим підвеличатись перед світом! Ні, треба дальше двигати ярмо недолі, і мабуть не відшукати цілющого зіля і не бачити й до смерти хоч би крихітку прозорого неба! — І тяжкі, проймаючі до глубини душі риданя довго гомонять по самотній хаті, бо і свекруха давно вже померла....

Одного разу вертала вона з ліса з оберемком топлива на плечах уже добрим смерком. Переходячи коло одної хати, учула якийсь незвичайний гамір. Заглянула через вікно і побачила громадку жінок і мужиків гуторячих та гуляючих, а між ними також і свого Івана. Він підохочений наливав все дві чарки якогось напитку і одну брав собі, а другою частував свою товаришку говорячи: — Ще сю послідню випий за моє здоровлє, а я за твоє! Тай утяв коломийку:

Та най наші вороженьки пропадуть до лиха,
А ми собі, любко люба, любімо ся стиха!

І зареготав ся, а єго регіт поніс ся луною, і бідну Розу мовби пекучим зелізом запік коло самого серця.

Жовнірське, пусте, свавільне та безробітне житє зіпсувало наскрізь єго натуру. Нещасна жінка була вже навикла до тих подій, взяла знов свій оберемок на плече та попленталась до дому. Не знала, що йійі ще одна чекала несподіванка. Входить до хати, дивить ся: одежа порозкидана, скриня розбита, а гроші, що ховала на дачку, виняті Кинулась шукати великої шалінової хустки, що ще принесла собі з дому, але й хустки не було.

Глубока вже була ніч, коли він вернув з села. Вона ще не спала — сиділа під куделею. Жаль давив йій серце, не могла здержатись, щоб хоч словом не докорити йому. — Бачиш, як я тяжко працюю, бачиш моє безталанне, якими злиднями я побита, а ти той гріш гірким

горем добутий взяв та солодко пустив! А тут речинець приходить, треба дачку платити. Щож я тепер сирітка вдію! — Тай ще і хустку забрав, одну памятку з дому, — а тепер уже ні в чім і меже люде показатись!

Але він господар, голова дому, а вона, жінка з довгим волосєм а коротким розумом, мала єму закиди робити? — Ні, не стерпів, вхопив куделю, та з цілим замахом як впалив йійі по ногах, то вона мов мертва впала на землю, та аж сирота комірниця ледви йійі привела до житя. А Іван впав на постіль та заснув, немовби нічого важного й не лучилось. Довго, довго вона нездужала, та таки на одну ногу на віки окалічіла.

Але ніщо не вічне на світі. Прийшла черга покути і на Івана. Слабість звалила його з ніг. Довго слабував. Роза забула, як він над нею знущав ся, і стала єму ангелом хранителем. Як вона радо бажала його до здоровля привести, як побивались, розщибалась, щоби хоть на одну годнну єму житє продовжити, але годі! Перейшов на тамтой світ. Вона, ридаючи, щиримиж і н о ч и м и сльозами заливала своє зблідле журливе лице, та з послідного стягала ся, щоб його поховати як Бог приказав.

По кількох роках від тої памятної ночи, як йійі ударив, отворилась рана в нозі, а тут нізвідки взяти грошей на лік, бо Іван ще за житя поспродував все добро зароблене єі руками, а по єго смерти жиди вигнали йійі з хати! Стала сама на світі, як стеблина серед безмежного моря. Підтоптана працею а ще більше горем, а ту ще страшний біль розятреної рани не давав йій запра-
овати хоть на кусник хліба; обезсилена знайшла собі
Ро о пристановище — гріб.
Зар Як одиноко жила, так і умерла, бо кого ж могла
Пр дити смерть чужиниці, не йіх роду, не з йіх села?

За домовиною ішло кілька жінок, але ніхто не заплакав над нещасливою щирою душею, лиш як вертали з кладовища, одна жінка заговорила:

— Нема що казати, натерпіла ся сиротище!

— То за гріхи, кумо, за гріхи — відповіла друга.

— Що то, кинути рідню та пійти світами!

На цвинтари виднієсь ще тепер висипана над нею могила. Не протоптана там стежка, ні жадне людське око, жадна душа там не загляне — лиш комарі заграють сумну пісню та жалібно закує зазуля, бідна, проклята матірю пташина *).

Майдан, д. 25 вересня 1885 р.

Ольга Левіцька.

ЗВИЧАЙНА ІСТОРІЯ.

I.

Грішно бідним любити ся! Люде насміють ся,
За те й Бог їх покарає, на ніщо зведуть ся.
Гіркі сльози перестудять кров у серці, звіють
Красу з личка, в плачу карі очі споловіють.
Бо любви рожева квітка лиш в сонцю зростає,
А хоч в тіни й проклюне ся, то швидко сконає.

Та на лихо, та на горе хто любов нау́чить?
Присилить ся до вбогого і на смерть замучить.
Присилить ся до сіроми чорними бровами,
В серце впє ся у дівоче складними словами, — ...ий
...ати
без-
...ким

*) Після повірки народної зазуля, се проклята матірю до...
Прим. авт.

Щоб відтак у нужді, в ганьбі марне спопеліти,
За день втіхи житє ціле жалем затроіти.

Сподобались Василеви чорні брови, очи,
Сподобав ся — та на лихо — стан гнучкий дівочий;
І Ярина що вечера, поки місяць сходить,
На любую розмовоньку у садочок ходить.
Та не довго весні цвисти, не довго, Ярино!
Прийде зима, сніжні бурі, — пропадеш, дівчино!

Прийшов наказ: Василечка у мундур прибрали,
Надягли тяжкую збрую. в безвісти погнали.
Плач, Ярино, та не дуже, — се лиш почин лиха:
У цісаря добра служба, пора нині тиха, —
За три роки ясноокий верне ся твій любко, —
Тяжше лихо в власній хаті жде тебе, голубко!

Занедужав старий батько, підпора єдина:
Дни і ночи коло него вбиваєсь Ярина,
І знахорок розвідує, і свічки яркіі
Богу ставить, — все на дармо. Не стало надіі!
Помер старий, згас як свічка, на груди зболілі
Зложив руки роботящі і спочив в могилі.

Одинока, як билинка у широкім полі
Остала ся Яриночка, без роду, без долі.
В батька статків не бувало; хата кривобока
І садочок малесенькій тутже край потока.
Як не стало заробітків, прийшлось позичати
На недугу і на погріб — тай не стало хати...

Розписали ліцітацйю на святу неділю, —
Заридала Яриночка: „Деж я ся подію!“
Прийшов возний з присяжними, два жидки в додатку:

Сторгували, заплатили і садок і хатку,
Розвалили хатку живо, стяли груші й вишні:
Щез, Ярино, й слід твоєі молодоі жизні!

Куди-ж тепер подіти ся сироті без роду?
Серце шепче жалібноє: Із моста та в воду.
Але думка відрікає: Треба в світі жити!
Поки верне Василечко, найму ся служити.
Єго неньку старенькую чим можу, споможу,
А там собі будь що буде! здамсь на волю Божу.

II.

В „єгомосця" слугів доста, хоч тяжка робота,
Газдам слугів не потрібно, бо сама біднота;
Сли не хоче де в чужині роботи шукати,
Мусить, рада чи не рада, в дворі ся наймати.
І хоч тяжко йій у пана зносити неволю,
Но пани чень тоже люде, не зйідять живою.

Говорила, журила ся Василева ненька:
„Не йди доню в двір служити, служба там тяженька!
„Не йди доню в двір служити, жий ось ту при мині,—
„Що заробиш, будеш мати", — говорить Ярині.
— „Гіркі, нене, заробітки, — дармо руки струджу, —
„А в дворі я за три роки корову заслужу". —

Так і сталось: Яриночка найнялась служити, —
Приняли пани охітно, — тай чом не приймити?
Дівча гарне — а пан любить гарніі дівчата....
Ох, бодай же не родились на світ сиротята!
Радше б були гарні очи виплили з жалоби,
Поки панови лихому впали до вподоби!

Минув рочок, іде другій, як річка мутнава, —
Пішла, пішла по всім селі недобрая слава.
Втікла з двора Яриночка, проплакує очи,
Клине свою пишну красу що дня і що ночи.
Слізми мите блідне, вяне личенько мізерне, —
Та віночок барвінковий вже пропав, не верне.

Плаче бідна, вбиває ся, і всім жаль сірому, —
А пан собі всміхає ся: „Дурна, тай по всьому!
„То ми діло: хлопська слава, хлопськії гонори!
„А я-ж то їй обіцював корову з обори!
„Чого б дурній утікати, гомін заводити, —
„Красше б було в дворі жити, ніж тепер бідити!“

Та дарма тепер Ярині про двір споминати:
Де повернесь, проклинає панськії палати.
Між бідними заробляє на хліба кришинку,
Нераз голоду притерпить на передновинку, —
Та байдуже, — один тілько біль у серці лютий:
Осінь іде, Василеви з війська час вернути!

Ой Василю, Василечку, не вертай до дому!
Радше згибай у чужині від кулі, від грому!
З твоїм щастєм сподіваним таке ту вчинилось,
Що бодайже й ворогови ніколи не снилось.
Лекше кластись у могилу з милими згадками,
Ніж мучитись, катуватись довгими роками!

Та не так то в світі дієсь, як серце бажає:
Хоче бідний умирати, а смерть утікає.
Молодому, богатому заглядає в очи, —
Убогого, недужого притулить не хоче.
І Василя обминула, минула й Ярину —
Як то вони спіткають ся? в чи добру годину?...

III.

Іде вояк вислужений, спішить ледве дише,
А надія мов дитину серденько колише.
„Он там верби сіріють ся — тоді зеленіли!
„Блищать бані на церковці, як тоді ясніли.
„І хатина — ні, не видко, не біліє з дали —
„Певно вишні гілоньками йійі повкривали!

„А Ярина — що в тій хвили вона поробляє?
„Стоїть певно на ворітцях, мене дожидає!
„Е, ні! нині день робітний, вона не дармує, —
„Прийшла з поля, батенькови вечерю готує.
„Ох, а як мене забула?... Ні, ні, не таківська!
„От вже й верби! А там хата!... Та ні — се попівська!

„А ту... а ту пустка! Що се?... Чи туман вчепив ся?
„От хтось іде. Скажіть, дядьку. чи я помилив ся?
„Адже-ж ту була хатина?“ — „Та тутка, небоже“.
„І садок був?“ — „І садок був“. — „Чи то бути може?
„Де-ж все ділось? — „А що-ж, сину, жиди закупили,
Як вмер газда; сад зрубали, хату розвалили“. —

„Боже милий! Умер газда! Де-ж Ярина ділась?
— „Де Ярина? Та що, сину. у дворі наймилась.
„Наймила ся, бідолашна в лихую годину,
„Тай придбала замісць віна малую дитину“. —
Глипнув газда — а де-ж вояк? Вояк мов скажений
Скрикнув, скочив через плоти, щез в садок зелений.

IV.

От те лихо вйідливеє, що сльози спиває,
Та не теє бурне горе, що є тай минає.

Заховають у могилу дорогу людину,
То й розважать добрі люде тебе сиротину.
Але сором гірше смерти, — кождий ще й сміє ся,
А роспука гадюкою коло серця вє ся.

Сидить Василь як ніч темна під вікном на лаві,
Затяв уста, в очей думи блискають криваві
„Ні, сли й те ще подарую, то й Бог покарає!
„Забю вовка! Нехай гине, як вовк і здихає!
„Забю гадину, розтопчу, — вже ся чень найіла,
„Перейіла мою долю, щастє затроіла!“

А ненечка журливая утирає сльози!
— „Бог з тобою, мій синочку! Покинь ті погрози!
„Не бери гріха на душу! Най го Бог карає!
„Не нам, сину, доля росте, не нам процвитає.
„Гріхом слави не викупиш, долі не зголубиш,
„Тілько себе і Ярину і мене погубиш“.

— „І Ярину!“ — „Так мій сину! Без кута, без хати, —
„Йій без тебе доведе ся марно пропадати.
„Вона-ж мене, мій синочку, стару доглядала,
„Вона мені за дитину, за наймичку стала —
„Все для тебе... Надіялась, ридала, тремтіла,
„Що повернеш... Бідна, сину, — много протерпіла!“

— „А де-ж вона?“ — Пішла кудись, певно на роботу
„З дитиною. Заробляє, не жалує поту —
„На нас троє. Покинь, сину, замисли грізнії,
„Остань при нас, бо без тебе нам нема надії!
„Прикрий сором сиротини, — Бог ти допоможе, —
„А про пана — та цур єму! Заплати му Боже!“

Сидить Василь як ніч темна під вікном на лаві, —
Від неньчиних сліз щезають замисли криваві.
А хоч в серці гнів палає, ніби жручий пламінь, —
Та неньчині дрібні сльози підмили би й камінь.
В дворі танці: пливуть пари по три, по чотири — —
Гуляй, пане! Не лякайся хлопської сокири!

V.

Іде з поля молодиця стежков по задвірку,
В руках дитя, а на плечех несе бульби мірку.
Зігнула ся, із натуги піт лице зливає.
Дитя плаче, — вергла мішок, сіла й спочиває.
Задумалась... Коло груди утихла дитина
Тай заснула. Хто се такий? Се наша Ярина!

Чи се-ж тота Яриночка, румяна ягідка?
Похилилась, ізмарніла, мов скошена квітка.
Де подів ся сміх веселий і голос дівочий
Дзвінкий, тонкий, як звіночок погідної ночи!
Де подів ся вид роскішний, уста калинові?
Звяли, зблідли в тяжкім горю, на людській обмові.

Сидить вона серед стежки, дитину хитає,
А думкою Яриночка далеко літає.
Нагадує сад зелений і рідну хатину,
І послідну роскішную, прощальну годину.
Нагадує своє горе — бодай пропадало!
Закапали дрібні сльози, дитя заридало.

„Не плач дитя! Бодай би ти не бачило світа!
„За тобою в лютім горю підуть мої літа.
„Красше б мені втопити ся і тебе втопити,

„Ніж у горю, у погорді мучитись — не жити.
„Може б милий на могилу прийшов, подивив ся,
„Може б сплакав, за мучену Богу помолив ся.

Заплакала молодиця, аж зирк! против неі
Хто се такий поспішає в вояцкій киреі?
Забило ся серце в груди, схопилась на ноги...
„Василь! Василь!“ — тай не стало голосу в небоги.
Уся тремтить, похилилась і сльози люнули, —
Лиш дитину плачущую все до груди тулить.

Стоіть Василь перед нею, слова не говорить,
Сумно-сумно позирає, що зробило горе,
Що зробила людська злоба із єго Ярини.
„Скарай Боже неситого! Нехай нагло згине!“
Сказав важко, — взяв на плечі з мішком бараболю,
„Ходім, серце!“ Пійшли мовчки в німім, тяжкім болю.

VI

Бодай тобі загинути, надіє, надіє!
Ледво блисне сонце з хмари, пітьма розрідіє,
Ти вже стукаєш до серця: „Встань! Свитає доля!“
Серце схапуєсь і гонить — вітер серед поля.
Ох, та серця не навчити мудрими словами!
Аж тоді воно навчене, як кладуть до ями.

Подружились у зітханю, побрали ся в смутку —
Живуть собі бідуючи в своім тихім кутку, —
Живуть собі, заробляють — чей доля всміхне ся!
Ні вже, — рана раз утята по вік не замкне ся,
Раз підточенеє щастє не зазеленіє,
Згине жито, де зла доля куколю насіє.

Хоч житє йде мирно, любо — Ярина сумує,
І Василь щось на серденьку, мов стиск кліщів чує,
Тяжко якось їм минає спільная година,
Бо між ними наче камінь — панськая дитина.
Годі камінь полюбити щиро, без облуди, —
Годі єго й відорвати, бо приріс до груди!

Чим раз тяжше Василеви в своїй рідній хаті, —
Іде бідний до коршмоньки потіхи шукати.
Іде Василь із коршмоньки, співає підпитий, —
Плаче жінка, він в нетямі давай жінку бити.
А проспить ся — лице єі докором му стане, —
І знов грижа — і знов коршма — — Ех, житє погане!

Іде чутка по всім селі, у двір забігає, —
Пан до пані за обідом стиха промовляє!
„І ти кажеш: хлопи люде! Ні, моя кохана!
„От бач: в день пє, в ніч жінку бє до самого рана!
„Де ту, прошу, гідність людська? Ах, мені вже збридло
„Все товкти: нема душі в них! Хлоп, то тілько бидло!“

Грішно бідним любити ся! Люде насміють ся,
І сам Бог їх покарає й на ніщо зведуть ся!

Кліментія Попович.

КІНДРАТ.

Новеля з народного житя.

I.

В двадцятому році житя відобрали Кіндрата до війська. Взяли його з дому від старого батька, сивої неньки, молоденькоі сестрички, та пігнали в Італію, Францію, де, як нераз розказував, бачив Наполеона; засяг опісля

трохи Россіі, а Австрію перейшов здовж і поперек. Військову службу закінчив на Уграх коло Мармарош-Сіготу.

В селі Калінфальва дали його на кватиру до селянина Сабаріі Шанади; сей не мав жінки, лиш сина Барсона і доньку Ізлію

Барсон, молодий Мадяр, високий, ставний а прудкий мов Черемош.

Ізлія ні трохи не подоба́ла на угорські чорноброві, товстовиді дівчата. Тоненька. дрібненька, мила мов ясочка, весела мов пташечка, білолиця, ясноволоса, кароока, словом така, яку лиш Кіндрат собі коли небудь в своій мріі виснити міг. Мов вивірочка звивалась по батьківськім обійстю, сама вела у всьому лад і заступала батькови господиню.

А було в Сабаріі коло чого ходити; дві стайні з коровами, кошара з сотнею овець, десятки коней, а поля — лани-лани незмірені, дві винні горі, зелені, буйні, як роскішні гаі над берегами глубокоі Тиси.

До Сабаріі прийшов Кіндрат саме в жнива. Було йому там так добре як у рідного батька, лиш тілько, що в батька не було ні тих достатків, ні чудноі Ізліі. Разом засідав до стола, разом ночував з Барсоном в старій хаті за садом; ходив жати, до церкви, на прогулки, на лови та до чарди, а скрізь разом.

Прийде бувало вечір, по вечери позасідають Сабарій з Барсоном на рундуці та радять над завтрішною роботою, а Кіндрат з Ізлією говорять собі та жартують, от звичайно молодий легінь з веселою дівчиною.

Якось раз в вечір, саме в повню місяця, Сабарій з сином на рундуці попивали вино і дещо балакали. Ізлія вхопила кедрову коновочку та побігла до ріки за садом зачерпнути тихцем водиці; за нею назирцем пімчав ся Кіндрат.

— Який гарний вечір! — сказала Ізлія дивлячись на місяць.

— Справді дуже гарний! — відповів з за лози ненадійно Кіндрат.

— А ти тут? хочеш мене налякати? О! Мадярка не така боязка, як твоя Русинка!

— Ні Ізліє! я не прийшов тебе лякати. От так собі вийшов з хати, та щось мене немов понесло на беріг ріки. Я й не знав, що ти ту.

— Ага, не знав! — шуткуючи сказала Ізлія і сіла під кущем лози, що свої зелені віти в кришталі купала.

— А позволиш коло себе сісти?

— Який бо ти! Сідай, подивимо ся на той чудний місяць. Диви, як брат брата на вила бере за марну вязанку сіна.

Він сів коло неі, і несміло відозвав ся.

— Ізліє! чи любиш ти мене так як я тебе?

— Тебе? А то за що? Ні, не люблю! — і засміялась таким сердечним, звінким сміхом, що хоть би тобі ще раз сказала „ні!“ то ти будеш на все увірений, що вона тебе любить.

— Ізлієчко! скажи мені правду!

— Ха-ха-ха! Не казала б тобі побіч себе сідати, не стояла б з тобою на самоті, не говорила б приязно та мило!

— Голубонько моя! то ти мене любиш? Який же я щасливий! Але — — я бідний...

— Не говори того — на що мені богацького сина? В мого батька є чим відвінувати доньку-одиницю.

— Ізлієчко! Ясочко моя! житє моє! доле моя! перший раз в житю я щаслив! Та чим же я тобі за се відплачусь?

— Щирим серцем.

— Порадь же мене, моя зоре, що мені робити?

— Довго ще будеш у нас на кватирі?

— Казав капітан, ще місяць; та що мені до того — але твій батько...

— Що ж батько? скажи йім все як є, впадь до ніг, попроси, тай конець.

— Коби то так склалось — а коли ж твій батько... такий неприязний.....

— Але ж Кіндраточку! я в них одиниця, батько мій добрий, не схоче лиха своїй донці. Не жури ся, і...

— Но, що ж?

— Не зволікай, бо вороги — і мов ласичка вирвалась, вхопила повну коновочку тай побігла із хаті, лиш дрібненькі ві сліди були слідні по росі.

— Гей — гей! — зітхнув Кіндрат. — Мило мені на души, легко мені на серці, любить мене мила дівчина, не цураєсь мною. Добра та люба! Але як згадаю, що я бідний з далекоі сторононьки, а вона богачка на ціле село, — то сум налягає на мене... Пійде відай мій вік марно через кохану дівчину.. Але все одно! я йійі люблю — вона мене — най іде і вік і доля і щасте і все-все!

В неділю по полудни пійшов старий Сабарій з донькою десь у поле, а Барсон вбрав ся мов кралич на гуляне.

— Ходи Кіндрате до чарди.

— Не піду нині, товаришу, якось мені не до гуляня... Незнать, чи Ізлія пійде? — додав майже шепотом.

— Казала, що не пійде, а на яке тобі того знати?

— Та.... та я собі лиш так....

— Ну-ну, лиш так! Ніби то я не знаю, що ся з вами діе!

— Братику, Барсоне, не кажи сего нікому, прошу тя!

— Або ж я дитина чи що? — відказав гожий Мадяр і пігнав до чарди.

Кіндратови ще дужше ніяково стало на души. Темні хмари мимохіть пересувались через голову і закривали рожеві мрії, понурі думки товпились без ладу, мучили його, а зворушене серце немов розірватись хотіло... від чого?... він сам не знав. Розглянув ся по хаті, і так єму якось стало пусто... не було Ізліі. Вийшов на подвірє, в сад, та і тут якось ніщо не займало єго. Став над рікою коло лози, де колись то був такий щасливий, але і тут стало єму нудно.

— Нема моєі щебетушки! нема кому розігнати тяжких дум. Незнать куди вона пійшла.

Щось ніби повело його на гумно. Там здавалось єму, що чує відгомін голосу Ізліі. Зупинив ся, став під липою. Слухає... та справді якісь голоси чути... Один мов голос того чорного ворона, що кракає та людям смерть ворожить — а другий милий, як голос ластівочки. Взяла Кіндрата охота дізнатись, хто, та про що бесідує. Підступив дальше, присів в рові під тернєм — чує — говорить Сабарій з донькою.

— Не крий ся, бо нічого передомною не вкриєш! — говорив крикливо старий. — За ким то ти так зітхала? за якого Кіндрата молилась? га? кажи!

— Батечку, скажу вам все, лиш не гнівайте ся на мене...

— Кажи! борше!

— Від коли Кіндрат сказав, що мене любить, від тогди став мені такий милий, як ще ніхто на світі.

— І ти може гадаєш, що я би тебе за него віддав? Кажу тобі тверде батьківське слово, що ні!

— Батьку! я-ж ваша дитина! чи-ж бажаєте мені недолі, безталання? Батеньку, втопіть мене — лиш не розлучайте з ним....

— Що? той заволока? приблуда? чорт зна' якого роду, якої натури та звідки? мужик — він сміє піднести очи до тебе? Я тебе на то ховав, щобись з волоцюгами волочилась по чужих сторонах, бідила і проклинала твого нерозумного батька, що тебе, вихухану, випещену, за якогось заволоку віддав? Ніколи! чуєш? ніколи!! А як ще вас уздрю обоє разом, то єму голову всічу, а тебе — — тебе виречусь, — розумієш?

Ізлія заллялась слізми.

— До чого то твоє шльоханє? Нині війт пришле сватів від свого сина, гляди і міркуй, абись не зробила мені втіхи а собі такого весіля, що ціле житє спамятаєш! — буркнув старий, затис кулаки і потік ся.

А сердечна Ізлія як не схилить головку на зелену травичку, як не обіллєть ся рясними слізми, як не заплаче, не заголосить — серце від жалю рвало ся.

Кіндрат вже ні живий ні мертвий виліз з під терня і підійшов до дівчини.

— Ізліє! чи така наша доля?

— Така, Кіндрате!

— І щож тепер? чи ще просити батька?

— Нічим єго не впросиш.

— Ізліє! не покину я тебе до смерти, — стану за наймита у якого господаря ту в Калінфальві — буду робити, горювати, щоб тілько тебе бачити.

— Втікай Кіндраточку від мене. Хиба ти не чув, що батько казав? Ще на моє лихо не вийдеш цілий з отсеї нещасливої кватири...

Кіндрат не чув сих слів, голубив ся дальше з сво-

єю милою. Яка вона гарна, чудово гарна була в тій хвили! Далі схопилась.

— Пусти мене, голубе мій єдиний, пусти Кіндрате — годі вже нам голубитись...

— Чому годі? — підхопив Кіндрат. — Обридло вже тобі? Ех Ізліє, не дай тобі Боже гратись з моєю любовою! Горяча вона як огонь, а з огнем...

— Чи мало мені ще горя? ще мені закидами серце рвеш? В мене тепер одна лиш дорога.

— Куди? за богацького сина?

Ізлія того докору не чула, бо тихцем пішла до хати.

Сидить трійка при підвечірку: насуплений, лютий Сабарій, втомлений Барсон і безвідрадний Кіндрат. З під лоба глядить Сабарій на сумне, горем здавлене лице Кіндрата, а єму безталанному ні з рота ні в рот.

— А де Ізлія? — питає Барсон.

— Лагодить ся. Незабавом надійдуть свати від війта, — відказав старий.

— Що, війтів син до Ізліі сватаєсь, — аж крикнув Барсон. — Той ледащо, гуляка! А ви не знаєте, що то за зілєчко, та такого гольтяпаку брати за зятя?

— Знаю тілько, що богач!

— Ой, борзо минесь богацтво в єго руках. В цілім селі нема піяка і забіяки по над него і єго батька.

— Твоіх наук не потребую! А за то єго сестричка раз собі дівчина!

— Може ви гадаєте мене з нею оженити?

— А що ж?

— Хиба би в моій голові глуздів не стало. Є в мене вже моя дівчина — а війтівськіх доньок не потребую. Не забув я ще кривди, яку вдіяв моій бідній Евселі той чортівський війт.

— Яку кривду?

— А хиба ж не була в неї власна хата, поле, загородь, достатки господарські — а де то все поділо ся? Не загорнув війт дла своєї ледащої доньки? Але жди!

— Не говоривбись дурниць.

— Не дурниця, але правда. А ви, коли хочете добра для нашої Ізліі, то віддайте їйі за Кіндрата. Я його гаразд пізнав.

— Мовчи! — крикнув Сабарій і гримнув о стіл кулаками, аж чарки задзвонили.

Підвечірок скінчив ся сумно; всім було в хаті тісно, немов стеля вгнулась над ними. Всі встали від стола не говорячи і словечка.

Барсон потяг Кіндрата на улицю дивитись на прохожих. З чарди як на то долітали звуки моторного чардаша; деякі легіні та дівчата прямували туди. І Барсон брав ся відходити.

— Куди товаришу? до чарди? — спитав Кіндрат.

— Ні, не до чарди, а хочу спробувати, в кого твердші кулаки, чи в війтівського сина, чи в мене! — і пустив ся долів.

Лишив ся Кіндрат сам з своїми тяжкими думками: одна другу переганяла, а одна від другої чорнійша, пекуча. В души тисло, пекло́, серце рвалось, в голові мішалось, а все-все то через однісеньку, малесеньку хвилину любови. За крихітку любови треба було ему покутувати ціле довге житє....

Вернув безталанний до хати, та на лихо застав вже і сватів.

— Ізліє! подавай же ручники любим сватам! — розказав Сабарій.

— Я за Іштвана не пійду, а ви люде беріть собі назад свій хліб, вертайте домів і скажіть війтови, що за его сина силувана не віддам ся ніколи! Най собі другої

невістки шукає! Се моє крайне слово — сказала з притиском і висунулась з хати.

Свати мов попарені споглянули по собі та забрались до дому, а старий Сабарій трохи хати не рознесе, сварить, кричить, лає, клине, аж гомін іде.

Зійшов Кіндрат старому з очей, потяг в сад і сів під бросквиню. Місяць чудно світив, так як тогди, коли він перед дівчиною визнавав свою щиру любов.

— І на що було признаватись, що їйі люблю? по що було дізнатись про ві любов? — питав сам себе. І що ту тепер робити? Вертати домів — по що? лишитись — на що? Не знав що діяти — одно знав, що Ізлія не єго.

— Га, треба такой вертати до старого батька, до сивої ненькы, до сестрички. — треба покинути сю країну, в котрій пережив я дни першої любови — попрощати те, що найдорожше серцю... треба прощатись з тобою, Ізліє моя вірна, і забути про твою вірну любов... Ні! ніколи того не буде! все зроблю, але ві памяти не видру з мого серця. Вона — може мене забуде... здружить ся з другим... забуде бідного приблуду, стане щасливою... а може... може колись і засміється над молодим, нерозважним поривом серця, може собі пошуткує з мене... Але я — буду коротати вік безталанний. Не мені зазнати родинного щастя, не мені голубити любу жінку — ні! я не буду ніколи женитись!

Склонив голову на руку і задумав ся, коли в тім на єго плечі сперлась дівоча рука.

— Ти тут Кіндраточку? зажурений сердечний! Та чого ж сумувати?

— А чого веселитись?

— Я так за тобою шукала, радабим ще наговоритись з тобою доволі!

— Не шукай Ізліє за мною, я бідний, заволока, приблуда, мужик, чужинець .. я тобі не пара, може найдесь який богацький син ..

— Цур та пек богачеви! Кажу тобі, що за него не віддам ся.

— А батько присилує..

— Якої ти нині співаєш? що тобі?

— Ізліє, Ізліє! хиба ж се не правда?

— Хто ж годен нас розлучити, Кіндраточку?

— Розлучать нас, Ізліє, незабавки. Капітан змінив рапорт, позавтра виходимо з Калінфальви...

— Ні, ні, не розділять нас, голубчику! Я душею буду все при тобі!... і приклонила уквітчану головку до него.

— Ізліє! покиньмо сю бесіду і нашу любов — ми не поберемось ніколи...

— Покинути? — покинь, коли-сь годен! Я — негодна.

— Пощо ми пізнались?

— Жаль тобі? мені ні раз не жаль. За щиру любов віддам все — віддам житє своє. А ти коли хочеш, жени ся з другою, забудь про Ізлію...

— І що ж мені з тої любови? Не хочу, щоби через мене дівчина погубила свій молодий вік, запропастила долю...

— Мені не треба долі — в мене лишилась одна дорога.... Ти з відси йдеш, батько буде силувати а війт чорнити... Ну, побачимо, хто кого переможе.

— Бідна моя голубочко, що ж ти порадиш? Як переможеш батька?

— Побачимо, побачимо, — шептала дівчина, тулячись до него. — І ти побачиш, чи мав ти право докоряти мені богацьким сином.

— Ізліє! мила моя! — скрикнув Кіндрат.

— Годі, Кіндрате! Бувай здоров! Бач, уже пізно, треба мені йти. Прощай!

І біла, дівоча ручка обвила єго шию, — румяні уста притиснулись до єго уст поцілуєм, а в слідуючій хвили усе щезло мов сон чарівний, і Кіндрат був сам з своїм горем. Рясні та гіркі сльози полились з єго очей. Єму стало так жалко і важко, як би хто каменем привалив серце.

— Пропало, все пропало, — сказав сам до себе і пустив ся йти. Коли нараз в дали, над самим берегом ріки, з за лози майнуло до місячного світла щось червоне, мов Ізліі запаска... Кіндрат зирнув пильно, — ні, не видно нічого, — мабуть єму привиділось. Насторожив слух: чу! мабуть дикі качки плюснули по тихім плесі води. Але чого ж то нараз так важко, трівожно забилось єго серце? Що духу кинув ся над ріку, до тоі лози — Боже милий! При місячнім світлі виразно побачив, як з води раз за разом судорожним рухом виставлялась біла, дівоча ручка. І той привид щез за хвилину. Ніколи було думати. Кіндрат як стояв, так і бухнув до води, та не швидко удалось єму віднайти на дні поринаючу русалку. В кінці найшов, видобув на беріг, але — посинілого трупа Ізліі. На крик Кіндрата збіглись домашні, і Сабарій і Барсон, кинулись відтирати, ратувати, але годі. Загнівалась Ізлія, лежала холодна і безучастна; ні батькове стогнанє, ні сльози брата, ні риданє милого не могло йійі збудити. Тілько місяць обливав своім сумовитим світлом єі личко, та зелена лоза, свідок короткоі а так важкоі драми, щось тихо з вітром шептала.

II.

Втихли у світі війни, стало спокійнійше, вернуло галицке військо домів, а з ним вернув і Кіндрат до рідного села.

Милий Боже! якже воно змінило ся! На місці старих хат стояли нові, а колишні нові постарілись, згорбились. Старий хрест на оболоню, під котрим мати благословила Кіндрата в дорогу, розпав ся, криничка під ним засипала ся глиною, заросла травою. Оболонє пооране, ліс за селом витятий, викорчуваний, а корчунок поораний, позасіваний; цвітисті левади покопані, а річку стягли у рів — не дали дрібним хвилям з широколистим лотачем гратись, знать жаль було людям дивитись, як синя незабудька розцвитаєсь та моргає до жовтого яскору. Кіндратове зболіле серце ще дужше заскиміло на сей вид Прискорив хід, щоб борше перейти село та дістатись до своєі хати, що колись-то стояла під лісом.

От вже бачить і хату. В округ неі стоіть ще кілька молодих дубів з колишнього ліса. Ступив в загороду — а тут вже не слідно ні плота, ні шішки, ні лозовоі ліски, що ще колись в купі з сестрою плів. Довкола хати пустар та голотеча, з вишнику лишилось ще лиш кілька старих посохлих вишень; на грядках місто рути та романцю, що колись пишались, баламкалось сухе бадиле бодяків, оржевя та кропиви; прибік на пів зарив ся в землю, не видно в нім ні воза ні точила — нічогісенько. А що вже хата — одним боком похилилась, туй-туй валитись; другим сперлась на прибік, а серединою розломилась, згорбилась мов одногорбий верблюд; пошитє постаріле, збутніле, подерте; стіни не то щоби не обмазані, але оббиті з глини та вальків; вікна вибиті, позатикані лахами та дощинами, а двері заперті.

*

Кіндратови пішло морозом по спині від сеї пустарі, він не міг няти віри, що се хата, де живуть єго родичі.

— Катерино! Катерино! а втвори! — кликнув стукаючи в двері.

В хаті тихо.

— Катерино! пусти в хату! се ж я, твій брат, з війська вернув!

З хати ніхто не виходив, лиш щось болізно застогнало. Підійшов під вікно, трутив дощину та заткало — і побачив ще сумнійшу картину. В хаті ні стола, ні скрині, ні постелі. На лаві лежала якась нерухома жінка; яка вона та що за одна, не міг Кіндрат добачити, а стони виходили десь з за печі і різали ножами Кіндратове вже й так роздерте серце.

— Гей! чи тут сидить Грицько Гаршенюк? — спитав крізь вікно Кіндрат.

— О-о-ох! Б-о-о-же! — стогнав хтось в-одно.

Пізнав Кіндрат, чий то голос, підійшов до дверей, впер плечима о двері, слабий засув відлетів, двері відчинили ся. Кіндрат вступив в темну хату. Жінка лежала лицем до лави і не рушалась; тіло єї покривало старезне лахміте, він думав, що то яка жебрачка. Заглянув на піч, а там лежав сивий, блідий, висохлий сліпий старець...

— Тату, тату мій! оттак я вас находжу? — закликав Кіндрат.

— О-о-ох! сину! ти живий?

— Живий! Що з вами, тату мій любий?

— От бачиш, що. Води, синку, води! Ох!

Чим борше кинув ся Кіндрат за водою. В цілій хаті ні горнятка, ні збаняти — нічого. Виймив свою жовнірську бляшанку, побіг до криниці за хатою, але

і з неї вже сліду не стало. Десь аж на долині в потічку зачерпнув води та приніс недужому батькови.

— Спасибіг сину, мій ти голубе! — і сльози текли з сліпих очей. — Післав тебе Господь у тяжку годину — ох! — я все Його так молив. — Подиви но ся синку до мами — я не годен встати — та хоть би встав, то нічого не бачу. — Три дни вже не чую, що з нею. Чи вийшла куди, чи що?

Аж тепер Кіндрат здогадав ся, хто се та жінка, на лаві; кинув ся до неї а вона вже студена, закостеніла...

— А що синку?

— Вийшли, тату, але туди, відки ніхто не вертає.

— Га — най буде імя господне прославлене! Набідила ся покійна богато, богато! — і нищечком став шептати молитви.

Розвязав Кіндрат військовий клуночок, виймив фляшку вина і ще дещо, та подав слабому батькови.

— А де ж Катерина? — спитав.

— Віддалась, та таки до пів року вмерла і вона і єї чоловік.

Кинув ся Кіндрат по людях, до попа. Поховали покійну, привезли лікаря, і через кілька неділь старий Гринько троха по троха прийшов до себе.

— Батеньку, — каже Кіндрат, — де ділись наші поля, сіножати, корови, та моя лиса конина?

— Ой сину, сину! як єсь пійшов до війська, погоріло наше село, згоріло й наше обійстє. Було се в зимі — нігде було старій мамі, мені і молоденькій Катруси голову склонити. Взяв я та продав вдові Петрисі загородне поле, поставив хатину, думаю: літом зароблю тай відкуплю. Настав голодний і холодний передновок. Хліб не зародив, трави не було, — ні нам

що зїсти, ні худобі дати. Вилляла ріка, замулила сіножати і пасовиска, напаслась худоба нуждоньки, помотиличилась а затим і погинула. Погинули й наші коровки та овечки, лишилась лиш лиса конина. На се взяла твоя мати хоріти, — хирляла та охкала, ні сили ні цири. Не то щоб сама зробити дещо могла, але бідна Катруся днями тай ночами вешталась коло хороі, а часто і я не міг від неі відійти. Настала друга зима, морозна та люта, що крий Мати Божа! Голод докучає, слаба на постели, все то ліків треба, то ліпшоі їди забагає, а з відки набрати? Коровок вже не було — не було і молока для неі, ратунку ні з відки. Катруся ще не здужала, ніяк було їйі за роботою загирити. Вдова Петриха купила середнє поле. Прийшов твій побратим Михань, та став мене просити: позичте, — каже — менї лисоі конини, привезу раз собі тай вам з ліса дров. Я їйі доглядати му мов свою! Отже ж я дав тай тілько й бачив. Опісля сказав Михань, що десь в бердо впала і в снігу вдусила ся. Правда, він дав за ню сорок срібних, та що ж, синку, Бог свідком, що я гроші не промарнував! Перша була хоріюча мати, як гроші. Розкотилися і вони. По Великодни, на весні, посватали люде молоденьку Катрусю — не хотів я ще віддати, хоть легінь поважний, добрий та на ціле село роботящий, може тямиш Яскиренькового Андрія?

— Якбим нині бачив!

— Коли ж покійна мати: дай та дай! най стане господинею, то і нам буде лекше. А любились обоє — Боже мій Боже! Тілько за ввесь час було нам добра, що того пів року, як Катря віддалась. Зять добра душа, і подарував і пожалував. Та що ж? якесь то все, синку, на сім світі нетривке. Зайшла — пре́ч би ся казало! — пошесть на людей; вмерла Катруся, за нею ві чоловік.

Оттоді настали для нас злидні. Дав ся мені голод в знаки; цілком я з сил вибив ся, грошей в хаті не було, нічим податки заплатити, а тут такий захланний війт настав, що хотьби душу з хрестянина вилупив, а давай гроші! роби що хоч, а давай! Зліцітували мою сіножать, лишив ся лиш город тай послідне поле... Минуло потім два роки, також не солодких, а на мене Господь зіслав свою благодать: я осліп — і сам не знаю від чого. Тоді стала стара, недужа мати побиватись та журитись. Робила, гарувала, заробляла що могла — від пряденя бувало пучки поранились — та годі було дати ради. Продала поле, город, за тим і все, що ще зісталось, а в кінці така нужда до нас загостила, що таки з голоду і холоду пішла покійна на тамтой світ.... Так нам, синку, велось...

Горячою душею взяв ся Кіндрат до діла — та чи ж годен він оден полатати все те лихо, яке заподіяло чотирнайцять літ? Працюй кілько хочеш, а не даси ради. Тілько й було признаки за цілорічну Кіндратову працю, що старий сліпий батько подужав, хата трохи випростувалась, задягла новий соломяний дах, а в округ неї виріс новий пліт з такою як уперед лісковою лісою. Прийшла весна — Кіндрат орав, сіяв, та не свої ниви; в літі косив, громадив, жав, звозив, та чуже добро; в осени молотив, віяв чуже зерно, а в зимі, як не було іншого зарібку, плів коші, робив граблі, вила, щоб заробити на кусник чорного хліба.

— Слухай синку! — каже раз Гринько.

— Що, таточку?

— Ожени ся, небоже! Хоть я не виджу, то таки знаю, як ти коло роботи побиваєш ся. А чи на довго стане тобі сил?

— Стане, татуню! — відказував Кіндрат і втікав до

роботи, щоб і не заходити в розмову о женитьбі. Минала зима, кликали люде Кіндрата орати, сіяти, дальше косити, гребсти, відтак жати, возити, а наконець молотити, віяти, в ліс по дрова. Плив час в роботі, а прибіку не було. Чим раз частійше налягав старий батько: женись синку, тай женись! Важко було Кіндратови слухати тої мови, але по році й сам побачив, що єго сила і відвага починає послабати. Як на те, лучилась єму пригода. Вдова Петриха, перша в селі богачка, що вже двох чоловіків поховала, залюбилась в нім. Була то не стара ще, сороклітна жінка, з різкими очертами лиця, червона на виду, висока та здорова. В селі не любили йійі за єі богацтво і острий язик, а по тихо звали чарівницею. Кіндрат часто ходив до неі на зарібки, і швидко поміркував, що вдова глядить на него особливими очима. Почала вона підходити до него з добротою і ласкою, жалуватись перед ним на своє сиріт-ство, просити у всім помочи і поради, і нераз таки недвозначно натякала йому, щоби йійі сватав. Була бездітна і богата, а хоч Кіндрат не лакомив ся на єі добро, то все таки нераз подумав, що не зле би було, як би єго старий батько на старости літ хоч рік-другий прожив у достатку та спокою. Почав задумуватись Кіндрат чим раз дужше, аж раз у мясниці в неділю приніс горілки, одяг ся і покликав двох поважних сусідів до хати.

— Що ти, синку, робиш? — питає старий батько.

— Благословіть, тату, — хочу сватів слати.

— Благослови Господи! А до кого?

— До вдови Петрихи.

— Що ти, синку! Бог з тобою! Що се тобі прийшло?

— Щож, тату, така Божа воля. Вона мене вподобала, — і ви проживете свої літа в достатку при нас.

— Але ж ти за нею свій вік загубиш, Кіндрате! Хиба ти не знаєш, що се чарівниця. Випє вона кров твою, так як тамтих двох випила.

Мороз пройшов Кіндрата при тих словах, але вертатись годі було. Пішов з сватами до вдови, котра приняла йіх радо. За три тижні й весіле вижили, та таке гучне, якого й старі люде в селі не затямили.

Якось дивно стало єму на души, коли з своєі нужденної хатини опинив ся господарем на Петришинім великім обійстю. Все єму здавалось, що він ту наймит, слуга, і що не довго єму ту бути. Ходив похилений, трівожний, не осмілював ся сам заглянути ні до комори ні до скрині, — просто бояв ся всего того добра і достатку, нагромадженого не єго руками. Навіть єго назва якось стерла ся: в селі не кликано єго Гаршенюком, але по жінці Олійником, а жінку не кликали ніяк, лиш усе по давному Петрихою.

А вдова й душі не чує в своім третім чоловіці: цілує-милує, очей з него не зводить. Ні серпа ні ціпа не дасть йому в руку взяти. Лиши, — каже — на се є у нас наймити, а ти, мій князю, коли ласка і охота, іди та доглянь йіх роботи, то й буде з тебе!

І батька старого обдаровує, хоч старий ніяк не хотів дати ся намовити — перейти до єі хати. Остав ся у себе, приняв якусь бабусю в комірство і жив в спокою та достатку. Не минуло ані одного торгу, щоб Петриха не привезла єму то вина доброго, то мяса. А чоловікови колачів та медяників понавозить, мов дитині.

— Та чи я дитина, чи що, — каже було Кіндрат, — що ви мене так жалуєте та годуєте?

— А вже ж жалую. А хто ж би тебе пожалував, як не жінка. — І припаде своіми повними, червоними губами до його уст, а його аж до кости мороз проходить

від єї поцілуів. Ніяк не міг осмілитись сказати їй, „ти“, а все „ви“. Чим більше вона до него припадала, тим дужше єго серце стискало ся і відвертало ся від неї. Сам не знав, з якої причини обгортала його перед нею боязнь. Чарівниця, упириця, кров мою ссе, — оттакі думки шибали по єго голові, хоч він і силував ся їм не вірити.

Швидко почав схнути, марніти, мов підкошена трава. Замічав, що люде сторонять від него, з боку поглядають на него, мов на засудженого на смерть, шепчуть і хитають головами. Часами поривала його дика злість: був би кидав ся, душив, рвав і вбивав — не знати кого і за що. А коли отямив ся після такого глухого нападу, ставав ся ще сумнійшим і шептав сам до себе:

— Казав я Ізліі, що не буду женитись, — от на мене й кара, що зломив своє слово!

Оден тілько сліпий батько держав його на світі, а коли батько занедужав, Кіндрат цілий місяць не відступав його, там таки днював і ночував. Помер старий, і з Кіндратом робило ся чим раз гірше. Пожовк як віск, постарів ся перед часом. Почав сторонити від людей, а найлюбійше єго місце було над ставком, де схований між густими лозами сидів нераз цілими днями.

В міру, як він марнів і безсилів, жінка єго ставалась чим раз гіршою та острійшою до него. Почала дорікати йому своїм хлібом і тим ще дужше розранила єго серце. Довго він мовчав на єї докори. Аж одної неділі здибав ся з двома давніми військовими товаришами. Затягли вони його до коршми, присилували випити пару порцій горілки. Зашуміло в голові у Кіндрата, — розбалакав ся він з товаришами до пізної ночи, згадали про Угорі щину. Кіндрат перший раз заговорив про Ізлію. Давн-

незгоєні рани єго серця відкрились і він гірко-гірко заплакав.

Було вже пізно, коли вертав до дому. Вже підійшов аж під Петришин дім. Місяць стояв серед неба і обливав все ясним, блідим світлом. Став Кіндрат перед ворітьми, мов вкопаний. Серце єго забилось живо, слух натужив ся. Що се! Чу! В поблизькім ставку немов качки заплескали крильми по воді.

— Боже! Моя Ізлія — крикнув Кіндрат, і кинув ся що духу до ставка, між лози. Вода в ставку стояла тиха, рівна, спокійна; ані одна хвилечка не шевельнулась.

— Ізліє, серце моє, озови ся! — крикнув він і в нетямі кинув ся в воду.

На другий день видобуто холодного трупа.

Олеся Бажанська.

ПІЗНО!

Тяжко мені, важко,
Мабуть я помру.
Хто ж мене сховає,
Хто стеше труну?
Хто очі закриє
Мертвому мені,
Хто мене оплаче
В чужій стороні?
На старіі плечі
Літа налягли,
Мов той камінь давлять,
Тягнуть до землі.

Гріх мій, гріх великий!
Щó я наробив:
Одцурався родини,
Душу загубив!
Ох, як би вернулась
Молодість моя,
Як орел на крилах
Полетів би я,
Маму Україну
Поглядом обняв,
Ворогів на шмаття
Всіх би розірвав.
Своє серце, силу,
Долю, море сліз,
Все б своїй родині,
Все б я їй приніс.
Всі б гріхи в слізовім
Морі утопив,
Праведним би оком
Я на світ глядів.
Ох ви літа, літа,
Літа золоті!
Мамо Україно,
Обізви ся ж ти!

Обізвалась Мати
(Голосок сумний):
— Сину ти мій, сину,
Сивий та дурний!
На що ж свої літа
Марно ти згубив?
Чом тоді мене ти
Щиро не любив?

На що ж свою силу
Розгубив в гульні?
Чом не дбав корйсті
Рідній стороні?
На що ж Украіни
Ти тоді цуравсь,
З єі ворогами
Щиро побратавсь?
За цяцьки московські
Душу проміняв,
Навіть рідну мову
Кинув, занехав? —

— Гріх мій, гріх великий,
Матінко моя,
Але як би літа,
Все вернув би я. —
— Ні, не вернеш, сину!
Вже не пособить.
Треба було вчитись
З молоду любить.
Треба було думать,
Треба було дбать,
Щоб було чим добрим
Молодість згадать.
А тепер шкода вже!....

Сивий засмутивсь,
Наче дуб до долу
Всохлий похилився.
А в старому серці
Туга запеклась,
Мов в дуплі червивім

Гадина звилáсь.
Гріх тяжкий марою
Все в очах стоїть,
Не дає він вмерти,
Не дає і жить.
І не дасть спокою
Він тому й в труні,
Хто не хтів служити
Рідній стороні.

Дніпрова Чайка.

ЗА МНОГО!

(*Три сонети*).

I.

Коли їх бачу, легких мов з піни́,
Як у житю лиш ловлять чар вражіня,
Окрім нудьги не знають більш терпіня,
Любови ситі, ситі втіх вони --

Коли їх бачу в сьяєві весни,
У шовках, в блеску жемчугів проміня,
І як вино їм додає вітхніня,
А їх житє плине, мов дивні сни, --

Як поверх западні́ житя гуляють,
Мов той метелик в блесках золотих,
Як делікатно очи закривають

На вид розвалин, бур і хмар тяжких, —
Коли їх бачу, — думи налітають:
За много скарбів має світ для них!

II.

Коли їх бачу, як живуть в журбі,
За гріш дрібний в ярмо себе впрягають,
Як одні одним працю видирають,
Щоб з голоду не вмерти в боротьбі —

Як труд свій в кождій продають добі,
Чим, де, як завтра жити? днесь не знають,
Як рідного кубла, кутка не мають,
Де б може по труді віддихнуть собі —

І бачу, як дівча в безпутя йде,
Як сорому клеймом клеймлять дитя,
В лахмітю мати безталанна мре —

То з болю й жалю задрожить душа
І перед суд людства жалобу шле:
За много сліз, журби! За много зла!

III.

І дума ся, мов рана, грудь болить:
За много щастя і нуждй за много!
За много тіни й блеску світляного!
Сміху за много й сліз в округ тремтить.

Сему́ за много цвітів жизнь маіть,
Тернів за много коле грудь тамтого;
Любви й вражди, і доброго і злого,
Красок і хмар — за много має світ.

За много шовку, парчі й скарбів сьяє,
За много носить наготи земля,
І розділ той страшний чим раз ширшає.

Куди ж нас рве, несе течія та?
Знести „за много“, що нас розділяє,
О людскости, чи ж се не ціль твоя?!

Уляна Кравченко

Родинна неволя жінок в піснях і обрядах весільних.

Не раз уже було сказано, що неволя жіноча зачинає ся з поступом цівілізації. Хоча б і не брати того в буквальнім значіню, то все таки можемо думати, що теперішне їх положенє не конче випливає з самої природи.

Досліди і праці етнографів, котрі подають можність уявити собі первістний суспільний устрій людей, — бодай о стілько первістний, о скілько то за-для великих на тій дорозі перешкод дасть ся дійти — дійстно доказують, що первістне положенє жінки було зглядно ліпше, ніж в пізнійших часах.

На підставі тих дослідів первістна родина групувала ся коло матери. Звязь між матірю а дитиною була виразнійша, ніж між дитиною а батьком, отже і споріднене рахувало ся лиш по матери; діти були наслідниками матери і унасліджували навіть єї імя. Се й звало ся материнським правом (Mutterrecht). Неволя жіноча розпочинає ся аж там, де появляє ся рабованє жінок, котре ще й тепер, як констатують етнографи, у деяких диких племен істнує

Прімітівні орди нападали одні на других і взаімно собі забирали жінок; пізнійше се розвивало ся в нову інстітуцію женитьби через рабунок (Raubehe). Задля того свої жінки т. є. кождого племене або одного великого роду, перестали бути пожаданим предметом і не могли видержати конкуренції з забраними жінками, котрим велику додавало цінність їх виємкове положенє. Вони прим. за осібною оплатою могли бути уважані за індивідуальну власність, наколи свої жінки уважані були власностею цілого племене, посідаючи при тім усвячене звичаєм пануюче становиско. Противно, зрабована жінка не мала жадних прав; вона мусіла бути власностею, невільницею, у всім послушною свойому панови. Всі ті догідности, які той звичай подавав, виробили широке єго розповсюдженє і надали єму ту тривкість, котра ще й до тепер заховує многі сліди єго колишнього панованя.

В добі панованя рабунку жінок зачав входити в жите і другій звичай, котрий не менше знайшов широке розповсюдженє, а іменно „женитьба посредством купна“ (Kaufehe). Ми згадували вже, що зрабовану жінку можна було за осібною оплатою набути на виключну власність. З розвоєм торговлі звичай сей змагав ся; жінками проваджено формальний торг, платячи за них батькам і кревним. Діти, а властиво дівчата, котрі в порі пануючого звичаю рабованя жінок бували найчастійше убивані, щоб не становили користи других племен, підчас пановапя звичаю купна ставали ся цінним товаром *).

*) Читай: Lubbok, Anfänge der Kultur, Karl Kautsky, die Entstehung der Ehe und Familie, Dr. Ludwig Gumplowicz, Grundriss der Sociologie і „die Anfänge des Staats- und Rechtslebens“ von Dr. Alb. Herm. Post.

Для нас нема потреби конечно доходити, в яких битових формах застала наших жінок історія, а недостаток матеріялів на се навіть не позволив би. Одно можна твердити без сумніву, що у полудневих і північних Славян є така форма родинного устрою, котра опирає ся на чисто родових підставах і носить на собі сліди дуже старого походженя*). На полудні вона зовесь „задруга“ а на півночи „семейна община“.**).

В склад задруги входить кілька родин; поміщають ся вони або в однім спільнім домі, або в віддільних маленьких прибудованях і групують ся коло головного дому, де живе голова задруги, але на зиму звичайно всі перебирають ся до спільного дому. Осібні помешкання служать лиш за часове пробуване родини, а головне житє і праця членів задруги концентрує ся в спільнім домі.

Задруга страшним гнетом лежить на своїх членах. Найменшого проявленя індівідуальности вона не допускає, щоб свобода не нарушила цілість задруги.

Старші однак терплять менше, чим молодші, мущини менше чим жінки, а в кінці є в задрузі одно положенє, котре увільняє від усякого гнету з якоі небудь сторони, а противно, само позволяє угнітати всіх прочих єі членів — се є положенє старшого. Усі прочі

---

*) Та сама форма є і у нас в горах сяніцких та самбірских, — гляди дальше в нашім „Альманаху“ статю пані Ольги Франко.

**) Гляди про се Генри С. Мэнъ, „Деревенскія общины на востокѣ и западѣ“, а особливо его „Древній законъ и обычай“, а також праці Богишича и Krauss'a о звичаєвім праві полудневих Словян. О россійській общині написана ціла обширна література, що назовемо ту праці Гакстгавзена, Чернишевського, Соколовського, Поснікова, Кавеліна, а з пізнійших Понамарева (Сѣверный Вѣстникъ, Январь 1887, Семейная община на Уралѣ).

члени задруги, се пассівні знаряди єго волі ; кождий робить не тоді, як би єму хотіло ся, а тоді і так, як приказує старший і як того вимагають інтереси задруги. Правда, що він буде ситий і одітий, але не так, як єму подобало ся, а так як хоче старший задруги. Почує хто охоту вирвати ся з задруги і іти пр. в чужі сторони, задруга може не пустити єго, коли єго руки суть їй потрібні. Коли мущина дійде до повних літ, спішать його оженити, хочаб він не мав найменшої до того охоти, бо для задруги користно придбати таким чином ще одну робітницю! Вибір жінки залежить також від голови задруги, котрий руководить ся не уподобанєм жениха, а поперед усего розважає, чи достаточно богата і поважана та задруга, з котроі беруть жінку, а потому аж звертає увагу на прикмети невісти т. є. опять таки на те, щó задруга уважає добрими прикметами, значить, на працьовитість, здоровлє, силу і т. і. Число членів задруги дуже ріжнить ся у ріжних словянських племен і в ріжних місцевостях. Більший або менший обєм задруги залежить від склонности того або другого племене до задружного житя, а головно від місцевих економічних обставин. Задруга в цілій повні розвиває ся лиш тілько в рільницьких місцевостях; пр. в Славоніі число членів задруги доходить до 100 осіб; де землі мало і трудно з неі жити, а жителі мусять розходити ся по чужих сторонах шукаючи собі хліба пр. в Хорватіі, — там найбільше 20 осіб може жити в одній задрузі*).

Так розвивали ся і зміняли ся рами устрою, в котрім укладало ся житє жінки. Разом з тим змінило ся конечно і єі положенє але змінилося далеко менше, ніж можна би надіяти ся.

Задруга приміром переняла много від інших попе-

*) Александра Ефименко, Изслѣдованя народной жизни, т. I

редних битових форм, — так само й теперішня сімя, усвячена усіми цівілізованими народами, відзначає ся понятями винесеними з задружного життя. А коли розглянемо ся в весільних піснях і обрядах нашого народа, то побачимо, що всі ті нині сімболічні звичаї зовсім подібні до дійстних звичаїв колишнього суспільного устрою, і що в тих обрядах жиють згадки про давно пережиті нашим народом битові форми.

Нема сумніву, що у нас, як в загалі у Словян, існувала колись форма женитьби посредством рабованя невісти.

Читаємо в літописи Нестора, що Деревляне, Радимичі, Вятичі, Сіверяне не женились після якихнебудь означених правил, лиш кождий мущина при охочій забаві поривав собі дівчину. У балканських Славян уважано давнійше, а у Чорногорців ще і до тепер уважаєсь женитьба посредством рабунку правно важною.

В наших піснях і обрядах весільних лишились останки того звичаю, хоч і стратили первісне своє значінє. Так пр. подибуємо в описах весіль з найріжнороднійших сторін звичай, що перед боярами, котрі ідуть по молоду, запирають хату і аж по довгих торгах та розговорах пускають їх до хати. Так само широко є розповсюджений звичай, що молода, заким їйі беруть до молодого, старає ся десь добре сховати, а коли їйі знайдуть, то аж с и л о ю можуть їйі взяти з собою, бо вона опираєсь. Здаєсь мені, що не помилю ся, коли в тих обох весільних обрядах будемо видіти останки давного, правдивого звичаю. А іменно в першім натяк на то, що перед шайкою нападаючих, котрі хочуть зрабувати дівчину, запирають двері, щоб їйі охоронити, а в другім то, що мабуть по побореню ві родини дівчина не хоче йти з власної волі, лиш силою мусять їйі брати

з собою. І в деяких піснях весільних пробиваєть ся відгомон о колишнім звичаю рабования жінки-молодоі. Ось хотьби і в слідуючій:

Припадь, припадь Марисуню до стола,
Обступили боярчики до кола:
Кіньми грають — двір рубають,
Шабельками витинають
Марисуні шукають.
Гукнули бояре на дворі.
„Сховай мене моя нене в коморі!"
— Не поможе, моя доню, комора
Обступили боярчики до кола! —
(Навроцкий, Весіле в Котузові, Твори, т. I. стор. 46).

Беремо на увагу ще одну того рода пісню; йіх впрочім в кождім збірнику можна найти чимало:

В неділеньку рано
В селині зайграно,
Зайграно, забубнено,
Бояри побуджено.
Встаньте, бояре, встаньте,
Коники посідлайте
Самі ся убирайте!
Бо пойідемо ранком
По під високим замком,
Будем замки ломати
Марисеньки діставати!
І замків не ломали
І Марисеньку дістали.
(Головацкий, IV. стор. 230).

Закінчене сеі пісні належить мабуть до пізнійшого часу, де вже споминка про рабунок жінок перейшла в обряд, в просту формальність. В слідуючій пісні спо-

стерігаємо хоч далекий натяк на перехід від рабунку до купна жінки.

Встане твоя матіночка раненько,
Порахує діточки швиденько:
Всі діточки, всі, лиш єдної нема!
Лишень єдної нема, бо узяли крегуле,
Узяли крегуле, продали соколови;
На тобі, соколику, сивую зазулечку,
Сивую зазулечку, молоду Оленочку.

(O. Roszkiewicz, Pieśni i obrzędy weselne z Lolina 36).

Що і наша жінка Русинка переживала тоту смутну фазу історичного свого розвитку, можуть, здаєть ся мені, послужити за доказ слідуючі пісні і обряди весільні.

Уже сам спосіб сватаня напроваджує нас на тоту думку. Фрази, як пр. „Ходимо та шукаємо купити ялівку". „Зачуваємо, що маєте на продаж ялівку" і богато інших, не могли б істнувати, коли б справді між купном якоісь штуки товару а сватанєм дівчини не було нічого спільного, щоби наводило на таке порівнанє.

Далі загально звістний є звичай, що брат молодої не хоче єї дати молодому, поки той йому за неї не заплатить. По торзі, котрого ту ніколи не бракує, співають:

Татарин, братчик, Татарин!
Що спродав сестричку за таляр!

Передже приспівують братови:

Братчику, намістничку!
Сядь собі у кріcличку,
Учи ся торгувати,
Сестричку продавати.

(Loziński, Ruskoje wesile).

Торг не зовсім мирно відбуває ся; деякі пісні натякають на торг з оружем в руках:

Рубай, братчику, рубай,
За гріш сестричку не дай!
Не рік, не два-с йійі годував,
Тай не три одівав, —
За гріш сестрицю не продай!
Хто нам червоним брязне,
Той собі дівку озме. (*Лолин, 29*).

Братчику та голубочку
Возьми собі сокирочку,
Січи, рубай, сестри не дай!
Не дай за гріш, не дай за два
Не дай за чотирі
Щоб ся з тебе не кпили. (*Чубінський IV. 936*).

Може бути, що і дарунки, котрі молодий дає батькови молодої, мали первісно таке значінє. Наводить нас на тоту думку ось яка пісня:

„Сестриці, порадниці,
Порадьте ж мене,
Чим тестя дарувати?"
„Та даруй, братко, дари,
Собі дівочку бери". (*Чубінський 895*).

Йіхала вормяночка:
Минула наші воротечка:
— Йідь Івасеньку з нами
До Турок на ярмарок:
Дарунки купувати,
Тестенька дарувати.
Пишного тестенька маєш

Великого дару хоче:
Коника вороного,
Сіделця золотого. (*Чуб. 320*).

Ба і сам батько молодої відповідає дякуючи за дарунки від свата: „Як же тепер не годувать дочок — ось які подарки дають!“. (*Чубінський*).

Слідуючі пісні вказують невільне, служебне положенє жінки в родині мужа:

Одчиняй, батьку, двір,
Бо вже їде синок твій
З Марусею молодою,
Буде тобі ворною слугою. (*Чуб. IV. 1234*).

Ой у полі садочок не критий,
Зеленою рутонькою обвитий,
А в тому садоньку ніхто не бував,
Молодий Івашко в гуслі грав
І свою Марусю підмовляв:
„Ходи, ходи, Марусю зо мною,
Будеш мойій матінці слугою,
А для мене вірною другою“. (*Чуб. IV. 168*).

Їздив Іванко та на вловоньки
У зелені дібровоньки;
Піймав собі перепеличку
Пустив їйі по застолячку,
Тай питає свого батенька:
— Чи мила, тату, перепиличка?
„Нехай тобі, мій синочку, мила,
Аби мені ділечко робила,
Аби мені білу постіль слала,
Аби мене батеньком узвала. (*Чубінськ.*).

В деяких сторонах. хоч і рідко, стрічаємо виразні останки родових форм. Так приміром читаємо у Чубінського, що в деяких околицях парубок, хотячи женитись, мусить просити о позволене не лиш батька і матір, але і дальших кревних — цілий рід. Далі довідуємось також, що вибір дівчини лишаєсь безусловно волі роду, а у нас в Галичині в околицях над Збручем є звичай, що не лишень молоді обоє заручують ся, але і роди обойіх. Яку підрядну ролю грає деколи дівчина в своїм власнім замужю, як йійі ніхто не питає про ві личні сімпатії, переконуємо ся з слідуючих пісень.

Ой гойже, гойже, мій милий Боже,
Що ж бо я учинила,
Ой когож бо я вірне любила,
Стоіть за дверима,
А Василенька, а короленька,
Я єго з роду не знала,
Прийшло до того, прийшло до того,
Я з ним шлюбойку взяла.

Головацкий IV. стор. 210.

Де-сь Гануню очи діла,
Що-сь таке диво полюбила,
Кривоє, горбатоє,
Ще до того зубатоє?
— Я за пєцом сиділа,
На дивом ся не дивила.
Не була ж бо я в дома
На свойіх заручинах;
Я в сусідоньки була,
Ручники торочила.
По мене після прийшли
На вороних коничейках

На золотих сіделчейках:
Іди Ганунь до дому,
Маєш гостейки в дома!
Маю я там батейка,
Нехай гостейки приймає,
Най на мене не чекає.
(*Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego I. стор. 67*).

Варіянт сеї пісні знаходимо в описі весіля села Підберізці, що війшов в зміст „Альманаха Славянського 1879". Там говорить ся то все до матери і дівчина кінчить словами:

На матінку-м сі здала,
Сама-м не відповідала.

Найліпше можемо осудити, яке положенє занимає жінка в сімйі, коли послухаємо, як представляють пісні дім батьківський по відході дівчини з него, а як дім свекра, коли має прийти невістка:

Тепер же мені, сусідоньки моі,
Лихая та годинонька
Що пійде й од мене, полине й од мене
Хупавая та дитинонька.
Тепер моя хата проти свята
Не буде прибрата,
Уже ж моі сіни та проти неділі
Та не метені будуть;
Уже ж моі лавки та тисовіі
Та не митіі будуть;
Уже ж моі ложки та під лавкою,
Та заростуть ще муравкою. (*Чуб. 969*).

У Головацкого IV., 262 єсть варіянт тоі пісні, котрий кінчить ся:

Плакали столи, лави,
Мисойки мальовані:
„Хто ж нас митойки буде?
Взяли Гануню люде".

По такім прощеню дома погляньмо, яке чекає йійі принятє у родичів чоловіка. Чекає йійі тут така ж робота, яку лишила дома. Коли лишень вступить невістка у хату, першою єі роботою є замітати хату, мов би натяк, що від тепер ціле єі житє буде заповнювати безконечна робота і прислуга родині чоловіка. (Гл. Чубінський, IV., Головацкий, Kolberg, „Pokucie" і др.). Невістці кажуть також мастити піч, котру наумисне лупають і надто зараз на привитанє питають ся, чи вміє замітати, білити, варити, ліпити.

Дуже правдиво характеризують слідуючі пісні, що з приіздом невістки вступає робітниця в хату:

Ой вийди мати, погляди,
Що ж тобі бояре привезли?
Чи вівцю, чи ярку,
Чи невістку казанку?
Тобі мати не журити ся,
Тобі мати веселити ся;
Тобі мати в печі не топити,
Тобі мати діжі не місити,
Тобі мати хати не мести,
Тобі мати порядок вести. (*Чуб. 1241*).

Невістко моя, жаданко,
Не рік не два-м тя чекала,
Не оден пец хліба спекла,
Нім собі невістку привезла.
(*З рукописного збірника пані Федюк з Угерська*).

Бачимо отже, що занятя жінки в родині мужа зовсім не уменшають ся, — а противно. В своїй родині все часом батько, а ще частійше мати пожалує. А тут приходить ся жити з свекром „не рідним батеньком“, що

Хоть грозний, хоть не грозний,
Та не такий як рідний. (*Чуб. 1102*).

А свекорко не батенько — не бє тай болить,
А свекруха не матінка — словами вялить. (*Чуб. 171.*)

Розуміє ся, що ще скорше приходить невістка з свекрухою в конфлікт. Вони обі роздразнені своїм прикрим положенєм, все разом працюють над тою безконечною жіночою роботою, то й не дивота, що мусять гризти ся між собою.

Даєш мене, моя матінко,
Чи між Турки, а чи між Татаре,
Чи між камяні гори?
Ой там гора кременистая,
Там свекруха норовистая.
Куда піду — сліди перемірить,
Зроблю діло — вона переробить,
Скажу слово — та й переговорить,
Сяду їісти — вона скоса гляне,
А у мене яж серденько вяне. (*Чуб. IV. 747*).

Дай мені, моя мамко, соловятко,
Щоби вно раненько щебетало,
Щоби мене молоденьку збуджало!
Бо в мене свекриця не мамка,
Не буде мя молоденьку будити,
Вона піде до сусіди юдити:
Є у мене невісточка молодая

Спить вона від сонічка до схода:
Як сонічко над заходом — лігає,
А як сонце під полудне — вна встає.
(*О. Рошкевич. 35*).

Вже Марисуня по заручинах!
Погадай же ти собі
Та як же буде тобі?
А в чужої матіноньки
Сніданенька не буде.
Обідець під полудне,
Вечеронька о пів-ночи,
Виплачеш чорні очи!
Вечероньку на стів дають,
Марисуню висилають:
— „Іди Марисуню по воду
До далекого броду".
Нім Марися з водов прийшла,
Вечеронька вже відійшла.
— Помий, Марисю, миски,
Не стало тобі лижки.
(*Наврощкий, гл. також: Гол. II. 217. Łoziński, 136*).

Дівчина сама знає, що в родині мужа треба буде на всіх робити і всім годити:

Я свекорку угожу, —
Білу постіль постелю,
А свекрусі угожу —
В головоньку погляжу,
А діверку угожу —
Кониченька запряжу,
А зовиці угожу, —
Русу косу заплету.

Пісня приготовлює йійі на то, що „не буде у свекорка, як у батенька було“ і що треба виречись тепер всякої розривки, щó молодій жінці не так легко приходить.

Да не буде у свекорка, як у батенька було,
Да не буде свекорко гуляти пускать.
Ой хоч пустить, хоч не пустить,
Да ще й пригрустить:
— Да іди — іди, чуже дитя, не бари ся,
На сінечнім порозі заверни ся,
Увійшовши у світлоньку — поклони ся.
„Ой спасибі, мій батеньку, нагуляла,
Що у вічі челядоньки не видала“. (*Чуб. 171*).

Так само радить пісня бути слухняною, бо:

Як будеш ти Марієчко тай упряма,
То буде твоя головка що дня пяна. (*Чуб. 70*).

Вона і словом одним супротивитись не повинна:

Отвори, ненько, ворота
Веземо ти невістку без рота!
(*Снятинський пов. село Белелуя*).

Серед таких відносин і мови бути не може о якім небудь опорі. Жінка не знаходить підпори і в своїм чоловіці, — противно, він далеко більше склонний держати за одно з своїм батьком і своєю матірю, а часто ще й сам рад показати свою власть над своєю жінкою.

Ой не бій ся батенька свого,
Ой бій ся мене та молодого.
Батенька гроза як літная роса,
Моя гроза гірш лютого мороза. (*Гол. IV. 201*).

В колимийськім є такий звичай, що коли молодий бере молоду до свого дому і йійі посадять на віз, то

він обходить тричі на вкруг него і бє свою жінку. Як читаємо у Чуб., на Україні є ще звичай, що він при тім приговорює: „Кидай батькові норови — та бери моі!“

Коли всі ті чинники, котрі ми вище старались поодиноко розважити, зложимо в оден образ — долі жіночої в народі — то мусимо прийти до переконаня, що вона зовсім не легка і що той образ робить дуже пригнобляюче вражінє. В очах жінки з народу стають сльози на згадку о тій долі, яка чекає їйі замужем.

Закувала зазуленька у лісі на дубі,
Заплакала Марусенька у церкві, при слюбі.
Не плач, не плач Марусенько, добре тобі буде,
Умиєш ся слізоньками, хоть води не буде.

Єрина ***

Колись було.

Колись була я весела,
Колись ся сміяла,
Колись була я щаслива,
Свобідно гуляла.

Колись жалю ані смутку
Серденько не знало,
А в солодких мріях щастя
Як в раю витало.

Колись було, минуло ся,
Та більше не буде,
Здерло житє мрій заслону,
Розшарпали люде.

Олеся Б.

В ОСЕНИ.

Чом листочки облітають,
Травиця зниділа?
То вже осінь холодненька
До нас ся зближила.

О, як тая осеночка
Холодна зближаєсь.
Чогось серце моє тугов,
Жалем наповняєсь.

Жаль за тими листочками,
Що в низ облітають,
Жаль за тими літоньками,
Що скоро минають.

І хоч весна, і хоч літо
Знову завитають,
Але літа молоденькі
Більше не вертають.

Як не вернуть літа давні,
Так часом і щастє
Усміхне ся, тай мине ся,
Улетить десь в даль,
Тілько серцю задасть рану,
Тілько лишить жаль.

Єлена Грицай.

Таку вже Бог долю судив.

Народне оповіданє.

В однім невеличкім гірськім селі, перед вечером роздав ся голос церковного звона, — вість о смерти якоісь щасливої чи нещасливої душі. Церковця положена відсторінь села, на високім сугорбі, звернула в тій хвили на себе увагу майже всіх людей того сілця; всі глянули в той бік затрівоженими очима, і кождому замерещило ся в голові: ба, хто се умер? Але в пів годин ціле село з уст до уст облетіла вістка, що вмерла Марійка, Бирчакова невістка, а дочка старого Оленюка. Ніхто не здивував ся, що молода, 36-літна молодиця так передчасно попрощала ся з сим світом, бо ві довга, тяжка недуга вже давно всім віщувала, що відходу їй не буде. Та все таки майже кождий, почувши сю вість, зітхнув глубоко, підоймаючи очи до неба і шепчучи з глубини душі: „о Богочку, о Таточку!“

Хата Бирчакова стояла в глубокім зворі. Будинки господарські: стодола, кілька стаєн і чотири обороги — свідчать, що ту живе господар заможний, а сад порядно утриманий і старанно обгороджений парканом з смерекового сучя свідчить о дбалости господаря.

В тій хвили, коли звін голосить по селу сумну вість, коло Бирчакової хати всі тихо а швидко порають ся. Хата стоїть на розтвір; сусіди забігáють на хвильку, та вибігають відтак, бо кождому треба вперед упорати ся коло господарства, щоб відтак міг на цілу ніч „іти на смерть“, т. є. посидіти при тілі, як звичай велить, щоб колись, як його Бог збере з сего світа, христіяне „і на єго смерть прийшли“.

Вже ніч залягла. На дворі красна, осінна погода;

місяць тихо дивить ся з гори, мов сумовитий свідок людськоі долі і недолі. Бирчакова хата повна гамору, хоч всі старають ся бути тихо. Але се дарма; кождий хоче щось сказати і щось учути. Хата курна; ціла стеля і стіни до половини цілком чорні від диму. В печі палахкотить огонь на хліб; на печи в діжи кисне вівсяне тісто замішене на хліб на „комáшню“ (похоронну гостину). На постели сидить ціла купка жінок, коло них стоять дівчата, парубки; старші господарі сидять на лавици під образами; коло печі, коло полиці і в коморі порають ся дві молодиці, сестри теперішного вдівця, котрі упоравши ся коло своіх хат, прийшли тепер в прикрім часі брата заратувати. На печи сидить ніби зажурена стара Бирчачка і дивить ся у запічок, де спить спокійним сном пятилітний, білявий, синьоокий хлопчик, єі онука, тепер уже сирота, бо єго мати спить уже вічним сном ондека на лавици під вікном вишним. Хоч і як дуже схорована, то все ще слід краси остав ся на єі лиці. Дивно якось, і сумно і страшно те бліде лице відбивалось при білім рантусі, при білій рантуховій сорочці і при такім-же білім укривалі, котрим прикрито йійі до половини грудей. На грудех руки зложені, в руках маленький хрест з воску, а жовте, буйне волосє спадало по пояс. В головах стоіть деревляний хрест з розпятєм і миготяча лямпа. При слабенькім єі світлі хата Бирчакова ще сумнійше виглядає нині, ніж звичайно. В головах у небіжки дяк читає псалтиру, а коло него сидить старенький отець небіжки, сивий як голуб, і ніби вслухує ся в кожде слово. Видно, що жаль кроіть єго серце, але він не дає того по собі пізнати, він ніби спокійний, тілько часом зітхне глубоко і скаже: „Таку вже йій Бог долю судив!“

Сестра і брат небіжки сидять по конець єі ніг;

сестрі котять ся рісні сльози з очей, а брат силуєсь розмовляти йійі, що чого вже тут плакати, коли йій так Бог дав, і т. д. Чоловік небіжки, високий, крепко збудований, сильний бронет, — волосє довге, кучеряве, лице смагле і подзьобане від віспи. брови гамашисті, вічно нахмурені, — сидить в куті коло полиці, дає відтам розпорядок сестрам і раз у раз пáкає люльку, котру що хвилі запікає в печи, і за котрою раз у раз при кураню спльовує. Далі встав, мовчки почастував всіх людей горілкою і знов сів на своє місце.

В противнім куті хати, на постели, між жінками іде оживлена розмова, з разу шептом, а чим далі, все голоснійше. Перебирають житє покійноі, споминають єі память.

— О, любки моі, любки, — говорить Фенна, небіжчина ровесниця і товаришка, — вже то небіжка Марійка певно навиділа ся на тім світі не мало, та певно вже відбула всю свою покуту верх землі святоі! О Богочку, о Богочку!

— Га, як би була ураз слухала єго, — замічає розсудливо якась старша жінка, — то би було до того не прийшло.

— Йой! говори Олено, говори, — скрикає півголосом Фенна, — ти не знаєш, що то ся діяло, бо і не можеш знати, бо ти, ади, далеко, на кінци села, то не все доходило до тебе. А я хоть і не так в сусідстві, але я з небіжкою все добре заходила ся, ще від давна, як ми ще дівками були. То вже ніхто так не знає єі, небіжки, біду, як я! Не трохи то я й сама єі біди навиділа ся, а не троха й вона мені наприказувала ся.

Всі дівчата почали налягати на Фенну, щоби розповіла, що знає. Бо хоч і самі вони досить знали про житє покійноі, та все таки йім хотілось ще раз, доклад-

нійше почути все за порядком. А вже то певно, що ніхто так до прикладу не розповість, як Фенна. Тимчасом стара Бирчачка думала-думала і вснула на печи; Василь Бирчак ще раз почастував людей горілкою, заговорив щось до когось і не докінчив, скривив ся якось дивно, не то на плач, не то на поглум, і пішов спати на під, бо дуже нині змáргав ся коло отави, а відтак, як жінка умерла, то бігав і до ксьондза і до дяка і до палямаря і до коршми, а й завтра би ще не тілько треба походити. Старого Оленюка щось зачало колоти в боці, то казав синови відпровадити себе до дому. А жіночкам усе те на руку, бо можуть свобіднійше, голоснійше балакати між собою!

— Ба, тай ви дівчатка не можете сего добре знати, — зачинає Фенна, — бо то вже вісім літ, як небіжечка віддавала ся. А я добре знаю, бо я їй дружчила.

„Вона, знаєте, не хотіла на жаден спосіб за него йти, бо вона кохала ся з Адамом Шутковим. І так вони обоє любили ся, що за такý любу ніхто й не чував. А він був такий легинь, що й раз легинь, не такий, як отсей Василь примховатий. Він бувало в неділю як уберe ся красно, як стане з нею танцювати.... А вона була росла, здорова, а що вродлива дівкою!... Очи великі, сині, а веселі, як у ястряба... То як підуть у танець, та аж розступають ся другі, та дивили ся на них, така з них була ладна пара.

„Кохали ся вони щось цілий рік, але не сватав, — якось так їм ішов день по за день, а о весілю якось ще не гадали, бо відай виділи, що тяжко було й гадати, що не було куди. Бо у єго вітця, адіть, пять синів було, а він наймолодший, — то вже двом молодшим не випадало грунту, мусіли десь шукати пристайства. А вона

небіжечка також не мала грунту, — брат мав йійі сплатити худобою.

„Але біда не спить. Василеви онтому сподобала ся дівка, а ще більше сподобало ся віно, бо єму відай все одно було, чи ладну буде мати жінку, чи яку там, коби лиш дужа була робити, та коби мóцне віно. От старі оба, — уже, значить ся отець еі тай єго, — зговорили ся, щó він дає синови, а той щó дає дівці, тай скортіли одного і другого маєтки. Бо старий небіжчик (не снив би ся!) Бирчак розумний був! Мав три доньки, та на бік повіддавав; правда, що в худобі дав порядне віно, але поля нігде не дав і одну скибу, — все лишив для сина, — а то, любки, цілий грунт!*).

„То старому Оленюкови аж серце мало не закаменіло, як учув, що єго дівка не хоче за Василя йти. Такого силуваня було, що цуд, — а вона ні, тай ні! А ту ще Адам підмовляє, аби не йшла, каже, що буде сам сватати. Зачав напирати на свого вітця, аби єму уділив пайку грунту; та старий би уділив, але щó уділить, коли вже давно поділив помеже трох, а тоті не хотять, кажуть, що яка була умова, то так вони й сплатять молодшим братьом, а грунту не відступлять, бо не підуть з своіми дітьми у старці.

„Прийшло ся в осени, шле мій Василь сватів до Оленюка, а старий каже, що добре, най приходять на сватьбу, та як умовлять ся, то підуть до ксьондза. Але вони вже умовили ся, то лиш так ніби Оленюк прикладає ся. Приходять наші Бирчаки на сватьбу, а дівка

---

*) „Цілий грунт“ — за часів панщини значив такий грунт, від котрого посідач повинен був відробляти панщину парою коней або волів. В ріжних сторонах „цілий“ або „поединковий“ грунт мав ріжну обширність, але пересічно виносив 14—16 моргів.

таки в очи єму каже, що не піде за него. Але він сміяв ся з того, ще каже, що „мусиш іти, коли тя беру“. Старі Бирчаки гадали, що дівка лишень так вичиняє ся, а старий Оленюк хоть знав, що єго доньці Адам в голові, то собі гадав. що „коби я лиш віддав йійі, а як віддасть ся, то при господарстві забуде за Адама“.

Уплескали тоту нещасливу сватьбу. Дівка плаче, каже, що не піде; Адама вже не припускає старий до хати, але вони собі таки знаходять, де зійтись; видять ся по кілька разів на день. Бувало вона піде в той глубокий звір просто йіх хати на воду, а він уже там і є; він, любки, все мав Оленюкову хату на оці! Бувало ніби піде в ліс, а він тимчасом в нашім зворі; вона ніби піде до сестри, а тимчасом біжить ід нему. І так вони бідні сходили ся. Він йійі заклинав, аби не йшла за Василя; вона кляла ся, що не піде. Каже бувало: „Та що, най вони ладять ся ід весілю, коли хотять, а я не піду! Най мя убють, а не піду!“

„Прийшло ся іти до ксьондза, дівка не хоче йти, плаче. Старий бє, нуждує, сварять на ню усіма́, цілою хатою на ню, — вона сирота і не стямила ся, як учинила ся у ксьондза. При протоколі питають ся ксьондз, чи хоче йти, чи не силують єі; вона вже хотіла казати, що не хоче, — але старий близько коло неі стояв, та як не подивить ся на ню, а то́ що? молоде, збояло ся тай каже: „Хочу“. А відтак сама того напудила ся, що сказала, тай в плач. А далі погадала собі: „Та що? Я не піду до слюбу, я ще з ним слюбу не взяла!“ — тай полекшало йій на серці.

„Адам як узнав, що вона казала при протоколі, що хоче йти за Василя, то мало не остовпів. Але вона зачала єму казати, що аби йійі убили, то не піде до слюбу. Але Адам відай уже знав, що коли сказала на

протоколі, то скаже і в церкві, та лиш жалував ёі, що так бідна боіть ся. Та того певні було що бояти ся, бо то непевний чоловік, оттой ёі вітчище! Той, кажуть, як давно, вже двадцять літ тому, був війтом, то най Бог боронить від него. Той іншого способу не знав, так як теперішні війти, аби який порядок запровадити в селі добрим способом, — той все лиш бійкою! Не вийде хто на шарварок, — ого! мій Оленюк уже палицею оплітає. А тепер ади! бив людські діти, а от такий найшов ся, що й ёго дитину... ну, та що я перехапую! Слухайте, що то дальше було!

„Ходить моя Марійка ні жива ні мертва, бо дома не сплять, ай ід весілю ладять ся, а мачоха рада, що дівка віддає ся, та швидко сама шукає шевкині, аби до слюбу рубатя шила та молодому сорочку. Що то! Як би рідна мати, то може би й не силувала так. Своя мати якось би запобігла тому, а мачоха рада, що збуде ся, — щó то, чужа мати!

„Прийшов Адам в неділю до церкви, чує, а то вже Марійки заповідь голосять. Вибіг мій Адам з церкви, та біжить просто до нас та каже мені: Ей, бій ся Бога, Фенничко, біжи ми по Марійку!“ Коли я дивлю ся, а Марійка йде сама тай каже те саме: „Ей, бій ся Бога, біжи та заклич Адама!“ А Адам в хаті тата мого молиґтує: „Ей, стрийку, любку, ідіть, кажіть татови, най ми ґрунту уділять, бо серце ми трісне, серце ми трісне!“ Але тато щó мали порадити, коли виділи, що не було що куди діяти? Як увиділа моя Марійка Адама, як не зачне плакати — Богочку! — А Адам лиш цілує та уцитькує. А вона знов зачала божити ся, що не піде за Василя...

„Веде ся так три неділі, а у пятницю перед тою неділею, що вже має бути весіля, кажуть їй, — ба не

кажуть, а гонять — іти „на сторону“*) просити свояків на весіля. Іде моя Марійка, йду й я з нею, але моя Марійка гей не своїми ногами йде, а все мені говорить: „Оввa, та я піду просити, коли кажуть, але най-ко, будуть видіти, чи піду до слюбу!“ Вийшли ми у ліс, а моя Марійка як не стане з жалю співати то Адамови, то Василеви, що аж ліс розлягав ся.

Ой який ти подзюбаний, гради тя побили, —
Чи-ж я за тя іти мушу? Громи би тя вбили!
Ой який ти подзюбаний, а я яка пишна, —
Де би моі очка були, як би-м за тя вийшла!

„В суботу кажуть іти в своє село. Ідемо ми, сходили вже пів села, тай уже не далеко від Адамового вітця хати. Господочку! моя Марійка як не стане ридати! Що я пирю **), що я розмовляю, — нічого не помагає, а ту вже й Шуткова хата близько. Приближаємо ся ід хаті, а Марійка знов своє: „Оввa, а не піду до слюбу!“ А я до неї: „Ага, не підеш!“ А вона мені каже: „Втечу до́світа!“

„Прийшли ми до хати, але Адама не було дома; він у нас чекав на ню, як прийде до нас просити на весіля. Йой! приходимо, а вони мало не помліли. Вона ледви промовила: „Я не піду до слюбу!“...

„Прийшло ся уже в вечір, прийіхали бояре, а моя Марійка і не подивить ся на Василя. Пішла до стодоли і не гуляє — ні! що аж земля дуднить, гуляє, а співає то одному то другому. Бояре над ранком пойіхали, а домашні полягали трохи спочити. Попробуджували ся, вже добре зоряло, дивлять ся, а Марійки нема. Чекають, що зараз прийде — нема. Та бо час уходить, вже й до

*) Т. є. в сусідне село

**) Пирити = ганьбити, привстиджувати.

церкви звонять, а Марійки як нема, так нема. Гей, любки, — покмітували щось старі тай розіслали післів по мою Марійку геть усюди, де лиш міркували, що вона може бути. Діти якісь, що були з кіньми в полю, доповіли, що виділи, як Марійка бігла в ліс, у Жолобки. Ту вже зараз будуть на службу Божу ставати, вже сонце геть-геть високо, а по Марійку біжуть гінці в Жолобки. Найшли йійі там, що сиділа під смерічкою. Як увиділа, що йдуть по ню, то таки там скаменіла, що й з місця не рушилась. Парубки зачали сміяти ся та заговорювати, що вона хотіла на весіля підпеньків назбирати...

„Беруть мою Марійку, провадять ні живу ні мертву, убирають йійі, а вона стоіть як стовп; прийшло ся вже вінець накладати, а ту ніщо не йде в порядку, як має бути, — от, пяте через десяте, аби ще в церкві захопити. Якось-не-якось вийшли ми з хати, ідемо до слюбу, — іду я по при ню, так усі плачемо, як зачали ладкати сирітськоі, а йій, любки, і слеза не капне з ока...

Прийшли ми до церкви, а наш Василь з своіми свахами і всіма вже давно в церкві. Староста єго вийшов ід нам та став напирати, чого ми так забавили ся, що як би ще трохи, то було би вже за пізно. Лиш він то сказав, а ксьондз виходить на двері. Староста швидко подрулив молодих, аби стали порівно. Ксьондз питають ся єі, чи має добру і непримушену волю, а старий єі отець і староста близько коло неі, а старий аж трясе ся, аби не сказала „ні“. Але вона сирітка (як мені відтак казала) не стямила ся, виділось йій, що то все в сні діє ся тай сказала „маю“. Приступили до престола і взяли той нещасливий слюб...

„Прийшли до дому, сідають за стіл обідати, а вона не хоче йти за стіл. Тай таки не пішла; молодий сам якось мамляв. По обіді молодий з своіми забрав ся, а моя

Марійка не гуляє — ні, з Адамом, що аж гуде, а все приспівують собі одно другому. Богочку, як зачали ото нині звонити по ві душеньці, а я як раз у той час колошні стелила, — так таки мені в тій хвили привиділася небіжечка, і співанки ві причули ся!... То він затягне:

Ой люблю тя, моя мила, люблю тя, люблю тя,
Через лихі вороженьки уже не возьму тя.
Тече вода із города по під колосєчко;
Чеши любко що недільки жовте волосєчко!
Тече вода із города, тече вода рясна,
Буду, любко, любити тя, бо ти така красна!

А вона єму відспівує:

Буду тебе, мій миленький, любити, любити,
На твої ся чорні очка не буду дивити.
Чорні очка із сивими то ся закохали, —
Бодай були чорні очка за сиві не знали!

„Настав вечір; йідуть по молоду, прийіхали, війшли до хати, уже, значить ся, жадають, аби молоду вивели, — йой! — за молодою, нема молодої. Цілу ніч ві шукали, коли якийсь глип на яблінку (там була близько хати яблінка, така дуже кріслата), — а на яблінці щось чорніє ся: він близше, а то Марійка! Ну, він каже: „Гей, дивіть ся, шукаєте молодої, а молода сидить над вами, гей ворона ондека на яблінці![4] Казали йій злізти, вона злізла, тай за малий час взяли йійі тай повезли.

„От так тото весіля докапарило ся без ладу і без веселости. Але прийшло ся господарювати, а моя Марійка не може ні до чого взяти ся. Ні ві робота не бере ся, ні йіда, ні спаня; ходить як блудна вівця, лишень дивить ся, коби яким способом з Адамом увидіти ся. На Марійку цілою хатою дивлять ся кривим оком, ба, зачинають уже сварити, що Марійка хати не держить ся.

Василь допильнував, що вона сходить ся з Адамом, зачав їйі бити, але то не помагає. Марійка вже нінащо не зважає, ні на людей ні на мужа. Він бє, а Марійка утікає до вітця. Вітцеви жаль, тай уже нічого їй не каже. Старий Бирчак іде до Оленюка та каже, аби не припускав доньку до хати, а Оленюк єму каже, що вона ще молода та не може привикнути у них, що вона привикла все на танці ходити, то що, то най вони вечерниці заведуть у себе на якийсь час, подеколи музику най завізвуть, то може чей вона привикне. Старий Бирчак олютив ся тай каже: „Мій син брав господиню до хати, аби господарювала, не гулянки буде їй справляти!“ Колотня велика завела ся між старими. Оленюк кривдує, що єму дитину збиткують, — Бирчак марикує, що Оленюк не пригрозить доньку, а Марійка не питає на нінащо.

Веде ся так до мясниць зимних. В мясниці Марійка лиш учує, що музика в селі, зараз іде на гульки, танцює аж гуде. Василь лютий-лютий летить туда, а вона як єго увидить, то не то що не боіть ся нічого, а ще єму приспівує:

Сидить кітка на порозі, чятує на мишу;
Не бий мене, бибикайле, бо я тебе лишу.
А я буду утікати білими ногами,
Не погониш, бибикайле, сивими волами.
А я буду утікати гаєм зелененьким,
Не погониш, бибикайле, конем вороненьким.

„Як тогди назвала його бибикайлом, так він уже і до нині з таким прізвищем зістав.

„Мій Василь тогди жінку навперед себе, та як не стане палицею гонити. Боже! то уже так їйі тогди убив, убив, що сили мав. Але ніщо не помагало. Тота утікла до вітця, а як отець зачне собі сварити, а вона

до сестри. Сестра боіть ся свого мужа, бо той пирйть, аби єі не пестити, бо з неі господині не буде, — вона тогди до нас. Але тато собі гадають, що на що йім клопоту на здорову голову, аби йіх той ще коли виганьбив добре, — тай кажуть йій, аби собі йшла, та най так господарює, як Бог приказав, то буде йій добре. А вона сирітка постояла, а далі пішла. Іде греблею, а він біжить єі шукати. Богочку, як тогди єі надибав, як не стане тягнути за чівку домів, як не стане бити, то вже так бив на дрантя. Затягнув домів, і ще дома бив, кілько уже влізло ся.

„Веде ся так до марта, що вона більше була у свого вітця, як дома; по тижню, по дві неділі не навертала ся ід хаті чоловічій. Так то вело ся, поки Оленюк не погорів. Але то (як знаєте) так погорів, що нігде єму не лишило ся й кусника нитки, аби раз чим коло пальця обвинути. Худоба, най ся преч каже, цілком до найменшоі штуки згоріла; всі статки, маєтки та богацтва, все пішло з дымом, всі будинки, хата, кошара з вівцями, ну, все та все. Йой, Богочку, що то за страхи були! Не могли люде вгасити, бо то все разом ймило ся, а ще пізно в ночи, як всі люде по селу спали. Прийшло ся до рана, а там де Оленюкове обійстє було — лишень попіл. Оленюки ходять як потроєні, сусіди йіх забрали до себе. Як то Бог дає! Вчора був богач, а нині беруть усімá торбинки та йдуть на вйпроси, бо нема що раз укинути ні собі ні дітям. Хрестіяне скидають ся по чвертині вівса, кождий дає, що хто може; котра господиня проміжна, дає клин полотна, бо не мають раз що убрати на себе. Оленюки пішли в комірне, доки собі хату яку не поставлять, а Марійка пійшла вже там, де йій належало ся, до газди до свого.

„Але гаразду нема між ними. Марійка за Адамом

загибає, а Василь знов бє. От раз якось бив він йійі в вечір, а вона втекла перед ним тай сховала ся в стодолі на по́дрю і там чяпіла аж до рана. Рано виходять оба, отець з сином, до стодоли, а вона прислухала ся, що старий казав: „Коли ти палив, то було так палити, аби і тота біда була згоріла!“ А вона як се вчула, то відти темлять*) до свого вітця — все розповіла. Отець до війта, сюди не туди, — вийшло таке, що й комісія зїхала. Вона присягла, що то чула, а старий зарікав ся, як світ світом, що того не казав Котрийсь з господарів обізвав ся: „Він може казав, що коли горіли, то найби була й тота біда згоріла, а йій могло причути ся інакше“. Взяли йіх до арешту, сиділи вони щось там з пів року, а далі йіх випустили, бо не було свідків чи що там...

„Як йіх взяли до арешту, то вона тогди від них зовсім уже і з віном забрала ся і пішла там, де ві отець сидів. Прийшли вони з арешту вже в пізну осінь, і вже не сходили ся з собою. Аж на весні іде старий Бирчак до ксьондза та каже: „Що, прошу єгомостиноі ласки, робити? Може би так зробити, або вона йшла туди ід нему? Чей би сиділа вже раз, чей може йійі біда навчила та устаткує ся! Мав я, прошу єгомостиноі ласки, три доньки, та не мав з ними всіма тілько клопоту, що з тим одним сином. Волів би я мати ще три доньки, як того одного сина. Може би ви, єгомостеньку, йіх до себе прикликали, тай я прийду, і ві отець, і ще яких людей возьму, аби йіх погодити. Що вже було, то най з тим часом іде, най забуває ся, коли нам так Бог дав чи лиха душа. Та най уже помалу господарюють, най йім марне вік не минає!“...

---

*) В одній хвили.

„Погодили їх, пішла вона 'д нему сидіти, зачали ніби якось господарювати, але гаразду їй там не було. Хоть вона вже з Адамом не сходила ся, бо Адам як раз тої осени оженив ся, і то аж на друге село на пристайство пішов, але Бирчаки не забували Марійці давного, випоминали їй все, що присягала на свого чоловіка. Василь на ню ніколи не подивив ся ласкавим оком, усе лиш з фуком та з криком до неї. Старий, поки жив, і стара ота аж до послідного часу все направляли сина на ню, а той і без того на кождім місці тілько приключки шукає тай бє, і то вже певно не жалуючи.

Вона вже відтак мовчки терпіла, не жалувала ся перед ніким, хиба мені свою бідку розкаже. Бувало каже, що їй ніколи, від коли свою нещасливу голову завила, не є легко на серці, а все так тяжко-тяжко, як би їй камінь до серця присилив. І так нудила своїм світом, нудила, аж раз зачала щось кашлати, а відтак бо зачала й схнути. А дозору не мала, не вважали, чи годна, до роботи усімá гонили, а до того ще й бійку відбирала. Аж сеї весни вже до решти знемогла. Як лягла в Зелені свята, то вже більше й не підоймила ся на свої ноги.

Нераз небіжечка водиці була жаднá... Підуть усімá в поле, а їй хиба отой дітвак услужить. Бувало вона його все коло себе бавить, дивить ся на него та плаче кровавими сльозами. А Василь бувало до неї каже: „А доки ти будеш лежати? Чи ти не гадаєш умирати? Та ти не знаєш, що мені треба такої господині, аби робила? А доки я тебе буду заходити?“ А вона небіжечка каже: „Та ти собі жінку найдеш, але дитині мами не найдеш!“

„Нині рано ішла я до млина тай повернула до неї, але вона вже дуже була ослабла. Я єї питаю ся: „А що робиш, Марійко? Чи вмираєш?“ А вона мені: „Не час

уже? Чи мало то я бідки навиділа ся?" А я їй кажу: „Ба, та не жаль ти дитини?" А вона мені мовить: „Ні, то хлопець, то чей не буде єму біди на світі". Відтак просила мене, щоб я подала їй води. Я їй подала, а вона небіжечка вже не могла руку піднести: я їйні своєю рукою піддержала і напоіла. Постояла я коло неї, але вона нічого не говорила, лиш уже на відході сказала: „Видиш, яку мені Бог долю судив, — але дякувати Богу і за то". Аж ось вечером чую — звонять. Ну, гадаю собі, — то певно по моїй Марійці".

— — — — — — — — — — — — —

Пізно вже. Декотрі люде зачали рушати ся виходити, поприклякали „Отченаш' зговорити. Василь зійшов з поду заспаний, пішов до комори, вніс відтам горілки людей почастувати. Входить до хати, подивив ся на жінку тай каже:

— Чи спиш, Марійко? А встань но, встань, та глипни на Адама, та моргни на него!

Всі в хаті разом зареготали ся якимсь нещирим реготом, — і Василь засміяв ся, мов не знати яке мудре слово сказав.

Сміх той збудив стару Бирчачку і малу дитину. Бирчачка підоймила ся, протерла очи, злізла з печи і зачала в голос плакати. Доньки приступили до мами і зачали розмовляти їй, аби не плакала, аби собі голови не збавляла, але стара плакала далі, що їй не буде кому рубатки випрати, — забула в тій хвили, що вона вже сама ціле літо рубатку прала. Але треба плакати, аби люде сказали, що красненько за невісткою заводить.

Дитину сміх перепудив; дитина з плачем збудила ся: до неї приступили майже всі жінки. Кождій жаль сирітки, кожда хотіла би їйні на хвильку до себе приголубити. Але дитина плаче до мами, рве ся до мами. Їй

кажуть, що мама вмерла, що мама вже не встане... Дитина не розуміє того, що то значить „не встане“ і чим раз дужше плаче, що мама так довго спить. Далі побачила тата і каже до него:

— Тату, бий маму! Най мама взе встає!

Василь засміяв ся, але й ему самому якийсь холод перейшов по тілі.

Лолин, в жовтню 1884.

Міхаліна Рошкевич.

ЛЮБКА.

Була в мами доня, любка чорнобрива,
Розумная, гарна, та нетерпелива.
Було часом мама в місто вийізжає, —
Там то вже пильненько доня виглядає!
От підросла любка, віддали в науку.
Не зле було вчитись, — одну мала муку:
Хотіла дізнатись — життя яке буде,
Як в світі широкім живуть тії люде...
Скінчила науку, — вже весілле мали
Справлять — аж коханця у військо забрали.
Любка дожидала, потім захоріла —
Розважила любку ранняя могила.

1884 р.

* * *

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку
Притулила ся хатинка,
Мов маленькая дитинка

В садок вийшла виглядати,
Чи не вийде ѣі мати.
І до білоі хатинки,
Немов мати до дитинки
Вийшло сонце, засвітило,
І хатинку звеселило.

1885 р. *Леся Українка.*

ПАНІ ШУМІНСЬКА.

Образок з життя.

Був мрачний, зимовий день. Грубі, сиві хмари низько висіли над землею і все від них темніло та сіріло. Замерзле болото вкривало ся пластами білого снігу, котрий злехка укладав ся в грубу верству.

Пані Шумінська замісць пообідного сну взяла до рук панчішку і сіла при вікні Ніщо не мутило ні в округ неі, ні в ній тихого настрою. Вона знала, де, що і як робить ся в господарстві. Знала, що дівка мила начинє в кухни, а парубки чистили стайні та крутили ся коло худоби. Впрочім в зимі не перестерігає ся так остро челяди. Весна, осінь, літо. то пора праці, де пильненько треба прикладати руки до роботи.

*

Вона вже була не молода, близько шістьдесятилітна жінка — очи вже недомагали. Витягнула з кішені оправлені в ріг окуляри, поклала йіх на ніс, кинула в кутик клубок з бавовною, розложила дроти і зачала жваво ними перебирати. Нитка бавовни вязала ся

в ключки, котрі безповоротно чередували ся новими, як дні, місяці, літа в житю людськім. А кілько ті дні понесли з собою хвиль прикрих і милих, смутку і радости — хто ж годен спамятати! Одностайна робота навела однакож задуму на неї. Давно пережиті дні і дії зачали відживати, набирали давних красок і житя, ясніли давно зблідлим промінєм. Пані Шумінська полинула думкою в далеку минувшість, десь в хвилі наймолодших, дитинячих літ; відгрібали ся вони в притупленій памяти, як би то було недавно — ніби вчора.

Перебираючи дротами нагадала собі, коли ще маленькою дитиною учила ся тої штуки від своєї старшої сестри. Як незручно путали ся їй тогди пальці, зачіпали дроти, витягала ся нитка, притримувана рукою учительки. Думки з далекої далечини міняють ся як сонні мрії. Тут зависнуть на стебельци квітки, залепечуть невиразною мовою дитини, та переходять до поважних моментів і подій, а потім знов звертають до невиразних дрібниць, та заривають по дорозі те, що було найбільше і найважнійше в житю. Як би хто був дивив ся в лице задуманої жінки, то міг би по єго легоньких судорогах пізнати, що ві думки зробили великий перехід. І дійсно, їй стала перед очима найважнійша хвиля в житю жінки, хвиля, коли вона стає під слюбний вінець.

*

А мала вона тогди заледво шіснайцять літ. Суджений єї, укінчений алюмнус, був сином священника з того самого деканату, що і єї батько. Вона не знала єго, а бачила лиш всего раз, коли прийіхав з батьком своїм до них на празник. Пробули тогди обоє цілий день, бо по набоженьстві, в котрім єго батько целєбрував,

остали ся на обіді, а там аж до вечера. Не могла вона знати, що на ню впаде єго вибір, але і не мала нічого против того. Всі єі близькі уважали се зовсім доброю партією, єі і єго родичі, і вона також не мала причини інакше дивитись на се діло. Не було з чим довго возити ся — пібрали ся як Бог приказав, а щоби ліпше пізнати ся, мали досить часу по весілю. На єі чолі зарисувала ся груба зморщка. Нитка одностайно снувала ся з клубка і вязала в ключки, а гадки плили все дальше і дальше. Перші чутя материньства переняли йійі встидом і переляком. Встидала ся кождого чужого ока, встидала ся сама себе, зненавиділа майже свого чоловіка. А коли йій мати представляла, що власне єі стан повинен бути для неі почестею, що гідність жінки мірить ся числом дітей, не була в силі згодитись з поглядами матери і мала жаль до неі за недостаток чутя. Аж по кількох роках, коли вже до всего того привикла, переняла ся сама думками матери і згодила ся зовсім з єі поглядами. — З разу єі материнський небосклон був і тим заморочений, що приходили на світ самі доньки.

Від віків принято так, що син більше чести робить матери від доньки, але що вона була ще молода, то не могла тратити надії, що Бог обдарить йійі і сином — та рада була як світу, коли єі бажаня сповнились. Хоч пістувала уже трох синів і сердечно любила свої маленькі донечки — все таки вона воліла би, щоби вони перемінили ся в хлопців, уже не тілько для власного вдоволеня, як радше для йіх добра. — Хлопець щасливійший від дівчини, говорила собі з-тиха. Вона порівнювала себе з мужем, батька з матірю та інших знакомих жінок насупротив мущин, та щось ніби укритий червяк точило йійі коло серця.

Та все таки потішала ся думкою, що йій Бог по-

*

може прибрати для них добрих мужів. а хороших та щирих для себе зятів.

Рідко котра мама доховала ся усіх діточок, котрим дала житє, тож і пані Шумінській з осьмеріх лишили ся лиш дві доньки і два сини — друга половина полетіла в край вічного супокою, не зазнавши житя.

*

Смерть і житє випадали на переміну між єї дітьми і мішали в ній почутя жалю і прикрости, радости і утіхи. Але хоч і як вона побивалась за помершими дітьми, то все таки з кождим житєм вяжесь тілько надії, що дивлячись на живі діти, забувала страту. Роздумувала о їх будущині, о собі, о тім, як колись окружена вінком дітей і внуків тішити ся буде їх щастєм, привязанєм і шанобою, сидячи в їх кружку, де кожде єї слово, кожда забаганка сповнена буде; а вона — горда і щаслива своїм материньством. А навіть коли б на віки замкнула очи, то ті діти, що дала Богу на услуги, вийдуть напротив матінки з свічками, і заведуть перед престол Всевишнього.

Будущина дітей була для неї цілим світом, одною думкою, одним бажанєм. Але тота будущина, о котрій так часто думала, не була для неї нічим таємничим і недосягненим, а противно, вона представляла собі все ясно, як ясні і обдумані були єї пляни. Вона хотіла, щоби всі єї сини були попами, а доньки попадями, та щоби всі добре та в достатках жили. — Вона не відоймала рук від праці, над всім сама стояла і надглядала, щоби лиш як найбільше приспособити діточкам добра; а щоби і другі єї бажаня сповнили ся, те покладала на поміч Бога. Ніхто бувало не молить ся так щиро і не

переклячить так примірно через цілу службу Божу, не відриваючи очей від грубої польської, в спадщині по бабі одержаної молитовної книжки. „На інтенцію“ кождої дитини давала жертви до церкви, скатерть, подушку на вівтар або букети до свічок. На інтенцію найстаршого сина мережала сама широку, красну вставку до альби, щоби Бог повів його після ёї бажаня. На найстаршім сині спочиває майже найбільша надія материпопаді. Не дай Боже, аби найстарший син як небудь звихнув ся, бо хтож би в разі нещастя притулив бідну матір і молодшу братію, єсли би принаймій одна дитина не мала певного кусника хліба. Хотяй ёї муж був молодий і здоровий, та все таки майже щоденний вид людської смерти наводив їй на тямку образи розкладу і нужди родин по смерти голови. З посеред тих сумних гадок виринали також веселійші і гарнійші. Коли нераз сиділа над своєю роботою і укладала штих за штихом, нитку за ниткою, а з під ёї пальців виходили гладенькі, красні листочки і цвіти, то й думки ёї хорошіли і прояснювали ся. Вона представляла собі в тій альбі свого сина при першій службі, як він співав, виходив та стискав людям голови, їй, та молоденькій сидячій при ній невістці. Як вона і ёї муж гордо виходили з церкви, як господарі і господині заступали їм дорогу, цілували в руки та „віншували“, що дочекали ся такої потіхи. „Ти будеш ксьондзом“ — говорила вона до малого хлопчика, що грав ся при ёї ногах. „Я буду ксьондзом“ — відповідала з повагою дитина, за що їйї мати сердечно цілувала. І тепер ще, коли від того часу тілько минуло літ, ёї губи складають ся до усміху, коли нагадає, як раз ёї любий синок, що заледви відник від землі, дає своїй неньці кусник шнурочка і каже, щоби собі його

сховала, бо як він буде попом, то дасть їй повний міх колачів, отже аби мала чим завязати.

*

Літа скоро минають. Не оглянула ся пані Шумінська, а діти вже гарненько підросли. Синів віддали до школи, молодша донька учила ся при гувернантці, а старша виходила вже з дитиньства і вступала в пору дівованя. Та яка хорошенька була з неї дівочка! Складна та гнучка, як лиш що розцвила весняна квіточка. А очи! ох, які гарні були ві очи! блакітні як небо, тихі та задумчиві, як вечірна зірничка. Пані Шумінська зітхнула глубоко, а дроти нервно задрожали в ві пальцях. З тою дитиною дізнала вона найбільше радости та поважаня, але також найбільше жалю та смутку. Уже в шіснайцятім році свого житя мала вона, так само як ві мати, женихів, але матери жаль було так скоро розставати ся з донечкою; хотіла їйні ще хоть зо два роки мати при собі. Згадавши про тяжкі обовязки, які на ню саму через замуже спали, нераз говорила, що лиш тілько щастя жінці, що при мамі. Але швидко прийшло ся пані Шумінській пожалувати своєї мудрої ради. Женихи перебували і пощезали; на вісімнайцятім році житя ві доньки не було вже жадного, аж на девятнайцятім стали їйні сватати аж два нараз. Але і тут не стало ся так, як мати хотіла. Вони оба були кандидатами духовного стану, та не одного були походженя. Перший сватач був син статочної попівської родини. Родичі були раді єго сватаню і дівчина не мала що єму закинути, зволікало ся діло лиш про людське око, аби не сказано, що хапає ся жениха. По празнику, котрий випадав за пару неділь, мала та ціла справа рішити ся і закінчити. Аж тут вла-

сне стало ся щось таке, що помішало усі пляни. На тім празднику пізнала вона свого пізнійшого чоловіка, та вже і чути о іншім не хотіла. Хорошвй він був та гладкий мущина, ані слова, але мав в очах пані Шумінськоі дві великі хиби. Одно, що був сином мужика. а друге, що кінчив аж за два роки. Хоть пані Шумінська не належала до тих, що низших від себе не уважають за людей, але була переконана, що все-ж таки се відбирало єму трохи важности. Се чутє не було би може йій так допікало, а навіть ледви чи давалось би йій було почути, коли би у попів, як то нераз буває у панів, був звичай брати слюб лиш при свідках. Але попівське весіле, то амбіція дому, а ту місто ксьондза добродія і пані добродійки сидіти будуть тато в кожусі і мама в перемітці, а при благословеню єі донька буде йім цілувати руки! По весілю, то вже все одно, най будуть родичі які хочуть, вона не буде з ними жити, лиш з чоловіком, а чоловік був священиком так як другі, і вона не виходила з свого стану.

Але той день — той оден день! Вона говорила о тім з донькою; коли старала ся як найдокладнійше представити йій клопітливість свого положеня, тота блідла і червоніла, але відповідала рішучо, що не думає зміняти своіх замірів і що для одного дня не думає посвятити цілоі будущини і цілого житя. Та коби хоть зараз міг женити ся, а то аж за два роки — пані Шумінська з засади була противна такому очікуваню. — Вже то вона давно чула, що то не добре такі річи відкладати; два роки — та то кусень часу! Бог знає, що може випасти, кілько сплетень скласти ся, весіле розійти ся, а панна лишити ся на леду. Двайцять і однолітна панна, то не жарти, то пахне старою дівкою! І почала жалувати, що не віддала єі в шіснайцятім році,

що відступила від тих вікових традицій, що чим борше дівчину віддати, тим ліпше. О, старі люде все добре знали! вони мали досвіди! Коли б вона вже зо двоє діточок до того року мала, як єї мама, то би ніякі „романси“ не приходили їй до голови, і родичі були би спокійні, що вже дали одній дитині забезпеченє.

Та все-ж таки вона була ще найщасливійша з тою дитиною. Два роки минули як одна хвиля, а вона бачила свою донечку раду і веселу при тім, котрого любила. — Ах, як мало, мало котра мати має таку радість!

*

При душевнім вдоволенню чоловік забуває о тім, що перебув і мусів терпіти, аж знов нові неудачі розранюють старі, давно загоєні рани. В тім році пані Шумінська мала поводженє; донька віддала ся, син зробив матуру, все якось складало ся. Гроші видані на весілє доньки мали уже тим нагородити ся, що син піде до семінарії і видатки зменшать ся. Аж тут нараз новий клопіт: син заявив, що не думає бути попом. Той син, що ще дитиною дав неньці мотузок, аби мала чим колачі завязати, той син, на котрого інтенцію вона дарувала альбу, той син з діда прадіда попович, не хоче бути попом! То не могло в єї голові помістити ся!

— Щó тобі сину такого? — питала мати. — Чого цураєш ся твого стану? Чи може бути красший стан як попівський?

— Щож, мамочко, — нехай і так, що нема красшого, та мене до него не тягне.

— Як то не тягне? Що то значить: не тягне?

— А так, що не маю до него покликаня.

— Алеж до недавна ти о нічім і не думав, як тілько о тім! Відкиж нараз така зміна?

— То правда, що я не думав о нічім інчім, але що ж поради, коли тепер думки мої змінили ся? Такий вже дух часу повіяв! Я дуже поважаю той стан, але бачу, що мені було би в нім за тісно, що там моїм думкам положено би певну границю, а я потребую простору, свободи в набуваню відомостей, науки!

„Більше простору, науки! Дух часу такий!“ промовила пані Шумінська, остовпівшими очима вдивляючись в свого сина. „Дух часу такий!“ повторила ще раз і ще раз. Та хоть не вимовляла устами, то з думки єї не виходили ті слова: „Дух часу такий!“ Що се за такий дух часу? І щось неясне, величезне і могуче мелькало перед єї очима, щось, що уносило і поривало цілий єї спокій, перед чим гинув старий порядок, якийсь розклад відчужував від себе ті частини, що недавно близько і дружно до себе прилягали. Навіть в сні виділа побіч себе неумолиму зміну. Бачила якусь тайну руку, що переносила посуду з комори до покою, а з покою до комори, усе з поду зсувало ся до пивниці, ліжка і столи рушали ся, крісла укладали ся в одну піраміду, образи виступали з своїх рам, а навіть пружини старого годинника тріскали і відлітали, колісця і дрібні огнива ланцюшка кудись розкочувались на ріжні сторони.

*

„Дух часу такий!“ Га, чи не знала вона єго досить? Чи не він то був, коли єї донька мала відвагу признати ся, що любить і що лиш з любви віддасть ся? Яку то немилу робило сензацію, коли вона з донькою бувала по вечерках і забавах! А при тій доньці ніколи

не відступний єі „милий“! Як люде шептали поміж собою, що мати „позволяє“ на такі романси! „Романси“, то страшний закид для добре, морально вихованої дівчини, той закид ще тепер обливає встидом лице пані Шумінськоі. Добре, морально вихована дівчина не кохаєсь перед відданєм! а мати повинна уважати, щоби дівчина не „авантурувала ся“. Як би йій був хто сказав, що єі донька буде романсувати, коли ще над єі колискою сиділа, то була би того певне не стерпіла, — а потому мусіла слухати насмішок, та терпеливо зносити злосливі уваги, бо іншоі ради не було! — „Нехай“ — думала собі — „які мені розумні, про других шепчуть — а як би йім таке трафилось, то би так само мовчали та тихо сиділи, як і я!“ Але та потіха не дуже йійі тоді успокоювала і якась безсильна злість підступала до серця. А найбільше те йійі боліло і гнівало, що єі чоловік, природна підпора жінки, не тілько що своім мужицким розумом не радив нічого в єі немилім положеню, але як би не видів і не чув, щó коло него діє ся, а коли зачала єму оповідати, щó люде говорять, що сама донька дає до того повід, то так розсипав ся, що не тілько мусіла сама його помалу рефлєктувати, але в кінці все ще перед ним покривати.

*

Дроти чим раз скорше порушували ся, робота в руках росла, а нитка вязалась в що раз нові ключки. От так житє плине, думала пані Шумінська, так спішить ся до кінця, і як ті спущені ключки, лишає за собою сни, надіі та дорогі серцю особи. Кілько то вона таких жертв перенесла? О Боже! яка гірка судьба чоловіка! Чим довше жиє, тим більше смутків і страт вплітає

ся в єго житє. Але зі всіх страт на світі ніщо не може так діткнути, як страта дорогої особи. На чолі задуманої жінки прибуло кілька зморщків, що уложились в грубі фалди. Вона зітхнула глубоко і старала ся прогнати смутні думки, але на дармо. Давні, ніби притихлі і погибші в серцю чутя дрогнули роздираючими тонами і глубше проникали душу. Тяжка безвладність огорнула ціле єї тіло, а зівялі руки безсильно упали на коліна. Бідна мати не могла ніколи думати спокійно про люту смерть, що забрала їй в самім розцвіті літ найщасливійшу дитину. Смерть родичів і маленьких діточок, хоть боліла, та все видавала ся для ока чимсь природним, але смерть в силі віку, в тридцятім році, що мовби скосила єї найстаршу замужну доньку, була для неї чимсь так страшним, так прошибаючим, що не могла того ніколи ані забути, ані нічим заступити. Роздираючі образи єї конаня, розпуки чоловіка і смутне вражінє, коли привезли їй на вихованє малу сирітку, одиноку дитину єї доньки, станули перед нею так живо, як би то все учора діялось. І довгу хвилю було лиш чути хлипанє нещасної матери.

*

Нарешті підняла спущену голову і взяла назад до рук випавшу роботу. З початку поволі і ліниво порушували ся дроти в єї пальцях; але те саме питанє, що кинуло на неї хвилю сумних згадок, відбило їйї назад. Біль, що підносив грудь сплаканої жінки, почав утихати. Порушений ум утишував ся, мов скаламучене полеве жерело, де збовтаний чорний намул осідає помалу дрібними пилинками на дні. І от на дрожачій ще прозірчастій шибі зачинають знов відбивати ся найблизше стоячі

предмети: зломаний пень, китиці трощі, та синя або жовта квітка. І в дрожачій ще від зворушеня душі пані Шумінськоі зачали рисувати ся в тисячних зарисах і заломах контури предмету, котрий їйі завсігди занимав. Був то єі дім, єі цілий світ. Не бачила вона більше простору, лиш що з-за єго вікон, не вибігала гадкою по за єго стіни. В нім замикало ся ціле єі житє, вона нічого не бажала над те, що входило в єго обєм. Той дім, на вид такий тихий, був цілим єі щастєм, вистарчував їйі у всім. Як би не він, не дух часу! не той демон, що все дороге псував і нищив! Він всував ся в усіляких видах в щілини єі дому, визирав з кождого кута, бурив віковий порядок; він був заквасков вкравшого ся під єі дах розкладу, описував магічні круги своєі незмінноі волі, холодний на гіркі сльози і жалі жіночі. Все, хоч і як противне єі волі, сповняло ся, коли він того хотів. Всі єі діти, сини, доньки, внуки пішли інчими дорогами, ніж вона думала і бажала. Він ломив найдорожші і наймилійші надіі єі серця.

*

Сини повстали насупротив вітця, а доньки насупротив матери. Чи-ж той син, котрий перший назвав страшного демона по імени, не міг бути далеко щасливійший, як би був пішов дорогою своіх батьків, ніж тоді, коли пішов за покликом того духа часу? До тепер був би уже давно попом, жонатим, мав свою родину, а так що? Пішов на того „професора", та відай уже і лишить ся вічним суплентом та старим кавалєром, а тим часом кілько то треба було перетерпіти клопотів та домашного непокою! Сама прибита і зломана, мусіла без згляду на свій смуток годити батька з сином, котрі остро

і уперто станули против себе. Старий аж розболів ся, син побачив, що в кінці не ма що робити, та пішов до семінарії, але однако записав ся на той нещасливий виділ філософічний, а потому таки відрік ся попівства.

Та сама таємнича а могуча сила заволоділа і ві молодшою донькою Ольгою. Їй, як і братови, прибрид попівський стан. Мала кілька стараючих ся о ві руку семінаристів, та всі були їй не до смаку; вона бажала вийти лиш за цівільного. Той стан видавав ся їй якимсь ліпшим, догіднійшим, та мабуть хиба лиш для того, що в нім не жила. Що би то була дала пані Шумінська, коли б Ольга була залюбила ся, як ві старша сестра, але на то навіть не заносило ся. Усі гадали, що як вийде за-муж, то зміниться. Але де там! Хоть має доброго чоловіка, красні діти і не-злу парохію, але все чогось не вдоволена і не своя. Вона опанована якоюсь самовільною, блудною химерою, як би на перекір тихим, статочним та спокійним жінкам. Та ві дика фантазія затроювала їй ціле житє та безжурне і щасливе дівованє в домі родичів. Помалу і незначно за-для маловажних на вид, а гірких в наслідках дрібниць виробило ся між матірю а донькою ненастанне непорозуміне. Кожде „новаторство“ впроваджене донькою, кожде не так поставлене крісло, затримана по новому етикета або нова книжка, дразнили і гнівали матір до найвищої степені. А найбільше сердили їйні книжки, котрі не знати відки брали ся завсігди в руках доньки. Пані Шумінська ніколи собі того не може дарувати і нагадати без встиду, як раз в нападі нервового роздразненя видерла у доньки якусь новісіньку книжку і подерла на дрібні кусники. Але вона сама була така бідна, в такім близькім до розпуки настрою духа, що не знала, що робить. Вона перечувала, що з тих книжок віяло чимсь

чужим, що се були висланці та знаряди ворожого їй демона, що з них плила струя, котра що раз більше підмулювала беріг єї тихої пристані.

*

Пальці пані Шумінськоі жваво порушали ся, блискучі дроти лиш мигали в дрібних ключках, а гадки торочили ся разом з ниткою, що тягнула ся з клубка. Як наймолодший син зробив матуру і заповів родичам, що йде на права, уже єму ніхто не супротивляв ся.

— Най вже буде чим сам хоче — сказали обоє старі, — аби лиш потому на родичів не нарікав, бо нема нічого прикрійшого, як коли діти нарікають, що родичі їм будучність попсували. — Але з тяжким серцем виряжала його мати на університет. Доси він був дитиною, та хоть не дома, то все близше родительського ока, але тепер сам оден без жадноі опіки, буде кинений в вир великого міста, в ту пропасть безмірноі деморалізації. Ох! кілько то добрих хлопців, дітей порядних родичів впало жертвою великого міста! І знов житє одноі дитини закривало ся мглою безмірного віддаленя, де губили ся всякі напімненя і голос матери.

*

З обавою і непокоєм в серці слідила мати за кождим словом і рухом сина, коли той прийізжав з колєгами на вакації до дому. Не перепускала жадного слова їх дружних розговорів, та чим більше чула, тим більше єі серце заливало ся кровю. Ловила недокінчені слова і фрази, котрі аж надто ясно говорили о житю молодіжи, котрого вона так бояла ся. Крім того відбивали ся о єі уха ще ре-

ченя і восклики цілком для неї незрозумілі: „Народ, рівність, свобода, революція французка, експльоатація мужика, сорок осьмий рік!“ ось що завдно виходило з уст молодих людей, і тим більшим страхом наповняло йійі, чим менше з того розуміла. Найбільше однак тривожили йійі уваги о Бозі, о правді єго істнованя і опіки. Вона також дійшла, що син не молить ся і що в церкві заховує ся як поганин, без побожности і скрухи христіянськоі. „О Боже!“ говорила нераз про себе, „з відки має взяти ся ласка Твоя, коли люде не узнають Тебе! О мудрці, мудрці! лиш гнівите Бога та спровадити Єго кару на других людей! Нема Бога! а звідки взяло ся все на світі, дерева, птахи, звірята? Хто все те сотворив як не Бог?“

*

Завсігди, коли буря повставала в єі душі а серце дрожало болем діткнене, вона висилала невидимого післа до Бога — молитву. І чула, як викликаний нею ангел божий зближав ся і приносив спокій. Тогди сила молитви була йій ще потрібнійша, як коли иноді. Щоби відвернути справедливий гнів Божий від невірного сина, вона брала до рук свій молитовник і відмовляла молитву приписану на смуток і терпіня. Але слова молитви місто лагодити єі смуток, ще більше його змагали. То був гимн до Бога, що прославляв єго всемогучість, силу та безконечну доброту, котроі люде не пізнають, і кінчив ся просьбою найнизшоі рабині:

В тих най лиш Твоі громи ударяють,
Що Ти йім жизнь дав, а вни Тя не знають, —
Се моя просьба щоденна, покірна, —
Тим Тебе славлю я, рабиня вірна.

Слова гимну запалювали ся поред єі очима огненними стрілами, а зимний піт виступав на чоло. І вона тілько, ох, тілько літ молила ся і просила о пімсту на невірних, а тепер та пімста суне ся до неі самоі, зависає чорною хмарою над єі власним гніздом і грозить громом...

*

І виділось йій, що той грім уже недалеко, що вже чує відгомон єго глухого гуркоту в повітрі, що перші блискавки вже продирають небосклон. Якось раз читав єі чоловік в газетах, що „теперішна молодіж віддає ся фантазійним мріям і побиває ся за змінами в суспільности, але се дійсно лиш фантазія та уроєне молодих голов. Вікового порядку ніхто змінити не може, а змінює ся він сам собою, промислом та відкритями. А тоті, котрим здає ся, що суспільні відносини можна змінити як одіж, ніби офіцерський мундур переробити на фрак бальовий, або коротку куртку на поважну чемеру, ті не знають, що тим спровадять лиш кроваву катастрофу, нічого не осягнуть ані для себе ані для загалу, та стануть ся лиш жертвою свого хвилевого блуду, знарядом в руках людей гонячих за почестями". Мало вона з того розуміла, але перечувала серцем, що то стоїть в якійсь звязи з тим, що чула з уст свого сина і єго товаришів; і з того може вийти щось дуже-дуже злого. Бог очевидно опустив тих, котрі Його зневажають і ідуть на бездорожа, не освічені єго мудростю і ласкою. Затрясе ся земля від шуму боротьби, гуку тяжких ударів; одні упадуть трупами на місці, другі зависнуть в воздусі, лиш круки закричать над йіх тілами, зогниють в бездонних горлах тюрем, завалених зелізними брамами.

А чому-ж не сидіти тихо та не хвалити Бога, котрий нами усіма володіє?! А хто все робить, хто спроваджує гнів Найвисшого, як не він, як не той дух часу, котрого ніщо заспокоїти ані вдоволити не може? О Боже! на що ти позволив чортови ввійти в таку силу, котра лиш всюди ширить заразу злого?

*

Плетенє уже доходило до кінця, але як пальці так і думка старої жінки не переставали працювати. Дух часу стояв перед нею в цілій своїй грізній поставі, стояв як на згарищі усіх єї плянів і надій. Він не лишив їй жадної потіхи, не ощадив жадної дитини. Він скинув оком вже навіть на єї внучку, одиноку донечку єї померлої доньки, таку ще молоденьку, без претенсії до світа. Ах, як гірко, як тяжко стратити останок надії! А вона все ще думала, що хоть ту рослинку потрафить охоронити. Аж ось недавно, кілька місяців тому, дізнала ся, що той клятий дух часу і їйї опутав своїм заразливим дотиком. Вона сиділа так як і тепер, і перебирала насінє до засіву ярини, коли єї внучка зблизжила ся до неї.

— Добре, що-сь прийшла, — сказала бабуся, — поможеш мені насінє перебирати.

Дівчатко зачало бабуни помагати, але пальчики єї дрожали, а личко було блідше як звичайно.

— Що тобі, моя дитино? — питала журливо бабуня, — чи ти не слаба?

Дівчатко заперечило головою, але дві грубі сльози упали на звиток паперу. Бабуня занепокоєна закинула їйї питанями, на котрі внучка лиш що раз густійшими сльозами заливала ся. На кінці з трудом відповіла, що вона хотіла би більше вчити ся.

— Хіба ж ти ще не досить навчила ся? — питала здивована бабуня, — чи не мала сь гувернантки?

— Правда, — вишептала дівчина, — але я — я — хотіла би так учити ся, щоби мати свій власний хліб — я хочу бути учителькою.

Бабуню як би хто ножем в серце пирнув! Кошик з насінєм захитав ся, довгі і круглі зернятка розбігли ся по земли, а потік гірких слів вирвав ся з єі уст:

— Донька моєі доньки — учителькою! О, ти невдячна дитино! Чи ти уже така бідна, щоби-сь мусіла сама на себе заробляти? Чи ми не в силі уже тебе відвінувати? Врешті маєш батька, чи він не старає ся на тебе?!

Дівча притиснуло руку до губ, щоби стримати голосне хлипанє і тихо вийшло за двері, а забившись в найтемнійший кут сусідного покою, довго-довго плакало...

*

Тяжко було би описати, як ті сльози боліли паню Шумінську. Вона бачила, що розбрат між нею а тими, котрим дала житє, ставав ся що раз більший і що раз ширші обнимав круги. Всі вони від неї відломлювались і гуртувались в інші, осібні гурти. Ах! який неподібний був сей вид до того, що вона собі укладала, коли все те ще маленьке крутило ся у єі ніг! Який контраст був між дійстностю а тим, що вона представляла собі: як то сидячи в крузі дітей буде для них найпершим авторітетом, як кожду єі увагу, кожде єі слово сповнить послушне і шануюче досвід віку поколінє. Не була вона і тепер позбавлена їх любови і пошанованя, але та любов не була така, о якій вона думала, а пошанованє було більше принятою формою, ніж випливом дійстних відносин.

Чи не була вона похожа на ту курку, що вивела качата? Вона бідненька так довго відмовляла собі всяких приємностей, сиділа мов прикована до одного місця, вставала лиш за-для заспокоєня голоду, аби лиш колись окружена своїми писклятами могла вийти на широке поле, учити їх дзьобати маленькими дзьобками, скликати до найденої добичі і загортати під свої опікунські крила... А дочекавши ся того, коли ві усі діти увільнили ся з тісних шкаралущ і могли свобідно рушати ся, вдоволена і щаслива випроваджує усіх над беріг потока. Молоденькі сотворіня несміло і зо страхом зближають ся зразу до несвідомого собі елємету, але скоро тілько умочили дзьобки, осмілили ся, і місто з берега витягати головки, цілі пішли в воду. На дармо мати бігає берегом і кличе роздираючим голосом. Молоде поколінє не оглядає ся і не чує ві поклику. Його пориває рвуча хвиля, що ніби тоне — підносить — пропадає. Тут заграє блискучим світлом, там замаячить таємничою тіню, а все дальше і дальше пориває, колише, голубить, моргає, манить і шепче з тиха:

Du liebes Kind, komm, geh' mit mir,
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir!
Manch' bunte Blume wächst an dem Strand,
Meine Mutter hat manch gülden Gewand...

На дротах остало ся лиш кілька ключок. Нитка випружила ся, звязала послідну ключечку і урвала ся. Усему на світі приходить конець.

Наталія з Озаркевичів Кобринська.

---

*

СЕСТРИЦЯМ-УКРАЇНКАМ.

Одна я, все одна на світі,
На чужині, мов сирота!
Нема з ким туги розділити, —
І хто про тугу ту спита'?
І між ріднею, мов чужая
Бродю я, слухаю й дивлюсь:
Моя Вкраіна дорогая
Для їх чужа! А я томлюсь,
Пала' душа і думка вється ся,
Мов чайка вється ся, та пита':
Коли-ж крізь сльози усміхнеть ся
Вкраіна, матінка свята?
Свої думки, свій пал і сльози
Не знаю, з ким би поділить,
І по якій іти дорозі,
І чим би Матері вгодить?
І хто мені той шлях покаже,
І хто сестричнім голоском
Мені „не бій ся, сестро!“ скаже, —
„Ми підемо усі гуртом!“ —

До вас, вкраінськіі дівчата,
Мій сумний поклик сей летить:
Чи живі ви? Де вас шукати?
Озвіть ся? Чи і в вас болить
Так тяжко серце за Вкраіну
Чи й ви блукаєте в ночи?
Чи може зірку хоч єдину
На небі бачите йдучи?
Озвіть ся, сестроньки! Не гоже
Одна нам другоі не знать.

Обіймемось, — тоді не зможе
Нас хуртовина розігнать.
Зїднаймось, сестри! Рідну Неньку
Тоді ми й по́-ночи знайдем,
І витчем хусточку новеньку,
І сльози Матері утрем.

Дніпрова Чайка.

Дівка й княгиня.

Народні обичаї в Косівщині.

Коли дівка починає дівочити, то й думає собі: „Як би вбрати ся в що, аби знали, що я потрібна“ *). От і вбирає ся: кацавайка, фартушок, запаска, платина в руки **). Без платини не йде, бо як гарна платина, то й парубок хватає за платину, тай так пізнає ся з дівкою: обзирайе, хоче вирвати. Котра дівка не дасть вирвати, тота вважає ся ліпшою. А декотра, як лиш парубок торгне́, так зараз і пустить; то він озме тай сміє ся з неі, посмішковує ся. „От яка — каже — та дівка! Я лиш на збитки, а вона гадала, що за нею гину!“ Так само і з перстенем: парубок силує ся зняти з пальця, а котра дівка не дасть, тота найліпша. А як від котроі озме перстінь: — „Ото, — каже — дівка! Вона гадає, що я би йійі взяв? Тогди би вона й віддала ся“.

Таке то перше розпізнане з дівкою.

До тоі, що не пустить платини, або не дасть пер-

---

*) Роботяща.

**) Платина — хустина домашноі роботи; хустка — крамська, купована.

стінь, іде парубок на вечерниці, щоб йійі близше пізнати. „Щó вона — каже — такою мудрою оббирає ся?“ Сам один не йде, а добирає собі товаришів, бо як би сам прийшов, то дівки кажуть; „Ади, віволаний, остатний, сам прийшов!“

Прийдуть в вечер, тай уважають. Скоро стариня*) дасть парубкам їісти, то вони посмішковують ся. „Ади, — гадають — ради, що ми ввійшли. Гадають, що ми за їіх дівкою згоріли“.

Посидівши та поговоривши тілько з старинею, парубки виходять, а дівка виходить за ними з хати до сіней, випроважає гостей. Тогди парубки запрошують йійі на музики. Запрошує той, що привів товариство, і, розуміє ся, туди, де звичайно гуляє Як дівка має гадку, що може за него йти замуж, то піде на музики, а як ні, то би не пішла, для того, аби він більше не йшов до них.

Другий раз знов він прийде з товаришами, вивідати ся, щó такого, що вона не була на музиках. Тепер уже як виходять з хати, то всі йдуть на двір, перед хату, а лиш один у сінех розмовляє з дівкою. По нім іде другий, а тот віходить на двір і т. д., аби один не знав, щó з другим говорить ся.

Коли йій подобає ся котрий з товаришів, то йде на музики, де сес просить. При тім дівка мусить стеречи ся, як ока в голові, аби перед тим, що з нею говорить в сінех, не обмовляла тих, що на дворі. Як же не обмовляє і подобала ся товаришеви, те сей потім хвалить ся другим товаришам, що, мовляв, д а л а с я д і в к а м е н і н а п о к о р у (обіцяла єму бути на музиках). „Ото, — каже — з неї буде господиня“.

---

*) батьки дівчини.

З сего той перший, що вів на вечерниці, має пізьму*) на товариша. „Чекай — каже — я його завів, а він...! Пережену я його через гречку“. Нераз товариш і не змовив ся з дівкою, лиш хоче йійі перед ним прихвалити тай каже: „Ото — каже — з тої буде господиня. Я би хотів з нею оженити ся“. А перший з того думає, що вона з ним ліпше, щирійше говорила, ему ліпше звірилась. Як же направду товариш сподобає ся з дівкою, то вже до неї не йде з попереднім товариством, бо те звичайно тримає з першим, але шукає собі нових товаришів. Отже як сі виходять з дому дівчини, то тамті підсядуть на них та кидають ся бити, а сі втікають через гречку чи загалом через царину, — відси то й пішла поговірка: перегнати кого через гречку.

Декотрий з товариства вивідує, що́ каже дівка за якого парубка. Напр. питає ся йійі, чи пішла би з тим а тим в танець. Як дівка скаже що ні, а сей доповість тому парубкови, то потому тот може єйі за обмову вигонити з музик. На музиках той обмовлений кличе йійі в танець. Коли ж вона тямує, до чого воно йде, то не йде в танець ані з ним, ані з ніким другим, — тоді той парубок не може йій нічого зробити. А як піде з другим, то той обмовлений приступить, ударить йійі в лице, а музикам каже грати марш. Але уперед мусить підйеднати усіх парубків, аби на то пристали: скоро лиш кілька парубків за нею оступить ся, то вже він не може йійі вигонити, бо міг би сам бути побитий. Тота змова робить ся перед танцями, так щоби дівки не чули. Обмовлений купує парубкам око горівки, аби позволили йійі вигнати. Скоро то правда, що він на неї каже:

*) завзятє, гнів.

скоро дівка брехлива, то зараз пристають. Як же парубки знають, що то не може бути, то не позволяють. Бо то й з ненависти дівки й парубки можуть одни на одних наговорити, власне на таких, що найліпше обходять ся. Таким способом хотіли би нераз розйеднати дівку з яким парубком.

Щоби не доводити до встиду, до вигонюваня з музик, зачинають прихильні вговорювати дівку й парубка і кажуть: „Зведіть ся до купи і віговоріть ся!“ Коли одно і друге на то пристане, то назначує ся день і місце, де мають відбувати ся зводи. Дівка стереже ся і старає ся, аби тато й мама о тім не знали, бо то встид Парубки й дівки вибирають днину і місце, де мають відбути ся зводи, і мають поставити до очей того, хто чув від дівки обмову. Коли дівка винна, то не йде ні до зводу, ні на музики, і тогди сами йійі узнають за винну. А як парубок винен, то зараз дістає в лице від тих, що за дівкою оступають ся. Бути винним на зводах, се щось найнечеснійше межи парубками і дівками, тому то кожде, що живе правдою, каже нераз із серця против брехливого: „Я з ним на зводах не був, чи там не була“.

Але однако винний парубок важить на дівку, щоби з неї сміх зробити за то, що вона ему встиду наробила. З того зайде рéспира, суперека Але справедливу дівку ніколи не дадуть скривдити ті парубки, що хотіли б йійі взяти. Так і побезпечуть йійі, щоби на безпеку йшла на музики. „Іди, кажуть, — хоть би він дуба скакав, то тобі нічого не буде“. Дівка йде на музики, а винний як перезнає, куди вона пішла, тай іде туда. „Чекай — гадає собі, — я піднайму чужих парубків“. Але й там парубки пізнають, що дівка не винна, бо то лиш оден єі гнівник, а більше таких, що за нею оступають ся. А ще

той товариш, котрому вона найліпше впала до вподоби, прийде туда вперед і обвістить всім, що „як прийде та і та, то не робіть їй нічого. Се господарська донька. А як не вірите, то йдіть до неї до дому і переконаєте ся“. Приходить опісля гнівник і коли він з другого села, то мусить візволити ся, аби єму було вільно танцювити, — мусить купити парубкам око горівки*). То парубки горівку випють, а єму кажуть: „Ми за ту дівку ще ліпше довідаємо ся, яка вона, а ти хоч — то танцюй спокійно, а ні — то йди собі“. Коли він обстає на тім, що дівка винна, то беруть на пляц, на двір дівку і його, аби віговорили ся, що межи ними є. А коли дівка невинна, то гнівник мусить перепросити їйії і парубків пойеднати оком горівки. Всі припрошують, аби собі були добрі, але вона однако вже до него серця не має, ніколи єму не звірить ся. Він потому йде несміливо на вечерниці, тай ще раз дівку перепрошує дома, старає са взяти від неї перстінь або хустку або їй дати. Але котра справедлива, то цілком не хоче ані від него взяти ані єму дати. Лиш котрі самі межи собою брехні труть, то беруть і цілком єднають ся, але за таких потому кажуть парубки, що „вони обоє однакі“, а дівки кажуть: „Ади, які недобрі були, тай уже ся полизали!“

Той, що залицяє ся до дівки, каже їй, аби не заходила собі з другими, бо „я — каже — пізнаю“. Як би найшов єі перстінь або хустку у другого, то й каже: „От, яка то вона справедлива!“ Аж як за цілий час свого знакомства з нею переконає ся, що вона справедлива,

*) І в своім селі парубок, як перший раз стає парубком (починає парубочити), мусить також візволити ся, т. є. купити парубкам око горівки. *Прим. авторки.*

що з усіми добре обходить ся, то прийде до скутку (освідчує ся). Каже дівці: „Кажи мамі, чи не дали би тебе за мене".

— Кажи ти! — відповідає дівка. Бо вона встидає ся, бо тато та мама сказали би: „Ади, ми від него нічого не чути, а ти сама!"...

Як парубок гарніщий і богатіщий від дівки, а таки доходить свого, то другі кажуть: „А то́-ж му сподобала ся дівка, що він так за нею дотупує всего!"

Так от він приходить до тата та мати. А вони кажуть: „Кажи ти дівці, чи піде за тебе? бо ми силувати не будемо!"

Він сли ще не казав дівці, то говорить з нею, як вийде за ним, по тихо. А вона (тільки час, а ще не може єму звірити ся!) каже:

— Не знаю, чи се направду, чи ні?

— Та як бих не міркував, то бих не казав!

Коли родичі хочуть дати дівку, то пристають, тай посватають ся. А парубки говорять тогди на обох, то тому, то тому: „Фе, — кажуть дівці, — то такий та такий!", а єму: „Фе, то така, та така!" Дівки кажуть: „Ото́ собі бере! такий парубок, а бере собі яку!" Або кажуть: „Віна богато бере, не дівку".

Котра дівка розумна, тямує, яка вона на вроду або яке має віно, то знає, чи тот, що говорить на нареченого, взяв би йійі, чи ні, — то й не слухає намови. А як дурна, то жалує й молодицею, тай з того герезія, бо то потому парубки на грижу кажуть йій: „А ти дурна, що-с пішла за такого! Я би був тебе взяв!" Як молодиця розумна, то думає собі: „Мав час!"

Засватаній кажуть ще парубки: „Не йди за него! Він тебе буде бити." А то більше на збитки кажуть;

а вона як розумна, то каже: „Оввá! Від моєго пана, мила мені й рана! Щó кому до того?!“

Тогди уже не чіпають ся. Дівованє таке, як господарство: коли дівка добре заходить ся, то й йій добре.

Потому вже лиш наречений приходить сам — жаден парубок.

Перед весілєм він питає йійі:

— Яка в тебе одéжа є?

— Та яка?! щó дадьй, то я озму!

— То повинни бути, — каже він, — коралі, сорочок одних сім-вісім, кожух або футро, сардáк, спідниці (найбільше 3).

— А як нема відки, тай не буде того?

Котрий убиває ся лиш за тим, аби праці*) більше, а за дівку не дбає, той вимагає, аби конче було все; а котрий дбає лиш за те, щоби мати господиню, той каже:

— Що буде, то вже на тім буде, але сорочок коби хоть кілька, бо сорочка близніща від сардака!

Дівка однако не вірить єму, і каже:

— А як не буде, лиш дві-три?

— Таже преці десять не озмеш на себе!

Як вже вийдуть заповіди, то він йій каже, аби йшла з ним в місто, аби купив йій хустку. Котра встидає ся тай каже: „Сами можете купити“ — „То знак тóму, що мене не любиш!“ — каже він.

Зійдуть парубок і дівка за хусткою. Котру він хоче, тоту платить; вона не впирає ся, бо би казав, що лукáва, що єго не послухала.

---

*) добра, маєтку.

Приходить він у вечір, тай питає ѣі (все на дворі, в сінех, так аби не чули ні мама ні тато):

— А, що́? вдала ся тобі хустка?

— Ой, йой: чому би ся не вдала!

— Так я тобі кажу тепер: аби-с не казала, що „я в своєі мами йіла то́ та то́“, бо в нас буває усяко!

— Або ж ти гадаєш, що в нас інакше?! Часом — з квасом, а порою з водою!

— Добре, то не будеш противити ся!

— То не дивна біда!

— Що́ тобі буде хибувати до одежі, то нічого собі з того не роби, бо як здоровлє своє втратиш з журбою, то й що́ буде? — каже, котрий розумний. — Добраніч!

— Добраніч!

Потому знов приходить, тай питає ся:

— Чи тобі не жаль віддавати ся?

— Та чого би мені жаль?! дівоцького манастиру́ нема нігде!... А тобі не жаль женити ся?

— Мені коли́-то́гди впрягати ся, як тому волови; бо малженство, як супру́г, що обоє рівно тягнуть. Дивиж ся! Як я тебе вздру, аби-с заговорила з яким парубком, то памятай собі: я тобі то нагадаю коли-тогди!

— Но, а що ж то шкодить, хоть я заговорю? то чей не вкусить мя кавалок! А як би ти говорив з дівкою, то що́ би було?! Нічого!

— Я хоть буду говорити, то мене вже ніхто не розрадить; я, як тот, що зібрав ся в дорогу, що мусить дійти до свого! А ти як будеш говорити, то тебе борзо мож розрадити.

— Та що: в мене як уже слово, то слово!

— Ні! в парубка — одна гадка, а в дівки — десять!

Дівка за то не гніває ся, лиш думає собі раз-у-раз: як мені з ним буде жити, коли він се каже?

Як другий раз прийде, то дівка каже:

— Вже було би за все, лиш бою ся, аби не було сварні та бійки!

— Ой, ти вже щось миниш бесіду! Що́ ти собі дібрала таке до голови?

— Я собі то́ дібрала до голови, що „в парубка одна гадка, а в дівки десять!“ Що то значить?

— Та ти того не бій ся! Бо дівку мож борше розрадити! Але ма́ханє за вда́ренє не рахує ніхто, (що ніби говорить ся, а так не буде).

— Добре, що маханє за вдареніе не рахує ніхто, але коли тепер так говорить ся, то що́ буде далі?!

— Ти тим не жури ся, лиш май свій розум!

Потому знов приходить, як треба вже на весіле просити, або вже як просить (першої днини), — то дівці так, як камінь на серце сів: уже так стане, що не знає, що́ робити? Все одно думає: „Яке моє житє буде? як я озму єго натуру? аби я єго чим не образила!“ Ходить дівка, як під обухом. І до него говорить лиш, як кріз-плач; вже якось так, як острахає ся. І він не може вже так говорити: затягає в себе бесіду; лиш дещо говорить, а більше мовчить.

Як вийде він з хати, а дівка виходить за ним, то вже лиш тяжко здихає.

— А чого ти так тяжко здихаєш?

— А, здихаю, бо сама не знаю, як буде?

— Не бій ся: я тебе аби в чім заступлю, лиш аби-с так робила, як я тобі скажу (він також кріз-плач говорить, бо й єму єї жаль).

— Та добре — ти! але що будуть решта (твої кревні) казати?! Буде (від них) тобі, тай буде мені!

— Та ти лиш то́ собі до голови не приводи, бо то все пусте! Що кому до того, як ми будемо обходити ся?

От, все те покинь, ті гадки, бо як ти будеш віглядати, сли ти собі все приводиш до голови від тепер?

— Та як мені не приводити, коли я знаю, що то так мусить бути усе, що будуть твої кревні нарікати?

— Та чей не все то правда, що на весілю плещуть.

— Та не все нараз прийде; але через ціле житє буде час нагадувати ..

— А як я скажу кревним: ша! тай мусять тихо бути!

В вечір по слюбі (на привóдинах) приходить, молодий, тай уважає, чи вона плаче? Як плаче, то він злить ся, бо то люде кажуть: „Ой, гіркий єі світ буде за ним, коли вона плаче!“

Скоро вже скýпить брат (ніби дістане за неї від молодого гроші), то як княгиня не плаче, то князь борзо йійі підоймає з хліба, на котрий вона склонила голову; а як плаче, то він злостить ся і каже йійі брати, навіть музикам не каже грати. Потому княгиня цілує ся з татом і з мамою, тай плаче, тай дякує; нічого не може казати, лиш: „будьте здорови“. І він так робить. Тато ж та мама кажуть: „Любіть ся й слухайте ся, аби ся з вас люде не сміяли! Що було, то ся минуло; а що буде, то будемо видіти“.

Обоє йдуть пó-ровень, то він каже йій: „Диви ж ся, не плач!“ Бо єму встид, котрий господарський; а котрий таки думає зле з нею обходити ся, то з того сміє ся.

Як приведе перед поріг свойіх родичів, то єго мама віходить, тай дає йій платину, і веде йійі за стіл, а він лишає ся на дворі. То вона ввійде до хати, сяде, а єго мама каже: „Не жури ся, синку, не плач! Та й я колись була дівкою, і мені так було тяжко на серці, як тобі! то все проминé. Коли-тогди треба тяжчим кинути на землю“.

Вона відступить ся від стола, а єго кревні покладуть перед ню кісток: „Ото — кажуть — будеш їсти!“ А їй не можна нічого їсти тогди. Котра дурна, то сфуріятить ся, що їйї на сміх мають; а котра розумна, то нічого собі з того не робить, бо знає, що то „весівна річ“. Як змéче ся й розкидає то, то з того перша сварня буває, таки того самого вéчера, як розваже молодому. А котра розумна, то знає, що аби щó їй тогди наклали, то не можна їсти, бо як би їла, то, — кажуть, — єго родй їли би їйї через ціле жите.

Манастирське, Грудень, 1882. р.

Катерина Довбенчук.

На новий шлях!

Куди, о сестро, смілий лет звертаєш?
На новий шлях! — А чиж то ти не знаєш,
Що там тя холод самоти пройме?
Покинь новий, на втоптаний зверни ся
Забав і сплетень кормом лиш корми ся,
А то тя „світ“ — ледащою назве.

— Ледащою? І за що? — ти питаєш.
За те, що духом світ весь обнимаєш,
Що хто лиш чоловік — для тебе брат,
Що серце красшоі всім прагне долі,
Що бунту повне против самоволі,
Що людські рани всі його болять.

Покинь ті божі, ясні ідеали,
Що в твоім біднім серці запалали,
Покинь для спільного добра свій труд!

А ні, то погордй сучасних судом,
Жий для ідей, працюй кровавим трудом,
Віддай усе, усе за рідний люд.

Та сли крім жертви й сліз ему нічого
Ти не несеш, то розчарованъ много
Зазнаеш, і пропадеш у журбі,
І заким тіло ляже ще в могилу,
Душа утратить одіж сніжнобілу
І віру чисту в лютій боротьбі.

Не сліз потрібно, щоб ставать до бою!
Не сльози — силу й жар возьми за зброю,
Ту силу, що любов у груди лле,
Той жар, щоб думи в діло осущати,
Ту міць, щоб з злом боротись, а прощати
Все, чим т е б е невіжа й злоба бє.

Ту міць, щоб вірить в правди світ, і ждати,
І йти на труд без слави, без заплати,
Як сонце й дощ працюють по лугах,
Як роси ті на пупінки дрімучі
Падуть, щоб квіти з них розвить пахучі, —
Сли маеш тілько сил, то йди на новий шлях!

Уляна Кравченко.

Пісок! Пісок!

— Пісок! пісок!" кричало маленьке хлопя, біжучи по одній з порядніших улиць Львова. Був зимовий, похмурий день. Студений вітер завивав по улиці, дзеленькотів шибами вікон і сипав сніг у очи. Хлопчик був легенько убраний; старенький полотпяний сурдутик такий був подертий, що ледви держав ся на плечах. Такі ж штанці і діряві черевики, убрані голобіськи. Лице маленьке, замізероване, натрудоватіло з голоду, посиніло з зимна. Малі, закоценілі, поранені руки ледви держали вузкий довгий мішок піску на плечах. Малий піскар зайшов на подвірє якоісь каменици і крикнув „пісок, пісок!" Він дивив ся пильно, але ані одні двері не отворились, ніхто не показав ся щоб сказати: „Ходи ту, нам треба піску!" Нікому з мешканців партеру і поверхів не хотілось отворювати дверей на таку студінь. Кождий собі думав: „ей, та ще якийсь піскар прийде", а бідакам, що мешкали по пивницях, не треба було піску, ніщо було шурувати... Хлопець пішов сходами на поверх і ідучи по коритарях кричав своє „пісок, пісок!" Знов нікого. Нарешті застукав до перших ліпших дверей. Ніхто не отворив. Блукаючи по коритарях зайшов знов перед якісь двері, з-за котрих чути було стук і людський гамір. Він отворив двері і кланяючись сказав: „Чи не треба піску?"

— Ні, ні! Іди, забирай ся! — відповіла одна з жінок, що стояли в кухни, акцентуючи сильно з жидівська.

— Прошу пані купити, такий великий мішок лиш за три крейцарі! прошу, прошу, купіть! — жалісливо, несміло говорив хлопчик.

— Іди, забирай ся, бо як не уступиш ся, то

тя віддам до поліції! — кликнула остро жидівка, затріснула і засунула двері. Хлопець пішов далі.

Знов блуканина по коритарях, знов зайшов до якихсь дверей. Відчинив їх і кланяючись ще низше спитав:

— Не возьмуть паньство піску? Такий великий мішок лиш за три крейцарі!

Служниця відчинила двері від покою і запитала:

— Прошу пані, піскар приніс піску — взяти?

— Ні, не треба. А чого ти відходиш з кухні? Ще той вагабунда що потягне! — почув ся голос з покою, а рівночасно вийшла і сама пані до кухні, щоб переконатись, чи „вагабунда" чого не потягнув.

Вагабунда тряс ся з зимна за дверми, а тепер знов їх відчинив, побачивши, що хтось новий увійшов до кухні.

— Вельможна пані, купіть пісок! Такий великий мішок лиш за три крейцарі. Дайте вже і два крейцарі, лиш дайте! я такий голодний, ще сьогодні нічого не їв...

— Але дай мені спокій! Кажу, що не треба, то не треба. Іди собі, замикай двері і не напускай мені зимна до хати! — сказала енергічно пані.

— Але я такий голодний! — ще раз вимовив несміло хлопець, а побачивши, що і той аргумент нічого не помагає, повернув на сходи.

Пані вернулась до покою, кажучи до свого чоловіка:

— Тоті піскарі завсігди мене ірітують. Так наприкряють ся... Кажу йому, що не треба, а він все таки лізе!

— Так, так, — той пролетаріят, то найнезносніша річ на світі! — відповів поважно ві чоловік, ц. к.

урядник політичний. Висказавши таку глубоку сентенцію, пан ц. к. урядник, немов хотячи винадгородити свій організм за таке напруженє мозгових сил, сів до стола і взяв ся за тепленький росіл.

Малий вагабунда пішов тим часом далі, кричучи майже з роспукою:

— Пісок, пісок!

Він сьогодні справді ще нічого не йів. Хотяй він навик до голоду і холоду, але так студено єму ще ніколи не було. Се перший день, що він повіс пісок на продаж і знав, що нема тепер уже до кого єму іти, хто би в разі неудачі в продажі дав йому йісти.

Єго мама перед кількома днями умерла. Тата свого він не знав. Пригадує собі лиш як крізь сон, що давним давно приходив до них якийсь обдертий, високий чоловік і казав єго мамі давати собі йісти, а відходячи жадав від єго мами грошей. Мама єго звичайно божила ся і казала, що не має. Високий чоловік кричав і бив йійі, а відтак відходив, затріскуючи за собою двері. Він дуже бояв ся того чоловіка...

Єго мама була прачкою. День у день ходила на роботу і день у день приходила пяна до дому. Може се був ще найдешевший спосіб задурити збідоване тіло, запаморочити голову.

Вона била часто свого хлопця — він сам не знав, за що. Але все таки було бодай деколи що йісти, було де спати. Він від найменчої дитини виховував ся на улиці, з такими-ж бідними дітьми, як і він сам. Було йіх богато, і одно, що мало кавалок хліба, не раз розділювало його між цілу громаду товаришів.

Перед кількома днями прийшла єго мама з роботи, скаржучись, що йійі коле. Прачка, що з ними разом мешкала, вдова з цілою чередою дітей, радила всего.

*

Видів, як терла хрін, посилала його по горівку. Через два дни лежала єго мама, тяжко дишучи. Третої ночи він збудив ся перестрашений криком. Був се остатний крик єго мами. Коли прибіг до ліжка, вона лежала бліда і недвижна. Він бояв ся єї такої, розплакав ся і просив, аби до него заговорила. Стара прачка Францішкова взяла його за руку і гладючи по головці сказала:

— Тихо, тихо, дитинко, мама умерла.

— Умерла? умерла? — повторив хлопчик. Він не розумів добре значіня того слова, але єму чогось було дуже жаль. Довго ще плакав, а далі і уснув змучений плачем, лиш ще крізь сон чути було єго хлипане.

Збудив ся пізно. Мама єго все ще лежала на ліжку; Францішкова поралась коло обіду. Небавком зайіхав перед дім караван, ввійшли два чоловіки, вложили єго маму до трунви і положили на віз. Караваняр затяв коні і скоро пойіхав улицею. З такими бідаками, що йіх за дурно ховають, хто би там ще поволи йіхав? Впрочім на що? Ніхто-ж і не йшов за караваном, а дитину не мож було рахувати, що бігла за ним кричучи з цілої сили: „Не беріть маму!“

Францішкова ледви завернула його. Ще тиждень був він у Францішкової. Як довго було що йісти — вона і єму ураз із своїми дітьми давала. Але ставало все менче йіди — а зарібку якось не було.

Не дивно, що Францішковій не подобав ся прибуток одного голодного рота і що вона від часу до часу воркотіла:

— От таке! не доста своіх бахурів, ще й чуже годуй!

Але вигнати його на улицю було йій все таки жаль. Одного вечера прийшла єї кума Юзефова.

— А хлопець у вас? — спитала Францішкову.

— Та бачите, у мене! Не знаю, що з ним робити. Вигнати гріх, а годувати ні з чого.

— Ой, правда ваша, що ні з чого, — зітхаючи сказала Юзефова, — де вже вам його годувати! тепер тяжкі часи!

— Ой тяжкі, то тяжкі! Я вже, кажу вам кумо, від тижня роботи не маю. Ходжу і по хатах та питаю. та де тобі! Все або до прачкарні дають або вже іншу прачку мають. Роботи нема, а їісти все треба. Тепер же ще і той хлопець. Уже більше не знаю, що робити!

— То може би-сьте його де дали? — сказала Юзефова.

— Та хто його візьме? Майстер ніякий не схоче, ще за малий, з такої дитини щó за робота?

— Та правда, що роботи з него нема... А можеби-сьте дали його до піскарів? буде носити пісок, от собі щось і заробить.

— От бігме, я й забула! Таки так, най носить пісок!

Ще того самого вечера Франціškова зшила з старого якогось лахмітя довгий, вузкий мішок, принесла рано піску, наповнила його і завдала хлопцеви на плечі кажучи:

— На, іди тепер та кричи: Пісок, пісок! так як піскарі — знаєш?

— Знаю!

— Ну, то йди-ж! Прав 4 або 3 крейцарі, кланяй ся низько і кажи: „Вельможні паньство“. Як прийдеш до дому, то куплю тобі за ті гроші хлібеня, а поки не продаш, то не важ ми ся приходити до дому, бо буду бити. Розумієш?

— Розумію, — відказав хлопчик і пішов з мішком

на улицю. Що значить „буду бити“ — він аж надто добре розумів.

Він довго блукав по улицях і не міг зважити ся кричати: „Пісок!“, але єго ніхто не питав, ніхто не хотів купити піску, а єму так дуже хотілось їсти. Голод переміг несміліcть і він зачав з початку тихо, відтак чим раз голоснійше виводити: „Пісок, пісок! — Далі зачав заходити на подвіря, а в полудне зайшов на сходи і коритарі каменици.

Але з того тілько хиба було хісна, що дістав, як ми бачили, прозвище „вагабунда“, та що загрозили єму поліцією, коли буде наприкрювати ся.

Він вийшов з тої каменици і перейшов на другий бік улиці, до якогось дуже гарного дому. Брама була вітверта. „Тут певно куплять, вони десь мають гроші!“ погадав хлопець і справив ся на сходи, кричучи: „Пісок!“

В самій річи отворились якісь двері на першім поверсі, вийшов якийсь пан і закричав на ціле горло: „Яне, Яне.“ Хлопець ще ліпше зачав кричати: „Пісок!“ бажаючи, щоб пан його запримітив „Він певно кричить, аби мені слуга зніс три крейцарі за пісок — ей, я й сам піду на гору“, подумав хлопчик і попрямував на галєрію, де стояв пан. За ним у слід вибіг і чорний, малий, з запитим лицем сторож, Ян.

— Що то за порядки? — закричав на него пан. — На якого дідька я тебе тримаю, аби мені ту всякі драби до хати налазили, та кричали, що-м аж збудив ся, а пані спазми дістала! Га?! Як ти мого дому так пильнувати будеш, то швидко ти, мій коханий, службу стратиш!

Хлопець, побачивши, що пан так кричить, утік назад на сходи, але ще не встиг цілком з них збігти, як учув, що за ним хтось біжить і кличе. Він обернув

ся — був се Ян. Єго лице стало ще червонійше, а очи аж палали зі злости. Хлопець ще дужше зачав бігти, але він уже прислаб з голоду, а мішок був тяжкий. Перед брамою упав. Сторож підняв його в гору і з мішком викинув на тротоар. Хлопець упав на камінє; єму заперло віддих, почорніло в очах, аж по довгій хвили прийшов до себе, і коли отворив очи, побачив перед собою „слугу справедливости“ з місяцем на грудях. Він дуже перепудив ся. Єго мама завсігди лякала його поліціянтом, бо поліціянт був і для неї самої пострахом. Поліціянт остро сказав до него: „Чого ту лежиш? не знаєш, що на дорозі лежати не вільно? зараз собі йди!“

Хлопець підняв ся і що мав сил зачав утікати. Зупинив ся десь аж на другій улици. Його знов опустили сили і він припер ся до якоісь каменици. З переляку забув було і про голод, але тепер він єму зачав з подвійною силою доскулювати. До Францішкової не було чого йти, бо піску ще не продав. Знов отже зачав з цілої сили кричати: „Пісок, пісок!“ Ходив від хати до хати і тепер справді уже наприкряв ся. Його відгонили від дверей, він знов вертав і знов просив; його ганьбили, він на ніщо не зважав; хотів лиш їсти...

Уже цілком смеркло ся. Мороз ще сильнійше зачав потискати, а вітер ще гнівнійше вив, ніж за цілий день. Хлопцеви було страшно зимно. Він бояв ся іти до Францішкової, бояв ся і поліціянта. На конець так знав з сил, що мусів сісти на тротоар, аби не упасти. Він скорчив ся і притулив ся до ринви, аби бодай троха заслонитись від вітру.

Не чув уже голоду, лиш хотів дуже спати, і уснув.

Другого дня рано сторож тої каменици отворив браму і вийшов, аби позамітати сніг на тротоарі перед

своєю каменицею. Коло ринви побачив щось чорного. Відгорнув навіяний сніг і побачив маленьку людську стать.

Був се малий „вагабунда“. Єго руки ще тримали конвульсійно стиснений мішок піску, а уста, викривлені з болю, мабуть і заніміли вимовляючи з роспукою: „Пісок! пісок!“

Д. 25 марта 1886 р. *Єрина* ***

НІЧНОЮ ДОБОЮ.

Серед неба вйсоко
Срібний місяць став,
Тихую — претихую
Нічку Бог послав.
Задрімали клопоти,
Праця засипа',
В мріях пишно-радісних
Щастє потопа'.
Тільки горе-гадина,
Що лякалось дня,
Ворушитись в темряві
Дужче почина'...
Ширше-ж срібний місяцю
Промінем сипни,
В вікна бідолашніі
Пильно зазирни!
Може, як осьяєть ся
Темрява німа,
Горенько вгамуєть ся
Й серце задріма'.

Дніпрова Чайка.

Карпатські Бойки і їх родинне житє.

I.

Літом 1886. року лучилось мені побувать в горах Самбірського округа, в селі Дидьові Турчанського повіту. Там мала я нагоду придивить ся народному житю, а особливо деяким звичаям, на котрі у нас досі звернено дуже мало уваги. Маю ту на думці житє великими нероздільними сімями, похоже на сербську задругу або на московську семейную общину. Про той звичай Русинів, живучих в карпатських горах, згадують побіжно деякі писателі, як Бідерман і де-Воллан*), але, о кілько знаю, ніхто не заняв ся досі докладним єго розслідом. На підставі власного огляду а також звісток ласкаво достарчених о. Іваном Кузьовим, священиком в Дидьові, подаю тут короткий очерк тої цікавої і давньої форми житя родинного, замічаючи при тім, що матеріял мій доволі скупий, бо відносить ся тілько до двох сел: Дидьови і приналежного до неї Ліктя.

Поки перейду до властивого предмету, уважаю не лишнім сказати кілька слів про місцевість і про єї жителів.

Село Дидьова лежить в горах на границі Турчанського і Ліського повітів, — віддалене о одну милю від місточка Лютовиск, а около три милі від місточка Турки. Лежить воно в вузкій долині над рікою Сяном, а около $^3/_4$ милі у верх по ріці Сяну лежить сільце Локоть. Дидьова тягне ся здовж берега ріки, а Локоть лежить в поперечній долині, так що Сян перетинає його

*) Biedermann, Die ungarischen Ruthenen, і Г. А. Де Волланъ, Угорусскія народныя пѣсни, стор. 9. 19.

на дві половини, котрі від ріки розходять ся мов крила. Сян ту ще невеличкий — від Ліктя до его жерела числять 2 милі. Села ті лежали колись в глубоких лісах, але тепер ті ліси по найбільшій части вирубані і винищені; орне поле тягне ся аж під самі вершки г'р. Такі високі поля управляють так званими „пáсіками“: вирубують в лісі корчі і сухе дерево, розкладають купами по полю і в осени запалюють; на весну на тій „пáсіці“ засівають овес. Пасіка така родить першого року добре, другого вже слабо, а там лишають йійі під пасовиско так довго, доки не поросте ялівцем і смерековими корчами, котрі по кільканайцяти літах знов рубають. В віддали 2—3 миль від Ліктя находять ся полонини, т. є. безлісні верхи центрального пасма Карпат, що служить місцем випасу для тисяч прекрасних волів і овець. На волй буває в Лютовисках що року 4 ярмарки. Вівці пасуть гуртовно так званими „салашами“: оден хто небудь богатший в селі (дідич, піп, жид, або котрий з господарів) „держить салаш“. Вибирає він великий кусень толоки або перелога близько ліса, будує на нім салаш, т. є. хату для вівчарів, і кошару т. є. огорожу для овець, нанимає вівчарів і бацá т. є. отамана, котрий занимаєсь виробкою сира (бриндзі) і дає порядок вівчарям. До такого салашу дають свої вівці біднійші господарі звичайно з кількох сел, на літо „від Юря до Здвига“ (Воздвиженя чесного хреста). За пасене не платять нічого, а получають від кождої дійної вівці певну означену мірку сира. За то властителеви салашу припадає прочий сир, а кошара, що день переношена в інше місце, згноює ему за ціле літо кільканайцять моргів поля.

Село Локоть, котрим ми ту особливо займемо ся, числило, як показує „Схіматизм Перемишлской епархіи“, в 1880 році 486 душ христіян і 25 жидів. Село те обій-

має 54 хат; відрахувавши 12 халупників, остане ся 42 господарі грунтові, між котрими 29 посідають так звані тридневі грунти, обнимаючі пересічно по 18 моргів Локотські як і Дидівські селяне — Бойки — на перший погляд являють не дуже то принадний вид. Світле, довге волосє спадає на плечі; лиця подовгасті, з вистаючими вилицями, очи сірі або сині, ріст середній, частійше низький ніж високий, вся постать приземковата і незграбна; рідко трапляють ся між мущинами красиві лиця. В їх обходженю немало вдарили мене низькопоклонні та принижені манєри. очевидно наслідки довговікового гнету і свідки мало розвиненого почутя власної гідности. Також о. Кузів описує їх характер не дуже то сімпатичними красками, закидує їм фальшивість, облесливість, недовірчивість, грубість в обходженю, велику забобонність, а при тім користолюбіє і хитрість де йде о якийсь зиск; в такім разі Бойко і унижить ся і упідлить ся навіть. В загалі замічаємо в їх характері признаки народа, котрий тілько що переходить від пастирської форми житя до рільничої; відси походить їх непривичність до тяжкої праці, котру на перший погляд можна би приняти за лінивство. Із праць хліборобських вони найздатнійші до кісьби, і яко косарі ходять на заробітки „на доли". Властива рільнича робота, як оранє, копанє і т. і. находить ся у них в дуже прімітівнім стані. Жнив майже ніяких не знають, бо на своїх гірських полях сіють переважно тілько овес, котрий також косять. Крім вівса головним предметом їх рільництва є картофля („буля"); садять їйі в погано справленій і не добре унавоженій земли, але про те вона родить ся досить добре і виходить дуже смачна. Крім вівса, котрий тут par excellence називає ся „збіже", сіють також по троха ярого жита, бобу і ячменю; ті роди

збіжя називають „голиною“; крім того садять по над рікою троха капусти. Те, що по долах називає ся „роббти“ (лѣтняя страда), ту становить властиво косовиця, котра починає ся в половині Серпня і тягне ся 2—3 тижні. На косовицю ідуть чоловіки на весь час із села, а прийшовши на луку, ставлять там із галузя та кори салашики і живуть в них, доки цілковито не зроблять і не зберуть в обороги усего сіна. Обороги ті, або стіжки, остають ся на луці аж до зими, бо тілько в зимі можна на санях привозити сіно до села. Підчас тої роботи ціла праця жінок полягає на тім, щоб варити дома обід і носити його чоловікам на луку.

Жінки звичайно бувають красивійші і більше прямодушні від чоловіків, хоч під зглядом духового розвою ні чим від них не висші. Я бачила, як лікар, що приїхав в село Дидьову щепити дітям віспу, мучив ся і бідкав ся з жінками, котрі ніяк не хотіли дати своїх дітей „різати“. „Най скорше воно само умре, ніж його мають різати“ — відповідали вони на всякі лікарські докази.

Помешканя Бойків мають доволі орігінальний вигляд. У кождого господаря „обійстє“ складає ся звичайно з одного довгого будинка, в котрім під одною стріхою містять ся: хата, сіни, комора, стайня одна або кілька і боіско (тік). У біднійших боіском бувають звичайно сіни. Збір (зібране збіже) складають на поді (горищі), котрий тягне ся через цілий будинок. Гній викидують туй таки перед стайнею і перед вікнами. Помимо многоти каміня, на оборах богато грязі і бруду. Коло хати находить ся звичайно ще оден або два обороги з сіном. Кімнати, де живуть люде, обширні, темні і курні, — великі глиняні печі без коминів, тілько в стелі є віконце, куди виходить дим.

Головна страва Бойків, се хліб вівсяний, званий

„ощипок“, вівсяний або ячмінний „чир“ (водою, а рідко коли молоком розведена лемішка), буля і капуста. Буля (друцкана або колочена) уважає ся ліпшою стравою від чиру, і для того звичайно починають йійі йісти зараз в осени по викопаню і йідять без переміни доти, доки стане. Як не стане булі (окрім тоі, котру заховали на насінє), починають йісти чир і йідять його знов, доки стане. Житнього хліба не вживають, хіба що на Великдень, коли печуть житню „паску“, та на Різдво. Мяса крім тих „рокових“ свят також ніколи у них не буває.

Одіж мущин є: в літі сірак з грубого самоділкового сукна, в зимі кожух і також суконний лейбик. Обувє літом і зимою у мущин і жінок одно — ходаки. Роблять вони йіх дуже просто і скоро, з товстоі волової шкіри. При мені пастух зробив ходаки в кілька мінут. Із вимоченоі в воді та зовсім розмяклоі шкіри вирізав чотирогранний кусник $2^1/_2$ пяди довготи і відповідноі ширини; оден рожок обрізав кругло, загнув з другим в носок і стягнув йіх вирізаним із тоі-ж шкіри ремінцем. Крізь попрорізувані в краях дірочки продягає ся вже на нозі „волóка“ т. є. довгий ремінний або вовняний шнурок, котрий стягає ходак на нозі до ладу, а затим щільно обмотує ногу (обвиту онучею) майже аж до колін. Жінки носять білі спідниці з домового полотна, вишивані або викрашені осібного рода чорнилом через захожих жидівських „малярів“. Єсть се давний промисл. Малярі такі носять з собою по селах чорнило, а за плечима кілька пар великих дощок, на котрих ножиком повирізувано всякі узори. а також валок, при помочи котрого віддруковують ті узори на скропленім водою полотні. Спідниця ушита з так помальованого полотна називає ся мальованкою або димкою. Дальше носять сорочки вишивані і такі-ж запаски; літом і зимою

носять сіраки з чорного сукна, короткі, зграбно вишивані купним тоненьким сукном жовтого і червоного кольору, або білі сіраки вишивані гранатовим і червоним сукном. На шию навішують богато скляних та порцелянових пацьорок і дрібних різаних коралів, а також носять „гердани“. Волося заплітають жінки і дівчата однаково т. є. в дві коси, але в той спосіб, що між волосє вплітає ся червона заполоч так грубо як коса; конець коси виходить плетений зовсім із заполочі; оба кінці сплітають ся до купи і спускають ся аж до пояса. Вояки, котрі служили в Босніі, оповідають, що такий сам спосіб плетеня, зовсім не звістний на долах, істнує в Босніі і Герцоговині. Жінки носять чіпці зелені, обшиті червоним сукном в формі низенькоі шапочки; на те приходить біла хустка в червоні квіти, зложена дуже вузенько і рівно, і обручем повязана на голові, так що покриває червоне сукно, лишаючи незакритим на тімю зелений чепець; так зложена хустка називає ся „коцик“. Поверх хустки і чіпця повязують білий тонкий платок (рантух), такий довгий, що оба кінці затикають за червоний пояс. Платок сей називає ся „завійкою“. Дівчата не носять чіпця, а тілько повязують голову так само в обруч зложеною білою хусткою, а поверх неі завійкою.

Головна підстава богацтва Бойків, се годівля худоби; тілько з худоби добуває Бойко гроші. Для того то ярмарки в Лютовисках мають таку вагу для економічного стану цілоі околиці. Там купують звичайно весною молоді бички добрих пород на випас, і продають випасені в осени: за пару гарних, випасених волів беруть нераз 200, 300 і більше гульд. Се одиноке жерело доходів звабило много пявок: жиди визискують Бойків таким способом, що купують весною бички і дають їіх

на випас мужикови з тою умовою, що як продадуть їх в осени, то мужик за свій труд і пасовиско дістане половину зиску. А що жиди властителі і жиди купці — одна рука, то ті воли про око мужика продають ся звичайно так, що ему за цілолітний труд прийде не більш як 4 або 5 гульденів; натомісць в такім разі, коли воли у мужика пропадуть або медвідь побє, то страта паде зовсім на мужика. Для випасуваня волів локотьські селяне не мають своїх полонин і мусять наймати полонину у місцевого дідича. Найм сей роблять вони гуртом: збирає ся 10 або 12 заможнійших господарів і торгують у пана полонину на спілку, звичайно за ціну около 400 гульденів. До своєї спілки принимають вони опісля ще других господарів, а надто беруть із інших сел на випас воли по 6 до 7 гульденів від пари. Ті перші спільники виходять на такім гуртовім наймі найліпше, бо на кождого випаде заплатити по 3—4 гульдени (решта плати панови за полонину покриває ся грішми добутими від посторонніх за випас), а за то кождий випасе собі по парі волів, і крім того ще обженуть тілько трави, що для кождого випаде по 8 або й більше фіри сіна.

II.

О початку села Ліктя нема ніяких вірних переказів. Майже третю часть села займає родина Лимичів, котра ділить ся на три галузи: Огородників, Мельників і Муликів. Є перекази, що Огородники походять від якогось зайшлого панського огородника, а Мельники від зайшлого панського мельника; але перекази ті вже хоть би для того не мають ніякої підстави, що і Огородники і Мельники носять одну спільну назву Лимичів, значить, на-

лежать до одної родини. Є тут також Коростинські, о котрих говорять, що зайшли з місточка Коросна. Родина Лимичів є найбільше маюча в цілім селі.

Локотьські Бойки жиють великими сімями по дві або по три родини в одній хаті. Найчастійше буває так, що живе отець, а при ньому два жонаті сини, або два жонаті брати, або оден жонатий син чи брат. По чотири родини в хаті не живе нігде. І так напр. Лимичі Мулики жиють три жонаті брати в одній хаті. Найстарший Петро, має около 58 літ і четверо живучих дітей; молодший Федьо має около 53 роки і також четверо дітей, а наймолодший Кость має 48 літ і двоє дітей. Всего в хаті, як бачимо, 16 душ.

Ціла родина живе в одній кімнаті. Все добро є спільне і ніхто з родини не має жадної відрубної власности. Головою є отець, котрий має у всім повну деспотичну власть. Він назначує всім роботу і пильнує єї виконаня, він заступає сімю на вні. Сам на власну руку робить всякі інтереси, приміром продажі, позички і угоди, з ніким з сімйї не радить ся і ні перед ким не здає рахунку. Коли є які гроші, то вони находять ся в єго руках, а сини навіть не знають, кілько йіх є. Коли хоче, може забавити ся, готовити для себе ліпшу йіду і одіж, а синам до того зась. Обовязаний він тілько постарати ся для дому о все, що потрібно: о сіль, одіж, обув, йіду і проч. Одним словом, все добро добуте спільною працею цілої сімйї уважає ся немов би повною власностею вітця. Коли отець умирає, то назначує по собі головою родини чи то брата чи найстаршого сина, і такий голова зове ся в сімйї „з а в і д ц я“. Місцева етімологія толкує се слово — „за-вітця“. На завідцю переходять майже повні права вітця. Так само як отець, має він право порядкувати господарством, купувати, продавати і позичати,

так само представляє на вні інтереси сімйі і роздає дома роботу. Коли напр. у молодшого брата вродить ся або вмре дитина, то в справі хрестин чи похорону іде до попа не батько дитини, а завідця Він також приймає дома людей, тим часом коли властивий батько або находить ся на роботі десь по за домом, або хоч і єсть дома, то ні до чого не мішає ся. Так само жінці брата має він право розказувати, що і де повинна робити, а не муж. Очевидно, що за непослух сам він і карає братніх жінок і дітей. З родинним добром може він, коли має до того спосібність, робити всякі спекуляції, щоб тілько дома нічого не бракувало.

Однакож між властю вітця а завідці є також дуже важні ріжниці, бо коли все приоблене добро уважає ся майже в повні власностю вітця. то при господарюваню завідці все уважає ся спільною власностю цілої сімйі. Молодші члени родини уважають себе співвластителями, і для того завсігди жадають від завідці рахунку. Коли завідця хоче щось важнійшого предприняти, а не почуває ся в силі добре те діло перевести, то радить ся з прочими членами родини. Так само не може завідця нічого собі позволити для своєі власноі вигоди і мусить держати ся зовсім нарівні з прочими членами родини. Не може приміром сам забавити ся в коршмі, ані готовити собі ліпшу йіду, не може сам для себе або для свойіх дітей справляти ліпшої одежі, не може для своєі дитини справляти богатших хрестин або похоронів, але мусить у всім утримувати цілковиту рівність. Які хрестини для своєі дитини, такі самі і для братньої; коли сам курить, то мусить старати ся о тютюн і для всіх, хто курить в родині. Молодші члени родини у всім послідують прикладови завідці, поважають і слухають його як батька, коли тілько він йіх не кривдить.

А коли би хотів їх кривдити, то відмовляють йому послух і грозять поділом. Противно, коли завідця живе ощадно, то его примір стає ся для других правилом: коли сам не курить, то не має обовязку старати ся о тютюн для других і заказує усім курити.

Коли би хто з молодших задумав бунтувати ся против власти завідці і домагати ся ліпшого та вигіднійшого житя для себе, то завідця звичайно відповідає йому в такий спосіб: „На, якийсь ту крейцар маю, на-ж тобі його та ряди, а я буду тебе слухати, буду молотити, худобу кормити, гній зсувати“ і т. д. На такі слова непокірний звичайно мусить замовчати, бо знає, що йому се не належить ся, а по друге боіть ся тої великої турбації, яку має завідця, котрий не тілько все мусить мати на голові і о все дбати, але крім того мусить ще й робити на рівні з молодшими, тим часом коли молодший ні про що не журить ся і має все готове. Але найважнійша причина, для якої молодший не важить ся приняти на себе становища завідці, се загальний осуд людей, котрі за ніщо мають такого, що безправно вдирає ся в права старшини. (Старшиною називають завідцю посторонні люде). Очевидно, що при таких обставинах молодший член родини становища завідці не прийме, але домагає ся поділу. І тут завідця старає ся його зупинити, а коли той доконче налягає, то завідця говорить йому: „Добре, я тебе відділю, але відділю так, як сам знаю. Все те, що є, то я своєю головою і ощадностю приробив“. Такими способами завідця удержує молодших і буйнійших членів родини в послусі. Доки сам він тверезий і ощадний, доти йому се в повні удає ся, бо коли оден член родини бунтує ся, то не тілько завідця, але й прочі члени повстають против него і утихомирюють його. Але коли завідця хоче сам для себе ліпшого житя, коли напиває ся

або яким іншим способом розтрачує родинне добро, тоді всі молодші члени родини виповідають йому послух і грозять поділом. Коли та грозьба не помагає, то справді ділять ся. Але се буває так рідко, що годі мені було допитати ся случаю, з котрого було б видно, в який спосіб і на якій основі той поділ доконує ся.

Звичайно сам батько установляючи при смерти завідцю дбає о те, щоб установити найспособнійшого і найліпшого. Здаєть ся, що давній звичай накладав на батька обовязок — лишати на своє місце найстаршого в родині. Новійшими часами батьки для добра родин старають ся обійти той звичай. Коли отець за житя пізнає, що найстарший син не підходить під его лад, то такого сина ще за житя відділює від своєі родини, будує йому осібну хату, дає кусень поля і дещо худоби. Звісний мені напр. такий случай. Федьо Драґич числить тепер 70 літ і має двох синів: старшого Андрія і молодшого Юрка. Андрія уважав він за пустого і не господарного, тож оженивши його, зараз відділив. Андрій справдив батькове прочутє, продав свою частку жидам, а сам пішов служити за мельника. Оден з Андрієвих синів утікає від батька і вирощуєсь на ново в сімйю діда. Дід приймає його, а бачучи его послух, женить насамперед свого сина Юрка при собі, а потім і того внука, і вони всі живуть разом.

Жінки не мають нічого віддільного і не ведуть жадного т. зв. „жіночого господарства“. Жіночим так як і чоловічим надбанєм заряджує отець неограничено, а завідця з такими ограниченями, про які висше була мова. Головна сила і надія родини, се сини, а дівчата, се чужа поміч, або, як кажуть в Лікти: „дівка то жидівський довг“, бо йійі треба віддати замуж, при чім не обійде ся без того, щоб не заплатити жидови кілька-

найцять гульденів за горівку, а надто ще треба дати за нею віно, т. є. дещо одежі, худоби і грошей. Для того батько старає ся доньку як найшвидше віддати замуж.

Коли приходить ся чи то женити чи віддавати кого з родини, в котрій батька нема, то завідця радить ся цілої родини, котра повинна зробити вибір. О тім виборі оповіщають інтересованого, котре звичайно пристає на вибір родини, але коли опирає ся, то не силують. Син звичайно бере жінку до себе, хиба що батько хоче його опісля відділити. Дівка відходить на чужий грунт, а єї придане остає ся спільною власностю цілої родини єї мужа, так, що вона пізнійше не може його ніяк відобрати. Коли невістці в домі мужа не добре, і вона втікає до свойого батька, то там єї не приймають, але говорять: „Ти забрала все, що тобі належало ся, іди і слухай старшини“. Коли остане ся вдова і не трафить ся їй вийти другий раз замуж, то остаєсь в родині чоловіка. А коли хто їйні посватає і вона на то пристане, то завідця в родині покійного мужа віддає їйні замуж, а діти лишають ся в родині свого батька.

Однакож не завсігди займають жінки таке підрядне становище в родині. Мені лучилось чути в Дидьові про оден з доволі рідких случаїв, де жінка в спілці з старшим сином усунула свого чоловіка із старшинства і сама обняла заряд в родині, а чоловіка, котрий був недотепний та недбалий, повернула в підрядне становище.

Жінки бувають звичайно причиною розділу родин, бо коли їх чоловіки працюють переважно в полі, то вони, примушені раз у раз пробувати в хаті, заводять між собою безконечні сварки. І звичайно, коли запитати якого господаря, що розділив ся з свойім братом, для чого се вчинив, він відповість, що через незгоду жінок, котрі раз у раз сварили ся, домагали ся розділу, а коли чоло-

віки не хотіли вволити їх волю, то в найбільші і найприкрійші роботи обі робились слабі.

Спільне родинне житє уважають Локотьські Бойки святим заповітом своїх батьків і дідів. „Наші батьки і діди так жили, і нам так казали". Головно економічні причини піддержують те житє. „Докп-сьмо в купі, то всі робимо і всі маємо чим жити, а як ся поділимо, то всі підемо у старці". Та все таки з часом та давна форма житя родинного розпадає ся. В селах, що лежать близше міст, фабрик або многолюдних шляхів, вона вже тепер майже зовсім щезла. В Дидьові держить ся ще в меншій половині села. Молодіж, котра побувала в містах на заробітках та на фабриках і привикла сама розпоряджувати собою і своєю власностю, не радо піддає ся волі завідці, а навіть волі вітця. Я чула про одну дівчину, що служила з малку у дідича в дворі, а опісля вийшовши замуж, стала членом такої великої родини. Їй видалось чимсь нечуваним, коли побачила, що у всім підлежить розказам не свого чоловіка, але завідці, і за кождим разом вона знимала таку бучу в хаті, що по кільколітній безплодній війні мусів їйї завідця разом з чоловіком відділити.

Отсе й усе, що удалось мені розвідати про родинне житє карпатських Бойків. Хоч і як сего мало, а все таки я надіюсь, що ся коротка звістка спонукає других людей до близших розслідів, котрі тим більше були б пожадані, що звичай сей, як сказано, чим раз більше переводить ся. Думаю, що досліди над тим задружним житєм наших карпатських Бойків поповнили би значну прогалину в нашій етнографічній роботі, котра досі ще часто доводить до заключень в роді напр. того, що руссько-український народ по природі своїй індівідуаліст і що одним з головних признаків єго від-

рубности від московського є власне те, що Москалі живуть общинами, а Українці ніколи. Такі досліди прородинне житє карпатських Бойків помогли б нам вияснити собі також де-які явища давного народного житя, от хоч би напримір те підневольне положенє жінки, яке малюють нам весільні пісні і обряди. А на послідок чи не дає той звичай задружного житя якої небудь підстави до етнографічного зближеня наших Бойків з Сербами і Хорватами, котрі, як звістно, вже в досить пізній, історичній добі вийшли зъ карпатських гір до своєї нової вітчини?

Ольга Франко.

ПОЛЕ.

Літо краснеє минуло,
Сніг лежить на полі,
Діти з хати виглядають
В вікна — кінець волі!
Діти нудять ся в хатині,
Нудять, нарікають:
„І на що зіма та люта?“
Все вони питають.
„Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!
У заперті дивись вікна,
Ніде й погуляти!
Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...
Десь зіма та не скінчить ся!“
Нарікають діти.

Ждіте, ждіте, малі діти!
Знов літо прилине,
Прийде мила годинонька,
Як зіма та згине.
І процвите ваше поле
І зазеленіє,
І знов його весна красна
Квіточками вкриє.

1884 р. *Леся Українка.*

ТОВАРИШКИ.

(Оповіданнє).

I.

— Так що ж се ви, Маріе Петровно, — не вже таки справді пустите дочку за границю?

— Ох, нічого я не знаю, Катерино Пантелеймоновно! власне таки не знаю, що мені робить!...

— А що-ж там вам робить? Не пускайте, тай годі!

— Так-то вам говорити, Катерино Пантелеймоновно! а як-же я не пущу, коли у мене серце болить, дивлячись на дівчину... Звичайно, вона не то, щоб напосідала ся, а все-ж я бачу, що у неі тілько й думки, що про ту науку, та про мандрівку в той Цюріх, чи як там він...

— Ото-то́, Цюріх, Цюріх! Подуріли вони з ним! Вчора й мій Кость все провадив мені за його! Ну, та хлопцеві інше діло: мущина собі всюди раду дасть!.. А дівчині зовсім не подобає віятись не знати куди й що́, учитись на якусь лікарку, — Бог знає, що таке!

— Ну, от говоріте-ж ви!... Я й сама так думаю, а запере́чити Любі не можу! Бачу, ну́дить вона, часом навіть плаче нишком... Боюсь, щоб ще сухотів не достала!

— О, вже так і сухотів! нехай Бог милує! Перебула б який час, поскучала, та й забула ся-б!

— Ой, де там! я боюсь щоб ще не було так, як з покійною сестрою моєю: що як не віддали заміж за того учителя, то вона як засумувала, як засумувала, та й.... на той світ пішла сердешна!

— От такóї! прирівняли ви! То таки шлюб, а то наука! Ще з роду й не чути, щоб хто небудь достав сухоти через те, що не дали богацько учитись!

— Е, не кажіте, Катерино Пантелеймоновно! не знаєте ви, як моя Люба кохаєть ся у тій науці — і яка в неї вдача; а я їйї з-малу знаю! буде мовчати, буде мучитись, а вже як що наважить, то з-ле́гка не покине!... Та мовчімо вже, Катерино Пантелеймоновно, бо вже вона ондечка йде!... Ви вже, будьте ласкаві, й не кажіте їй нічого!...

— Ну, мені яке діло встрявати! Моє діло сторона!

Так розмовляли проміж собою дві старі панії, сидячи в „гостинній", а по просту сказавши, в невеликій світлиці, побіленій крейдою, з трьома малуватими вікнами; хата тая була густо заставлена старенькими стільцями й столиками, котрі й не думали здаватись модними. Правда, канапа, що стояла в глубині хати, з округлим столом наперед нею, мала мов-би то штучнійший вигляд, з тою деревяною спинкою, вирізаною за́крутками в горі, та з тими те-ж деревяними бильцями, так званими „ручками", закрученими верчиком. Але-ж канапа була хоть і штучна й пукняста, та без тої новомодної „вигадки", пружин, — і таки тверденька. Ото-ж

на тому у всякім разі найчільнійшому місці в хаті сиділа одна з пань, Катерина Пантелеймоновна, — очевидно гостя, бо вона була в більшому й штучнійшому чіпку і в „мантиліі“, а друга просто собі в хатньому ситцевому капоті і в примнятому серпанковому чіпочку, обшитому зовсім маленькими кружевцями.

На вроду обидві пані теж були розмаіті: гостя була таки, ніврокy йій, в тілі, з чималим підгорлєм, і хоть у чорному волоссі єі, котре видно було з під чіпка, й маячіло трохи сивúзни, про-те пані була собі червона на виду і темні очі єі мали такий бистрий погляд, що хоть би й молодій! Друга ж пані, господиня, була собі тендітна жіночка, щупленька, з невеличким, вицвівшим видом; сивоватий волос мав слід, що пані була колись русявою; тонкі уста, довгенький носик і лагідні сірі очі мали наче журливий вигляд, найпаче коли пані говорячи похитувала головою.

Отож розмова була перервана приходом дочки господинноі, Люби. То була молода, струнка постать, убрана в просту сивеньку спідничку густо фалдовану, в біленьку серпанкову сорочку з широкими збираними рукавами, без жадних покрас, опріч невеличкоі шпильки коло шиї. Узькі плечі і гостренький вид панночки нагадували пані-господиню, наскілько вісімнадцятилітня особа може буть подібна до пятидесятилітньоі. Головку дівчини не можна було назвать дуже красивою, і очерти не мали великоі правости, і вся вона була більше сімпатична, ніж гарна; йійі оздобили каштанові кучері, котрі були підрізані й стояли вільною короною над невеличким чолом; темно-сірі, немов-би чорні очи дивили ся з пильною думою; невеличкі й нерівні, наче кущатенькі брівки надавали якийсь одмінний, принадний ви-

гляд обличю, так само як і дві темні родимі цяточки на ніжній щічці й коло узького ротика.

Дівчина ввійшла в хату, делікатною, плавною ходою, скинувши на порозі тальмочку й бриліка і поправивши свої кучері. Далі скромно підійшла до стола і повиталась з гостею, простягши їй руку; в другій руці держала велику, товсту книжку в оправі.

— Де це ви ходили? — спитала гостя.

— В бібліотеку ходила, книжку міняла, — одповіла дівчина, сідаючи коло вікна й починаючи перегортать свою книжку.

— Що-ж то вже й за книжка така! — мовила гостя, споглядаючи: — така здоровезна, моя матінко!... мусить бути роман який?

— Ні, не роман! — одказала дівчина усміхнувшись.

— А що-ж би воно там таке могло бути писано в отакій книжищі? — провадила пані, киваючи головою.

Дівчина повела брівками, як би затрудняючись, що одказать, потім промовила: — Се учена книжка!

— Учéна! — переказала гостя з якимсь одмінним виразом. Стара господиня, постерігаючи в ві розмові якусь непевну ноту, турботно поглянула на бесідницю; але та, не вважаючи на се, з тим же самим гострим поглядом спитала в дівчини, мовби-то просто:

— Скажіте мені, Любочко, будьте ласкаві, — чи то правда, ніби то тепер в учених книжках пишуть, що люде походять од малп?

Старенька господиня глянула на гостю вже зовсім перелякана; але та одповіла їй поглядом: „чого ви лякаєтесь? се зовсім не про те річ, що ви думаєте!“

Дівчина на питанне гóстине усміхнулась знов, не підводячи голови од книжки, й сказала: — Та що-ж я вам буду казать! ви все одно не повірите!

— Чому-ж не повірю? — одповіла пані голосно. — Допровадьте мені, що́ й до чо́го, як там воно виходить, то я й повірю, — чом же не повірити?!

— Та бачите, — мовила дівчина, — щоб допровадить як слід, треба богацько говорить і багацько слухать, а так одра́зу воно, звісно, чудно здаєть ся...

— Кажіте! я слухаю! — проказала твердо пані.

— Бачите, се залежить від того, з яким поглядом приступать зараньше до сього питання. Коли думати, що чоловік єсть зовсім окреме створіннє, з вдачою мов би „не од сього світа“, то звичайно, як же тоді переконатись, що він може буть похожий на друге світове створіннє! Коли-ж допустить, що чоловік живе на землі так як і все інше, що він має таке-ж живе тіло, що для сього тіла треба всього того, що й для інших створінь — скажімо, звірів, — то чому-ж би між строєм тіла людським а звірячим не було єдности? Чому-ж нас не дивує, що одна звіряча порода похожа на другу? що наприклад вовк похожий на собаку, хоть при всій єдности вовк має й свої одміни, а собака — свої!

— Ну, бачите, то таки вовк, а то людина! — вставила гостя. впрочім зовсім не задирливим тоном.

— Так же чоловік єсть той-же звір, тілько розумнійший! — провадила дівчина, оживившись. — І сього в його ніхто й не одбирає; зовсім навпаки́, нехай він пильнує, щоб стати ще розумнійшим, але нехай знає, що́ він таке єсть, яке єго місце в ряду всього живучого! Жадної образи для чоловіка в тім нема, що колись єго порода була ще більше „звірячою“ ніж тепер, дуже подібною до породи малпи, котра до якої міри зостаєть ся й тепер похожою, „рідною“ людській. Чого-жь ображатись, що малпа має „руки“, що у неї похожий череп голови на наш, що в загалі од сеї найподібнійшої по-

роди пішла й людська, котра потім все розвивалась і стала далеко досконалішою?

Пані слухала уважно й замисленно, нахиливши голову трохи на бік. В очах ѣї виявилась правдива цікавість. Згодом вона промовила:

— Лиха година їх знає, тих малп, які там вони! Я їх так як і не бачила!.. Якось у Полтаві бачила, що водили по ярмарку, та так була заклопотана, що й не завважила, яка там вона була! Чорт їх знає, може й справді похожі!...

— От стрівайте, я вам покажу у книжці! — мовила дівчина усміхнувшись і вийшла в другу хату.

— І охóта вам, Катерино Пантелеймоновно! — стиха шепнула стара господиня по виході дівчини.

— Що-ж таке! — одповіла голосно чорнява бесідниця, — я хочу знать! Що-ж тут такого?!

Дівчина принесла книжку з малюнками і сівши біля гості стала їй показувать різні породи малп. Пані дивилась з цікавостю, котру вона одначе мов-би не хотіла показувать вповні; часом же у неї виривались такі уривчасті пóклики: „О, — якéї!“... „Дивись ти!“... „Скажіте!“ і т. і. Далі показуючи пальцем на одну з малп, вона жваво промовила до господині: — Дивіть ся лишень, Марiє Петровно, отсе зовсім Лукá Васи́лєвич!

— Ет, уже ви, Катерино Пантелеймоновно, завжді щось таке видумаєте! — одповіла господиня махнувши рукою й не дивлячись у книжку.

— Та подивіть ся-ж бо, коли не похоже! Нестеменнісінько Лука Василєвич! І голова така й ніс зовсім такий! Чистий Лука Василєвич! Дивись ти, — ще й кійком підпираєть ся. Чудасія!...

Дівчина сміяла ся, спершись ліктем на стіл і даючи короткі пояснення малюнкам; мати-ж ѣї вийшла

в другу хату й почала поратись коло поданого самовару. Незабаром чай положив кінець зоологічним студіям гості. Книжку, — правда, в інтереснійшій часті уже переглянуту, прийшлось прийнять, бо господиня й служниця Титяна внесли й поставили на стіл ставнйцю з солодким смаженнєм у скляних мисочках і з чашками чаю, — свіжим маслом і бубликами. Тема розмови за їдою якось сама собою змінилась. Коли старі пані обсуджували вже питанне, в кого ліпше брати „пісок" на смаження, — у Бігунова чи в Юдки, — дівчина, випивши хутенько чашку чаю, взяла свою першу грубу книжку й пійшла з нею із хати.

На простенькому ганку з двома потемнілими, деревяними стовпами й скількома сходками, що спускались у тихий двір, — дівчина сіла і почала пильно читать нахиливши кучеряву головку.

Двір був просторий; опріч головного будинку був у йому ще другий, менший домок, дві комори й інші будови; все в порядку, не опущене; стріхи були соломяні, в дворі по декуди росла зелена травиця, на покрівлі ледівні, прибитій землею, зеленів мох. Оселя була на рівній горній планині, але на самім краю ві; зараз-же за крайними господарьскими будинками планина обривалась досить крутим узгірєм. Ставши отам під дичкою-грушою біля комори, на краю узгіря, видно було й інші склони міста, укриті панськими й міщанськими оселями та садками, переривані ярами, долинками. І все те спускало ся до широкоі оболоні, по котрій протікала химерними закрутами чимала річка, з своім притоком Брунью і меншими рукавцями. проміж зеленими луками та білими пісковими косами. За Брунью, ліворуч, видно було близькі села, зйеднані одно з другим у веселу панораму: вони мріли при західньому сонці, поблискуючи хрестами на церквах. Прямо за

оболонью темнів великий бір, замикаючи краєвид довгою стягою. За тим бором зникали другі села, він же приймав між свої таємничі стіни й дальшу поважну течію річки — і стояв могучим, думливим велетнем, різко одбиваючись верхним краєм од чистого, синього неба.

Гарний був вигляд з двора, та ніхто не любувався ним на ту пору. В дворі було самотно, лиш інколи перебігала з покоїв у супротивний менший домочок служниця, несучи що-небудь. Ніхто ж не заважав молодій панні у єї читанню. Хочай ганок, де вона сиділа на низеньких сходках, приходив ся близько воріт од улиці, але та крайня улиця глухого повітового міста була те-ж самотна й тиха, — ніхто ні їхав ані йшов нею.

Часом дівчина одривала погляд од книжки і переводила його в широку просторінь між будовами, туди, де з далека виднів край оболоні, залитий сонцем, і синій бір; але погляд спочивав там непритомно, не милуючи краєвид, а одбиваючи в собі лиш глибоку думу, що перейшла з книжки в ту молоду головку і вчиняла в ній загарливу роботу. Та й знов нахилялась, знов поринала в читанню.

Власне отак сиділа, зачитавшись, коли в дверцята біля воріт ввійшов молодий гість. Дівчина оглянулась на його, коли він був уже зовсім близько біля неї. Глянула, закрила книжку й усміхнулась, стрепенувшись та мовивши збентежено:

— Ах, се ви! — І подала гостеві свою тендітну, тонку ручку.

— А ви так зачитались, що й не бачите перед собою нічого! — одповів делікатним, співучим голосом панич, витаючись. — Так от як се дивно вийшло! Приїхавши з мамою, та узнавши, що вас нема дома, я пішов вас шукать, а тим часом ви уже дома!

— Розминулись! — одповіла дівчина, з краскою втіхи у виду. — Я тілько книжку взяла, та й до дому!...

— Читаєте, читаєте! — мовив гість сідаючи поруч з дівчиною й пильнуючи то книжку, то їйі злегка прижмуреними очима і з привітним усміхом.

— Ах, читаю!... І знаєте, — додала дівчина збаламучено одвернувши головку, — що чим більше читаю останнім часом, тим більше бачу, як мало я знаю!...

— Що за парадокси! — мовив гість, знов усміхнувшись.

— Ні, справді!... Часто зупиняюсь над тим, що для іншого було-б зовсім зрозумілим! А навіть і з того, щó одрáзу розумію, багацько де-чого являєть ся для мене таким новим, таким несподіваним!... Неначе зовсім інший світ мені одкриваєть ся!...

— Щож! тим інтереснійше!...

— Інтересно, се правда! — мовила дівчина і очи єі заблищали, личко пройнялось одушевленнєм. — Згадую, що ті романи, котрі я перше з такою охотою читала, не так похвачували мене, як отсі книжки!... Там чудеса фантазіі, а тут справжня світова область, з такими близькими явищами, з такими дивними законами! І так цікаво досліджувать орудуванне тих законів, сплетіннє тих фактів! Так хочеть ся пильнувать їіх!... Вчора я кінчила „Фізіологію щоденного життя“, Люіса. Що за чудо! Вона очарувала мене!... Знаєте, в кінці кінців ся область найбільш принажує мене! Що може буть інтереснійше: пізнавать життє самого нашого життя!... Ах, я плутаюсь у словах, я не можу вам добре висловить моєі думки!...

— Я вас розумію!.. Ваше реченнє здалось би навіть іншому вигадливому красномовцю!... Щож! от і ви-

беріть сю область своєю спеціяльністю! Отже пойдете, будете учить ся медіціни!

— Пойду! пойду! — журливо протягла дівчина. — Се ще по воді вилами писано!... Ах, а так би хотілось! — додала стріпнувши кучерявою головкою. — Уже так би училась, так би пильнувала, що мабуть би таки зрозуміла все, дойшла всього, що схотіла б! —

З дверей на ганок вийшла молодиця Титяна і промовила статочно:

— Казали пáні, щоб ішли чаю пить! —

— Ах, я й не кличу вас!... заговорилась!... Ходіте! — мовила панночка гостеви, хутко встаючи. Він теж устав якось безтямно, і не відриваючись од розмови сказав ідучи:

— Що-ж, не залишайте свого бажання, то й пойідете! Се конечне потрібно. Я певен, що Марія Петровна не стане вам на перешкоді!

Сидячи при столі за чаєм, молодий гість мало підтримував розмову з старими, хоть чорнява пані й удавалась до його з різними питаннями:

— Ти, Кóстю, бачив мирового? говорив з ним? — питала вона.

— Ні. ще не заходив!...

Катерина Пантелеймоновна, котра ото власне й приїхала з села в купі з своїм сином, щоб він справив їй у місті де які діла, була дуже невтішена тим словом; вона кидала бистре й проникливе око на свого Костя, коли він давав їй ті короткі, наче безтямні одповіді, ведучи розмову з панночкою, котра теж уділяла йому далеко більше уваги, ніж паням.

Та таки й можна було уділяти увагу такому хлопцеви! Обличє єго було таке гарне й змисленне!... Праві очерти лиця мали артистичну тонкість, карі очі були

були вдумчисті і мов би вітали у якихсь мріях, одтінялись темними бровами, довге каштанове волоссє, одкинуте назад, хвилею збігало аж на плечі, оказуючи високе чоло, з боковими забігами, ніжного обрису. Біле лице єго не було однак безживним: в лиці пробивалась краска, уста нагадували повні, червоні уста матері, пані Катерини; але вираз тих уст, визиравших з під шовкового уса, був зовсім інший, — так само як і рухи паничеві, тонкі, делікатні... Кость, чи як називала його господиня, Константин Михайлович, при всій лагідності свого пово́діння мав якусь покоряючу вагу́ на матір: пані Катерина при йому навіть говорила не так голосно і без жадного гострого тону.

Тож обидві пані і не подумали запереча́ти, коли панич, допивши чай, мовив виглянувши в відчинене віконце на тиху улицю з зеленими садками, по котрій уже лягали вечірні тіні:

— Любов Василєвна! Ходім-те на проходку! так га́рно!

— Підіте, підіте, Любочко! — проказала й собі Катерина Пантелеймоновна: — чого маєте сидіть у хаті? А ми собі тут посидимо з Марією Петровною!...

Любочка встала, накинула на себе чорненьку тальмочку, наділа сірого брилика з скромним перцем і вийшла з паничем. Пані Катерина провела їх своїми чорними очима, — повернула голову, споглянула назирцем і на улицю, як проходили поуз вікна. Марія-ж Петровна сиділа нищечком, опустивши свій ніби зажурений вид та дивлячись у землю.

Молода пара, вийшовши на улицю, повернула перше в бік поза оселю і стала на краю узгіря, на тому шпилі, з-відки було видно знайомий нам широкий краєвид. „У бе́резі“ замічав ся чималий рух: там маячіли

людські постаті, що прийшли до річки чи то з праннєм хуста, чи до купелі. На греблі коло млина спинив ся як раз довгий ряд навантажених возів, — либонь чумацька валка. А далі ті луки, той бір були такі спокійні... Вода там далеко в берегах стояла як свічадо, тиха, ніби нерухома. В боковий приток Брунь видивлялись молоді верби, а сама тая Брунь смужечкою тяглась проміж зеленими луками, десь туди попід села, повиті прозірчастим маревом.

— Що так задивились, Любов Василєвна? — питав панич.

— Люблю сей краєвид!... одказала дівчина і ще більше втопила втішливий погляд в далеку просторінь.

— Побачите кращі краєвиди!... Там!...

II.

Наші повернули назад і щиро бесідуючи пішли собі містом. Перейшли вздовж майдану, з гарною мурованою церквою по середині, з двома рядами доволі чепурних крамниць, біля котрих та біля перéкупок замічалось трошечки руху, — в загалі-ж і на майдані і попід боковими одноповерхними будинками з просторими тінистими дворами було пусто, самотно, панував якийсь лінивий спокій. Далі наша пара вступила в широку улицю, котра мала славу „арістократичної“, — на їй бо замічалось скілька висчих, доволі таки „панських“ будинків з оздобними деревами. І тут було глухо: улиця була невимощена і вкрита густим пухким шаром пилу, по боках під будинками тягли ся узенькі стежечки, протоптані пішоходами в зеленім муріжку.

— Зайдімо за Раісою! — дорадила панночка своєму кавалєрови.

Вони наближились до одного панського будинку, що виходив на улицю мурованим ганком з балясами і двома товстими білими стовпами. В одчинене вікно йшла на улицю луна співу з про́водом фортепіяно; далі можна було розібрать і слова пісні: досить гарне, хоть уже й не дуже-то свіже сопрано виводило:

„Я мастіку зажгла́
„Я цвѣтов нарвала́, —
„Пріхаді на свіданьє любві!!...

— Віра Николаєвна у Брагових, се ві голос! — мовила дівчина і разом з паничем увійшла через ганок у будинок. Там в світлиці з старою але панською постановою вони знайшли цілу громадку: коло фортепіяно стояла висока брюнетка з трохи вже помарнілими очертами лиця, в білій сукні з пунсовими стьонжками, — вона-ж то й співала; за фортепіяно сиділа далеко молодша й свіжійша брюнетка в доволі простому перкальовому одінню, однак зграбно пошитому й оздобленому разком чорних великих гранат; тут же містили ся коло стола: сухорлява незначна блондінка в незначному одінню і пан середнього віку, з круглим, блискучим обличчем, веселими сірими очима і рудуватою чуприною, зачесаною на бік; — убранне єго, з ясного суконця, оздоблене блакітним галстухом з широкими кінцями, щось більше показувало на кавалєрський стан; трохи одсторонь сидів з книжкою в руках у скромній поставі, молодий гарненький собі офіцер.

З приходом нашої пари співанне як раз скінчило ся. Почались витання. Всі оказались знакомі між собою. Панночка Люба поцілувала ся з брюнеткою, що сиділа за фортепіяно, і мовила їй:

— Ми зайшли за тобою, Раіса, — чи не підеш ти на проходку; не знали, що у тебе гості!...

*

— Се нічого не вадить! — одповіла Раіса встаючи з за фортепяно. — Ми можемо всі піти! — Далі пішла на зустріч прибувшому паничеви Костеви, мовивши йому голосно з привітним усміхом:

— А! Константин Михайлович! Дуже рада! Давно вас не бачила! Ну, сідайте-ж, панове, тим часом, — додала Раіса, яко господиня.

Але сидіти не прийшлось: у світлицю ввійшла невеличка панночка і, зробивши „кнікс", промовила:

— Мамочка просять на чай!

— Ходіте, панове! — гукнула Раіса, перебиваючи русявому панови єго кавалєрську розмову, котру він уже розпочав з переспівавшою панною, Вірою Николаєвною. Потім вдала ся до офіцера: — M-eur Богдашевич! дайте вже спокій Карлу Фогтови та ходіте пить чай!

Офіцер соромливо усміхнув ся, положив книжку на столик біля купки інших книжок, і рушив з місця. Люба й Кость, хоть одмагались, що вже пили чай, мусіли те-ж подати ся за гуртом.

У столовій коло біло-накритого стола сиділа пані поважного віку, (хоть вона ще не хотіла здавати ся старою), у стрійному, чорному кружевному чепці на темному настобурченому волоссі. Вона держала ся з призвоїтою стромкостю; довгий ніс висторочував ся гордовито вперед. Пані з-пишна повиталась з новоприбувшими і поважно запросила всіх до налитого вже чаю. Всі розмістились біля стола, спорядженого по панськи, але трохи скупо. В столовій весь гурток почував ся не так вільно. Сама тілько панна Раіса бажала й тут видаватись сміливою й непригніченою. Вона говорила більше всіх, голосно, твердо. Сидячи біля Люби, вона одбивалась зовсім іншим характером вроди: досить міцно збудована, з чорним лискучим волоссєм, заплетеним у дві

коси, з правими обрисами, з свіжим румянцем, що пробивав ся на повних щічках, з темно-карими, не дуже великими але бистрими очима, з сміливими чорними брівками, котрі так оддавались од білого рівного чола, — панна Раіса здавалась дуже гарною. Правда, блеск очей мав у собі щось холодне, усміх гарних уст був ніби погордливо-спокійний; рухи в своій сміливости були трохи різкі, так само як і в голосі єі при всій єго свіжій гучности бреніла ніби якась металлічна нота; але врешті хто не дбав би о вираз мягкости, сердечної теплоти, а давав би перевагу красі тіла, енергії, певности в собі, той мусів би признать панну Раісу дуже хорошою і вподобною.

Русявий пан у ясносиньому галстуху, називаний у гурті Петром Степановичем, сидячи між Раісою й співачкою Вірою Николаєвною, часом з дуже солодкою міною поглядав на Раісу; але тверда, трохи насмішлива мова єі, з котрою вона інколи вдавалась до його, збентежувала, ніби лякала його, — і він ледви знайшовши що одповісти, повертав ся до другої своєї сусідки, панни Віри, котроі тонкий усміх на бліднючих устах був для його не такий страшний.

— Ви, Петро Степанович, дуже добре зробили, що прийіхали сьогодня до міста, — говорила Раіса: — я вас заставлю писать мені прошеніе!

— Прошеніе? — перепитав панич, уже й справді трохи переляканий.

— Еге-ж, прошеніе до губернатора, щоб ви́дали мені паспорт!

— А се-ж на́що?.. Куди се Раіса Павловна збіраєть ся? — спитав Петро Степанович у староі пані-господині, поглядаючи й на панну.

— Раіса йіде за границю! — одповіла пані по-

важно, вимовляючи слово „за границю“ з притиском і надто по россійски.

— В університет їду! — додала дочка. — Так! Тут не пускають, пойдемо за границю! Ще й ліпше! Як прийдемо назад, то заграничним докторкам ще більше будуть кланятись!

— А ви так певні в докторстві? — спитав панич Кость.

— Звичайно! — одповіла Раіса, — а то чого ж би так провадитись! — Ми з Любою іначе й не думаєм!

Люба тихо всміхнулась і підвівши очи зустріла теж усміх Костів.

— То й ви, Любо, їдете? — спитала панна Віра. — Щасливі!...

— Не знаю ще, — одповіла Люба, червоніючи.

— Вам буде трудно! — вкинула пані-господиня. — Раісі інше діло, при єі знаттю чужоземних мов!

— Всі їдуть, всі їдуть! Нас покидають! — мовив між тим Петро Степанович, не то журливо, не то жартами.

— Чого-ж всі? Багацько зостаєть ся! — одповіла Раіса, скинувши поглядом на друге сусідство Петра Степановича. — Врешті, коли так журитесь, то забирайте ся й собі з нами в Цюріх!

— Куди там нам у Цюріх, — одповів Петро Степанович зовсім збаламучений, поправляючи свою кудлату чуприну.

— А знаєш, Раісо, — мовила Люба, — є справді товариш у мандрівці: Константин Михайлович їде!...

Раіса з втішливим дивуваннєм глянула на панича.

— Їду! се річ певна! — одповів він на той погляд: — і готов на скілько можу стать до помочи своїм землячкам!

— Раіса щиро втішилась почувши новину про панича Костя. — Ах, чудесно! — мовила вона од серця: — Прекрасно! А я і не знала сего! — Очи ёї блиснули теплійшим світлом. — Ну, ходіте, будем обмірковувать подробиці: колй йідемо, як і щó!... Панове! здаєть ся скінчили чай? ходімте-ж, трохи пройдемось! — Вона раптово встала, за нею охочо поспішили всі інші, уклонившись поважній пані-господині. Панни почали збиратись на проходку: Раіса десь там у себе, а панна Віра в гостинній, уважно ладнуючи на голові перед великим зеркалом бриль з широкими крилами. Незабаром всі рушили з хати. Вийшли говіркою юрбою, всі вкупі, але за для узькости стежки мусіли розбитись на пари.

— Так ви йідете з нами! — заговорила до Костя Раіса і забрала його з собою вперед.

— А ми з вами зостаєм ся! — щиро мовила Віра, держучись у парі з Петром Степановичем, котрий охочо повів розмову далі, але виводячи на перший план просто зоставанне а не слова „ми з вами"...

Люба й висока блондінка пішли в близькім товаристві молодого офіцера. Але русявій панні прийшлось і тут бути більше мовчазною товаришкою. Люба з офіцером спомянувши о своїм спітканню того-ж дня в бібліотеці, заговорили о книжках, звісних їм обом з читання; вони обоє брали йіх з мійськоі бібліотеки. Молодий офіцер говорив з-тиха, трохи бентежив ся, але далі одушевив ся, вимовляв свою думку тепло, од серця. Обоє говорили як неофіти, з похватом, загарою, але тим щирійше, що власне одно не мало повздержуватись перед другим яко перед авторітетнійшим, учéнійшим бесідником.

Розмова ставала голоснійшою. Панич Кость оглянув ся на розмовців і затримав свою ходу, щоб зрівня-

ти ся з ними. Тим часом вийшли в чисте поле, тихе, повите білястим світлом ясної ночі; лиш од високих окопів по над шляхом лягала глибока тінь. Мова говоривших гучно лунала в тому німому просторі. Близько вітряка, що неначе який велетень простягав свої крила в польову просторінь, наш гурток сів одпочити на розриві окопу і довго сидів там. Розмова часом утихала, молодь втішливо дихала чистим повітрєм, споглядала на вільний краєвид, з заснувшими в дали крайніми оселями мійськими, окритими темними купами дерев, — з них дене-де високо виступала тополя, одбиваючись думливою постатю в чистому зоряному небі. Он зірвалась зірочка і ясною бистрою стягою покотилась до небесного краю...

„Звєзда покатілась на запад, —

„Прості, золотая, прості!“ —

з-тиха промовив Кость, слідкуючи поглядом зірочку.

— Ах, Константин Михайлович! Ви бре́дните віршами! — мовила Раіса, голосно засміявшись і скидаючи близький погляд на панича. — Та й чого прощаєтесь з тою зіркою? Хіба-ж вона зникає? Переміняє лиш місце в світовім просторі!

— Де-ж поділась би поезія, коли-б те розбирать? — одповів Кость. — Поезія єсть субйектівний погляд чоловіка на речі і яви природи!

Завязалась знов загарлива розмова, в котрій сперечники однак не прийшли до згоди. Кость лиш придбав прихильницю в особі Люби.

Нарешті знялись і пішли назад. Хутко голосний сміх Раіси лунав уже коло самого ві будинку, де гурток розлучав ся.

— Прощавайте, поет і поетесса! — гукала Раіса Костеви й Любі, коли вони, зоставивши всіх інших біля

Раісиної господи, пішли до дому в супроводі лйш офіцера.

Мало розмовляючи дійшло наше тріо до двора Любиного. — На добра-ніч! — мовив офіцер, прощаючись з Любою коло воріт. — Приємного сна! Вам повинні снитись милі сни, — додав усміхнувшись, — ви така ідеалістка! Приємного сна!...

— Спасибі!... Тілько чого-ж ви думаєте, що ідеалістам мусять конечне снитись милі сни? — кинула на одповідь Люба. Офіцер був уже по́даль, почув ся лиш сміх єго, голосний але беззлостний.

Люба й Кость увійшли на подвірє. Люба швиденько зійшла на ганок, вступила в незамкнуту господу; там на тій канапі де сиділа над вечер пані Катерина, було постелено для прийіздного гостя панича; нагорілая свічка освічувала самотну хату.

— На добра-ніч! — мовила Люба, вернувшись на ганок до Костя, котрий стояв в задуманій поставі, спершись на стовп ганочка. Він не спішив ся прощатись з Любою, що стояла перед ним, облита місячним світлом, з опущеним поглядом, з простягненою рукою.

— Мама буде ждати!... Завжді не спить, поки не прийду! — мовила тихо дівчина, в одповідь на той погляд, котрий вона чула на собі. І наче вихопивши свою делікатну ручку з руки Костевої, швидко пішла двором до другого бокового ганочку, на простійшу половину хати. Там на тій половині їйі обхопило душне, хатнє повітрє. Перший покій не мав віконниць — і місячна стяга́ показувала Любі просту путь далі мимо спавшої Титяни. В другім малім покоіку Люба спинилась коло невеличкої, простенької канапки, де їй було постелено, і заглянула через одчинені двері в сусідню спочивальню,

мляво освічену малою лампадкою в кутику перед образом. Там на звичайному Любиному місці спала і похрапувала Катерина Пантелеймоновна; ліжко старої господині, перестелене, було порожнє: Марія Петровна стояла на колінах перед образами, молячись; білий чіпочок ѣї був низько нахилений. Оглянувшись на Любу, котра почала швиденько розбиратись, Марія Петровна ще нижче схилилась, ще з більшою чулостю зашептала слова молитви. Люба, кладучйсь, зітхнула, споглянувши на ту похилу постать, облиту лагідним світлом лампади...

III.

Колй-ж і де дієть ся та дія, що почалась отсе? спитаєте мене, моі любі читальниці. Думаю, що до якоі міри ви вже й угадали і те, і друге. Дієть ся дія коло половини 60-тих років, у повітовому, ну, скажу вам, — полтавському місті.

Панночка Люба Калиновська походить з невеликої дворянської сімйі. Батько ѣї служив трохи по виборах, але хутко втомив ся турботами тоі виборової служби, вийшов у одставку й жив на своім господарстві, котре було не велике, але забезпечувало спокійне і не то щоб нужденне проживанне. Пан Василь Калиновський був для свого часу доволі освіченим чоловіком, виписував альманахи, газету, надзвичайно любив Гоголя, зачитуючись ним у своєму садку під тінистою грушею... Сусіди мали пана Калиновського навіть за чоловіка „ученого". Певне було те, що пан Василь поважав науку, і хоть не мав синів, а тілько дочки, однак хотів, щоб діти ѣго були освічені. Тож первістну науку грамоти россійськоі і навіть французькоі давав сам, а далі, щоб учіннє йшло

пильнійше, вдавав ся до людей. Отже старша дочка, котру ходив учить сусіда учитель з мійського училища, закохалась не тілько в науці, але й в учителеві — і вийшла за його заміж, після чого вийіхала з мужом в Полтаву, де він одержав краще місце. Середня дочка була віддана в полтавський інститут, де, як говорили, „заскучала“ і вмерла. Зосталась найменша, Люба, котру ще за життя Калиновського оддали учитись в своєму місті, де дві статочні панночки одкрили „пенсіон“. Учили в тому пенсіоні россійської граматики, історії і навіть географії, при тім звичайно й французькоі мови і му́зики, се-б то грання на фортепяно. Потім приблудилась до пенсіону якась стара Німка, то которі дівчата хотіли, то могли учити ся й по німецькому. Наука собі по троха йшла. Дівчата учились і при тім не дуже нудились, бо були так близько від дому. Прийде було Люба до дому, у́чить свої завданки, а коло неі плете чулку мама, або шиє, голосно виспівуючи Титяна. „Валдайская возвишенность“, „Валдайская возвишенность“, „Уральскій хребет“ затверже Любочка і мимоволі думає: „Чого у мами таке смутне обличе? чи вона все жу́рить ся за бідненькою Манею, що похована там у Полтаві, чи за татком? Бідний татко, як він тоді нагло простудив ся на водохрищі й так швидко умер!“... В думці Любоччиній встають всі сумноурочисті обходини тоі пригоди, таткового похорону, далі думка переходить на інші речі. Он Титяна співає:

„Ой що біжить без повода?

„Ой що росте без кореня?...

Любочка знає з тоі-ж пісні, що без повода біжить — вода, а росте без кореня — камінь; але як може рости камінь без кореня? як він росте?... Люба задумує ть ся, та не знаходить відповіді... далі стріпує стриженою головкою, згадує, що треба ще вивчити французькі

слова. „Маліновка — la fauvette, la fauvette, соловей — le rossignol, проказує Любочка. „Красиве слово rossignol“, — думає вона, — „та тілько якось не підходить!... Соловей, соловейко!... Як то там у тій пісні: ой ти соловей пташко маленька, та й не щебечи, в гору летючи!... Та й не обтруси ранньої роси!... У Бакая в садку так гарно співають соловії .. і у нас у хуторі... Славно теж кує зозуля у ліску за хутором: куку, куку!... Як вона може вгадувать, скілько кому год жить? А може тому не правда, що зозуля вгадує літа? Як пташка може знать?... А нащось-то кажуть!“ — Люба знов задумуєть ся; розпитатись докладнійше нема в кого... в пенсіоні навіть сміяли ся-б, як би спитати...

Підростала Люба. Часто бачила вона у комірці скриню з книжками; було як пораєть ся в комірці мама, то й вона загляне в ту скриню, — там поверх книжок мама клала клубки ниток та інші делікатні річі; візьметь ся Люба за книжку, а мама зараз: „Не руш, не руш, Любочко, то таткові книжки, дітям вони не здатні!“ — Любочка й одкинеть ся. Але от далі Любочка таки зважуєть ся брать ті книжки і виносить йіх на світло. Книжки мають якийсь цвілий дух, листки посчіплювались... Любочка читає заголовки, прочитує цілі картки... Часто, часто стала вона довідуватись до тої скрині з книжками! О, богацько вона знайшла там до читання: там були журнали за цілі роки, окремі романи, такі цікаві, з дивними пригодами. А в іншому оповіданню й просте що небудь розказуєть ся, та тілько так жалосно, — Люба аж плаче над книжкою, там у садочку під шовковицею. Якóсь же Люба витягла з скрині прекумедну книжку, спершу аж якось очам не вірила: що таке? Так зовсім по простому виходить! На першій-же картці стоіть: „Еней був парубок мотор-

ний, — еге-ж бо так, парубок моторний, — і хлопець хоть куди козак, удавсь на всеє зле проворний, завзятіший од всіх бурлак"... Що се таке?... Очі в Люби заблищали. — Мамо? звідки в нас ся книжка? теж таткова? — питає Люба. — Таткова, серденько, таткова! він було в госос із неї проказує... смішне там! — І справді й Люба щиро сміялась, навіть скінчивши, — щось таке й Титяні прочитала з тої книжки! Титяна все чисто розібрала, теж разів зо два засміялась і навіть потім, здибавши Любочку, спитала: — а що-ж там далі, панночко, в тій казці?

Більше таких одмінних книжок Люба не знаходила. Тілько й знов здибала ся з тою простою мовою у письменному обході: прийіхала якóсь на літо сестра з чоловіком і привезли з Полтави якісь писані вірші, такі вражаючі; на завжді одпечатались в Любиній головці такі вúрази, як „червоною гадюкою несе Альта вісті!"... „Хоча серце замучене, поточене горем, принести і положити на Дніпрових горах"... Говорили, що той письмовець, котрого були ті вірші, — переписувані на аркушиках, — все тілько так і писав по простому, по „малороссійському", що сам він простий селянин — і за своє писанне заслáний кудись далеко...

Люба сказала про ті вірші своій товаришці по пенсіону, Раісі Браговій, виголосила при йій цілий шматочок з йіх; але Раіса сказала, що то зложено по мужицькому і щось таке неприличне!

Раіса, бачите, була „велика панночка". Се-б то не дуже й велика, але рід єі бундючив ся, удавав з себе „арістократів". Колись-то ще дід Раіси, старий Брагов, — чи, як мужики називали, старий Брага, — був справді дуже багатий та поважний, його навіть предводителем вибірали; але син єго, Павел Брагов, військо-

вий чоловік, — як то кажуть, таки добре „протер очі“ батьківщині! змотав ся, доти заставляв та перезаставляв свій маєток, поки довгу стало чи не більше ніж маєтку! Однак все-ж був „такого роду“, та й жінку взяв теж таки з важнійшої сімйі, то й не переставав належать до арістократів. Якоісь його й на уряди статочні вибирали, — то судією, то яким там депутатом, — і в загалі якось воно велось у сімйі по панському. Панночки, — Раіса найстарша, — говорили по французькому. Все-б воно тягло ся так-сяк і далі, та ота „воля“ наспіла. Се в кінець підкосило діла Брагових... Пан Брагов сяк-так „зліквідувавши“ свої діла по маєтку, десь затер ся, — до якогось родича служить вийіхав, інші говорили, що якась і сімейна „історія“ замішалась, досить того, що пані Брагова зосталась у нашому місті сама з дітьми, та з якимись невеликими окравочками колишнього маєтку. Однак панська традиція і колишня пиха зосталась. Отже хотіло ся-б дати підрісшій „Раісочкє“ „прілічноє воспітаніє“, та ба!... Прийшло ся оддати йійі в той пенсіон, куди ходила й Любa Каліновська. Дивне діло! Були там далеко заможнійші дівчата, багатеньких панків або купців, — однак Раіса Брагова вважалась таки проміж ними „великою панночкою“ і сама́ ма́ла себе за таку, чуючи од мами, що вона повинна памятати, якого вона роду!

Отак, часом з-коса поглядаючи одна на одну, а часом по дитячому або пізнійше по молодому щиро зіходячись на який час, дівчата скінчили свою науку в пенсіоні. У живую хвилю життя вступили вони од разу! Яким глухим, патріархальним не було наше маленьке місто, а й туди міцними струмками прикотилось „нове життя“ тих років. Старі основи громадського життя, міркування, хисту, як крига на весні поламались, закрути-

лись потрощені, наганяні теплою, вільною течією. Таким свіжим, молодим повіяло в повітрю!... Старі руки й голови, здивовані, прибиті, приголомшені, опускались, — молоді ж так сміло, бадьорно підіймали ся, ретельно шукали праці! Молодь з сяючим поглядом дивилась про́сто на зійшовше світло правди й волі — і не гадаючи, що світло те може колись примеркнути..

Любі не треба було вже шукати книжок у давній батьківській скрині: вони мов би сами шукали йійі й подібних молодих голов. Хто сказав-би, звідки й як склав ся гурт „любителів", котрий почав грати спектаклі, для того, щоб на зібрані гроші завести в місті бібліотеку. Де вона й вродилась, тая бібліотека!

Отам-же як Люба, так і Раіса найшли годівлю, котра одкрила їм „новий світ".

Хто саме промовив те слово, „їхати учити ся за границю", трудно сказати. Та думка бродила сама. Разу-раз приходила чутка про їдучих, про поїхавших туди. Зоставалось одно: як „ви́рватись" із рідного гнізда, котре все-ж, — хоч і як розхитана була єго влада, — мало свою вагу́! Тяжкого жалю завдала матері Люба, сказавши їй у-перше про своє бажанне, їхати учити ся за границю. „Одна-ж вона при мені зосталась, моя Любочка, мизиночка дорога" — думала з сльозами в очах Марія Петровна: — „як-же я зостанусь сама, як-же я їйі так далеко одпущу?!... Але як же й не пустити, як не знайти способу спорядить дитину, коли вона так рветь ся у ту путь!... Та й каже-ж вона, що пойде не на довго! Може-ж Господь продовжить віку, дасть побачити їйі знову, голубоньку рідну!.. Спромо́гу тілько треба знайти, з чим би мала виїхати й там жити Любочка! — Ну, щож, уже якось би то можна було зарадити справі: грунти оддані людям в оруду за певну

річну плату; а їй старій хиба багацько треба? однаково все, що одбирала-б річно, витрачала б більше на Любочку,— ну, все-ж одно можна те саме, чи там троха більш, уділяти й тепер, на той Цюріх, — де він у лихої години вирвав ся!...

А „мамаша“ ж Раїсина? Як же сяя?... Та що-ж, в загалі мамашам трохи ввірвалась нитка розпоряжатись долею дітей, та ще таких одважних як Раїса! Ну, і не одна-ж вона була при матері, — хвалить Бога, у пані Брагової сімйя чимала, — всіх четверо діток... Що може Раїса „висидіть“ тут, у глушині, без одповідних свойій родовитості способів житя? А то все-ж таки пойіде „за границю“, вернеть ся значною між іншими панночкою, ученою, — тепер се в моді, — хто знав, може тим побитом Раїса знайде своє щастє! І пані Брагова скінчила на тім, що не тілько з пишностю звіщала знайомим о мандрівці Раїсиній „за границу“, але на сподіваній карієрі старшої дочки стройіла до якої міри прийдешню карієру й інших, менших дочок.

IV.

У будинку пані Брагової була заметнй. Бігали слуги й малі панночки, раптово розпоряжалась Раїса, та й сама пані Брагова була щось не така поважна, як звичайно. Увязувались пакунки Раїсини, ладнувались узлики, — Раїса того дня вийіздила за границю. Умовлено було йіхать таки в купі з Любою і з Костем Загоровським. На Кийів, куди перше мали йіхати наші, треба було простувать звичайною дорогою, як то кажуть „на довгих“, се-б то чи своіми кіньми, чи наймаючи підводу на всю путь. Тож роздумавшись, як краще

зважено було найняти найліпшого візницю в цілому місті, — не жида-балагулу, ні! — а статочного міщанина, Семена Мороку: добрих тройку коней мав і добрячу бричку з будкою. Мороку договорила Калиновська.

— Я, мамочко, не хочу, щоб вони зайіздили сюди! — мовила Раіса. — Там їх матері може здумають провóдить, а ви з ними не знакомі, то тільке стісненне вийде! Краще я заберу ся з вещами, та одйіду до їх! Я уже так і вмовилась!

Пані Брагова поміркувала й сказала: — Се правда! можеш одйіхать туди прольоткою!

Раіса, в сіренькому подорожньому одінню, при маминому дзигарку на тонкій золотій цепці, була бадьорна, лиш іногді турботно оглядаючи ся, чи не забуто чого. Далі вийшла в гостинну: тут же була й панна Віра Николаєвна і Петро Степанович, як завжді, весело усміхаючись.

Подали йісти. Вся сімйя розмістилась разом з гостями. Подавало ся якось недбало, спішно, йіло ся мало. В рухах Раісиних замічалась нервовість, хоть за столом бадьорилась ще більше. Пані Брагова сперлась на руку, в очах йій стали сльози, далі вона тихо піднесла до лиця свою тонку хусточку.

— Е, мамочко, — мовила присуваючись близче Раіса, — плакать я не позволю!... Се не гаразд!... Чого журитись?... В самоі однак голос був ненатуральний.

— Прислали сказать од Калиновських, чи хутко панночка будуть готові? — мовила покойівка ввіходячи в столову.

— А вони вже готові? панич Загоровський уже там? — спитала стрепенувшись Раіса.

— Кажуть, що там. І коні вже прийшли.

— Гаразд! Скажи, що зараз!... Ну, мамочко! треба їхать!...

Всі встали. В покоях заметушили ся знов. Виношено пакунки, складано їх на бричку Петра Степановича, котрий сам клопотав ся коло неї; Раіса в сопроводі Віри Николаєвни й ві кавалєра мали одїхати прольоткою Брагових. Всі сиділи в гостинній.

— Готово! обїявив Петро Степанович, увіходячи в покій, ввесь червоний, обтираючи спотніле чоло.

Раіса підійшла до матері: — Прощайте, мамочко! — мовила тихо, з поважним лицем. Пані Брагова звелась і стояла нерухомо, стиснувши пальцями в золотих перстінях свою хусточку; чорні брови ві були зсунуті з му́кою, багацько дрібних зморщок, котрих так не любила пані Брагова, зїявилось на ві чолі. Вона повздержалась тілько, щоб перехрестить Раісу, потім з плачем припала до неї. Раіса цілувала їй руку, нічого не говорячи.

— Нехай Бог благословить тебе! — промовила далі пані Брагова, та й знов залилась сльозами, з тиха, уривчасто шепчучи: — А та́тка... а татка не має... не прийіхав і провести тебе!... Бліді руки судорожно обіймали Раісині плечі. Тяжкі ридання розляглись по хаті.

— Не плачте, мамочко! — тихо вимовляла Раіса: не вбивайтесь!... Все буде гаразд!... Бережіть себе!

— Пиши!... пиши! — промовляла мати.

— Писати-му! за́раз напишу!... Раіса ще раз поцілувала руки матері, розлучила ся з нею і потім перецілувала обох сестричок, котрі стояли стиснувши ручки, з сльозами в очицях, з тремтячими губками.

— А де-ж Жорж? — спитала Раіса про малого брата. Кликнули хлопчика, котрий був коло повозів, вилізаючи то на один, то на другий. Раіса силкувалась бути

веселійшою. — Будь здоров Жорж, — промовляла вона, цілуючи ожи́влений ви́док хлопчика: — колись і ти пойдеш — учитись на професора! Будь здоров!

Прощанне з тітками пройшло досить байдужно... Прощайте, прощайте! До побачення! — говорила на всі боки Раіса, виходячи з будинку. На порозі мати знов обняла йійі. Бричка й прольотка рушили.

Тим часом у хаті в Калиновських ішла своя заметня́. Ранесенько, майже зовсім не спавши, встала Марія Петровна. Люба, пізно скінчивши своє вкладанне, ще спала; коли прокинулась, чула, що розпоряження материнні були в повному ході.

Рано були попечені пироги. Та й ранній обід приспів незабаром. Тремтячими руками загортала Марія Петровна в синю бомагу ті пироги, ті кури... Вона була бліда, без кровиночки в лиці, та мовби похудла, постаріла за остатню добу; тілько очи були червоні, либонь од неспаної ночі... Говорила мало, та й то упавшим, зтиснутим голосом. Однак не переставала клопотатись про все, що було потрібно для одійізджавшої Любочки. Упорає одно, покиває головою, проведе рукою по очах, та й знов візьметь ся за що-небудь...

Прийшла близька сусідка, поприходили й дальші сусіди, але добрі приятелі, прийіхала й тітка Любина, прийіхали й Загоровські. Любочка зустріла йіх на ганку. З виступившою в виду краскою, з теплою іскрою в очицях подала вона Костеви руку.

— Ну, що-ж, вибіраетесь? — спитав з приязним усміхом Кость. Люба теж усміхнулась на одповідь. Катерина Пантелеймоновна пішла в покоі. Повітались. Щось то й пані Катерина була якась не своя того дня. Очи ёі, хоть жваві як завжді, бігали якось непевно, немов ховаючи від чужого спостереження вираз турботи. Мавши

*

з роду таку роскішну краску у виду, трудно було їйї позбути зовсім; а все-ж — обличчє пані Катерини було щось не таке квітнюче, як завжді, куди блідніше: краска коли й проступала, то якимись плямами.

Люба й Кость зостались на ганку. День був хоть уже осінний, та теплий такий, погóжий.

— Ходім-те в садок, поки-що! — мовила Люба. Садочок ві був не великий; було в йому й скілька грядочок з квітками, рівненьких собі, без жадних штук. Резеда, чорнобривці ще процвітали роскішно... Люба зірвала собі скілька чорнобривців: — Візьму на память! — мовила Костеві з тихим усміхом, а журливий погляд мимо волі блукав по околицях рідного гнізда...

— Шкóда таки, шкóда сих рідніх óбразів, — мовила Люба — мов од серця щось одриваєть ся!.. І чогось здаєть ся, що вже не вернусь я назад такою як йіду! Так все невідомо!

— Вернетесь ще кращою, ніж тепер! — завважив Кость, заглядаючи в замислене, стурбоване личко Любине.

Вони вернулись до хати. В покоіках стояв шарварок, гомін. Зненацька почулось бряжчаннє дзвоника. То йіхав уже візниця з бричкою. Марія Петровна почувши той дзвоник, зблідла ще більше, якось закаменіла на місці, серце йій замерло. Тьохнуло воно й в Люби... От зараз йіхати...

Обідали тут ще з меншим ладом, ніж закусувано у Брагових. Теж якось „не йшло в душу". Марія Петровна сиділа мовчки, стуливши руки, опустивши голову; підводила обличчє, щоб спинити скорбно-милуючий погляд на свойій дорогій Любочці, але знов опускала голову, бо сльози туманом застилали йій очи.

Якось-то пообідали. От-от будуть рушать. Марія

Петровна сидить у дальшій хаті на скринці під вікном, і гірко, гірко плаче, с-тиха схлипуючи. Любочка прийшла, сіла коло неї, і тихо припала до плеча. Марія Петровна заплакала голосніш, спершись на обидві руки, закривши вид. Далі пригорнула Любочку. „Голубонько ти моя! серце моє!“ — виривало ся в Марії Петровни з плачем. Любочка теж плакала.

Як раз ввіходить Титяна і мовить: — Пані! там уже той Морока гніваєть ся, каже, щоб уже вийізджати!...

Ото-ж послали до Раіси. Вона прийіхала з Вірою Николаєвною й з Петром Степановичем, привезла з собою бадьорнійший дух, поводила ся сміливо, жартувала з паничем Костем. Прибув і офіцер Богдашевич, „пожадати щасливої дороги!“.. Він теж хотів говорить жартливо з Любою, але в голосі і в погляді єго була якась непевність, — більше чулості, ніж того жарту... — Будьте-ж ласкаві, напишіть, як там вам поведеть ся! — просив він Любу, запиняючись на словах. — Добре, добре! — одказала вона: — і ви пришліте звісточку, як тут що буде! Я буду дуже рада листам, бо мама не писати-ме довгих листів.

А мама та вже нічого не чула! Не чула, що йій толкували новоприбувші знакомі, Віра Николаєвна й Петро Степанович, не чула нічого з того гомону, що був у ві хаті.

Вещі всіх трох подорожніх укладені, вимощено в будці для панночок і навпроти для Костя.

— Ну! — мовив Кость встаючи: Прощавайте, мамо!...

Почали ся-ж обняття, та сльози... А вже Марія Петровна так і вмивала ся слізми!... Любочка прощала ся зо всіма: — Прощай, Титяно! Прощай, Уляно! —

мовила вона крізь сльози, цілуючись. Давні служниці теж плакали.

На ганку Марія Петровна як припала знов до Любочки, то так і заклякла. Коли-б не ридання, то можна-б було подумать, що скаменіла.

Отож, як сіли в бричку Раіса, Кость і та дорога Любочка, Марія Петровна ледве бачила: не бачила бо й світа за сльозами...

— Щасливо!... З Богом!... Щасливо!... Хай Бог провадить!... Щасливо! — гукав Петро Степанович. Офіцер Богдашевич мовчки махав шапкою Любі, що виглядала з будки до матері.

Будки не стало видно. Тілько з-далі бренів дзвоник.

V.

Семен Морока, огрядний чоловяга, був, як сказано, господар статочний, то й віз „по хазяйськи“: не на один раз, мовляв, треба коней!... То-ж наші подорожні мали вільну спромогу роздивлятись на околиці.

По ма́лу розстилались поля, наближались пере́ліски, балки, виринав хуторець самотний, окритий садовим гіллєм, з криницею під вербою, — та й знов поля, поля без кінця... Он на кінці виднокругу мріє село, немов до половини вросле́в землі, — маячить стріхами, верхньою половиною церковці під зеленим дахом. Он видніє велика могила, на половину розо́рана, маячить задумчистим сивим верхом посеред чорноі, мертвоі рілі, „говорить з вітром“.

А от поля починають хвилюватись, — один малий перевалок, другий, і з пригори видніє близько село Вербівка, що розкинулось геть по над ставом. Там мав бути

первий спочивок наших подорожніх, — дарма, що сонце ще й не зовсім зайшло. От гребля, обсажена вербами, трясуча така, — панночки лиш посміхують ся, як кидає їх у бричці. Он при берегу човник стоїть привязаний, а близько його на кладці перуть підтикані молодиці, — задивились на наших мандрівців, на часину праники попускали. — От наші і в село вїхали. На роздоріжжі великий зайіздний двір, — Морока сюди не хоче зайіздить. Де хто з перестрічних скидає шапку, здоровкаєть ся. На улиці діти уважно споглядають, білоголовенькі такі, — стоять у воротах, чи поспинались на перелази. А бричка все посуваєть ся поуз двори, колодки, довгі тини. От на заломі перед майданцем Семен Морока став коло зайіздного двора. — Отут будемо стоять! — сказав.

Панночки виглядають, вилазять, ідуть у ту, мовляв, „вітальню“ для подорожніх; там приймають їх з Костем два невеличкі покойіки з темною постановою. Гості скидають закурену верхню одіж; вони й потомлені трохи й охочі посміяти ся з тої „іскопаємої“ канапи, що стоїть в покоі, з того скривленого самовара, що внесла жидова наймичка, подавши потім і чайника з фантастичними синіми квітками, і „підозрéнні“ склянки на „облупленій“ округлій ставнйчці.

Добули наші подорожні свій припас, даний з дому, живлять ся, пють чай. Говорять, жартують, — ось бо вони вже справді в дорозі!... Мандрівці!... По скінченому чаєві пішли пройтись за село.

Село к заходу сонця оживилось: молодиці беруть воду біля колодязя, розхóдить ся їх жвавий гомін скрипить високий журавель; іде череда й стадо овечок збиваючи киптяву: ме!... бе!... розлягаєть ся улицею вертають ся люде з поля, з возами повними снопів·

Один з господарів, ідучи коло волів, мовив, порівнявшись з нашими: — Добри́вечір!

Кость уклонив ся, Люба стиха одказала теж: „добри́вечір!“...

Раіса засміялась: — От уже чудне́ вітанне!... з якої речі?... завважила вона.

— Так!... з увічливості, з привітності! — одповів Кость: — ви, Раіса Павловна, „панночка“, не знаєте свого народу! ні єго звичаїв, ні єго натури!...

— І не хочу знать! — одповіла Раіса: — що́ може дать мені се розпізнаванне?! кожен індівід з того „народу“, по моєму, може не більше викликать інтересу, як інша ростина! Живе чисто ростинним життєм!

— Ростинним? Ви так думаєте?!

— Звичайно! Подивіть ся он на того хлопчика й дівчинку, що лежать там на верху воза: чим вони одмінні од тих-же снопів? Нерухомі, з безмисним по́глядом! Або й сей господар, з котрим ви так щиро повіталисъ, — у найліпшім разі може буть порівняний з своїм волом: одні процеси життя — і фізіологічного, і інтеллектного!...

— Ну, Раіса, ти тяжко помиляєш ся! — загарливо вмішалась в розмову Люба.

— Тяжко помиляєтесь! — підхопив і Кость.

— Помиляюсь! помиляюсь! — жваво провадила Раіса: — докажіть мені, що я помиляюсь!

— Що-ж тобі доказувать! — одповіла Люба: — спинись, довідай ся у йіх сами́х! спитай, про що́ думають ті діти, що́ може тобі сказать той чоловік!...

Раіса голосно засміялась: — Ах, скажіте з ласки!... ха, ха, ха! ха, ха, ха! Ото розмова була-б!

— А що-ж ти думаєш! — з спокійним усміхом одповіла Люба — для тебе може-б і дуже цікава!

— В решті, — вкинув Кость, — коли-б ми і вважали, що світогляд нашого народа, его інтеллектна сила, низчі, ніж у нас, не такі розвиті, — то наш обовязок піднести йіх, розвивати!

— Розвива́ти? — насмішливо протягла Раіса: — спасибі вам! за надто тяжка й невдячна праця! та навіть, — додала по хвилині, — з нашоі руки податись на сю путь — значило-б спинити прогрес!

— Як се так? — дивуючись запитав Кость.

— Так! — одповіла Раіса з сміливим поглядом: — бо се значило-б спинити на місці ту частину осіб, ту меншину́, котра може йти вперед: замість того, щоб хоть принаймі вона дійшла, досягнула до метй, ви хочете осудить йійі на те, щоб вона стала на пів-дорозі і зайнялась пережовуваннєм здобутого — пережовуванєм у купі з волами, з незмисленною массою! Масса вся прогрессірувать не може! — провадила дівчина: — в людській громаді сили не можуть буть рівні, по самій натуральній суті річей: одні слабші, недолугі, другі міцнійші, вдатнійші; нехай-же, не гадаючи о неможливому порівнянню сил, іде вперед той, хто здолає!

— Нехай іде той, хто здолає! — запально проказав Кость, — та нехай веде за руку й того, хто одстав, ослабши на який час!

— Інакше може вийти, — додала Люба, — що той, хто піде вперед сам, зоставить за собою безодню!

— І нехай! — з упертим усміхом мовила Раіса.

— Се не має змислу! — завважив Кость: — голова одрізана од тіла!... На що ж давати розростатись тій безодні, у котру вам самим може стане коли небудь страшно заглянути і в вас самих завернеть ся голова?

— Да́лі од кра́ю! не заглядати ся в „безодню“, все вперед! І знайти собі придатне становище! А об тім,

коли хто має охоту класти кладки через безодні, — нехай кладе! вільному воля!... Але я думаю, що тому, хто вже ступив уперед на той бік безодні, однаково повороту нема́, — додала Раіса зважливо: — він може тільки зорвати ся з кладки і розбить собі голову, чи захряснути в болоті!...

— Ачей не розібє голови! — мовив з усміхом Кость: — а коли й упаде, то чей же таки не в болото!...

Шпарко розмовляючи, наш гурток дійшов до кінця улиці. Оселі ставали рідші, перерівані горо́дами, левадами. Одсторонь сидів на колодках під вербами гурток дівчат і хлопців. Челядь співала; в тихому повітрі лунало виразно:

„Ой дуб на березу
„Листом по-хи-лив ся!
„Молодий козаче,
„Чого зажурив ся?“

Кость втішливо повернув голову на зустріч тому співові, проваженому повними голосами з по́хватом і майже урочисто.

— Ну, що? радіє ваше серце? — з усміхом спитала в Костя Раіса, кидаючи на його раптовий погляд.

Він одповів не зараз, все слухаючи співу. — Ні, ви скажіть, — мовив Кость, поминувши колодки, — не вже ва́шому серцю отсей спів не говорить нічо́го?...

Раіса з якоюсь непевностю повела брівками і нічого не одказала. А спів усе лунав, доносячись гучною хвилею. Аж коло царини чутно було єго луну. Царинний дідусь біля свого куріня немов пильно слухав, похилившись...

В полі починало темніти, на небі займали ся зорі. Довга хмарка на за́ході теряла свої барви, робила ся

тьмяною, зливаючи ся з вечірними тінями. На шляху було тихо, — лиш запізнілий віз торохтів десь далеко.

Тихо підійшли наши бесідники, вернувши ся з далекої проходки, до свого пристановища. Пора було подумать про спочивок. Раіса стала розбірать свої пакунки, думаючи слати можливу постіль. Кость дбав об тім, де-б найти собі притулок, щоб яко мога менше бути на заваді панночкам. Люба тим часом стояла коло одчиненого вікна, спершись на лікті, дивлячись на зоряне небо.

Гурток дівчат, чи то вертаючи ся з „улиці", чи ще тілько поспішаючи туди, виводив, ідучи близько:

„Ніч моя темна,
„Зоре моя ясна!...

VI.

— Grünerberg! zwei Minuten!.. Grünerberg! zwei Minuten!... гукає кондуктор, швидко пробігаючи здовж поїзда по помосту. Grünerberg!.. zwei Minuten!... доносить ся вже з самого кінця платформи.

Де се? Що се?.. Тілько що була Вербівка, а тут уже Grünerberg!... — Еге-ж, маєте собі — так! Вербівка давно зостала ся за плечима та за очима!... Давно Семен Морока, довізши панночок до Кієва, подав ся назад, везучи Марії Петровні листочок од Люби, котрий вона візьме радісною рукою і скропить сльозами; давно зосталось за плечима й кійівське шоссе, Брест, Варшава, давно перейіхано границю... Европейські городи минали як мрії...

Далі, далі, земля міняє обличче, вабить очи дивнійшими дивами культури, дивнійшою красою! Та хи-

ба-ж, справді не в книжках тільки описують ся такі замки, хиба не на малюнках тільки малюють такі зелені, круті гори, які почались отам у прирейнській країні?... Боже! як дивно! як гарно! Мої панночки не надивлять ся на ті краєвиди! Он гора вся укрита виноградом, і в низу город, — чи ні пак, називаєть ся воно ніби-то „Dorf", — такий щільний, з високими будинками під червоними дахами, з якоюсь-то шпичастою кірхою; місця нема щоб пустувало, все обпрацьовано, зеленіє, красує. А на зеленій горі високій, на самім вершку стоїть замок, стрімчастий, химерний! Як могли люде збудувать його так високо?! як доставались туди з камінєм. з усім!... Неначе яка чарівна рука поставила його там, давно, давно!...

А онде річка вєть ся, стиснута горами, стрибає срібна хвиля по каменястому дну. Промайнула! Знов самі ярі гори та прекрасні долини.

А от, кажуть, зараз Рейн буде! Сусіди-Німці стають у вагоні коло вікон, пильнують того наближення з поважним лицем. — „Дивйсь!" („sihe") — каже урочисто старий Німець маленькій дівчинці, мабуть онуці, котра либонь ще не бачила на своїому малому віку того „батьківського" Рейна, — і дід показує пальцем, нічого більш не говорячи. Зйявляєть ся-ж та широка, можна просторінь водяна, перед котрою розступають ся й гори, повиті виноградом, увінчані віковими соснами — Рейн!

За Рейном гори усе вишчають, громадять ся одна над другою. А там далі видніють ще вишчі, з білим краєм у горі. Зеленіють по йіх бори, ліплять ся людські оселі, витворні такі „chalets" тії, — падають потоки, в розскелинах дорога вєть ся. Одна дивна па-

норама зміняєть ся другою при тих зворотах. А над усім небо, таке синє, синє...

Мандрівці наші говорять менше, тілько поглядами міняють ся більше: втіха і якийсь турботний настрій одбиваєть ся в їх. Та й знов очи приковують ся до тих дивних картин.

Сонце вже на заході. По глибоких долинах залягає туман, пасмами підіймаєть ся все вишче. А за те як грає західнє сонце по горах, яких барв надає їм! Ні, на картині не змалюєш усіх тих тонів! від синього до рожевого, як цвіт дівочої рожі. Сонце зайшло, гори потемніли; як невідомі таємничі ве́личні наступають вони з боків, крізь мряву сутінь. Де-де блищить зірка. Темрява налягає все більше — і на гори й на все дивне около.

Однак і крізь тінь ночі видно, що наближаєть ся велике місто, — онде воно маячить огнями по подолу гір. Поїзд спускаєть ся до його в долину, випускає різкий, верескливий по́свист, один і другий, — зараз поїзд спи́нить ся на цюріхській станції

Серце так тремтить, турботно тремтять і руки, збіраючи вещі!

От саме місто, нове місто, з огромними фабриками, котрі маячать високими чорними комінами, світять ся світлом у довгих поверхах Як багато тут людської праці, поєднаної з міцною силою пари!... Що се? міст! у воді в низу бли́снули зорі Поїзд перейшов на другий бік міста, поминув знов цілу частину єго і став коло станції. Не видно єї з нашого вагона, тілько чутно, як кондуктор одмикає вагони, гукає: Zürich!... Zürich!...

Дарма́, скілько тут кому остановки, — наші висідають тут зовсім, вони прийіхали!

Заметня великої станції поглинула їх. Гукають посланці назви отелів, запрошують; наші приїздні віддають себе в оруду которомусь, і незабаром вони й полтавські пакунки їх везуть ся в отель. Вони минають невідомі будинки, невідомих людей у повозах... Заговорили наші, прорвав ся сміх, веселий жарт. Та й знов турботне мовчанне. Неначе в театрі перед підняттєм завіси...

VII.

В широких переходах університету стоїть рух: ходить, гомонить молодь: хлопці, дівчата. Не всі поводять ся однаково: одні розмахують руками, ведуть шпарку розмову; інші-ж сумирні, говорять нишком, не сміючи, і походá їх незважлива, тиха; та і в їх обличчя просвітлі, очи з пильною, ревною думою.

— Здрастуйте, Калиновська! — гукає Любі русява панночка з ясно-сірими великими очима, зграбна така, на ході злегка похитуєть ся, як билина; — Ну, що? маєте вже виписки?

— Маю.

— А я вже купила анатомічний атлас, що нам казали. Приходьте до мене, роздивимось! От і зараз після лекцій можна, коли хочете.

— Добре! напевне прийду! — одмовила Люба.

— А мені можна? — спитав у панночки низенький, жвавий хлопець у недбайному одінню, зненацька прилучаючись до тої пари.

— Можна! — одповіла русява панночка, усміхнувшись: — приходьте!

— Я, знаєте, хотів був сам купить той атлас, на-

віть розігнав ся був до книгарні, — так куди́ там! дьявольски дорого коштує! Тілько княжнам і купувать!

— Чого-ж „княжна́м?“ можна й князя́м! — одповіла панночка, тонко всміхнувшись.

— Ну, бачите, князеві треба багацько на ресторани то-що; а княжнам — саме! Та не в тім діло, а де-ж ви живете?

— На Römi-Strasse, будинок N*.

— Спитать „княжну Білосельськую?“ Як по німецькому княжна? здаєть ся, Fürstin? Чорт його возьми, на всіх мовах важно лунає!

— Кузьменко! — гукнув хтось розмовлявшому хлопцеві, — вас чом на фізіології не було?

То надійшов гурток у скілька душ, між котрими йшла й Раіса. Вона була така свіжа, весела, сміючи ся слухала розмову якогось панича, котрий нахиляв ся до неі, говорячи, розмахуючи руками; з другого боку йшов теж молодий хлопець, спільник тієі-ж бесіди; зараз ішла якась інша пара, і з тієі гукнули на Кузьменка.

Пари, гурточки, зустрічались, розминались, зачіпали одно одного, то поважними, то жартливими реченнями.

Нарешті разом заметушились, пішли хутнійшою ходою, розійшлись по авдіторіях; лиш луна розлягалась від ступнів та відчиняних дверей.

Ото-ж так, наші дівчата вже й в університеті цюріхським! студентками, бачите! Спершу якась була перешкода в тій справі вийшла: щось там на строк прийняття не потрапили, та потім діло поправилось. О, багацько де в чому треба було потрапляти несвідомим прийіздним! Перше всього виявилось, що помилились на першому ступні: „затесались“, бачите, в отель „Baur au lac!“... Хто-ж його знав?... Воно правда, що комфорт

страшенний і вигляд чудесний, але-ж, як то кажуть, зовсім не по кишені прийшло ся! Тож наші хутенько перебрались по домівках — і зовсім навіть у іншому кутку!... Вони наняли собі домівочку близче до університету, на Künstlergraben; правда, господиня їх, Frau Pilz, трохи пригнітала душу вимогами надзвичайної обережності з ві господарськими стінами й постановою, але все-ж до якої міри вони були у себе дома. Дівчата охочо розташовувались у своїй домівочці, розкладали книжки, всяку всячину, то привезену з собою, то куплену тут. У вікна домівки видно Лімат з мостами, видно берег єго, „Старе місто", видно ті гори хороші, що самохіть беруть очи!

Чуда нової природи похвачували наших дівчат; не тілько Люба, котра не таіла ся з своєю втіхою, а й Раіса, котра говорила, що не по ві вдачі „розкисать од милування натурою", — підпадала теж під чари, котрі точила прекрасна цюріхська околиця.

Але не менше було дивуванне дівчат, не менше була захвачена вся їх духовна істота тими дивами, котрі їм одкривала наука, до якої вони приступили з такою ретельностю. Вони багацько прочитали і у себе дома, і мали де-яку знайомість з „наукою", та то була знайомість ділетанток; — поверхо́ва, порізнена; тепер же, коли вони стали пізнаватись з вибраною научною областею в стрійному ладу, в п р о ф е с с о р с ь к і м поучанню, вони побачили всю вагу, весь інтерес тої науки. Новоодкритий світ показав ся їм ще дивнійшим. Навіть ті научні частності, котрі вони добре знали, здались їм тепер зовсім іншими, при тій наглядності, з якою показувано їм тепер ті дива. Зоологічний кабінет, анатомічні препарати, фізичні, хімічні досвіди, побачені своїми очима, вражали їх думку так міцно,

так доказно, що очи приковувались як до чогось надзвичайного, несподіваного!... А надто вже мікроскоп, той маленький прилад, котрий однак і справжнім ученим, князям науки, одкрив новий, огромний світ!... Як дивно! як багацько тих див, котрі однак всі можна дослідити, зрозуміти!...

Ах, пізнава́ть, пізнавать треба все теє! учитись, учитись!... І учило ся так охочо, так ревне! Тяжко лиш приходилось, що наука говорила чужою, не легко зрозумілою мовою. Часом би так хотіло ся спинить того лектора: „Стрівайте, Herr Professor!... як ви сказали? щось не до тямку нам!“ Та ні, професора не спиняти! треба уважно слухати хоч далі, а потім уже з писаного розібрать те місце, що тепер зосталось незрозумілим! По троху привчало ся, наломлювало ся і до слухання і до виучування. Ах, все-ж так пильно слухало ся: сидиш на лекції, слухаєш, не змильне́ш, аж голова томить ся, а прийдеш до дому, штудіруєш ту лекцію по виписках, по книжках, — аж знов тобі голова вернеть ся!

Дарма, що ве́рнеть ся, — тре́ба і хо́четь ся сидіть! Чи то-ж раз сиділа тендітна Любочка з Раісою за тими книжками та атласами до пізньої ночі!... Та що́ — до но́чі! траплялось, що Раіса вже й спать покладеть ся, сказавши „годі“, а Любочка все сидить, чи в ліжку читає, аж поки й зоря світова, загравши по горах, загляне в вікно...

VIII.

В авдіторії вже великий збір, майже всі місця заняті, от зараз прийде професор. Люба пробіраєть ся до того місця, на краю лавки, де їй так добре сидіти. Як шкода! місце зайняте: сидить якийсь незнайомий руся-

вий студент. А вона вже так нагнала ся, — тепер оглядаєть ся, збентежена, де-б знайти інше місце, і промовила якесь слово по руськи.

— Сідайте! — завізвав їйі той же русявий хлопець, посуваючись і даючи місце коло себе. Люба сіла. Студент споглянув на неі уважно, як вона зайняла ся своіми паперами, однак розмовою не зачепив, хоть кругом стояв гомін, утриманий, однак досить чутний. Аж ось увійшов професор; все втихло, насторожилось. При тій надзвичайній тиші професор розпочав свою лекцію; він говорив розміреним, старечим голосом, пройнятим врозумливостю, пильностю. Інколи вставав з-за катедри, підходив до великоі чорноі дошки і для більшого порозумління робив, говорячи, поясняючі нáриси.

Лекція скінчилась. То була остатня в той ранок. Молодь рушила до дому. Тілько Люба осталась ще коло дошки, міркуючи, споглядаючи то на ті фігури, то на свій паперок, котрий держала в руці.

— Щó ви, може тут чого небудь не розберете? — спитав їйі той студент, біля котрого вона сиділа і котрий тепер, виходячи майже послідним, підійшов до неі, бачивши те пильне споглядання.

— Та от... тут я щось і од разу не розібрала, і тепер не доберу ладу! — одповіла Люба і між скількома схемами кроворуху у різних типів живущого вказала на кровоносну сістему одного з земноводів, Proteus anguinus. — Якось тут і жáбри і лéгке, то як же саме йде процес обновлення крові? як розходять ся ті два путі?...

— А от, бачите — почав був обяснять студент, але тут саме в двері зазирнув товариш Кузьменко і гукнув:

— Корнієвич! де ж се ти подів ся?... Іди!

— Зараз! — одповів Корнієвич спокійно і став провадить Любі дальше пояснення.

— Спасибі! тепер розумію! — одповіла Люба.

— Одним словом, — вкинув товариш Кузьменко, котрий надійшов і стояв при тім обясненню, — ви, землячко, знайте, що сьому жабро-легковому дрантю було-б зовсім доволі самої жабрової сістеми обкислення крові, — а легке йому дане тілько для того, щоб збивать з толку, морочити нашого брата, несвідомого учня!

Всі троє засміялись і рушили від дошки. Їм прийшлось іти однією дорогою й по виході з університету, бо Корнієвич і Кузьменко направлялись у той ресторан, що й Люба.

Дорогою більше говорив Кузьменко. — Скажіть, — мовив він до Люби, — ви з якого повіту Полтавщини?

— А ви по чім знаєте, що я з Полтавщини? — перепитала Люба, усміхнувшись. Вона сама не знала, від чого їй так просто говорилось з Кузьменком, мов би вона була з ним давно знакома.

— Ах, Боже ти мій! — одповів Кузьменко: — як же таки не пізнать? Я ще як почув якóсь вашу н і м е́ ц ь к у розмову з швайцаром, то й з неї постеріг, що земля́чка говорить!...

— От як!... Значить, і ви Полтавець?

— А вже-ж! Ми от з Корнієвичем як раз на рубежі гетьманської Полтавщини і слободської Украіни: я з полтавського боку, а він з харьківського. Ну, що, Корнієвичу, як там? швидко вже перекацапить ся ваша „слободська Украіна?“ га?

— Ти помиляєш ся! — одповів Корнієвич, — ще м и́ украінізуєм!

— От як! Дай Боже нашому теляті вовка піймати! — мовив Кузьменко засміявшись.

*

Так розмовляючи, дійшли вони до ресторанчика.

Там застали чималий гурт; бренів посу́д, гомонів молодий люд. Люба підійшла до стола, де сиділи Раїса і Кость, і зайняла зоставлене їй місце біля його; в близькім сусідстві коло неї помістились теж Корнієвич і Кузьменко, котрий швидко познакомив ся з Раїсою і Костем, жартував із ними, сміяв ся.

Користуючи з сусідського гомону, Кость спитав у Люби, пильнучи ві личко з виступившою краскою:

— Що се таке, Любов Василєвна, що я вас уже другий день не бачив? зовсім скучив за вами!...

— Хто-ж винен? Я теж скучила! — одповіла Люба, втішливо всміхнувшись.

— Та що-ж! Вчора ви кудись з товаришками пішли, сьогодня я заходив, щоб разом в університет іти, — вас уже не було! Хоть би в купі проходить ся куди небудь, або що!

— Щож! от і ходім!

— Куди се ходім? — умішав ся Кузьменко: — чудесна річ! ходім-те лиш, панове, прогуляймо ся: одже-ж ми, чорт возьми, „в Швейцарії!“ Чи то-ж все нидіти над тими Протеусами, та Трітонами, — хай вони ви́здихають!... Правда, землячко?...

Люба тілько засміялась на те питанне, — їй було так весело! — Ходім-те, ходім-те куди-небудь! — гукнула.

Весь гурток земляків рушив у купі. Вони прийшли на терасу перед політехнікою, з відки одкривав ся чудовий вигляд на місто і гори, облиті сонцем.

Корнієвич кликнув пройти ще на „Hohe Promenade“. — Се тут найбільше козацька променада, з тими тополями! — мовив він.

— А, се правду слободська Україна каже! — гукнув

Кузьменко: — ті тополі іменно щось козацьке в собі мають!

Весь гурток рушив і повернув на Raemi-Strasse. Не доходячи до Hohe Promenade зустріли князівну Білосельскую, котра йшла в купі з другою панночкою і несла кошичок повний винограду.

— А, ваша ясновельможність! — повітав йійі Кузьменко: — з відки се ви?

— А от ходили виноград купувать на ринок.

— Бачите, який демократізм! Ну, а коли-ж свій анатомічний атлас покажете?

— Чому-ж не приходите? Прошу хоть зараз! — ввічливо мовила Білосельська: — от тут близесенько моя домівка, біля Hohe Promenade.

— Та ми-ж отсе туди і йдемо всі на ту променаду!... Хіба зайдім, панове? — запрошував Кузьменко.

— Зайдіть, зайдіть, прошу! будемо виноград йісти, а потім можна й на Hohe Promenade! І я з вами охотно піду! — Мовлячи тее стрункa князівна повела гостей до себе, ідучи по переду.

Домівка ві була з двох хат: в одній була спочивальня, друга-ж була прибрана „салоником", — з круглим столом по середині, з гарненькою постановою; на стіні було чимале зеркало і скілька швейцарських краєвидів; гори, Рейнські пороги, замок Шільон; на одчиненому балконі стояли високі квітки.

Ввійшовши в хату, господиня поцілувала Любу, мовивши: — Здрастуйте, милая. — Всіх інших просила сідать, дала Кузьменкові атлас, сама-ж у купі з товаришкою зайнялась ладнуванням винограду, сполоскуючи і подаючи його в гарнім кошичку — з кількома тарілочками.

Обидві дівчини, що порались коло винограду, були

так одмінні на вроду, — хоч були однакової „масті“, обидві русяві. Тілько Білосельська — така ніжна, біла, зграбна; суто-русе волоссє, не дуже коротке, придержане з боків шпильками, спадало хвилясто, не заплетене, назад на плечі; великі голубовато-сірі очи і тонкі уста мали делікатний вираз; кругле обличє було хоч не дуже праве, але, з тими великими очима, з тонкими бріввками і ніжним підборіддячком, здавалось доволі принадним і милим; досить висока постать була гнучка і убраннє, дорогої простоти, лежало на йій дуже складно. Товаришка-ж Білосельськоі, Песцова, — як називала йійі господиня, — була особа не високого зросту, з товстенькою шиєю, жирною талією; стрижене, густе, глиняєте волоссє ві зовсім не оздобляло широкого червонуватого лиця з невеличкими сірими очима; очерти лиця мали „добру“ мягкість і в очах одбивалась теж добродушність і значна розумливість, — але-ж очи споглядавшого мимоволі переходили з того „доброго русского лиця“, на постать Білосельськоі... хоч в очах сеі ясноі панночки було більше самоі принадності, ніж глубокості думки.

— Панове, прошу вас! — закликала Білосельська до винограду; — M-eur Кузьменко! киньте атлас, ідіть до нас!...

— Тілько не „мусьє“, будьте ласкаві! — мовив Кузьменко кладучи атлас і підходячи до гурту.

— Ну, скажіте імя, буду звать по імені! Як же вас звуть? — питала Білосельська.

— А у мене два імені, — одновів Кузьменко, приймаючись за виноград: — вибірайте, котре хочете! або Аполон, або Микита!

Всі з усміхом глянули на хлопця. — Як се так? —

спитали в оден голос Білосельська й Люба: — Апполон і Микита, ха, ха, ха!...

— А от можу вам росказать сію поучительну історію! — одповів Кузьменко, щипаючи виноград. — Бачите, маю мамашу з панського роду Рабазá; ну, от як найшов ся у неї коханий первенець-син, — се-б то я, — вона й надумалась назвать його Апполоном. Де-ж, подумайте собі, хіба-ж не гарно: Апполон Степанович Кузьменко!... Батько мій, простий собі степовик, дуже не вподобав сього імені, сміяв ся з материної вúгадки, але вона у одно правила: — „Ах, ні! Апполон, неодмінно Апполон!“ — Прийшли хрестини, прийіхали куми, гості, — все як слід: ну, поки йшло уводіннє в хрест, мати десь там сиділа далеко, — звичайно, „як годить ся“. Ну, охрестили, подають вино, несуть хрещеника до матері; вона христить, цілує, — „ах, мій Апполошенька любий!“... А куми кажуть: який Апполошенька? хлопця зовсім інакше охрестили! — „Як інакше?“... Та, кажуть, Степан Артемович (се-б то батько) сказав священнику, щоб Микитою хрестив. — він так і нарік Микитою!... І батьку мій! мати як скрикне „Микúта!“ як упаде на подушки в істериці!!... Ну, а про те, щож уже мала робить? Хреста не одміниш! так і зосталось!... Мати на тім і здобріла, що було дає мені хоть різні тендітні поменшення: „Кокó“, „Тотóк“... А батько дуже мене любив Микитою, — смієть ся бувало завжді й рекомендує мене: „Апполон, у святому хресті — Микита!“ — Так от і ви, ясна панночко, вибірайте, щó хочете: чи M-eur Апполона, чи Микиту Степановича!

Всі сміялись, найпаче панночки. Далі Білосельська зауважила: — Тілько-ж чого ви кажете „Микита?“ у всякім разі „Нікіта!“

— А вже-ж, звичайно, Нікіта, по самому вже найпростійшому! — додала й Пєсцова.

„Хохли“ засміялись. — Ех, ви! сіверніі язи́ці! — покликнув Кузьменко: — не разумієте!... То-ж по вашому Нікіта, а по самому християнському — Микита, по нашому, значить! Ві звідки „будете?“

— Ми обидві з Петербурга, — одказала Білосельська.

— Ну, то́-то-ж! із „Пецербурга!“.. То де-ж вам розуміть Микиту?!..

— Ну, ну, гарадз, Мікіта Стєпанич! — гукнула Пєсцова: — тілько не розкидайте кісточками: ви знаєте, що тут сього не люблять!

— Ах, чорт їх візьми, тих Швейцарів! я все забуваю їх звичаі! А вже вони мені вспіли освиріпитись!... Учора після дощу я перейшов через хату в калошах, то господиня моя, Frau Froelicher, бігла за мною слідом, та мало язиком не злизувала слідів!... Цур їм! Неприємна нація! Занадто вже скребена: вже й образ людини з себе трохи зоскребла! Щось таке обмежоване, безличне!

— Се правда! — зауважив Корнієвич: — тутешні й студенти якісь трохи чудні, іменно ніякі!

— Все-ж видно, що Европейці! Ні, тут таки на кожному ступні чуєш, що в Европі! — проказав Кость. Раіса піддержала його, що европейські взаємини у всякім разі приятнійші.

— Що з тої Европи! По моєму краще буть грубійшою людиною, ніж поліованим поліном! — вирік Кузьменко.

Сперечка не переставала. — А що-ж, панове, на Hohe Promenade — згадав Кузьменко.

— Ходім-те! ходім-те! — заметушились всі й вийшли. Хутко опинились на тій Promenade. Місце було прекрасне; то був широкий проход, обсажений топо-

лями; дерева були давні, роскішні, кидали густу тінь. У низ одкривав ся гарний вигляд на озеро, десь там далеко леліла вода, біліли паруси на човнах.

— Здорові були, тополі! — привітав Кузьменко думливі дерева, що стиха ворушили листом од по́диху вітерця у горі. Інколи падав листочок на землю.

— Кажуть, тут прекрасний вигляд ранком! — мовила Білосельська.

— Ходім-те завтра ранком сюди, у двох! — проказав тихо до Люби Кость. — Подзво́ните у мене, я вийду... добре?...

— Добре! — одказала Люба, трохи вагуючись і одійшла до гурту. Кость остав ся, спершись на тополю. Білосельська вдалась до його, мовивши: — Що ви так задумались? — Вона уміла буть ласкавою зо всіма, однак можна було постерегти, що гарний Кость їй найпаче прийшов до сподоби.

Кузьменко жартливо розмовляв з Раісою, а з Песцовою успів навіть „посварить ся“ за приємішки єго, ніби вона з роду не бачила тополі. Корнієвич пильнував збентежене личко Любине, мов би хотів розгадать вираз єго...

— Ну, панове, скілько не „прохлаждай ся“, а треба до дому, зубрить! — порішив далі Кузьменко, рушаючи од памятника Гегелі, де так вигідно було споглядати. Помалу рушили. Воно вже й пізненько було: спускав ся вечер, ласкавий, лагідний.

Завели князівну й Песцову, попрощали ся з Корнієвичем і Кузьменком, котрі пішли до своєі домівки.

— Чудний той Кузьменко! — мовила Раіса, ідучи з Любою й Костем.

— А мені він сподобав ся! такий щирий, так з ним вільно! — боронила Люба.

— Не бачу нічого принадного в тій щирості! — провадила Раіса: — пайсничить, верзе всяку нісенітницю! Уже іменно Микита!

— А Корнієвич вам сподабав ся? — спитав Любу Кость.

— Не знаю! — одказала вона одвернувшись: — я його не розібрала ще, він такий повздержний!..

Прийшли до домівки панночок. Раіса пішла вперед, щоб подзвонити.

— Так не забудете завтра за Hohe Promenade? — тихо питав Кость Любу.

— Ні! — одказала вона.

IX.

Люба довго сиділа з вечера: треба було надолужить час, прогаяний на гулянці.. А прокинулась так рано, рано, — неначе в серце їйї що торкнуло. Чого так бєть ся серце? Хіба сьогодня стоіть на путі щось надзвичайне?... Ну, піде вона собі на проходку, — ну, з Костем Загоровським, — щож тут такого? хіба се яке „стріванне?“... Чи то раз вони прохожувались так у двох там, дома? Так само й тепер! — А в лиці виступала турботна краска, а руки з легка тремтіли, коли Люба одягалась.

Раіса ще спала. Що ж! Люба не таіть ся з тим, що йде з дому; коли-б Раіса прокинула ся, спитала, — Люба сказала-б їйї, що йде на проходку, на Hohe Promenade; але ж Раіса спить так міцно. Не будить же їйї для того, щоб „обйявлять“: от я іду! Нехай собі спить, коли хоче!...

Люба одяглась у пальточко, наділа перед зеркаль-

цем брилик, — чого-то очи так блищать там у зеркалі? — і забувши, що не було чого таїтись, тихенько вийшла з хати, причинивши двері; дальші двері замкне Frau Pilz. На дворі трохи здорово, звичайно й тут уже не літо, — а про те гарно! Рано так, на улиці нема нікого, зустріла тілько хлопця, що ніс хліб у великому кошику. Закаблучки Любині так гучно стукають по цеглі. От і Костева домівка, — як швидко до неї дійшло ся!... треба подзвонити... а може він ще не встав? пождати трошки!... Але чого-ж так стоять? он хтось іде улицею, може подумати.. Ет, що там він може подумати! — Люба подзвонила — навіть не дуже тихо. Чи почули там?... Почули, ідуть одчинять... Ах, сам Кость!

— Здорові! — мовить він так радісно: — а я вже думав, що ви не зайдете!

— Ні, чому ж би не зайшла! — одповіла Люба червоніючи, збаламучена: — я загаялась трохи, бо збірала ся з книжками, — звідти піду просто в університет!...

Так щебетала Люба, оговтавшись. А Кость уже надівав свій чорний бриль, був уже зовсім зібраний. Старенька особа, зачиняючи за Костем двері, з-коса поглянула на панночку; але не мала чого поглядать з-коса! от вони з Костем ідуть зовсім просто, говорять о речах зовсім, зовсім звичайних, — і так навіть голосно! Сказано-ж бо, нема тут нічогісінько такого в тій спільній проходці!... Тілько що обом весело, одрадісно на серцю, так щож тут лихого?...

От і Hohe Promenade, — високі, рясні тополі, самотна довга площина між ними. Справді, як гарно тут ранком! Промінне рветь ся крізь гілле з боку, широкими стягáми ляга проміж стовбурами на дорогу, а там далі

— ах, як чудесно! озеро з краю мінить ся золотом, а оддалік стоїть таке чисте, одсвічує глибшою барвою ніж у день. І всі зеленощі берегові немов помолодчали, такі ярі здають ся!... Далекі гори немов теж міняють ся ніжнішими барвами.

— Сядемо! — каже Кость, коли надивились на краєвид. Вони сіли і од разу вмовкли. Люба повернула головку на бік, пильно дивить ся кудись в просторінь. Кость пильнує ві книжки, ві ручки тонкі та ніжні.

— Як же ваші зайняття? — питає далі Кость: — я-ж нічого не знаю про їх!

— А чом-же не вступили на медіціну, то й знали-б!... у-куші-б учили ся, — одповіла Люба, ніби жартливо.

— Не по моій душі медіціна! І якось ві сфера, ві найдальші рубежі не загожують моєї думки: хочеть ся ши́рших перспектив, більшого простору!

— Для фантазії?...

— Для думки! — одповів Кость, помовчавши.

— Ні, власне для фантазії! — намо́жливо проказала знов дівчина. — Вас не загожують ті достотні рамки, в яких працює натураліст, вам хочеть ся вільних комбінацій гадок, ширяння у сферах минулих і прийдешніх, котрі можна угадувать по своєму, по своїй охоті, часом по своєму ідеалу! Звичайно, для сього у вашій філології з історією та філософією більше простору!

— Може буть, що ви по части правду кажете!... Та навіть і в тому, що єсть у нас певного, до пізнавання, — мовляли ви, — в достотних рамках, мені здаєть ся більше інтересу: цікавіше пізнавати форми життя людського духа, думки, ніж бездушної натури чи тіла людського, спогляданого лиш яко збір матеріяльних

елементів, підлежачих таким-то фізичним і хімічним орудам.

Люба усміхнулась. — Так вам хочеть ся проживать вільно од матеріяльного окола, од тих законів? Шкода тілько, що се річ неможлива!... У всякім разі бачу, що ви надто великий ідеаліст! Як вам повинна здаватись обмежованою, низькою наша наука! найпаче заняття таких дрібних учнів ві, як ми, як я наприклад!...

— О ні! зовсім ні!... Учітесь, пізнавайте, коли маєте охоту! У вас се теж оказав ся рух вашого духа, міцного поривання думки!...

— Метафізіка якась!...

— Ні, не метафізіка! І я хотів би, щоб се підняттє духа, порываннє думки вашої спасло вас від дрібного, мертвого довбання в фактах, в котрім поринають дрібні уми на завжді. Я хотів би, щоб ви бачили якусь світлу мету по-за вашою роботою.

— Я бачу йійі!

— Я в тім і певен; для того з цікавостю й спитав вас про ваші зайняття. А таїтись од мене ви не повинні ні з чим; як би не були одмінні сфери нашої праці, ви не повинні забувать, що я тут найблизчий ваш друг!... Згадайте, як недавно була та пора, коли ми по дитячому бавились у купі, коли ви мене називали „Костем", а я вас „Любою".

— Се було однак доволі давно!... Принаймі я не можу тепер собі зміркувать, як се могло буть! — мовила Люба встаючи.

— Так?... Значить, ви далеко од мене!...

Люба хотіла заперечити, але відповіді в неї не вийшло.

— Ні! ви не повинні цуратись мене! — знов тихо проказав Кость, ідучи поруч з Любою.

Вони ходили ще який час по тій променаді, зовсім забувши о красі ранку, о красі краєвиду....

Почали зйявлятись дозвільні люде на променаді, Англічане з книжками й інші. День значно поступив ся вперед. Незамітно Люба й Кость вийшли на улицю і тихо розмовляючи пішли на свій куток. Разом вступили вони і в університет. Перед дверима, де мусіли розійтись, Кость мовчки міцно стиснув ручку Любі і чулим поглядом провів ві ніжну, струнку постать. На душі дівчини було так повно, так спокійно — любо; лиш краска у виду показувала недавню турботу... Вона сіла на своєму любимому місці, котре держав для неї Корнієвич.

X.

Корнієвич тепер часто був сусідом Любиним і між ними заснувались взаємини знакомців. Вони часто розмовляли, але завжді спокійно, лиш з поводу лекцій, виписок, чи книжок. Корнієвич разів зо два заходив і в домівку до Люби, один раз застав їйі саму, просидів у неї доволі довго, пив навіть чай з нею, та розмова і в той раз не перейшла ні в інтімніший, ні в жартливіший тон. Люба спокійно розглядала єго вроду: те густе, русе волоссє, рівне і просто зачесане назад, — лиш одно пасмо спадало на широке біле чоло з невеличкою складочкою між бровами, — ті розумні карі очи з спокійним поглядом, той енергічний рот з тонкими усами, з чуть-чуть вйданою вперед нижньою губою і „козацьким“ одкритим підборіддєм, широкі плечі, іцні груди і свіже лице надавали Корнієвичу вигляд здоро-

вого, сильного мужчини, — він показував ся навіть старшим проміж іншою молодю; ота сила, фізічна й інтелігентна, котру замічала Люба, імпонувала їй і разом з тим якось оддаляла їйі од Корнієвича: їй здавалось, що тая міцна натура занадто певна у собі й холодна... І Любі якось ніяково робилось, коли вона замічала, що Корнієвич пильнує їйі тими великими, спокійно-проникливими очима: їй все здавалось, що от-от на виду в його зйявить ся погордливий усміх... А він так часто пильнував ту кучеряву головку, ту ніжну, тонку шийку, як вони склонялись над писанням, так близько біля його на лавці... Не раз Люба, крадькома підвівши голову, ловила той погляд — і нахилялась ще нижче, писала ще пильніше...

Разів зо два Корнієвич заходив до панночок в купі з Кузьменком і, не вважаючи на Кузьменкову жартливість, теж мало розхóдив ся, з-рідка лиш уставляв слово, і в загалі немов більше споглядав, ніж себе показував... Через те-ж то Любі було охвітнійше, коли він приходив з Кузьменком: той не гнітив їйі, з тим вона була веселим, щирим товаришем, і доволі сміливим, — на жарти, задиранне одповідала тим-же. Голосних посміхів Кузьменкових Люба менше бояла ся, ніж найменшого усміху Корнієвичового...

— Ну, щó, землячко-полтавко, ріжете жаб? — спитає Кузьменко.

— Ріжу! — одповість Люба: — то-ж бачилисьте моі препарати!

— А потім руки трьомá мúлами вимиваєте?

— Чотирмá!

— А живій жабі можете голову відрізать?

— Ні, не можу!...

— Е-е-х! такий же з вас сектор! Сказано, бабяча, та ще й баришеньська душа!... А кваплять ся! мовляв: коваль кує а жаба й собі лапу подає!

І Люба не ображалась, кидала на одповідь:

— Ну, ну! Глядіть, аби ви були сквапні!

— Добре, добре!... От я вам до дому принесу жабу, що́ то ви з нею будете робить.... В лабораторіі, звісно, шануєтесь, гурту та лаборанта боїтесь, то „хоробрість одча́ю“ напада', а як-то дома буде!

І дійсно Кузьменко прийшов яко́сь в кущі з Корнієвичем і приніс у слоіку водяну жабу, а під пахою скриньку з добрим мікроскопом і дощечку.

— От вам! нате! — мовив Кузьменко, ставлячи на стіл слоіка: — А отсе й дощечку приніс, бо ваша Німка завісить ся, як побачить, що на ві столі таке робить ся! Ну, експеріментаторко, просимо! — З тим словом Кузьменко взяв Любу жартливо під руку і повів до стола. Вона голосно сміялась.

— Се добре, що ви принесли́! — казала Раіса, нахиляючись над столом: — мені як раз треба було один препарат робить!

— Зро́бите, зро́бите! — одповів Кузьменко, чуть-чуть посміхуючись. Корнієвич теж з легка посміхував ся, поглядаючи на обох дівчат, та розкладаючи гальванічну батарейку із скриньки, котру він приніс.

— Я вам покажу ту пробу, про яку я вам казав, — мовив він до Люби.

— Добре, добре! — одповіла вона, як слухняна учениця.

— Ну, госпожа Rana temporaria, пожалуйте — жартував Кузьменко, добуваючи жабу із слоіка. Звіринка заворушилась, потім сиділа нерухомо, наче безживною масою, з безглуздо виставленими очима.

Наші роздивляють ся, толкують ся!... Корнієвич докладно розповідає Любі вагу нервів на кровяні протоки: як від більшої чи меншої напрученості нервів стискають ся чи розширюють ся кровяні протоки і через те заходить зміна у вільному рухови крови; показує й кінчанне нерва коло артерійки, під мікроскопом. Люба дивить ся, як орудують ті міцні руки, слухає, як вільно оповідає він, і думає: „як він все знає, як він все теє зручно робить!“ і слухає єго поважно, мов професора, склавши руки: не хотілось би, щоб він подумав, що має перед собою легкодумну слухачку, що йій не варто так багацько й докладно розповідать. Кузьменко зачіпає якимсь жартом, Люба лиш усміхнулась, не одриваєть ся: на йій спочиває поважний погляд карих очей Корнієвича.

— Ну, слободська Україно, скінчена лекція? — мовить Кузьменко: — тепер демонстрації на бік, можна йіх прибрати! тілько ніжку зіставити панні Раісі, нехай на дозвіллі препарує!

На столі було вже на половину прибрано, коли почув ся дзвоник. Ввіходить Кость, вітаєть ся зо всіма. Люба зараз бачить бридли́вий ви́раз на єго устах, коли він кинув погляд на зостатки „демонстрації“, і спішить прибрати йіх хутенько зовсім. Кость мовчки сідає до другого стола.

— Ну, що́, Константин Михайлович, як маєтесь? — спішить Раіса зайняти завжді милого гостя. — Давно вас не бачила! Коли-ж ви нам прочитаєте лекцію?

— Варто-б, варто прочитать! — забренів вільно голосок Люби, — бо ми тут возимось, а об судьбах мира нічого не знатимем!...

Ледви вимовила теє Люба, як знов задзвенів дзвоник і в хату швидко ввійшли Білосельська й Песцова.

— От то за тим Загоровським так і бігають слідом дівчата! — мовив Кузьменко Корнієвичу збираючи мікроскопа. — Збираймось, брат, та ходім!...

— Ходім-те з нами, Апполон Степанич! — гукнула Песцова: — ми збираємось у гори!

— А! Сама Діяна запрошує! треба йти! Як вас по батюшці? Діяна Макарьєвна, чи Терентьєвна?...

— Ільінічна! — одповіла Песцова сміючись.

— А! Ільінічна! чудесно!... Ну, Корнієвичу, ще наша доля не загинула, запрошують і нас!... Ходімте-ж ходімте, панове! Землячко Любая! Раіса Павловна! чи то пак Мілітрісса Кірбітьєвна, збирайтесь! — Пішли улицею. Кость попереду, біля його чорніє капелюшик Раісин і вєть ся синя наміточка Білосельськоі..

XI.

Дні минали. Поки було тепло, то тепло, а далі таки стало й на холод забірати ся. Отак вихопиш ся легко одягшись, то таки й добре прохватить — найпаче, як отой вітер супротивний віє. Холодно-ж в хаті, цур єму! Та де-ж не буде холодно,' коли ні рам подвійних нема, ні печей; вікна здорові, одностільні, а грубки — вже чисто, мовляв Кузьменко, „жалкая іронія" над печею: стримить у хаті той коміночок, неначе тая тумбочка на улиці, малесенький, нещасний, палить ся в йому вугіллєм... От тілько руки погріть коло його (як є доволі вугілля!), а щоб як слід хату нагріти, то й не думай. Воно правда, що зіма не довга, морозів великих нема; ну, а все-ж воно дошкуляє!

Тож наші но троху мерзли, найпаче в ночі, та з-рання, поки не вгріють ся хоть на дворі, ходячи....

А університетська справа йшла своїм ладом: учило ся, працювало ся, збірало ся. Тілько якось мов би трохи скучніше стало за всім рідним, своїм: молодь жадно кидала ся, коли де трапляло ся, на часописі, журнали з Россіі, — про листи з-відти вже нема що й казать!

Наші полтавські товаришки одержували, звичайно, листи від матерей. Пані Брагова писала більше, — хоть мало там було веселого. Марія Петровна писала коротчі листи — і в них не скаржилась ні на що, тілько просила частійше писати йій, „як там живеть ся!“ Але ті безжáльні листи кожен раз завдавали жалю й смутку Любі: згорне тихенько лист, зітхне...

Отак жило ся по малу. Врешті-б воно нічого було, хоть пильна наука трохи таки підтягла дівчат, щось вони ніби похудли значно; та дармá! — а найпогáнійше було те, що з грошей вúбились! Таки не жили вони ніколи своїм рóзмірком, то й не могли гаразд розважити грошей по своїх потребах. Спершу таки тратилось більше, — звісно, мовляв, на обживок (та таки більше й мáло ся!), — а далі вже так розмірялось — тілько, тілько щоб на щоденне ставáло!... Ох, уже-ж бо й на вугілле не стає! вже треба палити по трошку... Та що казать! як от сими днями не надішлють которій з дому, то хто його зна', як і буде; всього на всього в обох — скілка франків зосталось, разом з дрібними!...

Ото-ж, вернувшись над вечер із лабораторії, сиділи наші, трохи пригнічені лихом дівчата в своїй холоднуватій домівці: Люба таки власне сиділа з книжкою, підобгавши ніжки, а Раіса шпарко ходила по хаті, пильнуючи писаний зшиток, — щось із його доволі голосно вичитувала.

З ненацька прийшов Кузьменко.

— Здорові! — мовив. — Ну, та й погода собача!

*

Дме вже третю добу! А-а!... Знаєте, чого я до вас прийшов? — питав згодом хлопець у Люби.

— А чого-ж ви прийшли? — перепитала Люба з усміхом.

— Погріти ся! У мене така чортова холоднéча, що хоть собак гони!.. Ви думали, що може я в якому ідеальному розумінні кажу: „погрітись у ніжному дівочому околі, біля теплих душ?“ Ні, таки просто розгрітись у теплійшій хаті!

Люба посміхувалась, Кузьменко скидав свого пледа.

— Ну, щó се ви, Мілітрісса Кірбітьєвна, „куєте“? — питав Кузьменко, підходячи й зазираючи в Раїсин зшиток.

— Ах, одчепіть ся, Кузьменко, з вашими дурницями! — одказала з прикростю Раїса.

— А!... хімію довбúть! — мовив Кузьменко, — тим же то така сердúта!... Ну, учіть ся, учіть ся! се похвально! — І одійшов до Люби.

— Одначе, — мовив Кузьменко, побалакавши з Любою, — щось і у вас не дуже-то душно в хаті! Єй Богу, холодно! — І він закутав ся знов у плед. — Чом ви не запалите в комінку?

— Уже палили сьогодня! — одповіла Люба.

— А, то добре, коли так! — мовив Кузьменко, кидаючи погляд на опущену головку Любину. — Слухайте лиш, землячко! Маю вам ще щось казать: чи не позичили-б ви мені, часом, грошей?

— А вам скілько треба?..

— Та франків з пять!

— Ні... стілько не мóжу! — промовляла Люба, червоніючи. — Два, коли хочете, дам...

— Ха, ха, ха! Ха, ха, ха!... Бідна землячка! З двома франками сидить! Ха, ха, ха!... А, сердешне

дівча!... то́-то я бачу: сидить, підобгавши ніжки! Ха, ха, ха!...

— Чого ви смієтесь? — питала Люба збентежена: — зовсім у нас не два франки!...

— Ну, то три! Ха, ха, ха!

— Зовсім нема чого сміяти ся! Хоть би навіть у нас і мало було грошей, то що-ж таке! от сими днями і я й Раіса сподіваємось з дому...

— Мало чого сподіваєтесь! і я сподіваю ся!..

— Ну, то й добре! От візьміть тим часом два франки, та й годі! справді візьміть!

— Та ну-те, Господь з вами! — одповів Кузьменко, все сміючись: — Що-ж я хіба якій харцизяка, чи що, хай Бог милує! щоб я у вас остатню копійку з душі видирав? Що се ви? Ай, землячко, землячко! ха, ха, ха!

Люба готова була заплакати, сиділа розгнівана, стурбована. — Ну, не хочете брать, як знаєте! — промовила, з густою краскою в лиці.

— Ну, не гнівайтесь! голубонько, Любонько! Не гнівайтесь!...

Кузьменко взяв Любу за руку. — Ах, Боже мій! які ручки холодні! я од разу й не постеріг!... Бідна, бідна дитина! сказано, на чужій стороні!...

Ай, ідіть собі!...

— Іду-ж, іду! Прощавайте, голубонько!

— Не візьмете грошей? — спитала Люба наздогін.

— Ні, — одповів Кузьменко, знов засміявшись, і вийшов з хати.

На другий день раненько вбіг „Микита“ знов. Весело поздоровкав ся з Раісою й Любою і мовив: — От скажіть, як то часом буває! Я вчора ходжу, бідкаюсь, а прихожу до дому, — мені оповіщéнне: гроші прийшли! Я сьогодня мерщій на пошту! Тепер чорт нас не

взяв, багатирі! „Звольте", землячко! — Кузьменко положив перед Любою 10 франків.

— Щó се? — здивовано питала дівчина.

— Беріть! Значить, позичаю вам!...

— З якої речі!... Мені не треба...

— А, Господи Боже мій! Чи подобає-ж таким преосвіченним дівицям „ламатись"?, сказано вам, беріть! Будете мати з пошти, — віддастé! Ну, не маю я часу гаяти ся хоч би й з прекрáсними землячками: треба в університет бігти! Прощавайте!... І вийшов хутенько з хати.

Кузьменко казав правду, та не зовсім: гроші-то він одержав, та тілько не з пошти, а — прийшовши тоді од землячок, забрав де-яке манаття в себе й застáвив у лихварській кассі... Виручив і для себе трохи, „на вугілле", і землячці бідненькій порадив!

XII.

Весна, весна!... У далекій Полтавщині ще сніг лежав на полях, а тут уже процвітали фіалки! Засíніло повне-радістю небо, зазеленіли ярими килимáми близькії гори, лиш там, на вічно-білих горах лежать довічні сніги, та й вони підтавають під теплим поглядом чарівниці-весни. Летять-шумлять з під білих гір стромкі потоки в зелені долини, доливають озера сині, куди видивляють ся, розсипаючи промінне, ясне сонце весняне. На зелених верховинах бренять дзвоночки, трубить ріжок попáсача — по іншому, веселішому!... Дзвінко розходить ся луна в тонкім повітрю.

Наша молодь зовсім опяніла. Такóї весни вона ще не стрівала! Треба-б учитись, за книжкою в хаті сидіти, — так же всидіти годі! так і тягне тебе в ті про-

стори ясно-блакітні.. Вчора ходили, позавчора, — на завтра знов збірають ся в гори, вже далі куди небудь! Збіраєть ся ціла громадка.

— Ах, знаєте, так нема часу, що стра́х!... Мабуть, не піду! — мовить Люба Костеви що прийшов закликать до гурту.

— Ні, я вас прошу, ходім-те!... Коли ви не підете, і я не піду! — мовить Кость.

— Ну, що зробиш? Піду вже — одказує Люба згóдом.

Жвава громадка вже за містом, у горах. Чимало ві зібралось там, тоі челяді весняноі; вєть і незнайомі нам, і всі наші знакомці. Он і Корнієвич з Кузьменком і „Діяна“ Песцова коло йіх, і князівна Білосельська в новім капелюшику з довгою білою наміточкою.

— Яка гарненька сьогодня Білосельська! — мовить Люба Костеві.

— Вона не так гарна, як зграбна, струнка така! — одмовляє він.

— Занадто вже чванить ся, хизу́єть ся! — додає Раіса.

Всі збірають ся до купи; гомін, сміх, жарти! Розташовують ся, бо дещо принесли з собою йісти й пити. Так смачно йість ся по проходці, на свіжому повітрю!

— Мікіта Степанич! пивця бажаєте?

— Бажаю, бажаю! — одповіда' Кузьменко, приймаючи пляшечку ясного пива з рук Песцовоі. Тілько з чого-ж його пить? хіба так, на́хильцем? душа міру зна'!

— Звичайно! от ще церемонії! — гукає Песцова. — А сиру хочете?

— А чом би-ж я не хотів? Давайте нам і сира!

— Еге, пане Микито! я щось замічаю, — мовить нишком Люба, — „Діяна“ щось до вас залицяєть ся!...

— А чому-ж би йій не залицять ся? Ви думаєте, що до мене ніхто вже не може залицятись?

— Або-ж я се кажу?

— То ви тілько мене не любите! — провадив Кузьменко.

— А хто-ж вам сказав, що я вас не люблю? Я вас навіть дуже люблю!

— Тó-то „дуже!“ Як би ви сього не додавáли, то краще було-б.

Люба трохи збентежилась. — Ну, коли не хочете „дуже“, то й зовсім не треба!

— Ага, тепер і зовсім назад!... Добре!... Гóді про залицяннє, чорт там його бери! Правда?... От я піду, візьму вам чого небудь йісти. Еге-ж бо, за тим Корнієвичем і похопив ся! он він уже тащúть вам усього?...

— Ви як сміете приймати мою даму? — жартливо питав Кузьменко в Корнієвича, котрий дійстно ніс для Люби поживку.

— А чого-ж вона ваша, — одповів Корнієвич, — коли ви за неї не думаєте; от я хочу, щоб вона була й моя! —І сів на траві коло Люби, подаючи йій дещо йісти.

Любі дивно чути ті слова од Корнієвича, але він говорить йіх так просто!... А тут і Кость, одірвавшись од ласкавої уваги до нього князівни, іде до Люби, питаючи:

— Хочете вина, Любов Василєвна? Ось і скляночка єсть!

Кузьменко стає в патетичну поставу і виголошує:

„Пред Іспанкой благородной
„Трое рицарей стоят!“...

— Правда, правда! занадто багацько біля одної! — мовить маленька, смуглява чорнявочка Кропотова і сі-

дає коло Кузьменка, пускаючи тоненькі струмочки диму з папіроски. Крізь той дим чорні очки Кропотовоі світять ся досить ласкаво.

Далі всі перемішались, пішли, розсипались по горі, перейшли в другу долину.

— Батьку мій! се стілько фіалок?! — гукає Кузьменко! — Люде добрі! чи се не мара яка: чисто вся земля вкрита фіалками! — І справді там у долинці була незміркована для степового ока сила тих роскішних, альпейських весняночок-фіалок, геть аж синіла од йіх трава.

Хто рве квітки, хто заложивши руки в кишені погордливо топче йіх ногами, всі посувають ся далі долиною, туди, де вона узько так вєть ся проміж горами. Десь з боку чутно, як гучно падає з гори струмок чималий.

А от всі на горі, та дивлять ся на супротивні далекі гори, на тее Alpenglühen. Сонце на заході і Альпи палають: сонця то й не видно, сяє лиш єго золота за́грава по верхівлях гір. Блідно-пальова, злотиста, рожева, жовто-гаряча барва мінить ся, переходить, сяє, потім палає яснійше, як жар великанського огнища без полумя. Дивив ся-б, не надивив ся на те видо́вище!... А далі воно почина помалу пригасати: тони знов міняють ся, вже по іншому, лагідніше, тонше: легкі тіні вкрадають ся проміж рожевий колір, борять ся з ним, повивають сизою поволокою ту горну далечінь. Огнище згасає.

— Вам хочеть ся перейти через сей потік? — питає Кость Любу. — Давайте руку, ходім-те!

Обоє спускають ся нижче в міжгіре; от кладочка з двох дощок хистких через шумливу воду; тая вода, упавши з гори, скаче й тут по камінню кидаючи бризки на кладку. Люба зо сміхом перебіраєть ся по кладці, —

Кость, ведучи йійі за руку, іде по переду. Перейшли; можна-б уже й випустить ту ручку, та Кость не пускає, веде так і на той бік узгіря малою стежечкою.

— Сядемо тут! он під тим деревом, так хороше! — запрошує Кость.

— Зараз і наші сюди прийдуть! — мовить Люба і сідає подаль, над горною стежкою, спустивши ніжки.

На що Кость сідає так близько біля неї, на що очи его дивлять ся з такою ніжною поволокою?...

— Ви втомились? — питає він і бере Любу за руку. Ви втомились, Любочко?...

— Ні, я не втомилась! — одповіла вона, визволяючи свою руку і глибоко дишучи горнім повітрем, в котрому вже чути вечерьову прохолоду. — Хіба можна втомитись на такій гарній гулянці?... Як тут гарно справді!

— Дивно-хороше! Я просто окриляюсь, дивлячись на сю натуру! Ні, щоб не говорили, а сила ві, вага на людський дух велика! І я ніяк не можу згодитись з новітньою теорією, що поетичне втішанне натурою есть дрібне почуванне, котрому змисленний чоловік не повинен піддаватись. Се неправда! воно не дрібне й не низьке, те поетичне почуттє: воно ще повишає нас над дрібности життя, воно настроює душу до всього величного, доброго.

Почув ся гомін, сміх, надходив гурт. Люба встала.

— Ходім-те! — мовила.

— Ходім-те! сею стежкою вийдемо в долину, де ми всі сиділи. Ходім по переду! — І Кость знов узяв руку Любину, положив йійі на свою. Люба не обпіралась на його руку, ішла тихо, чуючи так близько Костьтево серце...

— Любочко! милая! — говорив Кость уже в долині, гладячи єї руку; далі так любо, так чуло поцілував ту тремтячу ручку. То був перший раз, що він цілував йійі... Туман застилав йому очи, він хотів приблизити до себе той гнучкий стан, що одстороняв ся од його, як почулось десь близько в міжгірі гуканне:

— За-го-ровський! а де ви?.. Загоровський!

— А! вони вже осьде! раньше нас прийшли! — мовила потім Песцова, виходячи з Кузьменком на долинку. За ними йшли інші. Раіса ідучи під руку з високим русявим паничем, голосно сміялась, показуючи, що зовсім не почуває себе в інтімній парі, а йде так собі, жартами. Любочка була збаламучена. Ледві зважилась підвести очи, і зустріла ся з проникливим поглядом Корнієвича. Йій здавалось, що він угадав єї турботу і вона знов низько опустила очи.

Тіні лягали все густіші. Чорніло, пізніло. Коли підходили до міста, було вже зовсім темно. Цюріх мигтів огнями; геть як зорі по темному небі, маячіло всюди світло по широких подолах узгірів, розгорнутих по обидва боки Лімата.

— Так було тоді, як ми вйізди́ли в Цюріх! — мовив Кость до Люби, — ви памятаєте?

Вона мовчала. Голос Костів здав ся йій ніби зміненим, неначе глубшим.

— Ви гніваєтесь, Люба? — спитав Кость тихо. — Простіте, милая! — І Кость знов був готов учинить те, за що він просив пробачення!...

XIII.

Час пли́нув. Пройшли місяці, семестри цілі. Наші були вже знакомі зо всіма до́бами року... Нема чого

таїти, „романсували“ трошки (де-ж мо́лодь не романсує?) але й учили ся пильно! В науку й панночки втягли ся таки до́бре, зовсім як студенти. Вже-ж ото й не почували себе незважливими ученицями, о ні! іншого й студента могли-б переважити, перемогти і в розмові про свойі науки, і в самій праці навіть; професори дуже хвалили дотепність „русских“ студенток, дивувались йім (чи сподівались бо вони такого від „сарматок“?), тішили ся йіх прекрасно зробленими препаратами, писали навіть в журналах, обороняли йіх від клепання ретроградів, доказуючи всю поважність жіночого учіння. Все теє, звичайно, додавало духу ученицям.

Найпаче-ж підвела голову Раіса; Кузьменко навіть говорив: „підняла носа“. Єі поводінне було найважливіше, єі мова була найголосніша. Вона навчилась говорить тоном знаючої і в тім разі, коли іншої речі не дуже-то й знала. Вона присусідилась робить під близчою орудою одного професора, Herr Stockmann'a, знаного в Цюріху не тілько як ученого, але й яко медіка-практіка. Herr Stockmann, чоловік середнього віку, сам пробив собі путь, бувши трудеником із буржуазної сімйі, і умів цінити особисте стараннє, намо́жливість у простуванню до мети; він став з повагою дивитись на ту „Fräulein Bragoff“, що з такою пильностю сиділа у його в лабораторіі; погляд єго безцвітних, ніби скляних очей стрівав ся гармонічно з єі твердим поглядом. Herr Professor хвалив Раісині роботи, направляв коротко єі працю, яко́сь дав йій почитать навіть свої власні дві книжечки з своєі бібліотеки. Пристороннности в тій увазі до вродливої Раіси не було; правда, коли один раз ассістент Штокманів, молодий, голубоокий панич, похвалив йому вроду тої єго близчої ученіці, Штокман сказав: „Ja, sie ist sehr schön“, але слова ті були сказані з таким безчулим ви-

разом, немов би то говорилось о якій небудь фігурі вишитій на подушці, чи об моделі з гіпсу.

Тим часом Раіса, почавши учитись „при Шток-мані“, стала ще більше „хвастати“. Тон ві робив ся неприємним для ві тихої товаришки й спільниці, Люби. Однак, правдивість вимагає сказати, що тут була ще й друга причина, через яку в розмовах і відносинах обох дівчат зайшла прикрість і неприязнь, котрі хоч не приводили ще до одкритого розриву, але почувались уже доволі значно. Раіса давно звертала значну ласкаву увагу на Костя Загоровського, — але поки сімпатії Костеві цілком горнули ся до „товаришки дитинячих літ“, Люби, то ся товаришка, уважаючи ласку Раісину до того славного Костя зовсім натуральною, навіть не задумалась над нею, а коли часом замічала більші запобігання Раісини, то ховала при тім лиш насмішливий усміх.

Але Бог його знає, коли саме сталось, що справа повернулась зовсім іншим ладом... Кость став щось уже не так зникати від Раіси, як перше, і мова Раісина стала певнійшою, коли зверталась до Костя, та й до Люби, ніж перше. Може буть, що Костя Загоровського, котрий перше просто не знаходив у собі лиш сімпатії до різкої натури Раісиної, почала брать під свою владу та імпозантність, те поважне становище проміж близькими, котре здобула собі Раіса. Бачивши велику Раісину певність у собі, чуючи о ві великій ученості, котрою вона ніби-то визначалась проміж всіма своїми товаришками, став він бачити в йій „велику жіночу інтелігентну силу“, „енергічний тіп жіночий“ і т. і. А надто ще трапилась Костеви маленька пастка. Зміркувала Раіса одну невелику мандрівочку, трохи навіть з науковою метою: наважила вона вільним часом пойіхати трохи по Цюріхському озеру, куди небудь далі до тихої затóки, на-

брати молюсків (казали, цікаві тіпи находять ся!). Любу не запрошувала, бо вона була трохи недужа, то навряд чи пойіхала-б; а Костя як раз на ту пору здибала коло озера й попросила провести йійі. Кость ще не був на озері далі як під самим го́родом, і згодив ся без прикрості пройіхатись: всього пак годин на 4, в вечері можна вернуть ся другим пароходом. Прийіхали в при́городок Küssnacht; гарненьке собі місце, і затока-ж ото доволі тиха; поки Раіса ловила молюсків, Кость любував хорошим краєвидом. Мали-ж вони вертать ся того дня й у Цюріх, та якось не вгадали, чи пропустили парохода, як він минав Küssnacht на повороті, і мусіли зістатись до ранку. Ну, з вечера трохи походили у-двох, побавились краєвидом над озером, а ніч трапилась така місячна, хороша. Ну, тут той місяць, а тут гарна товаришка у самотній проходці... Не знати, чи багацко Раіса наловила в сіточку тих равликів у Küssnacht'і, а тілько в тій сіточці Кость Загоровський трохи заплутав ся...

Люба навіть не постерегла від-разу тої новини і добрі відносини „друга дитячих літ" могли-ж пак зоставатись при йій у всякім разі. Кость не цурав ся ві домівки; та тілько Люба далі постерегла, що він учащає вже не задля неі. Прийде, повітаєть ся — і не з прикростю, а якось уже по іншому, — оглянеть ся, та згодом і питає:

— А Раіси Павловни нема дома?

— Нема, десь пішла.

— А хутко вона прийде?

Любу ві зна́ход вразив... Спершу вона лиш дивом дивувалась, потім же в обличчі ві зйявив ся вираз обра́зи й пого́рди. Але виразним словом вона нічого не говорила ні Костеви, ні тим паче Раісі. Мовчала, та ще

й сама одсторонялась, даючи сама нáгоду Костеви й Раісі зоставатись у-двох...

Звичайно, далі прийшло до того, що вони опинились у різних домівках... Раіса знайшла домівку ближче до своєї роботи у Штокмана і поселилась сама; а Люба прийняла на ві місце Песцову, котра їйї дуже про те просила. Люба догадувалась, від чого Песцовій так сього хотіло ся, але вдавала, що нічого не догадуєть ся...

Кузьменко, як і перше, часто бував у Люби; навідував ся й Корнієвич, і хоч навідував ся не частіше, та поводив ся тепліше; Кость же у неї бував тілько в купі з ким небудь іншим, сам уже не приходив.

XIV.

— Ви чули, що в середу Брагова буде читать прилюдно свій вúслід? — питав Корнієвича високий, сухорлявий студент.

— Ні, не чув. А що-ж там за вислід?

— А, дуже цікавий: про легке і єго функцію.

— Ви чули, що Брагова буде в ту середу читать свій вúслід, в авдіторії? Буде допущена й публіка! — мовила Любі Кропотова.

— Ні, не чула... Що-ж там за вúслід?...

— А! кажуть, дуже учений і гарний: щось там про легке! Сам Штокман хвалив і владновує те читанне!

Луна тої чутки ходила по всьому університету.

Ото-ж прийшла та середа. Молодь метушить ся, голосно гомонить на переході перед авдіторією. Спішно йдуть поодинокі особи, тручають ся цілі громадки. Всі тілько й говорять з поводу урочистої пригоди. „А що?

хутко вже?" — „Прийшла вже Брагова?" — „Знаєте ви зміст реферату Брагової?" — „О звичайно, мусе буть цікаво!" і т. і.

— Ну, що, Кузьменко, чи не поважна година? Жінка перший раз в стінах цюріхського університету держати-ме прилюдний відчит! Що скажете, га?!

— Нічого! Почую, що там за відчит буде! тоді вам скажу!

— Ну, ви вже всюди свого скептіцізму, та „аналізу" хохлацького підпустите!

Еге-ж, замічаєть ся й маленька оппозіція урочистому виступленню. Щось і княжна Білосельська має погордливий вираз на своїх завжді таких милих устах. Вона ніколи не була в приятельстві з Браговою; коли й заходила, як Раіса жила ще в купі з Любою, то завжді показувала теплу ласку тілько Любі.

От і Кость іде; він одкидує білою, склáдною рукою своє довге волоссє; бóроду одпустив за сі роки, шовкову таку, óчерти стали ще тонші, ніби виразніші. Погляд тілько щось уже надто по-над землею йде, найпаче сьогодня! В загалі Кость сьогодня якийсь-то стурбований, мов би трохи навіть непритомний; вітаєть ся не дивлячись, не озиваючись, та все просто в перед кудись іде і дивить ся.

— Куди так притьмом, Константин Михайлович? — питає його Білосельська, коли він, зустрівшись на швидкій ході лицем до лиця, повітав ся з нею: — ще не хутко почнеть ся!

— А! — мовив Кость, теряючи свою похопливість, якийсь збаламучений, і пішов з Білосельською.

Вона мовчала; тілько чуть-чуть посміхувалась, далі мовила з своїм чарівним усміхом:

— Вас навряд чи забавить той відчит! ви-ж не медік!

— Так що-ж, що не медік? Сюжет тут ні при чім! Тут цікавий самий фáкт, сама поява, котра маé велике значіннє! Жінка бере право ступити ногою на катедру!

— Ніжкою — поправила Білосельська.

— Нехай і ніжкою! — згодив ся Кость усміхнувшись: — але у всякім разі ступити! І се власне маé огромне, коли хочете, громадське значіннé: се повне признанне права жінки в такій поважній, вищій окрузі — науці! Се дóказ, що інтелігентна жіноча сила може пробити собі путь через рутінні форми життя, котрі так довго держали йíйі оддалік од світла а тим паче од самостійної научної пропаганди; се доказ, що наша жінка може, здолаé не тілько слухати, алé й проказувати з катедри слово науки!

— Ви дуже проречистий оборóнник нашої справи! дай Боже нам таких більше! — зауважила Білосельська все з тим же усміхом. — Але взявши фáкт особисто — радіти йому так уже нáдто і носити ся нема чого: хто знаé, скілько-то нудіння коштуé лекторці той вислід і чи здолала-б вона хутко поділити ся з публікою другим новим вислідом!...

— Я особúсто речі не беру.... Впрочім, думаю, що у всякім разі, коли у Брагової вистарчило енергії, зáходу, ерудіції, щоб виступити прилюдно з науковим відчитом, то се éсть і особиста заслуга...

Білосельська вловила опускáний погляд Костів і мовчки лукаво усміхнулась йому, повернувши до його голову, скинувши на його свої пушисті війі. Кость затримав ся пóглядом на тій хизовлúвій постáві, на тій гнучкій фігурі, котра похитувалась коло його як тростина, і котроі він досі майже не розглядів, зустрівши. Білосельська вийняла ніжну хусточку і обтирала нею рукав, котрим вона тернула ся десь біля стіни; тонкі

пахощі „ilang-ilang'y" розлились навколо. „Де вона достає такі гарні пахощі!" — подумав Кость — „і як вона уміє одягатись: скромне убранне учениці завжді має на йій такий принадний, добірний вигляд!"

Кость пильнував Білосельську, а напроти йшла Люба з Корнієвичем. Порівнявши ся з Костем, вона жвавше заговорила з своїм товаришем, ніби не бачила Загоровського й князівни.

— Здорові були, Калиновська! — гукнула Білосельська доганяючи йійі в купі з Костем.

Люба одповіла обом на вітанне. Вона трохи поблідла за останній час; сьогодня здавалась і худішою; тілько очи були жваві і на устах був усміх.

— Чого так біжите? — питала князівна, — ходімте з нами, побесідуєм! Ви не розгніваєтесь, що я одберу у вас даму, Корнієвич?

— Моя товаришка вільна! вільна йти з ким бажає, — одповів Корнієвич.

— Ну, то ходім-те, ходім-те! — мовила привітно Білосельська бажаючи взять Любу під руку.

— Ні, — одповіла Люба, зустрівшись поглядом з Костем: — у трьох не зручно йти, — і пішла з Корнієвичем. Чутно було як вона, ідучи попереду, провадила:

— Ні, я таки думаю, що відчит Брагової буде мати значну важність: вона доволі працювала, робила! У всякім же разі за нею зостанеть ся та честь, що вона перша з нас виступила з науковою працею!

— Ну, се ще не велика заслуга! — одповідав Корнієвич, — і се власне вимагає більшої одповідності ціни праці з одвагою лекторки. Бо коли вже ва́житись виступать, то з чимсь ваговйтим! А відограти показну роль не по собі — єсть більше ганебно, ніж похвально!

Раптом все заворушилось: „Брагова йде!" „Бра-

това!“ — „Де Брагова?“ — „Та он же пішла біля Штокмана! бачите?“ „Ходім-те, ходім-те!“

Всі гучно посунули в авдіторію, займати місця. Розмістились. Настала тиша.

Раіса стоїть на катедрі. Вона не має такого одважного вигляду, як би можна було од неї сподіватись: видно таки, трохи лякалась... Публичність — то страшне слово!... Здаєть ся, зібрало ся по більшій часті своє товариство, однак-же й воно, зібране у великій громаді, притихле до послухання, здаєть ся далеко страшнішим, ніж де-небудь на гулянці... А опріч свого товариства сидить і значний гурток професорів і публіка, ота зовсім чужа публіка, котра перейнявши чутку з університету про „жіночий відчит“ прийшла теж послухать — і кожне, котрому навіть байдуже про самий зміст відчита, налагодилось слухать єго з думкою: „А ну?“... „А як?“ Оглядають тим часом постать Раісину, — в чорній сукні, перетягненій широким лискучим поясом, оздобленій білим комірчиком, золотою шпилькою в горі і тоненькою золотою цепкою від дзигарка. Цепка тая ворушить ся підіймаючись на грудях від турботного дихання лекторки; бліде лице виразно одбиваєть ся від чорних, гладко причесаних кос і чорного убрання. В руках лекторка держить невеликий зшиток, з котрого вона зараз зважить ся читать у голос.

Однак перше проказала скілька слів без того зшитка, з поважним лицем і блискучими очима, що дивились кудись у ту просторінь, повну слухаючих голов. Потім почала читать із писаного. Де далі оправилась і читає вільно, трохи сухим, мало виразним тоном. Публіка не похвачена змістом того, що вона була почала слухать з такою пильностю, починає з тиха перемовляти ся проміж собою, розглядати ся по боках.

*

Але реферат короткий. От лекторка вже й кінчає його, зовсім уже спокійним, зважливим голосом. Остатні слова промовила надто твердо й голосно.

Почув ся загарливий ляскот од плескання рук. Раіса сходить з катедри під той гук. Лекторку обступають зо всіх боків, вітають, стискають їй руку. Вона оживилась, краска знов вступила їй в лице, голос узяв свій звичайний тон, перериваєть ся втішливим сміхом, з котрим Раіса одповідає де-кому, простуючи до виходу. Herr Stockmann втішливо поглажує свого сірого заличка, ідучи з професорами і розмовляючи про своє учене творінне.

Раіси вже не видно. Кропотова підбігає до Люби, мовлячи: — Слухайте! ми там з компанією змовились, щоб уладнувать гулянку.., так до ладу буде!... Брагову запросимо, бо то-ж більше за-для неі владновуєть ся! треба-ж пошанувати! Приходьте! Збірний пункт у нас! — І побігла в юрбу далі.

Люба якось остала ся з заду і розгубила ся з своіми. Вона прийшла до дому сама. Так щось їйі голова боліла, ніяк вона думок зібрати не могла. А треба-ж зважити, чи йти, чи не йти на ту гулянку! Люба ходить по хаті... все міркує... Думки свердлять мозок, перевертають ся, а до зваги ніяк не можна прийти! То Люба каже, що треба йти: бо що-ж! Раіса справді подумає, що вже вона так „вразила серце в край", що Люба не може буть на єі тріумфі, чи умисне демонстрацію робить тим неприходом! ще подумає, що з заздрощів! Треба піти! Та й кликали навіть, бо все-ж їйі причисляють до близчого окола Раісиного. Але думка знов повертаєть ся в голові і Люба зважує не йти: з якоі речі конечне йти! ніби на якийсь поклон! чорт з нею! от іще!... та вона, Люба, просто не хóче йти

і конець. Що там за свято таке той реферат?... І не через те зовсім, що читала Брагова, а все одно хто-б не читав, Люба вважає, що в тому рефераті зовсім не було нічого важного, справді стоючого того, щоб за його якісь овації робить!... „Не піду! не хочу!“ ніби в останнє рішає Люба, але через хвилину знов точить думку щось таке тяжке, супротивне: „а може піти? а може скажуть“... Люба все ходить по хаті, втомлена, бліда, з мученим виразом у лиці. Вона не розуміє, що та незважливість єсть уже якийсь псіхоз, що вона, Люба, просто недужа, що у неї малокровний одлив од мозку... А вона все хóдить, хóдить...

Ах! хтось іде до ві дверей!... Певне за нею, що-б ішла туди!... Ну, що ж сказать?... Ні, вона не піде, ні за щó не піде! — „Herein!“

На той дозвол ввіходить Корнієвич.

— Ви ще не обідали? — питає. — Ходім-те ж! Я прийшов просто в ресторан, бачу, вас нема. Ходім-те!

Та зовсім проста, спокійна мова, і про річ зовсім, зовсім іншу, впливає на Любу немов освіжаючий напій. — Ходім-те, ходім-те! — одповідає вона якимсь неприємно-жвавим голосом, котрого вигуку сама трохи дивується ся. На улиці повітрє ще'більше освіжа' йійі. Корнієвич говорить, що по дорозі він заскочив до знакомих, де учить дітей, і взяв нову книжку россійського журналу, дуже цікаву; коли Люба хоче, то от після обіда можна почитать, тілько власне треба читать сьогодня, бо книжку дали тілько до завтрього.

— Добре, добре! — каже Люба. — А що-ж там єсть у книжці?

— Єсть повість Слєпцова, де-які нові річі Некрасова, хороше „внутреннєє обозреніє“.

— А! се добре!... Слєпцов дуже гарно пише!

— Я знаю, що він вам теж до сподоби. От і прочитаємо!

— Гаразд! гаразд! — все проказує Люба.

В ресторанику вони застали за їх звичайним столом Кузьменка. Обід іде весело. Люба щебече, жартує з Кузьменком так жваво. Корнієвич глядить, щоб вона їйла і казав подати своє любиме вино, котрим він уже нераз частував Любу й Кузьменка. Люба сміючись випила трохи вина. Обід і вино значно підживили їйї.

— Ну, й реферат ущу́чила Брагова! — мовить з ненацька Кузьменко.

— Страшенно пустий реферат! — додає Корнієвич: — я вже навіть не сподівав ся такого! Нічогісінько нема!

— Ну, вже так, щоб нічого, то не можна сказать! — вкидає Люба.

— Та власне таки нічого! — каже Кузьменко. — Що-ж вона такого сказала? Там і всього того реферату, як кіт наплакав, щось із пять карточок, та і в тих нема нічого! Я думав справді, що́ там таке вона може нового сказать про легке і єго функцію! думав навіть покористуватись колись для своєї докторської діссертації! Аж воно вийшло, що гора вродила миш! Ну, а юрба звичайно як юрба: плеще! Я думаю, що коли-б Брагова вийшовши на катедру, показала язик, то й тоді-б плескали в долоні!

— Ет, — проказала Люба.

— Та ні, справді! — провадив Кузьменко, — що ж у тій „ученій праці“ говорить ся? що легке складаєть ся з „двох мішків“, що воно починаєть ся бронхами, а кінчаєть ся капілярами, що чоловік легким дише. Ну,

дивіть ся, се-ж уже, мовляв, усякий дурень знає, що людина дише легким, а не носом!

— Ну, припустим, що й носом те-ж — вкидає Корнієвич.

— А правду слободська Україна каже! от сього Брагова й не сказала; а краще було-б! оригінальнійше!

Всі троє сміють ся так голосно, що сусідні Німці й слуги аж на їх зглядають ся; Люба скілька раз хоче вдержатись, але ніяк не може! Далі пересміялась і згодом питає: — А одначе як же буде з гулянкою, що там для Брагової владновують?

— Що́ з гулянкою? — перепитав Кузьменко.

— Ви підете?

— Якого біса? Отто ще що вигадали! Не піду і вам не ражу!

— Та я то й не збіраюсь! ми от будемо читать з Дмитром Назаровичем.

— Ну, і я піду з вами! — закінчив Кузьменко.

Прийшли до Люби. Корнієвич береть ся за книжку; Люба сидить на своєму ліжку, з краю, і щось уже задумалась.

— Знаєте що? — мовила вона несміло Корнієвичу: — може-б піти... туди... на гулянку?

— І не думайте собі! — рішучо мовить Корнієвич, — я прямо вам сього не дозволю! Перше всього, нема чого йти, а друге — пожалійте-ж ви себе: ви-ж за остатній час тим учінням та сидінням у лабораторіях так себе затягли, що страх! Ви собі страшенну анемію розівєте! Треба-ж берегти сили, а не тратить їх без пуття! Нікуди ми вас не пустимо! От приляжте лишень бо ви слабі! Для вас се буде добре, голова одпочине.

Корнієвич поладив подушку і стояв над Любою

далі взяв йійі за ручку своєю сильною рукою і мовив знов: — Приляжте, а я вам буду читать!

Люба почувала, що не здолає противитись тій руці і сміючи ся, сперлась на подушку.

— Ну, от так! — проказав Корнієвич, дивлячись йій у личко ласкавим поглядом, як на слухняну дитину.

— А мені, Корнієвичу, можна голову на подушку положить? бо і я щось не здужаю! — З тим словом Кузьменко взяв подушку Песцової і умостив ся десь у другім кінці хати, на канапці. — Ви-ж мене, землячко, не бачите? — спитав з-відти Любу,

— Ні, трохи бачу! та Бог з вами вже, лежіте!

— От і спасибі.

Корнієвич почав читать, сівши біля столика недалеко од Люби. Вона, слухаючи, дивилась на єго лице і сама собі дивувалась, чом вона сьогодня „не бойіть ся" Корнієвича, — от розглядає його зовсім сміливо. „Красивий єго рот, виразний такий, і зуби он які білі! Чудно як: сам русявий, а очи карі, — се дуже рідко буває... Він сьогодня „інтересний", — сіре убранне йому до лиця, бо він свіжий такий.

— Ви не слухаєте? — спитав Корнієвич, почувши на собі те споглядання.

— Ні, слухаю! — одказала Люба з таким миложартливим усміхом, що Корнієвич, глянувши на неї, на хвилину перестав читать — тілько поправляє своє волоссє, збентежений.

— Е, Корнієвичу, ти бо вже читай, коли читаєш! — мурчить із свого далека кута Кузьменко.

Корнієвич стрепенув ся і взяв ся виразно до читання. Люба теж слухає вже пильніше, менше дивлячись на читця. Оповіданнє, котре він читав, було справді

дуже гарне, а при тім не довге, і всі не зогляділись, як скінчилось.

Обсуждали, хвалили, читали інші речі. Люба далі встала, приймала своїх гостей чаєм. Розмовляли щиро, якось одмінно по товарйському.

Пізненько вже було, коли вернулась у домівку Песцова.

— А! бачите, вони дé! — гукнула вона од разу, жваво. — Ви нащо мене, Аполон Степанович, одурили?

— Чим же я вас одурив — питав Кузьменко. — Нападіть ся на кого іншого!

— Та як-же? Сказали своє „эгэ-ж“! я з того подумала, що ви підете, а ви й збрехали!

— Еге-ж! — проказав Кузьменко.

— Безсоромець! — гнівалась Песцова: — за „вихор“ би вас!

— Е-гé! — мовив Кузьменко, спинив їйі за руки і посадив біля стола. Песцова змінила гнів на ласку: — Давайте лиш чайку, Калиновська! Смерть хочу! там одно безладдє було!

— Ага, розкажіть лишень, що-ж там справді було? — спитала Люба.

— Та нічого особенного! так як завжді!... Пробували тілько говорить промови, та щось не виходило! Пили багацько пива, і більше нічого!

— Ну, то, значить, нема про що й балакать! — От слухайте, я ще одну хорошу штучку прочитаю! — мовив Корнієвич і почав знов читать. Дочитавши, він сам сказав: — Годі! Любі Василєвні пора спать! Прошу-ж вас, будьте розсудливі, не балакайте довго і примусьте себе скоріше заснуть! — умовляв Корнієвич Любу, прощаючись. — Не забувайте того, що ви хвора!

— Ні, я не хвора! Ви-ж мене вйкорували! — одказала Люба, одповідаючи на єго міцне стисканнє руки....

XV.

Ну, вже-ж от прийшла така пора, що ні оповіданнів читать, ні на гулянки ходити вже зовсім не можна: ідуть остатні екзамени. Скрута така, що й Господи!

Люба зовсім „перепáлась“: сидить з Песцовою по цілих днях і ночах, ýчить ся. Інколи забіжить Кузьменко чи Корнієвич, посидять, порадять об чім небудь, та й знов дівчата сами з книжками.

Слава тобі Господи! вже скілька екзаменів одбули щасливо, — можна трошечки віддихнути. От і Кузьменко вбіг: повеселів хлопець знов і жартливість йому вернула ся. — Ну, щó, землячко? — мовить він до Люби: — прохоложуєтесь сьогодня? А завтра знов „кувати“? Ех, благую часть ізбрала наша князівна Білосельськая, плюнула на екзамени, та й шабáш! У Париж вибірáєть ся.

— І чого йій у Париж?

— Оттаке сказали! чого в Париж?... Ви-б спитали ся, чого вона сюдй попала? Належить вона до розряду „головоногих“ — знаєте-ж ви таких? От ви у мене „явноголовая“! так воно й знáти.

— А я якая? — питає Песцова.

— І ви шануйтесь!.. Еге-ж! А Білосельській добре, йій Богу: сьогодня йду, аж із 6і вікон на всю улицю луна йде, виграє собі князівна на фортепіяні! Зайшов я, і Константин Михайлович там, Шубертів та Шопенів слухають!

— Загоровський? — спитала Песцова.

— Та він-же! Я вже місяців два чую, що од його почало пахощами Білосельської смердіти!...

— Ах, пане Микито, які у вас смішні вирази: „пахощами смердить!“ — сміється Люба. — А з Браговою по равлики хіба вже не їздить?

— Ні вже. Він так як Гейне хоче з сотню сімпатій переміняти!

Ну, скінчили-ж уже всі екзамени! Тепер воля! Воля!... світ широкий перед очима... Куди тепер? як уладнувати своє життє?.... Збірають ся-ж уже виїздить; та ще тим часом у Цюріху, поки документи здобудуть, поки се, та те!

Пішла Люба купувать собі щось там, далі зайшла в фотографію, — зустріва' Раісу. Повітались.

— Ну, що-ж, як? їдеш хутко? — питає Люба.

— Ні, я не їду! Я в Штокмана асістентом зостаюсь.

— Не вже?! От як!

— Так. Кланяй ся там мамі! Ну, та я їй про все напишу сама!

А швиденько після тої розмови проміж позосталим товариством як вихор бігла чутка. „Чи ви знаєте, що Брагова йде замуж за Штокмана?“ — „Та не може буть! хто вам казав?!“ — „Я вам кажу!“ — „Та ні, се може так!“... „Як — так? мені сам бувший Штокманів ассістент казав, що через два місяці шлюб візмуть! Та й чого-ж так дивуватись? Їм обом добре буде: Штокмана Брагова підучить по русскі, потім повезе його в Петербург, він там видержить наш екзамен, щоб мати право на практіку, і будуть у двох практікувать! Що-ж ви хочете?“

— А практіка буде! о буде! — свідомого медіка, ще

й „заграничного профессора!“ не така як у сій злиденщині, а петербурська! А гарно так у-двох здобувати!

А молодь все-ж таки бентежилась, проміж нею ходило прозвище, котре Кузьменко вигадав Раісі: Stockfrau, хоть вона ще й не була повінчана з Штокманом.

Кость слухав гомін про заміжжє Раісино трохи збаламучений, а більше того байдужний... Думкою він був уже в Парижі. „Як? і він в Париж“? — питали знакомі, — чого?“ — Ну, як же-ж таки йому, вийздивши з Европи, не побути в тому жвавому центрові европейськоі думки й життя!... Одним пойіздом з ним вийхала і Білосельська, справивши собі на дорогу свіжу, елегантну туалету...

Перед вийіздом Кость прийшов попрощати ся з Любою.

— Прощайте, Любов Василєвна! — Прощавайте Константин Михайлович. — Кость глянув на розчинену скриньку, на зложені книжки, питає: — І ви вже вийізджаєте? — Вийізджаю — одказує Люба.

— Куди? в Россію?

— Ні, перше думаю зайіхать у Відень: хочу там пройти неділь у шість коротенький практичний курс акушерства, придивитись, поучитись при клініці. Там, кажуть, се діло добре стоіть.

— Та на що-ж вам сеє?...

— Здасть ся! От буду просити місця де небудь там, у нас, так уже одно при другому буде, й лікарство й се. Жити-му на повіті, в селі, то здасть ся.

— І ви будете жить у глушині?

— Буду жить у глушині.

— Що-ж ви будете робить?

— Як що? — засміялась Люба, — буду людей корувать! то-ж на те вчилась!...

Кость походив по хаті. — Так! — мовив він. — Так!... нам не судилось іти однією дорогою!...

— Я ніколи про те й не думала! Я завжді бачила, як різно розходять ся наші стежки! „Kinderspiele“ ще не ведуть до спільної дороги життя.

— У всякім разі, — мовив Кость наблизившись до Люби, — вірте, що я схороню в своїй памяті ваш чистий, хороший образ на завжді!... Я бачу ясно тепер, що я не стойів вас! Ваша глубока, цільна натура...

— На що сей панегірик? — з прикростю перебила його Люба.

— Ви мені не віриte?

Люба мовчала. — Вірю! — промовила далі, з сла́бим усміхом.

— Вірте, що пора наших, як ви кажете „Kinderspiele“, пора нашої... дружби — зостанеть ся самим святим спомином у моєму життю!

Люба мовчала дивлячись у землю.

— Прощайте... Люба! — Кость хотів поцілувать єї руку і.... не посмів. Він швидко вийшов з хати, глибоко стурбований. Люба не рушила з місця, не провела поглядом Костя, все стояла задумана. Од єї колишніх відносин до його думка перейшла на самого того Костя; їй стало жалко „товариша“, жалко єго самого. — Чи знайде-то він щастє на тому роздорожі?...

Остатні пильні збори розбили важку думку Любину. Так багацько було клопоту! Ходили й на гулянку, на „прощанне“, мовляв...

Люба вийіздила з своїм гурточком: в купі з Песцовою, Кузьменком і Корнієвичем. Сі їхали з нею до поворітки на Відень; там Люба мала з ними розлучитись, бо вони пойідуть іншим шляхом в Россію. Там далі Песцова пойіде, мовляв Кузьменко, в свою Кацапію, він

сам у Полтавщину, Корнієвич у „слободську Україну". Всі різно... Вийхали таким хорошим ранком. Прощай Цюріх!.. Прощайте прекрасні гори! Прощай і ти, „alma mater"! Прощайте університетські роки!...

Дорогою сидять щирим гурточком посеред чужих людей. — Ну, що-ж землячко, — питає Кузьменко, — коли-ж ми з вами побачимось?... — Не знаю!... відповідає Люба.

— От, нехай лишень Любов Василєвна впорається там у Відні, та приїздить до дому, то ми до неї довідаємось! — каже Корнієвич.

— Ну, вже хто, хто, а я вже як тільки, мовляв, „миш голови не одкусить", неодмінно прийіду подивить ся, як то вона буде лікарствувать! — каже Кузьменко. Цікаво, йій Богу цікаво!... А ну-те покажіть, як ви будете пульс глядіть? Оттаку-ж міну треба робити! — Кузьменко дав такий поважно-комічний вираз своєму обличчю, що всі сміють ся.

— Ах, уже ви, скоморох! — гукає Песцова, тріпнувши Кузьменка по плечу рукою. Разом з тою ганьбою в словах дівчини одбиваєть ся така сама ласкавість, як і в очах ві, що раз-у-раз звертають на „Мікіту Степановича". А той Микита Степанович — хіба він не бачить тих поглядів? хіба він не догадуєть ся про те, що́ давно стало ся явним усім близьким? Хто його знає, — все пак жартами одбуваєть ся і в жарт повертає ласку дівчинину....

Однак де-далі жарти йідучих починають все менше походити на жарти, речі роблять ся все нервóвіші, короткі, з силуваним сміхом.. А от і зовсім уже сміху не чутно: зараз буде та станція, де Люба вийде й зостанеть ся дожидати пойізда на Відень, а вони всі пойідуть далі..

— Ви напи́шете? Ви обіцяєте писать? — питає Любу Корнієвич біля вікна; там, прислонившись до шибки, Люба ховає свою турботу.

— Буду — тихо одповіла вона. І додає згодом: — ви те-ж пишіть!..

— Про се не може буть і речі: звичайно, буду!

Машина про́тягом сви́ще, ріжучи де-кому серце.... Стала.

— Ну, прощавайте!..

Люба щиро обіймаєть ся з Песцовою, цілують ся так щільно, — потім Люба одриваєть ся з сльозами в очах і шепче здавленим голосом Корнієвичу, подаючи йому руку: Прощайте!... Корнієвич міцно стискає єі холодні пальчики і мовить: — Будьте здорові! бережіте себе..

Люба з туманом в очах подає руку мовчазному Кузьменкови, теж ледві вимовляючи: Прощайте!... Кузьменко мовчки бере єі руку і чуло притискає до неі свої мяхкі, добрі уста. Люба не ждала сього, цілує його в лице, така стурбована. Кузьменко ще раз цілує їйі в руку. Обтираючи хусточкою очи, Люба сходить з вагонових сходів. Вона стоїть на платформі, дивить ся на постаті товаришів; перемовляють ся ще кількома уривчастими словами... Поїзд рушає; Корнієвич махає шапкою; Кузьменко теж іще раз скинув шапку і стоїть на площині вагоновій понуро. Він не хоче бачити, на котрому з товаришів спочине остатній погляд Любин...

XVI.

Люба живе у Відні вже другий тиждень. Владнувала ся, має малесеньку домівочку; на акушерські курси

ня, з дюріхським дипломом, удало ся вступити дуже легко. Тож ходить, учить ся, пильнує діло в клініці. Тяжка річ для чулого серця ота клініка, де бачиш тілько труждання, чуєш стілько стогону, несвіцького голосу муки; та що-ж, — Люба дивила ся на ті муки, слухала ті крики з думкою — колись уменшати міру того жіночого труждання, бути колись умілою порадницею бідним сестрам, а може й визволінницею которих од смерти. Пізнавала діло, в котрому власне практіка давала так незмірно більше знаття, ніж книжки.

У Відні Люба була сама як палець. Ідучи улицями, повними жвавою юрбою, сидячи в театрі, проміж щільними лавами спогля́дачів, Люба почувала себе такою одинокою, такою непричастною ні тій заметні, ані тому клопоту і веселощам. Душею була сама... Піде в галерею малювання, в музей, пройде по новому для неї кутку міста — і лиш сама собі повідає свою думку, свої спостереження, свої враження... Як місто, Відень їй дуже сподобав ся, з тим контрастом узеньких, давнього віку уличок з стрільчастими церквами, — і нових, широких улиць, оздоблених деревами, з такою штучною, весело-химерною архітектурою будинків. А Дунай, отой „тихий Дунай", — хіба не хороший! Стоїш коло мосту, дивиш ся, як він несе свої широкі, спокійно-глибокі води. Так отсе-ж він, той Дунай, котрого йменне знаєш з дитячих літ, із тих пісень, що вповідають, як козаченько край Дунаю коня наповає, як дівчина косу пускає на тихий Дунай... Думаєть ся було, де́ то він, який-то він, той Дунай? Аж от довелось побачити.

Походить Люба, подивить ся, та й знов вертаєть ся у свою хатину; учить свої книжки, чи листи пише: тілько й одрадости, що ті листи, хоть у їйх поговориш трохи з своєю душею.

Докучило Любі ходити все в один ресторан обідать, — перемінила для розмаітості... Скінчить обідать, перегляне часописі, — все пак німецькі, чи які французькі з карікатурами, — розглянеть ся нишком на публіку; все пак тобі та чужина і самі мужчини. На Любу зглядають ся трохи здивовано, з цікавостю, але й з найвеселійших ніхто не важить ся причепить ся: бачать-бо панове добродіі, що ся „junge Dame“ із стриженою головкою не такого розбору, щоб їйі зачіпати...

Раз Люба тілько що почала свій обід, як прийшло двоє паничів: один низенький чорнявий, другий високий русявий, і сіли біля того стола, в дальшому кутку, де обідала Люба. Паничі либонь були Німці; Люба чула, як вони сказали скілька слів кельнерови дуже чистою німецькою мовою, і не звернула одмінної уваги на своіх сусідів. Чи вони гарні, чи які, — що-ж їй за діло! Аж ось вони почали говорить проміж собою. Люба аж їсти перестала, головка єі самохіть повертаєть ся в той кінець, де сидять паничі, — аж ніяково їй, що вона звертає таку увагу на їх. Про що-ж таке говорили ті сусіди, що Люба так пильнує їх розмову? Про речі якісь то свої. — Люба навіть не розбере, про що саме, бо чує якийсь уривок бесіди. То чого-ж вона справді все поглядає на сусідів з такою найживійшою цікавостю в обличчю? Того, що Люба почула ту мову, котроі вона не чула так давно і всього менше сподівала ся почуть тут. Паничі між собою говорили по русскі, та коли-б по русскі в розумінню по российські, а то по „малороссійські“, як зважила в своій думці Люба; і ще коли-б ті хлопці тілько примішували жартами по скілька „малороссійських“ слів, а то так цілком однією тією мовою говорили і так вільно, так просто. „Що се таке“? міркує Люба. Інші слова й звороти здають ся їй чуд-

ними, — чує вона „переконанне“, „відносини“, „ся починає“, „буду мусів“, — а все-ж спільна мова така „малоросійська“, що чогось аж серце похвачує. А паничі говорячи серед Німців тою мовою, незрозумілою для окола, розмовляють з такою певностю. Говорять собі і не постерегають, не знають, що отта мовчазна, тиха сусідка так вислухáє їх..

— Дай-но мені, Бучиньський, оту часопись! — мовить по скінченому обіді чорнявий панич русявому.

„Часóпись“ — переказує в думці Люба: „не газета а часопись“... Бере Люба й собі „часопись“ якусь там, та мало що читає, все зайнята тими паничами. А вони посиділи, розплатили ся, знов заговоривши з кельнером гарно акцентованою німецькою мовою, — і пішли собі.

Другого дня Люба з охочою думкою сідала обідать на тому самому місці, що вчора, та паничі не приходили. Трохи Любі й досадно на тее... Аж от і знов зустріла ся, там же таки, з русявим (Люба й іменне єго згадала: „се той Бучиньський“, подумала вона). Бучиньський був сам без товариша, і сидів мовчки. Люба так і не почула від його в той день ні слова: споглянули тілько одно на одного. „Ну, нехай-же я його ще зустріну, я до його сама заговорю! Що-ж таке!“ — думає Люба й дійстно перший раз, що здибалась, заговорила:

— Будьте ласкаві, дайте мені сю газету! — „часопись“ — таки „ся не зважила“ сказати...

Тепер уже п. Бучиньський „ся здивував“ не менше як Люба колись. А Люба сидить, почервоніла така, читає... Далі якось-то розговорили ся, узнали одно про другого „хтó й щó“. Отже Люба довідалась, що Бучиньський був віденьський студент, родом з „Галичини“, „Русин“. — А, от воно що! — думає Люба і все цікавійшим робить ся для неї той хлопець, чи „панич“, як на-

зивала його в своїй думці Люба. І справді вигляд Бучиньського був далеко елегантніший, ніж россійських студентів: високий лискучий циліндер, білі стромкі комірці, складне чепурне убранне, старанніше прилажене волосся й уси, галантна манера, — у всьому тому видно було „европейця"; але знов коли Люба приглядалась до того добродушного обличчя, до того простого щирого погляду сірих очей, — щось таке „своє", „рідне", повівало на ві самотну душу. Найпаче-ж та мова! Люба просто заслухувалась йиї!...

Поговорили, розійшлись. Та й знов зустрівались, ходили вже в купі й по місту. Бучиньський, що скілька років прожив у Відні, звичайно добре знав місто — і ото ласкаво показував Любі, „водив" йиї, де вона ще не була, радив, де що ліпше купити. І все говорили, розмовляли так охочо!

Коли приходилось одповідать, Люба трохи затруднялась, та таки часом і не трохи, а просто мусіла переходить на россійську мову... Вона так одвикла од „малороссійськоі" мови! хоть „вродила" ся в йій, зросла в йій... Але-ж у Цюріху Люба так мало чула й вживала йиї, навіть у своєму близчому товаристві. Часом було говорять з Кузьменком, або й з Корнієвичем по своєму, але й то так, у жартливій, звичайній бесіді, а як тілько було переходять на поважніші речі, так зараз і мова міняєть ся, переходить на россійську...

То-ж тепер, як прийшлось говорити з Бучиньським цілком однією, тою рідною мовою, Люба затруднялась... І йиї просто брав сором перед тим інтелігентним Русином: він говорить так вільно, ні трошечки не запинаючись, про що тілько схоче, — а вона... мусить добре подумати, перше налагодитись, а тоді вже казати, ніби перше переложити в думці з россійського, та й то ще

*

далеко не завжді зуміє переложити, не стає слів, — і виходить щось таке перісте! Не знать що, — аж самій досадно! — Бучиньський не сміється з того, удає, що й не замічає ні того затруднення, ні тої строкатості в мові, тілько часом мимоволі зіявляється у його чуть-чуть замітний усміх, котрий він зараз-же ховає. Але Люба той усміх чує душею, хоть і не бачить... і так би їй хотіло ся говорити краще, „по його". І не через те кидає вона знов россійську мову, та переходить як уміє, як здолає, на українську, щоб хотіла „підладитись" тому новому, цікавому товаришові, а просто вона почуває, що се органічна мова єго бесіди і що так т р е б а, що говорить з ним по россійські просто не випадає, власне таки аж соромно якось! Чого-ж він уміє, а я ні! Вони виробили собі свою мову і для культурної потреби, а ми?... переходимо зараз на россійську, коли заводимо поважнійшу бесіду! Так не гоже!

„Просвіта", „напрямок", „враженнє" підчеркує Люба в думці вирази Бучиньського, котрі їй здають ся такими новими і через те мов би чудними, — принаймі Люба не зважується говорити їх сама; а одначе що-ж тут такого чудного? — думає вона далі: — чому-ж би не вживать тих слів? Чого-ж конечне казать — п р о с в є щ е н і є, а не просвіта, в п е ч а т л є н і є, а не враженнє? Тілько тої й переваги, що до тих россійських, напендючених слів ми призвичаїлись! Нас до тої ломоносівщини наломлює школа, книжка; але й с е й проходить школу, ще більше чужу, німецьку, однак же він не кидає свого, пильнує, розвиває. Тут чується м і ц н а тенденція! міцніша, ніж оте полтавське україноФільство, котрого відгомін доходив до Люби перед виїздом у Цюріх, котре кинуло якесь проміннє на Кузьменка з Корнієвичем.

І Люба все слухає свого нового товариша, того патріота й демократа, чи пак „народовця“.. От вони сидять у-вечері в кафе, пють віденьський „mélange“ — каву на молоці — і розмовляють щось таке про народню словесність. Якось прийшлось до речі, і Бучиньський росказав цілу народню казочку, свою, русинську, — отам таки сидячи серед „німоти“ й росказав. Що за мила казочка! Який хороший склад, який знайомий, добірний юмор! Деякі слівця й тут нові для Люби, та такі вони зрозумілі, такі гарненькі! Люба сміється і очи їй сяють найщиршою утіхою. Двоє добродіїв Німців, що сидять близько нашої пари, либонь думають, що то „кохана пара‘, що той вродливий хлопець говорить тій junger Dame які небудь „романсові речі“, коли вона так втішно слухає, так од серця весела; але панове споглядачі помиляють ся, нічого „романсового“ ні Бучиньський, ні та панночка і в думці не мають!

Завтра Люба з утіхою ждати-ме, що от стукне в ві двері той новий рідний знакомець, щоб іти в двох у місто; та коли вони вітаючись, привітно, ласкаво стискають одно другому руку, то не залицяннє обйявляєть ся в тому: то братерськи вітаєть ся галицкий Русин з сестрою Українкою.

А зайняття наукові йшли в Люби своїм ладом. Незабаром дійшла до кінця того короткого курсу. Має ще оден діплом окремої спеціяльності лікарської.

Люба виїзжа’ з Відня. Бучиньський провадить їйї на вокзал; Люба дякує йому за всі его послуги, котрі він з своєї доброї ласки оказував їй у невідомому великому місті; вона соромить ся тілько сказать йому, що в душі свойій вона дякує йому щé за одну послугу: що коли вона вернеть ся до дому з міцнішими національними „переконаннями“, то й сим вона мусить

завдячувать йому! Люба попрощала ся з ним щиро, по братерськи. Так багацько послуг, даронаних так щиробезкористно, можна памятати цілий вік!

XVII.

В домочку Марії Петровни в біленькій світлиці сидять Катерина Пантелеймоновна і Марія Петровна. Катерина Пантелеймоновна розкинула карти, гадає для Марії Петровни на червову даму. (Уже-ж бо ніхто так не вгадає на картах, як пані Загоровська!).

— Ну, що-ж там йій вийшло? — питає Марія Петровна, либонь сказавши розкинуть карти не для себе (бо коли-б для неї, то треба-ж було-б розкладать на дзвінкову даму!).

Катерина Пантелеймоновна з легка зітхнула, уважно дивить ся на карти, — не казать же наймані!

— Та що-ж — мовить вона далі, — нічого собі вийшло!... Отже бачите, на серці дорога, осьдечка сповненнє бажаннів... тутенька з якимсь інтересом дзвінковий король... Е, тут бо от і червовий інтерес... гм... Поганенько лиш, що тут умішала ся винова восьмачка з десяткою, — якась то досада має ть ся бути, — ну, та се ще нічого!...

Марія Петровна зазирає на ту кабалу, уповаючи слухає вйроки ворожбитки. „І чого та винова восьмачка з десяткою замішали ся!“ думає вона. — А королі? що-ж то за королі? „дзвінковий і червовий“... Марія Петровна зітхає.

— Листа має одержати — проказує тим часом свій дальший глагол пані Загоровська.

— Якого-ж то листа?

— Та так воно показує, ніби з дзвінковим інтересом.

— Може! хто-ж йійі знає!...

— Та ви-ж коли йійі дожидаєте?

— Та писала, що к 10-му буде, а вже пятнадцяте! Хто-ж йіх знає!...

— Се то правда, що йіх не вгадаєш! — мовить пані Загоровська, мішаючи карти. — От і мій Кость: мав же прийіхати, та потім повіяв ся в Париж! І нащо ще йому в той Париж! от чистий батько: теж отак було вієть ся, коли не в Полтаву, то в Харьків, а ні, то хоть у Ромен пойіде, як на гроші розживеть ся! Все йому, бачите, скучно було! Ет! — Пані Загоровська гнівно одвернула голову на бік, дивить ся кудись у вікно своїми чорними очима

Поговорили. Марія Петровна знов береть ся за панчоху, котру вона плете для Люби („певне-ж там Люба так обідрала ся, що страх!“) Міркує-ж, міркує, а далі думає, що пора-б уже Катерину Пантелеймоновну напоіти чаєм. „І чом Титяна не дає самовара! вже-ж би повинна з річки вернути ся!“

Марія Петровна тілько що хотіла встать та піти довідать ся, як у хату прожогом вбігла Титяна, несамовито кричучи:

— Пані!... панночка, Люба прийіхали!!...

Марія Петровна тілько затрусила ся, плетіннє випало з рук... Далі встала, не знає, що йій і почати...

— Осьдечка! тут вони!... у дворі! — мовить перериваним голосом Титяна: — Я йду з річки... а вони йідуть!...

На дворі, під ганком, стоіть жидівська балагула з полотняною будкою. З неі швидко виліза' европейська мандрівниця Люба, біжить у хату.

— Мамочко!!... і упала в тремтячі обійми материні.

Марія Петровна так і прикипіла до своєї доні: обіймає, цілує, сльози біжать із очей. Чи-ж то не радости дождала ся, ні!... Дивить ся потім на свою Любу, — щось вона мов би виросла, якась інша зробилась... Та ні-ж бо, се вона, Любочка мила, дорога!...

В господі заметня: бігають, зносять пакунки Любині. Прибігла й куховарка Уляна й чоловік Титяни, що вернув ся з москалів, та живе у дворі в Марії Петровни. Вийшли з хати й сусіди, що займають домівку в меншому будиночку Марії Петровни, — почули, бачите, що прийіхала ві дочка „з за границі", так хотять побачити, яка там вона, та дочка: он вона стоїть на ганку, сміється ся з Титяною.

Знов Люба в хаті, ходить усюди, розглядаєть ся; чогось ті хати мов би ме́нші, ни́жчі стали!... Та ні-бо, вони такі й були! І сволоки́ ж бо так само виступали!.. Дивить ся Люба, щебече.

— Ну, що-ж, мамочко, як же ви маєтесь? — Щось тая мама мов би постаріла значно, зігнула ся трохи, сивого волосу більше... Та ні, як придивити ся, та сама, — люба, добра мама!... Здаєть ся й чіпочок той самий на голові, що був тоді... тоді, як Люба вийіздила з дому...

Біжить Люба через тильну половину. — А як же у вас у дворі, Титяно? чи так як було? Піду подивлюсь!

— Та й подивіть ся! — одмовила Титяна, сміючись, а сама береть ся за самовара нести у покоі.

Розглянулась Люба у дворі, заглянула через тин у садочок, пішла над край подвіря, он там між будовами одкриваєть ся той самий знайомий краєвид... Широко розліг ся він під промінням західнього сонця! Он

і річка, он і лу́ки, он і бір далекий, синій!... мов би трохи змінила ся річка, більше виступають білі коси піскові, більше розросли ся верби он там на заломі; а все-ж переміни в цілому нема: се він, той самий краєвид, ті самі місця!... Люба сама не знає, чого у неї защеміло серце, мов би жаль чогось, мов би якась чула турбота підступає. І знов так тепло робить ся в душі: той рідний куток так привітно, любо простягає свої обійми!

Вернула ся Люба в хату, сідає за накритий стіл, коло матері та Катерини Пантелеймоновни, щось каже матері з таким світлим виразом в обличчі.

— А не бачили там в остатній час мого Костя? — питає пані Катерина.

— Ні, бачила-ж ото перед вийіздом! А потім-же він у Париж пойіхав.

— А швидко-ж він до дому буде?

— А я-ж по чім знаю? — мовить Люба засміявшись.

— Та вже-ж таки прийіде, довідаєть ся! — потішає Марія Петровна Катерину Пантелеймоновну.

— Сподіва́ю ся, сподіва́ю ся! — каже та.

Береть ся Марія Петровна наливати чай, та й згукнула: — Отсе, Боже мій!... що-ж се я?!...

То-ж, бачите, не тямившись, чаю всипала, а води забула налити, — та́к той чайник і стояв на самоварі!

Спяти́лась Марія Петровна, сміють ся Люба й пані Загоровська, сміють ся голосно й Титяна.

— Слухайте лиш, Любочко, — питає знов Катерина Пантелеймоновна, — чи то правда, що Брагової дочка йде заміж за німецького професора? Мати хвалить ся, що листа прислала.

— А правда-ж, правда! — одказує Люба: — вже досі й шлюб узяла, бо то-ж мало буть коло сього часу.

— Бог знає шó! — провадить Загоровська: — І чогó-ж таки вона за Німця йде?...

— А хто-ж йійі зна'! — одмовляє сміючись Люба, — сподобáв ся!..

XVIII.

В одному з тих сел, що видно оддалік з тої гори, де подвірє Калиновських, Любі удало ся одержати місце „фельдшериці", чи „хвершалки", як говорили селяне. Больниці то нема, а місце хвершальське все-ж таки є, на цілий участок, із скількома близькими селами: і без больниці праці доволі! Аби хіть!

До старої Калиновської прийіхала гостювати старша дочка з дітьми, то й не самотно в єі господі: повно дитячого щéбету! Та й Люба-ж недалечко, прийіздить частенько одвідати своіх: оттоді вже гомону того, та сміху та жартів! Діти опадуть Любу, бере вона йіх на руки, старші те-ж обступають; тілько тіткою не хотять звати, „Люба" та й годі! Та дарма, нехай і так!

Одвідає Люба своіх, перемінить книжки у бібліотеці, поговорить і з офіцером Богдашевичем „про високі речі", та й знов „у-низ", туди в своє село. Домівку найняла у хвершалової вдови, Малинчихи, Ганни Марковни: світличку та кімнатку займає — і обід бере у Ганни Марковни. „Лікарствує"-ж Люба; хто вдаєть ся до неі, того й корує; та не повинна-ж ото й ждати кожен раз, поки вдадуть ся, мусить і сама довідувать ся по участку, чи все гаразд. Вдають ся по троху селяне, далі все й більше, та більше. Люба не раз чула, що ті мужики такі „страшенно неймовірні", так „уникають від найщиршої охоти найдобріших лікарів пособляти

йім"; але вона швидко побачила, що то була просто таки неправда, або правда — не провірена, не досвідчена!... Бо таки як справді наважитись підходить до селян з порадою, та подавати йійі по щирості й уміло, то зовсім ті селяне обйявляють ся не такими неймовірними і не так уже цурають ся поратунку!...

Пішла чутка й по панах про ту „хвершалку". Отже маєте собі, пани ще „неймовірніше" споглядали на ту „жінку-лікарку", ніж мужики.. У найліпшому разі здвигали плечима... Та потім по троху почали вдаватись, которі ближче були по сусідніх селах; і сих, бачите, неймовірних удалось переконати, пересвідчити правдивою статочностю й умілостю!...

Лікарює панночка; здала ся й віденьська наука, пройдена при клініці: кличуть то сюди, то туди на пораду, як то „баби" кажуть — „положити душечку на подушечку"; а скілько тих бідних жінок, що й без діток слабують та хорують тими жіночими хворобами! Коли-б тілько з'уміти та здолати всім помогти, що вдають ся часом з хворобами тяжкими та задавненими...

В своєму селі вже таки й добре знають Любу і вона знає багацько господарів, а ще більше господинь по імені. Знає часто, як хто й живе, не тілько чим слабує. То, бачите, воно з далі те селянське життє здаєть ся таким „одмінним" та простим у своєму змісту, а як придивитись добре, от неначе наводячи лу́пу на окремі се́мйі, на окремі по́статі, то зовсім уже воно не так порожнє й одноманітне здасть ся: форми життя й тут обйявляють ся такі багаті, такі різні... Коли зхотіти підступить ближче, то й тут обйявить ся широке поле і до споглядання, і до праці свого рода...

Люба ж і наводила ту духовну лупу на окольні постаті. От хоть би й зараз, у найближчому, — (а ска-

зав би „найдрібнійшому!“) — єі околі — чи не розмаітні постаті, чи не прагнучі духовного бальзаму? Господиня, тая стара хвершалка вдова, колись була все-ж таки „панею“, а тепер „при злиднях“, і не знає, мовляв, на яку ступить: чи йій пáнську думку про себе мати, чи з селянками зрівнятись; як-же подивить ся на Любу, поговорить з нею, то мов би йій і не так соромно, що вона вúбила ся з „платтів“, а ходить у простій спідниці... Хлопчик, синок господині, „Гриша“, вродливий, дотепний, всюди-б він устряв, все-б він хотів узнати; та куди-ж він піде? щó він знає? До панських дітей він не піде, там не приймуть, з мужицькими уже йомý „не подоба“ дружити ся! Росте хлопчик сам собі, а несвідомий такий, що й читати досі не вміє: „способу“ нема, де-ж він навчить ся? Ото вже Люба, з ласки своєі, почала показувать грамоти, як має вільний час. Далі служниця Ганни Марковни і разом Любина, Маланка, вже на що незначна постать, а й тоі житте „розмаітне“: скілько служила по міщанах у сусідньому містечку, по панах, а далі й роман завела, — як-же! з самим ефрейтором, показним таким москалиною. Та покинув москаль, покинув з хлопчиком і пішов собі кудись. Тимже то Меланка так плакала, як Люба читала йій „Катерину!“ Плакали й інші, що слухали, та не так... Воно-то Меланчина доля й не зовсім така, як Катеринина: не втопила ся Меланка, зостала ся жити з своім хлопчиком, та житте те не солодке й не ясне!... Тьмяно пак і пусто було в господі Маленчишиній, де служила Меланка, ото тілько й проміння ясного свінýло, як оселила ся та панночка чудна, лікарка. Доля Меланчиного хлопчика, Грúця, те-ж не така вже тяжка, як Катеринного Івася; не ходить Гриць по розпуттях, не водить старців, та хто його зна', чи йому краще, ніж тому поводарю

Івасеви! При злиднях виріс Гриць, — недолугий такий, все слабує; як почуває ся ліпше, піде між діти на улицю, — та тілько аби щó, чує він зараз те доразливе прізвище: „іди собі, ти!...“ (Бо знають же всі, що безбатченко він, тим же лихом і корять!...) Стала Люба Грицеви якісь ліки давати, поліпшало йому — і не цурає ся він своєї лікарки! Чого-ж ві цурати ся: прийіде з міста, бубликів привезе, і так у хату до себе закликає, посадить, їісти дає, по голові погладить!... Поприходять же обидва хлопчики, Гриша і Грицько, Люба їім обом по троху букви наклеєні на картоні показує, вже вони й пізнають їіх; або дасть „самим“ списати олівцем, і того не цурають ся хлопці! А вже як часом Люба розгорне яку книжку з малюнками та почне показувати та росказувати, то в хлопчиків аж очи грають! Жвавий Гриша хутній розуміє, але й Грицько як подумає, то те-ж видно розбірає, дарма, що мовчки слухає!

Оттакі розмаіті постаті були коло Люби; се-ж у самій хаті у неї, — а там-же-то поза хатою!...

Живе собі Люба, не „скучає“, тілько часом буває така задумана, ніби смутна трохи, як ходить по своїй кімнаті чи по маленькому садочку Ганни Марковни... Отже й тепер як раз походила, походила по стежечці, прийшла й у хату якась поважна, не жартує, не сміється ся.

— Меланко! — гукає, — однесете мені листа до Івана! Він завтра в город пойіде, бо пятниця, то й листа мого одвезе на почту!

— Добре, добре! — каже Меланка.

Люба ходить уже по хатині і обмірковує, як саме написать листа тому Корнієвичу. Чудний він, справді: то́ писав, а то вже третій тиждень, — ні, вже цілий

місяць, — не одповідає. Що-ж се таке? Сам просив писать, а тепер взяв і замовк. На що-ж було просити, намогатись? Ну, весело йому, отже писав в остатній раз, що знакомих уже багацько має, якась там і лікарова дочка прерозумна знайшла ся, — але все-ж міг би він одписать що небудь на лист! Що-ж се за погóрда така? Навіть не звичайно!.. А найважнійша річ, що сам просив писать! Ні, вона от зараз сяде й напише йому, що вона такаго поводіння од його не сподівалась — і коли йому в тягість одповідать на листи, котрих він ніби то так бажав, то, звичайно, краще зовсім перервать; вона, Люба, думала, що листи їх будуть дружнім бесідним обміном, а коли для його, Корнієвича, одповідь на ві листи має стати ся лиш якимсь прикрим обовязком, то вона зовсім сього не хоче — і нехай він не дивуєть ся, коли вона після таких загальних одповідей зовсім перестане писать до його.

З міцним виразом тих думок на лиці Люба сідає зважливо за лист і пише, пише.

Пройшло чимало часу. Лист написаний і згорнутий. Меланка стиха одчиняє двері і каже Любі:

— Панночко! Давайте лист, уже понесу, а то там хутко полягають спати. Іван ранесенько пойіде.

— Не треба!... Не буде ніякого листа на почту! — одповіла Люба, і коли двері за Меланкою знов зачинились, порвала написаний лист на шматóчки.

XIX.

Другого дня ранком Люба тілько що встала, поснідала, як Меланка сказала їй, що прийшла якась жінка „з ногою“. Люба вже знала, щó такі вирази значать, і сказала, що недужа може вступити в хату.

Ввійшла молодиця, шкандибаючи; одна нога була у неї обмотана шматкою. На питанне Любине, що їй саме таке з ногою, молодиця розповіла, що вже давненько пробила вона собі ногу у воді і до тої виразки „щось прикинулось“, нога все пухла, і дійшло до того, що тепер „ані в день ступити, ані в ночи заснути“, — так „кру́тить“ і болить. Молодиця по маленьку розвязувала ногу і Люба далі побачила червоний опух з великим жовтим ве́редом; самий вершок того вереда був чимсь заліплений і прикритий листочком.

— Що-ж се ви тут наліпили? — прикро питає Люба.

— Се рощина. Вже що́ тілько не скажуть, всé прикладала, нічого не пособляє! Та вже от люде порадили до вас!...

— Погано, що так запустили ногу і незнать-що прикладали — мовить Люба, очищаючи вперед. — Ну, що-ж! — проказала далі, оглянувши: — треба прорізати, бо гній може кість повредити, тоді дуже погано буде!

— Ой, моя голубонько, робіте вже, що знаєте! вже мені так обридло, що й Господи! — Але далі жінка додала несміло: — а може-б та́к що дали прикладати? може-б не різати?

— Ні, не можна! треба прорізати! Ви не бійтесь, се нічого! А потім дам і ліків.

Жінка не мала що робить, мусіла на се пристати...

Люба кликнула Гриця, котрий дуже любив „помагати“ їй, се-б то приносити води, чи держати що-небудь. Ото-ж і заходила ся Люба з своїм „помічником“ коло тої операції. Розрізала веред, очистила од гною, промила, далі примочила, „забинтувала“ ногу — і по

справі! Не бридилась пак: чого-ж там уже бри́дитись? Уже коли „жаб різала", то нема чого!...

Випровадила жінку, сказавши, що навідаєть ся до неї, бо треба добре глядіти рану, що-б не „прикинулось" знов що небудь. Упорала в хаті і свій струмент, аж тут — рип, у хату йде знайома їй трохи Марина Шкуратиха, стара, поважна собі така. Кладе на столі паляницю й мовить:

— Отсе по вас, моя голубонько, прийшла! Ідіте, моя пташечко!

— А що там таке?

— Та Іваниха розходила ся, — Івана, того що вам листи возить, жінка. Другу добу вже мучить ся, сердешна!

— Чом же ви по мене давно не прийшли?

— Та думали, може так обійдеть ся! На що-ж вас турбувати даремне? бо що-ж то, мовляв, свідова річ.. Але-ж Бог йійі знає, що́ йій таке! чи то́, що за першеньким, чи що!... Вже що́ йій баби не роблять, нічого не порадять.

— Ну, вже я знаю, що там ваші баби́ роблять! — гукнула Люба, збіраючи потрібні речі.

— Та я таки й кажу далі: піду лиш я по панночку, вже ж вони, мовляв, знають!... Ох, таке-ж лихо з тою Іванихою! Сказано вам...

— Ходім-те, ходім-те! — перервала Люба розповіді Шкуратишині і пішла так швиденько, що баба ледві поспішала за нею, далі гукнула:

— Стрівайте, голубонько, панночко, бо я за старістю й не збіжу за вами!...

Прийшли до хати Іванової. Ще в сінях почула Люба той тяжкий, одмінний стогін, знайомий їй з ві-

деньськоі клініки. Але-ж увійшовши в хату, Люба вгляділа сцену, котроі вона в віденьській клініці не бачила. Близько „полу“ стояли дві баби, придержуючи слабу молодицю, котра високо піднявши руки, держала ся за жердку, повішену над полом під стелею. Руки в молодиці заклякли, голова в знесилі схилилась на бік, лиш стогін виривав ся крізь зуби й розходив ся по тихій хаті.

— Щó ви робите?! — крикнула Люба: — пустіте йійі зараз! Як можна так мучити слабу!!

Баби щось там порікували, однак мусіли одступити. На піддержку Любі прийшла й Шкуратиха: — Е, вже, кумо, — говорила вона одній бабі, — треба слухати! вже ж вони знають...

Люба прийняла на свої руки бідну Іваниху з помертвілим лицем; ледві положили йійі на постіль, як вона зомліла.

— Отак от все мліє та мліє! — говорили баби: — мабуть уже з неі нічого не буде!

— Води! — кричала Люба. Бризкала в лице недужій, давала нюхати спірту, — очутила. Ну, й заходила ся-ж, оглядівши слабу. А справа була трудна!.. Звиваєть ся Люба, дає ліки, орудує. А стогін не вгаває, рве душу...

Довго поралась Люба. От чують ся вже крики, від котрих мов би аж хата стинаєть ся... чоло у Люби мокре, тіло й душа напружені, вона добірає всеі сили й зручности.... Ну, хвалить Бога!...

Недужа вмовкла, а по хаті вже чуєть ся крик малесенького хлопчика.

Та того крику вже ніхто не лякаєть ся! Заметушились баби, ладнують купіль... Шарварок, веселий гомін.

— Ну, звичайно! — провадить Шкуратиха: — я-ж казала! вже-ж вони знають!

— Ну, на те-ж і у́чать ся! — згожують ся й інші баби.

А Люба ще неспокійна, ще пригадує біля слабої віденьську науку клінічну. Ну, от тепер нічого вже не страшно!... Тепер тілько наказати, щоб доглянули слабу, або краще, що-б не зачіпали йійі! А слаба лежить уже тихо; вона бліда, змучена, мов з хреста знята, та голова повертаєть ся до Люби — з тим виразом, котрий буває тілько тоді, коли скінчать ся т а к і муки, а коло боку лежить та мелесенька невідомо-відома істота, ще не розгляжена добре, там у пелюшечці, а вже така дорога. І чудно якось, і так любо!...

Десь узяла ся, немов з під землі виросла, пляшка й чарка. Веселі баби чіпляють ся до Люби, щоб „хоть трошечки“ випила, божать ся, що горілка „солодка“; та Люба нічого не хоче! Йій душно — і від теплої хати, і від тої скрути.. То-ж до всього клопоту й дитину сама скупала, не хотіла бабам давати! Тепер би лице освіжити, — та́к горить, — умити ся, чи що таке! Душно! Люба йде з хати, Шкуратиха зливає йій на дворі з кухличка біля порога.

Освіжила ся Люба, утираєть ся рушничком на порозі. Собака зірвав ся з приспи й побіг за ворота; чути голос Меланки: „Осьдечка вони, тут!“ Іде Меланка на подвірє, а за нею — Господи Боже мій! — Корнієвич і Кузьменко...

Люба просто не спамятала ся!... Вона й рада так дуже, і збентежена: де-ж, застають йійі так... зовсім уже по хатньому та по робочому... Люба швиденько осмикує закачані рукави од сорочки. Ах, Боже мій,

а руки зовсім вохкі!... Та паничі не вважають, беруть йійі за ті вохкі ручки, вітають ся, гомонять.

— З відки ви взяли ся?... Господи! — мовить Люба.

— Отак прийіхали, та й годі! От і сюди прийшли, щоб хутніш вас побачити!

— Я був у Кузьменка, — поясняє Корнієвич, — ми-ж сусіди, — а з ним і далі. От побудемо у вас, а завтра в Полтаву, нам обом треба: мені там місце трапляєть ся, а йому по якихсь батькових справах. Так от!...

— Ну, Боже мій, як-же се несподівано! Не писали нічого!... Я тут вже гнівала ся на вас!...

— Що-ж там писать? Краще-ж побачитись!...

— Ну, звичайно, звичайно!... Ходімте-ж до мене! я вже тут все скінчила.

— А, шкода, що не прийіхали раньше, були-б побачили вас „при должности!“ — мовить Кузьменко.

— Еге! так би я вас і пустила! — одмовляла Люба й побігла в хату. Сказала там скілька слів, обіщала навідатись і подалась знов до гостей. Баби здивовано виглядали в слід йій із дверей; Кузьменко успів уже зачепити Шкуратиху якимсь жартом.

Ідуть у трьох, голосно розмовляючи, до Любиної домівки.

— Де-ж ваші коні? — питає Люба, доходячи до свого двора.

— А ми зайіхали тут біля вас, до волості, — а до вас, значить, з візітом!

Люба біжить у хату попереду: „може там що не гаразд, нéлад який!“ Ні, здаєть ся, все гаразд, тілько он треба ту спідничку схватити й порваний лист до Корнієвича прибрати.

*

— Ну! прошу! — І знов вітання, знову веселий гомін. Люба біжить до кухні, до Ганни Марковни, попитати про обід: то-ж гостей треба прийняти, — он пора вже яка, певне їсти хотять! Шкода, що не знала, були-б щось такого зготували ліпшого для дорогих гостей!... Ну, та нічого: єсть борщ, єсть каша, вареники, — чого-ж іще?..

Знов Люба в світлиці, звиваєть ся, накриває стіл.

— Що се ви? не обідали досі?! — питає Кузьменко.

— А ні! — коли́-ж було?!... Е, у мене сьогодня дві операції були! от що!!... Ну, та перша — пуста́, а от там, де ви мене знайшли, то мудра штука була!

— Що-ж там таке було?

— Ет, що́ вам росказуватя! ви не спеціялисти! А я таку одну „маніпуляцію“ зробила, що й професор би похвалив!

— А як-же ви смієте розпоряжати ся? — питав Кузьменко. — Ви-ж „до прибитія врача“ не маєте права ніяких важних штук робить!

— Овва!! Поки-б пойіхали по врача, та поки-б він з ласки своєі прийіхав на село, до простоі баби, то тая баба може-б досі й на світі не жила!... А ще до того ваш врач може-б і не потрапив того, що слід було зробить! Ах, я така рада, така рада!

— А, так! ви о́н чого радієте? Ми думали, що — на́м!

— Ну, і вам, і вам теж рада! Страшенно рада!...

Досить було глянути на Любу, щоб побачити, що говорила правду...

— Ну, ходіте їсти! — кликала вона, насипаючи борщу. Паничі сіли. Разом з обідом ішла жвава розмова, без жадного етікету... Говорили так жваво, одно одного

перебивали, сміялись. Кузьменко розповідав анекдоти з своєї практіки, з котрих Люба помірала од сміху. Розмова перескакувала й до давнійшого.

— Ах, скажіте будьте ласкаві, що́ з Песцовою? де вона? — питала Люба в Кузьменка.

— А я по чім знаю, де вона поділа ся, як повернула в свою Кацапію?

— Як? хіба вона до вас не пише?

— Звичайно ні! чого-ж вона буде до мене писать?

— Ну, брешете-ж ви! Я сьому з роду не повірю!...

— Дивіть ся!... І чого-ж ви до ме́не причепились? Чом же ви не питаєте Корнієвича, може він з ким небудь і переписуєть ся!

Люба трохи спятилась...

— А де Загоровський, ваш „друг дитячих літ“? — спитав Кузьменко.

— В „Європі“! — одказала Люба усміхнувшись, — та швидко сюди прийіде!

— Він до вас писав? — спитав Корнієвич.

— Ні! — одповіла Люба. — Я так знаю, од матері єго: казала, що хутко сподіваєть ся.

— А! то можна буде давню дружбу на давніх місцях одсвіжити, — зауважив Кузьменко.

— А можна-ж, можна! — жартливо мовила Люба, — я не цураю ся другів, не та́к як ви́!

Обід скінчений. Корнієвич згадує, що привіз Любі гостинця: іде тут зараз до волості і приносить скілька номерів галицкоі „Правди“.

— А-а! — каже Люба: — де се ви взяли?

— Виписав! — одказує Корнієвич: — Ви-ж мені з Відня так розписали галицких „соловіїв“, що я як був у Харькові, розпитав ся та й виписав їх „письмо“.

— Дивись-ти, хитра слободська Україна, і вйскіпала-ж! — мовив Кузьменко.

— Дуже, дуже я рада! — промовила Люба передивляючись номері.

— Цілий „рочник" вам зберу, чи як там кажуть ваші галичане! — прислуговував Корнієвич.

— Чого-ж вони м о і? — перепитала Люба.

— А хіба-ж не можна назвать вашим отого „соловія" Бучиньського, чи як там він?

— Я хотіла-б, що-б і ви́ таким соловієм співали! — гостро одказала Люба й збентежилась, що якось воно ніяково вийшло. Почала пояснять свою думку в загалі.

— Научіте, научіте, — буду дуже радий! В прінціпі нічого против сього не маю! — з щирим усміхом говорив Корнієвич.

— А я маю! — перебив Кузьменко: — се літературщина! я шаную саму тілько народню мову! — Заспорились. — Одначе! — перебив Корнієвич, глянувши на дзигарок: — нам, Микито Степанович, пора йти!

— Куди?! — спитала Люба.

— До вашого мирового, Величковського: єго син був нашим товаришем по гімназіі і тепер гостює у батька; то ніяково-ж, бувши в йіх у селі, не завітати!

— Там і панночки є! — вкинула Люба.

— Єсть, єсть!... Та се дарма, ми не забаримось! Побудемо трохи, та й знов до вас, у вечері, бо завтра-ж раненько пойідемо, треба поспішати в Полтаву на строк!

— Ну, так глядіте-ж! Я буду дожидать ще сьогодня! — гукала Люба, провожаючи гостей на ганочок.

Вернулась Люба в хату, угляділа себе в зеркальці: — „Ах, Господи, яка я розтріпана, червона така!" Люба

прочесала свою чупринку, поладила ся: здаєть ся нічого такого гарного й не додала до убрання, бо що-ж тут уже наряжатись, коли бачили, в чім була, а все-ж якось і намистечко стало іначе лежати і стьожечка десь узяла ся: все-ж, мовляв, зеркальце дорадить, чого треба!

Просить Люба Меланку, щоб на вечер самовар був, (бо сама Люба більше молоком одбувала ся), поспівує, бере „Правду", іде в садочок. Невеличкий той садок і трохи запущений, про-те все-ж таки садочок: єсть і мальви високі побіч півоній, та зірки біля перелазу, єсть і боже дерево й два кущі бузку, під котрими зроблена маленька лавочка, єсть і вишник молодий і стара груша над стежкою. Люба сідає на лавочці під високим бузком, переглядає ту „Правду"... А на серці так радісно. Прийіхали!... Що Кузьменко прийіде, вона була певна, а що Корнієвич... хто його знав... От і тепер він каже, що „по дорозі" прийіхав... Ну, не зовсім-то воно по дорозі, трохи кру́жно!... Чом не хоче сказать правди? чого завжді таіть ся? А об тім може не має з чим таким і таітись? в листах єго ніколи нічого дуже прихильного не було, а в остатній час от і зовсім був замовк... Ну, та у всякім разі прийіхав!... чи радий-же він? чи дуже радий? чогось думалось, що він буде більше радий зустрівшись... а він і тепер якийсь повздержний; а бачить же, як я рада.... На щось вигадав тих Величковських! На що вони йому? Не міг він побути у мене весь час? То-ж тілько на один день прийіхав! Що-ж там той один день?... Так мало часу будем бачитись, а стілько знайшло ся-б сказати!..

Люба задумуєть ся, далі погляд падає на „Правду" і вона міркує: „Привіз... виписав... Хотіла-б я з певностю знать, через що він виписав: чи через те тілько, щоб зробить догоду і втіху мені, чи таки й для себе,

по своїй думці! По своїй, по своїй: він же каже, що „в прінціпі“ згожуєть ся, думає так само як і я. Та і не міг би він інакше думать: се єсть логіка самої речі, а він же такий розсудливий! От, що привіз сюди, то се вже звичайно, щоб догодити. Ну, що-ж? се... се дуже мило з єго руки! Буду читать, нехай і дальші числа присилає. А Кузьменко дурниці провадить! „Штучність“, „літературщина“, „признаю саму тілько народню мову“... Що за узька народність, що за узький націоналізм! Се — понижати свою народню гадку, обрікавши йійі стояти вічно лиш на одному ступні первістному! І коли так судить об мові, то треба теж саме розважити й у всьому: значить, і хисту національного не треба розвивать, — ні музики, нічого, — нехай буде все тілько на ступні первістно-народньому: значить, і науки не посувать, досить того світогляду, який має наш простий чоловік! Се-ж нісенітниця якась! З таким націоналізмом можна тілько закиснути на місці!... Ну, бери елементи народні, не цурай ся йіх, але утворюй з них яко мога ширшу, кращу будову — і се піде на користь тому-ж самому народови! На що-ж одрізняти його непереступною лінією від інтелігенції, котра пішла в перед? Ні, той Кузьменковський націоналізм у найліпшім разі може привести лиш до плачу над „лихою долею“, над тим, що „минуло“ й минає. Не плакати треба і не топтати ся на однім місці, котре йде з під ніг, а діло робити!

Побігла Люба одвідати свою слабу: одна річ йійі турбувала: коли-б запалення не зробилось: та й ще раз треба наказати, щоб не обгодували; жіночка тендітна і в небезпечному стані після надто тяжкого припадку, то се може йій дуже пошкодити. Справила Люба діло, поспішає до дому: може там уже прийшли та до-

жидають ся!... Ні, нема. Що се такого!.. чом він, чом вони не йдуть?

Уже сонце зовсім зайшло. Люба дивить ся на дзигарок: девята година на скінчанню. Що-ж се вони?... Люба ходить по садочку уже турботніше... „Так і сталось, що забавили там Величковські: товариш, панночки, фортепяно, співи... Ну, що-ж! нехай побавлять ся, — ще вечер довгий... Але-ж і десята година от-от скінчить ся, а їх нема... в садку лягли густі тіні, тілько стежка видніє... місяць сходить... У хаті лягають спати, зараз погасять світло. Люба ходить по стежці між перелазом і грушею, та все думає, думає... — На що-ж зайіздили, коли мали так коротко бачитись? завтра забіжать, щоб тільки попрощатись... Зовсім нема чого прощатись, не вітавшись як слід! Звичайно, там і на вечерю зостались, на той урочистий „у́жін“; ну коли так, то що-ж се... перед світом хіба вже заходити до мене? Тó вже велика ласка!...

Одина́цята без четверті! Ну, звичайно вже не будуть!... Щось гірке підступило під серце Любі... не сама досада, а мов би образа... кипить, душить...

Люба стоїть на стежці; млявий промінь місяця падає на ѣї опущену голову... руки нервово счепились, хруснули пальці. „А я ще таку щиру радість показувала!“ гадає дівчина, і рука підносить ся до очей, либонь повних сліз.

— Любов Василѣвна! се ви? — чує вона зненацька голос Корнієвича од перелазу. Люба, кинувшись, повернулась... Серце затремтіло... коли-б місяць світив ясніше, коли-б там напроти Люби стояв майстерник-маляр, може-б йому було цікаво побачити, як на ѣї личку малював ся недавній смуток і нова радісна турбота.

— Се ви? — перепитала Люба і поступила стежкою.

— Я! я! — мовить Корнієвич уже в садку, вітаючись.

— Я думала, що ви вже не прийдете! так пізно!..

— Не можна було ніяким способом раньше вирватись! обступили нас там всі, господарі й господині... Поки сеє та теє: чай, співи!... Я і так насилу вирвав ся, щось там їім наказав, та якось визволив ся.

— А Кузьменко?

— Зостав ся там! казав, що пізнійше прийде... там з панночками! Нехай собі!...

— Ну, звичайно! що-ж!.. коли зважив, що там приятніше, то й нехай!... Ходімте-ж у хату!

— На що в хату! тепер і на дворі так гарно! Посидимо тут де небудь!

Сіли на лавочці, де сиділа перше Люба. Біла сорочка ёї здавала ся ще білішою при місяці, по ніжному обличю бродили лагідні тони, обрис ёго приймав тонкий, мальовничий вигляд; а руки, що перебірали крáёчку на темному одінню, здавались прозоро-білими.

— Так ви думали, що я не прийду зовсім? — питав Корнієвич.

— А думала! — одповіла Люба опускаючи голову.

— Надзвичайна прозорливість! Їіхати такий світ для того, щоб просидіти у Величковських. Виходить би то, я для їіх і прийіздив?...

— Я не знаю!... Ви кажете, що зайіхали собі по дорозі!...

— По дорозі! тілько все-ж либонь не до мирового вашого! Мені треба порадити ся з вами, перше ніж їіхати в Полтаву...

— Зо мною?...

— З вами... А перше всього мені треба було побачити вас, повітати вас! — Корнієвич взяв Любину руку

і стиснув їйі, неначе в перше сьогодня. Люба не противилась, серце їй так било ся, і та ніжна ручка з довгими тонкими пальцями перейшла в повну оруду Корнієвича.

— Як я за вами скучив! — мовив він, стискаючи їйі в своїх теплих, дужих руках. — А ви? скучили за мною хоть трохи?...

— Дуже скучила!...

Корнієвич притиснув руку дівчини до уст так міцно, з такою загарою. — Скучала, скучала... дорога моя! — промовляв він потім. Люба чула на собі єго погляд, чула, як змінив ся єго голос, чу́ла так близько од себе єго горячі уста... Огонь той проймає й дівчину, бурхає у єі грудях... Козацький ус, жаркі уста торкають край ніжноі щокй єі. Дужа рука пригорта' любу дівчину до серця...

— Радість моя, як я люблю тебе! — шепчуть єго уста, дишучи палким коханнєм.

— Любий — одповідає вона і уста єі теж одповідають безумному поцілунку; голова непритомно схилилась на груди любому козакові.

— Мила моя! серце моє!... як довго я ждав сього щастя!... ти моя, моя! — промовив Корнієвич, упиваючись своїм щастєм, упиваючись цілуваннєм. Слова вирівались самі собою...

Люба опамяталась, Корнієвич цілував кожний окремий пальчик на єі руці, що ніби-то означало, що і він трохи заспокоїв ся.

— Чого-ж... чого ж завжді був такий повздержний, коли... коли так любиш? — питала дівчина.

— Такий я вдав ся!... або може таким зробило мене житте! не умію я, не звик провадити ніжні речі! я виріс без матері, зовсім єі не памятаю, виріс коло суворого батька, котрий, чинивши догоду моій мачусі, ще

менше оказував мені ласки, ніж би може хотів... Потім я жив у закритій школі при гімназії, де педагогічним прінціпом було не „розманіжувать“, а пригнічувати чулу дитячу душу, і ласки я не знав, не навчивсь і сам буть ласкавим. Лагідного жіночого товариства не знав я й підрісши. Перший раз попав я в те товариство у Цюріху. Ти знаєш, яка то була строката юрба! треба було перше розглянутись у йій — і я розглядав ся з цікавостю до тих, мовляв Кузьменко, „головоногих“ і „явноголових“. Розглядаючись, побачив тебе!...

— Ах... памятаєте, як ви перший раз росказували мені щось таке в авдіторії, коло дошки? Яка я дурненька тоді була, аж тепер сором!...

Сі слова, навпаки, дали привід Корнієвичу знов поцілувати милу ручку. — „Дурненька“! — переказав він з докором: — зовсім ні! Прийшло в авдіторію, так збентежило ся, потім ото сіло біля мене, розгорнуло свої папери, так слухає уважно, таке розумне, миле! Мені здаєть ся, що я з тої-ж хвилини полюбив тебе мимо своєї волі... І далі любив усе більше та дужче! А що не говорив ніколи про свою любов, так кажу-ж тобі, що не мистець я на такі розмови... та до того бачив, що ти не горнеш ся до мене... що я не любий тобі, чи... ще більше того!

— Я просто боялась трохи... тебе! — вимовила Люба, склоняючись до Корнієвича.

— Боялась?... Тоді коли я готовий був носить тебе на руках! — мовив він пригортаючи йійі міцно. — Не міг-же я бути навйсним, коли мені здавалось навіть, що другий... та ні я не хочу згадувать про се! то був такий тяжкий час тієї заздроі муки!... Потім, потім теж я не був певний у тобі, в тім... ну в тім, що я побачив перший раз з певностю отам, при нашому розстанню,

як мй з пойіздом рушили, а ти зостала ся з сльозами в очах, плачучи, як мені здалось... за мною! Од тої пори я рвав ся до тебе що мінути!... О, за сей час розлуки я добре зважив, як я тебе люблю! Поки ти була на очах, там у Цюріху, поки я бачив тебе що дня, якось терпілось: зустрінеш ся, поговориш, побачиш; а як зостав ся сам — неначе половину життя згубив! Ну, просто, сказавши по правді, остатнім часом навіть досадне на себе було: що-ж справді! — нічим не можу зайнятись як слід! Бог знає що! Рветь ся душа до тебе та й годі!

— А чому-ж не писав про се?

— Не писав! от не писав! Рушив просто в дорогу у Полтаву, щоб прилинуть до тебе, щоб словами, душею, сказать тобі, що я без тебе не можу жить! Що ти мусиш буть моєю, при мені! Будемо в купі працювать, в купі любить все те, що ти любиш! жити в купі! Ти-ж будеш моєю? ти схочеш? мила моя, сужена моя, коли-ж ти будеш моєю зовсім, перед всіма? нехай там вінчають, нехай що хотять роблять, та нехай знають всі, що вже ти моя, що я не віддам тебе нікому, нікому!!

Корнієвич закінчив свою мову цілуванням, ще горячійшим обняттєм, котрим він ніби хотів заховати свою милу від самого місяця. Рука Любина обвилась коло шиї милого. Чи могли в ту хвилину Люба й Корнієвич бачити, що к' садочку підійшов Кузьменко й дивив ся на йіх?... Глянувши, він тихо повернув на бік, улицею... і легка луна від єго ступнів покрилась ніжною луною поцілунків.

XX.

Ай, то-ж бо то шарварку та клопоту сьогодня у будиночку в Марії Петровни: Любино пак весілле справляєть ся! Марія Петровна розпадаєть ся, метушить ся, хоть все собі тиха. Вона й рада... і якесь журливе почуттє ворушить ся в єі серці: добре то воно! статочний, здаєть ся, чоловік трапив ся, — хоч принаймі не Німець, не „пройдисвіт“ який! — а все-ж де не взяв ся, і бере єі Любочку. Каже Любочка, що товариш із Цюріха, сам із Харьківщини. Ет, сказано, „дочки — чужа користь“!... Виглядиш йійі, випестиш, а там... Тож бо зовсім приподобатись Марії Петровні Корнієвич не міг; не могла вона позбути ся того трошечки ворожого почуття, котре має, здаєть ся, кожна мати до зятя, до того мужа коханої доні...

— Мамочко, ви єго не бійте ся! — мовляла Люба в день шлюбу, жартливо торкаючи дужеє плече свого молодого, — він зовсім не такий страшний, як здаєть ся!...

— А чого-ж би був страшний, нехай Бог милує! — одповіла Марія Петровна поважно, шпортаючись коло стола.

— Титяно! гарний мій молодий? — питала того-ж таки дня Люба.

— А, гарний! Показний такий, високий!

— „Високий“! — ніби тілько й краси, що високий! мов би як високий, то вже й гарний!

— Ну... і огрядний собі! кругловидий...

— Ет! Ти-ж подивись, які у його гарні очі: карі, великі! ха, ха!

— Ну, очі... Хіба я знаю, які там у йіх очі!... то вже вам знати!...

— А розумний він який, коли-б ти знала! — вихваляє жартуючи Люба.

— Ну! Невже-ж би ви пішли за дурного!

— Чуєте, Дмитро Назарович, — гукає Люба, вбігаючи в другу хату: — якої величної гадки про мене моя Титяна: що я-б за дурного не пішла!.. Ха, ха, ха!

— Що-ж, — одказує Корнієвич — прикажете й мені прийняти се за комплімент собі? Хоть дуже ласкавого тут ще нема нічого!..

Обоє сміють ся, аж той віночок тремтить на голові у Люби. Вона вириває ся од того „Дмитра“ і бере на руки маленьку сестрину дочку, свою пестушечку Оксану, бавить ся з нею, цілує. Корнієвич теж підсуїжує ся до дівчинки, хоче поцілувати ві ніжне личко.

— Іди собі! — мовить понуро дитинка: — я тебе не люблю!

— За що-ж ти мене не любиш? Бач, яка ти!

— Бо ти нашу Любу забираєш!

— Ні, я їйї не забираю! на що мені твоя Люба! то-ж вона мене забирає! Дивись — Корнієвич положив Любину руку собі на плече.

— Іди, іди! — кричить дівчинка, — іди собі!!

— Ай, Дмитро Назарович, і хочеть ся вам дразнити ся з дитиною! Ідіте собі геть — гукає Люба. — Не плач любонько, ми його проженем!

— Страх, як вона до вас подібна! мов би не сестрениця, а дочка ваша! — мовить Корнієвич, милуючи поглядом маленьку Оксаночку на колінах у Люби.

Не прогнала-ж Дмитра Назоревича маленька Оксаночка: он молоді вернулись вже од шлюбу... В світличці людно, шумно. Музики не має і багацько гостей Марія Петровна „не напрóхувала“, — а все-ж таки „де-хто“ єсть! Що-ж би то вже за „весілле“ було! Тож у тім

гурті пізнаємо й своїх знакомців: он тіточка ходить, питає молодих, хто перший став „на рушник“... Он Богдашевич, з білим пучечком на грудях, — вінця́, бачите, держав над Любою, по давній знайомости. Он і Петро Степанович біля Віри Николаєвни, — щось то їй таке з ласкавою, „умúльною“ міною провадить! (Отак як бачите: — мовляв, „ні з хати, ні в хату“: все мов би то й женихаєть ся і „нічого не каже“ в останнє! Не дармо Віра Николаєвна либонь подала уже слово старому сусідови по маєтку, панови Кошляревському: не доки-ж пак ждати!.)

Кликали на вéсілле й Кузьменка, та він чогось не прийіхав.

А онде — чи не знайомі нам гості: — пані Загоровська з сином! Дождала ся таки свого Костя! Е, щось бо то Кость трохи помарнів: видно, Париж не без сліда пройшов по юнаковому обличчю! поблідло воно, очерти стали різчі, гостріші, погляд не має того колишнього поетичного вогню, на всьому обличчю печать утоми. Очи як перше дивлять ся в перед, та вже інша задума обявляєть ся в йіх...

Люба і Корнієвич зустріли привітно цюріхського товариша. Говорять собі, чого-ж цуратись? Для Костя однак той шлюб вийшов доволі несподіваним. Загоровський всього скілька днів як повернув ся в рідний куток, і в Европі нічого не знав про віддане Любино; він трохи здивовано поглядає на молодих, — коли-ж то між ними зайшла тая близкість? А однак вони видно дуже люблять ся, — постерігає Кость, — навіть не можуть здержати при людях ні своїх іскристих поглядів, ні ласкавих пориваннів: он Корнієвич ні з того, ні з сього, — так принаймі здалось Кóстеви, — цілує двократно руку Любину, а молода смієть ся при тім так

втішно і хоть сказала „ай, дайте спокій, Дмитро Назарович!“ одначе зоставила свою руку в єго руці; і молодий гладить ту ручку у шлюбному перстеню, з якимсь таким помахом, неначе-б то була справді якась єго власність. Той помах якось неприємно скребнув Костя по душі, здав ся „вульгарним“ і недоречним! З якої речі Корнієвичу виміркувать собі, що Люба якась-то для нього сужена власність? Що він таке, той Корнієвич! самий звичайний чоловік, натура в загалі холодна, і, як видно, дуже егоістична, — зовсім не підходяча до ніжної, лагідної вдачі Любочки! Чого вона за його йде, на що вона звязує свою долю з єго? Що може він дати їй у житті? І Костеві думаєть ся з жалем, що може Любочку на самому порозі шлюбного щастя, о котрім вона гадає побік Корнієвича, зустріне суворий деспотізм отого можно-рукого, міцно-голового мужа. А вона горнеть ся як голубка! Яка вона гарненька сьогодня! В загалі вона покращала з Цюріха: якась не така щупленька, розцвіла ся, в лиці краска. Краска не певна, та вона їйі дуже красить! Французи кажуть, що кожна молода — гарна: „chaque fiancée a beau succés“! Може... Однак не всяка молода була такою гарненькою, повабною, як Люба, не на кожній голові буде так мило лежать вінок з померанцового квіту. Який ніжний контур головки, яка зграбність поворотів, який блискучий погляд! А стан в тому білому одінню!... Де у неі взялась така красива талія?

Погляд Костів стає не таким безпричальним як з прийізду, він раз-у-раз звертаєть ся на молоду! — а! на молодúх!... бо вони все в парі: „той“, русогривий „обладарь“ не одходить од своєі „власності“. Якесь неприємне почуттє встає у Костя, стукає в голову: Кость раз-у-раз проводить рукою по своєму високому чолі.

— А! прошу, прошу! чому-ж не зайшла зараз із церкви? — вітала Люба, цілуючись, паню Штокман, Раісу нашу, свою-ж таки товаришку! Прийшла-ж тая товаришка на весілле, не погордувала запросинами Любиними. ще й чоловіка свого привела, пана Штокмана. (Гостюють, бачите, обоє у пані Брагової, прийіхавши з Петербурга подихати трохи „південним" українським повітрєм).

Раіса убрана „по петербурському", у модній, штучній сукні з практічно-дорогої тканини, тримаєть ся без прúмусу і разом ваговито, — більше ваговито, ніж перше. Herr Stockmann — такий самий як був, лиш трошечки мов би потовщав; але той самий деревяний уклін, те саме сухе стисканнє руки. „Ich gratulire"! — мовить він Любі. — Wünsche viel Glück und Wohlergehen!" — додає Корнієвичу, котрий ото й зостав ся при розмові з ним, бо коли Люба мала бесідувати з товаришкою, то хто-ж би у Марії Петровни мав зайняти такого гостя? Навіть перший зять ві, муж старшої дочки, полтавський учитель, одступив ся пóдаль од пана Штокмана...

— А, Константин Михайлович! яка несподівана зустріч! Давно ви в наших місцях? — гукала тим часом привітно Раіса. — Роскажіте-ж мені, де ви бували, як маєтесь?

Побачивши, що Раіса доволі зайнята з Костем, Люба хутко одійшла до других гостей.

— Отсé він, той Німець? — питає в неї Катерина Пантелеймоновна, сидячи з кумою та сусідкою Марії Петровни.

— Він-же, він, — одказує усміхнувшись Люба — і щоб пані Загоровська не розсмішила йійі ще більше, пішла до іншого, молодого гурту, де Богдашевич щось таке ваговите розповідав сусідчиній молоденькій дочці.

Однак Herr Stockmann довго не сидів. Перед вечерею став прощати ся з молодими і з господинею дому.

— Куди-ж се ви? — питала Люба.

— Любочко! — мовила Марія Петровна: — ти-ж уже попроси!... як там по йіхньому !...

— Справді, чого-ж ви спішитесь? — сказала Люба по німецькі.

— Ні, не займай його, — вмішалась Раіса: — нехай собі йде! Йому тут у нашім городі пива нема і він всюди тілько світом нудить! Нехай собі виспить ся, то може не такий кислий буде!

Herr Stockman пішов, а Frau Stockmann зісталась. Однак той кавалєр, той молодий товариш, Кость, котрий би то мав займати йіні, щось-то не дуже займав ся нею: дивив ся більше кудись у просторінь. Люба й Корнієвич сіли теж до товаришів, розмовляли охочо. Спогадували колишнє, різні пригоди з цюріхського життя, товариство університетське.

— А де Білосельська? — спитала Раіса: — вона здаєть ся за границею зісталась.

— Вона в Парижі хотіла вступити в консерваторію, учити ся співу, — одказав Кость — тепер, здаєть ся, кудись вийіхала, либонь в Мілан, чи на води кудись.

Розмова перервалась.

— Ну, як же ти маєш ся? — питала Раісу Люба: — Ще гаразд мені не росказала, як там живеш у Петербурзі.

— Нічого! — одповіла Раіса, — практікую, маю свій кружок знакомих, більше між професорством.

— Маєш прийомні години для слабих?

— Звичайно.

— Ну, що-ж, і для бідних маєш прийомні години?

*

— Ні, н-н-і!... Се страшенно клопотно, та й користі жадної немає!

— Ну, для лікаря, звичайно! — мовила Люба, усміхнувшись, — але-ж для недужих то єсть користь!

— І для недужих не велика! — одповіла Раіса.

Подали вечерю. Гості гучною юрбою сіли. Великого прибору й великого етікету не було, однак все-ж таки молодих посадили урочисто „на посаді", мовляв. Люба сміялась чогось, їй і весело й чудно трохи було. Молоді між собою перемовлялись, однак і інші зачіпали їх розмовою, жартами. Кость за вечерею стратив остатній добрий настрій, щось нічого не їв, не пив і навіть сусідці своїй, — тій Stockfrau (він пригадав собі в думці те прізвиско Раісине) не прислужував, хоть вона охочо росказувала йому щось там таке про ві життя „у Петербургу". Спільна-ж розмова гостей де-далі оживлялась, голоснішала. Хтось то підняв питаннє, що ніби-то вино — гірке і треба, що-б молоді зробили своїм гостям ласку, „підсолодили" його; не пити-ж справді гіркого напою!... Наміг ся-ж і чоловік Любиної сестри: „гірко", та й „гірко", — гукає! Корнієвич вагував ся, далі огорнув рукою Любу — і поцілував у самі уста. Що-ж, мовляв, таке! — одно те, що не перший же раз йому було, а друге — чей же таки можна вже було й прилюдно поцілувати свою „княгиню"?... „От тепер посолодчало!" — говорили гості. Одному тілько Загоровському, Костеві, не „посолодчало": його страшенно прикро різнув той виступ Корнієвича і він у повні згожував ся з Раісою, коли вона процідила до його: „дурацкий звичай!" Йому здалось до сього, що Корнієвич си́лою поцілував Любу. Може буть, що в сьому була доля правди: Люба страшенно збентежилась і спаленіла, коли Корнієвич рішив уволити волю гостей і ві рідних; од-

нак-же либонь не зовсім підневільний поцілунок зірвав Корнієвич: хоч краєм уст та одповіла йому єго збаламучена молода.

Вечеря скінчилась. Гості ще зоставались: не зривати ся-ж, мовляв, зараз по вечері, треба посидіти. Розмістили ся знов у двох покоях; в хаті було душно, двері на ганок одчинили. Люба хотіла освіжитись, вийшла на ганок.

— Куди? куди? — питав йійі Корнієвич, ідучи слідом. — Щоб застудити ся на дворі після душної хати? Не можна! Ходім у хату! — і він обняв Любу, щоб вести назад.

— Пустіте, Дмитро Назарович! — казала Люба: — я сама піду!... Пустіте!...

— „Пусті-те“! „ідіте-те“! — передражнював Корнієвич. — Доки-ж то вже буде те величанне? коли-ж то вже буде „іди“? коли?... Ну, поцілуйте-ж тут один раз, оден тілько раз, та й пійдем! Любочко, дружинонько моя!

Руки Любини обвились коло шийі Корнієвича. Оден поцілунок став за скілька. Тут пак ніхто не бачив!

Отже помилилась молода! По двору ходив Кость: він бачив, як Люба вийшла, бачив усю ту милу сцену. Коли Корнієвич і Люба зникли в покоях, він зійшов на ганок і журливо задумав ся: тут він стояв колись-то з Любою... Не йому судило ся те щасте, котре вживає тепер з милою дівчиною Корнієвич. В думці єго мимо волі встали слова поета: „А щасте було так блйзько, так можливо“!

Олена Пчілка.

С. Колодяжне 1887 р.

P. S. „По мові передмова!“ писав колись наш кобзарь, додаючи післясловіє до одної з своїх поем. — Отак важу ся додати се слово й я.

Знаю, що за для новості в нашій літературі взятої мною теми, „Товаришки“ звернуть на себе пильну увагу. Може буть, знайдуть інші, що оповіданнє з життя нашої інтелігентної молоді мало-б дати більше, ніж воно дає, — більше драматізму, більше ефектних тіпів і дій. Скажуть, що між нашими цюріхськими студентками були не тілько Люби, але й Любатовичівни. Так, — були; але сі тіпи належать до пізнішого часу: найвиразніше виявились вони вже в 70-х роках. Я власне маю на думці посвятити сій порі другу працю, далеко більшу. — бо звичайно розповідь, обіймаюча той драматичний час, багатий пригодами, вимагає рамок цілого роману: на сей-же раз маю рамки оповідання, призначеного для невеликого видання. В сім оповіданню, що зявляєть ся в „Першім вінку“, взята мною пора першого пробудження нашого жіноцтва в 60-х роках, першого поривання єго до раціональної освіти й життя. Нарождались нові форми життя, нова література й крітіка, але при розмовах о передовім жіноцтві — в устах у всіх була ще не „політіка“, не те оповите чорними хмарами х о ж д е н і є в н а р о д, а ще тілько „емансіпація“ жіноцтва, се-б то одреченнє єго від устарілих понятій, від ідеалів просвіти й життя — в найліпшім разі „інстітутських“.

Прошу спогадать, що навіть тургеневським характерним романом для 60-х років була ще не „Новь“, а „Отцы и дѣти“, з постатею на першім плані Базарова, — котрий був зовсім ніяким політіком, а лиш первістним „нігілістом“, як обізвав його Тургенев.

Правда, отой первістний „нігілізм“ можна було-б вивести і в „Товаришках“; але одно те, що чу́дно було-б мені важитись брати ся за мотів, обпрацьований в тургеневськім романі; а до того ще скажу, що між українською молоддю, за для єї мя́гчої, естетичнішої національної вдачі, далеко менше оказувалась та „базаровщина“, котру так різко вивів Тургенев.

Отже минаючи й базаровщину 60-х років, мені схотіло ся в оповіданню, взятому з того часу, сказать щось своє, „жіноче“, і виведене на своєму, трохи спеціяльному грунті.

Тепер, коли пережито дальші ступні, той час може здаватись блідим, але тоді він не здавав ся таким і мав багацько свого інтересу!

Жду дорікання, що се моє оповіданнє скидаєть ся на іділлію. Що-ж! чи то вже так все невгамовно смутити ся?... А чейже таки й веселіший мотів часом не вадить.

Де-які особи й з тих, котрі являють ся в моєму оповіданню, стоіли-б ширшого описання, власне тіпи мужеські, — Кость, Корнієвич; — але перше всього, що у мене на першому плані були „товаришки“, а не „товариші“, а друге те, що коли-б о всіх виведених сказати більше, то не теж вийшов би цілий роман... Може буть, що до такоі особи, як Кость, ми ще коли вернемось. Тепер-же, увесь час писання, я памятала про рамки оповідання, — а коли що у мене вийшло докладнішим, (може часом і за-надто широким, як на пр. перші глави в полтавськім куточку), то тілько те, що належить ся до головного мотіву оповідання і до обстановки головноі особи.

І так — прошу брати до суду лиш те, що в оповіданню „Товаришки“ єсть, а не те, що мало-б буть, як би був узятий другий час і більша обширність праці.

У всякім разі, як там у мене що вийшло, здаю ся більше на ласку читательок, ніж на увагу заправських крітіків, котрим я коли не догодила досі ні своіми темами, ні викладанням, то не сподіваю ся припасти до сподоби й тепер.

Олена Пчілка.

ПАНАХИДА.

В церкві йде сумна, тяжка одправа.
Якось блимають тремтяче лампадки,
Та горять пред всіми образами
Тонкії воскові свічки.

Мов прозора, сиза хмара всюди
Стелить ся по церкві тіміам,
Піп у чорній оксамітній ризі
Молить ся тихенько по псальмам.

А навколо люд — старі і молодь,
Тілько всі засмученії страх,
Похилились голови на груди,
Де в кого і сльози на очах.

Виринає смутна тая думка:
Де тепер ти, наш Тарасе, тату?
Чи ти чуєш, чи ти бачиш, батьку,
Яку терпим ту зневагу й страту?...

Мов у одповідь святая ллється ся пісня
На людські зітхання і ридання:
„Він полинув в той край, де немає
Ні печалів, сліз, ні воздихання".

Якось тихо та святково ллється ся
Свята пісня й навкруги лунає,
І здається ся нам, що вічну память
Своїму сину Вкраіна співає.

В тому голосі такії чутно сльози
Нерозважені, гарячі та пекучі,

Мов ридає справді стара мати
За єдиним сином на цвинтарь ідучи.

Заспокій ся, змученая мати!
На що сльози сі, на віщо ся журба?
Подиви ся, то-ж іще до нині
Не скінчилась добрая сівба!

Ми підіймем в го́ру свої руки,
Сміло підемо за рідний наш народ,
І прокинеть ся стара козацька слава,
Й залунає знову з роду в род.

Позабудьмо-ж всякі сварки й чвари,
Бо зіходить нам життє нове, —
І возлюбим, братіє, друг друга
Щирим серцем, як самих себе!

Кіів, 1886 р.

Людмила Старицька.

ЗАРІБНИЦЯ.

(Образок з жіночого життя.)

Ой, нема то так нікому,
Як бурлаку молодому.

От таку правдиву та тужливу піспю, як за сего бурлака, треба би зложити і за бідну зарібницю, котра дійсно гірше стоіть, ніж бурлак-мущина, а на котру мало хто й звертає увагу. Більша часть мущин видить в них тілько безоборонні та податливі жертви. А жен-

щини, чим вище стоять на суспільній драбинці, тим сердечнійше погорджують своїми посестрами зарібницями. Мало хто вгляне в їх серце і їх нещасне житє. Тим то і гарно зробили ті жінки, що задумали видати жіночий альманах, де кожда жінка може розказати про свою злу чи добру долю.

Послухайте-ж, що вам розкаже зарібниця.

Коли дівчина бідних родичів, то мусить їх покинути і шукати, де би і з чого мож жити самій, щоби не бути тягаром для родини. Родичі можуть їйі затримати коло себе найбільше до 12 літ, і до сего віку вона мало що може навчити ся, а то для того, що або не мають з за чого давати до школи чи до іншої науки, або ще й крім того вона мусить їм помагати в роботі. Коли-ж опустить родичів і піде собі де в яку робітню, н. пр. у швальню, то робить лиш за харч і то леда який, та лиш тішить ся, що сама собі живе, тай думає, що тут навчить ся робити докладнійше, та надіє ся, що хоть колись буде їй ліпше.

Тимчасом мешкає вона між такими бідолахами, що в одній хатині товплять ся по три і по чотири родини. А як зістає на мешканю в самій робітні, де працює, то мусить за то властителеви довше, до пізної ночи робити. Але і все те перемагає надія та молодий вік, хоч надія та дуже слабонька. Наука йде дуже помалу, бо в робітни на ню ніхто не зважає, щоби щось ліпше уміла, але дають їй робити лиш то, що вона вже знає.

Однакож така зарібниця сама штудерує, як би дечого більше навчити ся. Штудерація така тягне ся кілька літ. В тім часі зарібниця ані сама не вважає, як живе та вбирає ся, ані другі не звертають на се уваги. Але коли прийде до своїх літ (17, 18, 20) і вправила ся вже до всякої роботи, то тогди зачинає більше о собі

думати. Думає-ж вона найперше о тім, як би з сеї робітні виступити а вступити до другої, де би могла умовити ся так, щоби регулярно діставала плату. Або як не думає виступити з давної робітні, то сушить собі голову над тим, як би упімнути ся, щоби таки тут їй платили регулярно. Се друге приходить їй дуже трудно, бо властителі робітні гнівають ся, скоро домагає ся більшої платні і все їй випоминають, що вона у них навчила ся, а тепер хоче, щоби їй за тото платити. Коли-ж така робітниця виступить з давної робітні і шукає собі іншого місця, то чекає їйї друга біда: другі з тої самої робітні беруть їйї на язик, кажучи, що їйї мусів до того хтось намовити, і що вона спускає ся на легкий хліб. Тим чином робить ся зарібницям велике лихо, бо як рознесе ся про неї така вість, то тогди вона довше потребує шукати місця. Коли-ж яке місце й найде, то в більшім місті може дістати на міцяць раптом 12—15 зр. за 12—14 годин тяжкої роботи на добу. З сих грошей мусить наймити собі станцію, опалити, живити ся і обганяти інші дрібнійші але конечні видатки. А що до одежі, то ніщо й говорити, щоби з сих зароблених грошей зарібниця могла собі їйї справити, то ж і тепер штудерує так, аби з кождого, хоч і найпотрібнійшого видатку урвати де-що собі на одіж. Мешкає вона майже завсігди в комірнім, де стоїть лиш ві ліжко, що ніч переспить, і за се мусить платити найменше 2 злр. місячно. Та щоби як ощадком жила, то все таке житє коштує, бо мусить купити собі то дров, то соли, то світла, і до праня мила, крохмалю і таке інше.

Варить і пере собі, розуміє ся, по ночах, бо від 7-ої рано до 8-ої або 9-ої вечером робить в робітни; і ще за те, що в ночи робить, мусить приймати неприємно-

сти від тих, з котрими мешкає, бо вічно нарікають, що по ночах не дає спати.

Скоро зарібниця сприкрить ся таке нарікання, то каже, що буде тут лиш спати, а столувати ся буде ходити до трактієрні. З сего поводу другі знов беруть їйї на обмови. „А в чім вона — кажуть — гадає ходити до трактієрні, коли не має в що прибрати ся?“

Зарібниця на се все не зважає і виходить в чім має. Однако-ж сама вона роздумує собі, що дійсно проти других виглядає як жебрачка, і не їсть обіду, лиш так каже перед тими, з котрими мешкає, що йде на обід. От, о годині обідовій вийде лиш, походить десь по безлюдній улици, або де, тай іде голодна до робітні. Живе лиш сніданком та вечерею. Тай сніданє-ж то, а особливо вечеря не аби які! На сніданє випє склянку молока з булкою за 2 кр., а на вечерю перехопить нераз лиш кавалочок сухого хліба, тай тілько всего. Оттак складає вона крейцар до крейцаря, і з того зачинає помалу тягнути ся на одіж. За оден місяць купить що одно, за другий друге, і так далі, все самими дрібязками. А на щось дорожшого, то складає так гроші через кілька місяців, або й через цілий рік. Та що-ж, хоть прибере ся, то знов судять їйї інакше та ще й гірше як уперед, бо підкладають усякі нечисті способи: адже-ж місячних 15 злр. на таке стати не може! Прикро се слухати, але вона таки весела, бо тішить ся тим, що могла прибрати ся, бо не прибрану звуть лінивою або кажуть, що нічого не вміє; а така вість як рознесе ся, то знов зарібници трудно найти роботу. Так вона і дає уривати собі з рота на то, щоби відплатити ся тим, у котрих давнійше перебувала або вчила ся; а нарешті оглядає ся, що та одіж сходжує ся і треба іншої. Коли пусті та неправдиві вісти занадто рознесуть ся, або коли

і так зарібниця вийде собі в вечір з робітні чи відки, то бідній нераз трудно і дорогу перейти через напасників ріжного віку і становиска, ба навіть звязаних узлами вірности з другими жінками. Надармо відмовляє ся; йій говорять просто в очи, що криє ся даремно, бо о ній вже трублять по цілім світі, як живе.

Скоро котрій трафить ся вийти замуж, то також хіба лиш за бідного зарібника, і то ще найбільше щасте для зарібниці. Але яке-ж се щасте? То лиш йій так передом здає ся, а на правду то замужество се подвійне лихо, бо в такім стані чоловічий заробок іде майже на него самого, а жінка старати ся мусить не лиш на себе, але і на дітей. Ще-ж котрий чоловік сумлінний, то поможе жінці; але-ж бо більша йіх часть така, що до кервавої праці, по ночах ще бють та зневажають свої жінки. Жінки ті звичайно роблять по ночах домову роботу, а на день ідуть до робітні, лишаючи на божу волю дітей, котрі так дичіють без всякої науки і часто перебувають в голоді та холоді. От так гарує собою бідна замужна зарібниця як може, і часто умирає перед часом. Діти ві потому на таку саму дорогу сходять та плачуть такими самими сльозами.

Анна П.

БЕЗЩАСНА.

Не тобі, чорнявая селянко,
Думка ця складаєть ся моя;
Не тебе, роскішная панянко,
Щирим серцем привітаю я;
Вас лиш, вас безщасніі дівчата,
Що в глухих, невідомих кутках

Осудила доленька проклята
Марно жить і гинути в слезах!

Потом хліб селянка заробляє,
В праці тратить цілі дні свої, —
Так за те-ж хоч волю серце має,
Так за те-ж хоч ніч уся — єі.
Цілий вік панянка роскошує,
Бо й на світ вродилась панувать;
Їій не тяжко, бо вона й не чує,
Як ту роскіш гірко зароблять.

Ти-ж, моя зазуле-жалібнице,
Маєш батька, маєш всю сімйю,
Що держать тебе як пташку в клітці,
Доглядають молодість твою;
Сита ти і вдягнена й обута,
Білі руки й личенько твоє,
Так же-ж хліб, неправдою добутий,
Часом в горлі кісткою стає.

Вбога роскіш, що для тебе тато
Наздирав з нещасних земляків,
Вигляда' з усіх куточків хати,
Серце рве на тисячі шматків.
Ти-ж мовчиш, бо з малечку бездільна,
Не здолаєш хліба заробить;
Ти мовчиш, бо серденько безвільне
Не посміє клітки розломить!

Вянеш ти без щастя і без діла,
Ні з ким думки поділить тобі,

І що року гаснуть як в могилі
Чесні думи, щирі, молоді.

Як зачверстне серце без любови,
Як зо злом добро змішаєш ти,
О, тоді всі раді, всі готові
„Люту бабу“ люто прокляти.

Я-ж ту „лютість“ добре розумію,
І з тебе, безщаснице моя,
Кепкувать ніколи не посмію,
І тебе не винуватю я.

Дніпрова Чайка.

Жіноче бідуванне.

Вийняла з народніх уст Ганна Барвінок.

І.

Як я пійшла за первого чоловіка, так і вплила. Так уже судило ся. Сестри живуть при хазяінах, як цвіти цвитуть: у них усе є.

Зісталась моя мати удовою. Двох сестер оддала заміж за добрих хазяінів і части материзни відділила. Я була підліток чотирнадцяти літ. Живе мати, побиваєть ся. Єі плуг на дванадцятій неділі вийіжджав у поле. Поки накланяєть ся! поки хто оглянеть на вдову!!.. Усяке знає, що удовин плуг йіде: бо спізнив ся. Чи молотьба, то всі й обмоло́тини попили, а вдова ще й не починала молотити.

Тим часом мов на глум, а всякий добрий хазяін, молотячи своє, трохи і на вдову трепне; хоч перед обі-

дом, хоч у вечірнім упрузі, хоч як уже-б і йти до дому, вечеря його дожидає, а він таки, по божому, каже своєму наймитови: Скинь іще хоч снопів з пять, трепнемо про вдову. Да й трепнуть.

Пізнить ся з своїм хазяйством усіка вдова. Уже миши половину поперейідали. То затекло, то не довезли, то у полі в копах стоіть, поросло.

II.

Як погано орати, то лучче випрягти. Мати раз каже: „Як мині, доню, остило ходячи да просячи людей, то косаря, то плугатаря! Коли-б уже ти собі пару знайшла, то прийняли-б ми собі приймака".

Мині ще тоді пятнадцять літ було; що тепер, то піп не звінчав би. Тоді люде дурні ще були.

Найшовсь чоловік у прийми. Люде кажуть: добрий і заробoтящий, і тесля й столяр, і чоботар, до всього здатний.

Оддали мене. Люде нараяли з другого села. Я й пійшла.

Що я горя набралась за тим, що так багато усього вміє! Нічого не робить... безпробудно пє, а послі спить. Зачну будити. „Не займай, коли хоч, щоб зуби були цілі".

Він такий, що не бив ся пяний. Танцює, співає, а ми горюємо.

Мати мур дере, в землю вбиваєть ся. „Утопила я твою і свою головоньку!"

III.

А дітей у мене шестеро було. Так первого году і знайшло ся. Одно найдеть ся, а друге вмре; одно найдеть ся, а друге вмре. Ані йісти, ані пити.

Його і в громаду не приймають, бо приймак. Кажуть: не хазяін.

Він жив, жив, а послі каже: „Перейдімо в наше село: я там буду хазяіном!“

Подумала, подумала: а може він покине пити!

Мати вмерла з нудьги. Я хату перевезла у єго село; воли продала, корови, пару коней, і перейіхала. Така думка, що зроблю чоловіком.

Він у три роки все кончив, і гроші і хату.

IV.

Одна дитина тілько з шести зосталась. І того нігде притулити й прогодувати. Я з горя вже не годжу ся нікуди.

Мій пянюга найняв ся до одного пана, і хлопця забрав. Я до другого хазяіна найнялась, у різні села.

Пан той було чоловіком моім не нахвалить ся. Стулець як одділає, аж блищить. Чобот пошиє, людям на вдивовиджу. Як умер, що́ чаів попоставляв той пан за єго душу!

Пішла ото чутка, що він умер. „Пійди, — каже моя хазяйка, — дознай ся. провідай“.

Іду вже в те село, де він був. Там саме на углі стоять, хату роблять. Питають, куди йду: до сього пана? Зараз постерегли. „Умер уже твій чоловік“.

— Чорт його бери! — кажу.

Приходжу, — стоіть лиш Івась серед хати, єму шестий годик. Я кажу: „Поховали батька, так як ягоду! Нічого не придбав твій батько, все прогайнував. Живи як хоч“.

Воно стоіть да так плаче!

Стала я його забирати. Хазяін і каже; „Зоставайсь

у нас". Став хвалити мого чоловіка і показувати дзиглики, які він робив.

Я кажу: „Пійду до своєї хазяйки, а то літо робила, дак моє все пропаде".

V.

Забрала хлопця. Мороз такий, аж біліє. Як Бог дасть! На єго волю покладаю! Як будемо живі, то будемо; а як помремо, то менше горя знатимемо. Біжить воно тими ноженятами, по морозу, аж іскри летять, аж біліє мороз, хрупостить. А то трохи піднесу.

Добрались до домівки, хоч до чужої, але-ж добрих людей. Побули ми три дни. Виходить хазяйка і каже: „Не хочу з дитиною, не звичайне". А воно при батьку було, то й звичаю не навчене.

Що-ж мені робити? тільки в ополонку!... Думала, думала, да гайда знов на своє село!

VI.

Нічого мені за собою покидати: і веду і несу і на спину собі привязую. А в нашому селі да був дід одинокий. У його хата своя й городець. Просто до його в хату й прийшла. Ніде дітись!

Він каже: „Оженюсь із тобою"!

Міркую собі: „І сетри моі тут, на материзні живуть, а я все поспускала через того пяницю". Думаю: „Пійду заміж. У мене синок, між люде пійде. Він старий, дітей не буде, і я коло нього буду тупати, проживемо. Там хлопець підобєть ся, пійде в люде, і нам поміч, а там оженить ся і старість нашу пригляне".

Що-ж? як жила, так і вплила. Через год знайшов ся хлопчик, що зовсім би його й не треба. Ось єму тепер пятий год.

Я зжурила ся, зсохла, кашляю, мабуть чахотка, а Івась уже у людах. Дід зовсім уже охляв, і старий, ніг не подійме, з печи не злазить, хиба тільки по́-миру трохи походить.

Були в нас два воли; спряжуть ся з сусідом, нам трошки уорють, собі багато. Як скаже „доплати нам", дак і зовсім спрягатись не схоче. Потім був упадок на скот. Один віл іздох, а другого продали.

VII.

Приніс чоловік гроші, двайцять пять рублів. Я забрала: мого-ж чоловіка дома не було. Я й не хотіла брать, бо я ліку бумажкам не знаю, — а далі й забрала: бо чоловік трохи й знакомий, — і так у папері на трямкý й положила. Як чоловік мій прийшов, я й кажу, що на трямку гроші лежать. — Дак і добре-ж.

Аж ось пійшла чутка, що двадцяти-пяти-рублеві бумажки не годять ся, що треба доставляти в казначейство: там інших дадуть.

Чоловік забрав і поніс міняти.

Розвертає, аж там пяти-рублева. Так і охолов! Як прийшов він до дому, так і хата малá!... Чи хто тоді підмінив, як на трямку лежали, чи той чоловік одурив мене?

Тепер нема мені життя, да як його й жити!.... Опріч води нічого нема. Нічого й їісти. Самі жаби. Весною кругом затопляє так, хоч човном їідь, як із сінець виступиш. Жабокриковкою й прозиваєть ся те місце, де живемо.

*

Усе людям одробляю. Чи одпрядаю вовну, чи коноплі, усячину тільки за йіжу. Да так прийшлось, що ні сюди, ні туди. Як би літо, то втопив ся-б, а то зіма.

VIII

Я не думала, що його переживу, того пяницю: бо я горюю, а він ні.

У людей дитина прийде, то хоч досаду роздасть, а мене ніщо не тішить. Оце пійду до сина, хочу душу одвести: „Івасю! Івасю!“ а воно й пику одверне. І пари з уст не пустить.

— Ти-б мині дав копієчку, синку.

— Я, — каже, — на себе роблю!

— Ну, як я тобі не нужна, то й ти мині...

А то прийшов раз до дому, трохи побув і йде. „Гуляй, синку!“

— Сидів би, як би дала горіхів, соняшнику; а то що?

— Івасю, ти-б нам дав копієчку.

— Я на себе заробляю...

— Ти в гору йдеш, синку, а я в низ... Гордуєш отак!...

Я не стара. Зблідла з журби. Серце схне, духу вже в мене нема, чим дихати.

Горювала, горювала я на світі... до неба високо, у землю глибоко. Журю ся, сохну. До того дожурю ся, що не згідна буду ні людям, ні собі. У його худоба є, хата, город. Людям оддасть, — його догодують. А я, як доживусь із ним, дак тільки під тином ляж, та й умри.

Тепер я хоч трохи людям пороблю, хоч на хребет зароблю яку шустéлину, хоч буде у чому вмерти. Люде

поховають, а хлопчик і сей годів через чотири у люде пійде. Я-б його при ньому-б кинула, дак вони зайідять.

Хай старий приручає кому хоче свою хату, своє збіжжє. У нас тілько вода. Ніщо на городі не росте. Наказаніє!

Сестри хазяйки живуть. Тілько тепер такі люде, що не потикай ся. Вони хоч би й дали, так зяті не дадуть.

Як хто безщасний, бідний, так утопили-б, у землю вдавили-б ще глибше. Хто хорує, довго живе, не може вмерти. Здійми руки до неба та й кричи.

ДУМКИ.

I.

Ох, аж в чужій, далекій сторононьці
Впинилась я!
Як цвіт зірваний вяне гнеть на сонці, —
Звяну-ж сама?..
Чи так як пташка без кубла омлію,
Без бистрих крил?
Бо жить без них не хочу я, не вмію,
Не маю сил!
Згадаю щирих... Та ж з братьми-борцями
Зжилась душа, —
І в округ себе з гнівними слезами
Погляну я.
Та ні! Й ту людськоі нужди картина.
Стелесь мені!
І ту біднота, голод... сиротина
Гне ся в ярмі.

То-ж не журюсь собою! Горем биту
Знайду рідню,
Остом поросту, пітьмою повиту
Тверду рілю,
Де під зерно пора-б орати ниву...
Ту здасть ся труд!
А чей колосє вже збере щасливо
Колись сей люд.
Згадки важкіі прожену, пливучі
Сльози отру,
Док жар в душі і руки є робучі, —
Діло знайду.
Незрячих, вбогих, кривджених доволі
Двига' земля —
Куди звернусь в широкий світ недолі —
Моя рідня.

13 лютого 1886.

II.

Досить, мій Отче, о досить недолі!
Хоч промінь щастя дай!
Мій дух, заклятий в темному околі,
Звертаєсь в суму край.
Жура-гадюка впилась в грудь глибоко,
Задавлює зовсім;
Немова Ніоба в небо взношу око,
Німію в жалю тім.
З душі томленоі, як стон могильний,
Незвучний спів пливе,
Такий безрадісний, такий безсильний, —
Чи-ж він мій люд здвигне?
О, не для мене дай мені тепленький
Промінчик з висоти, —

Щоб я лиш вміла виспівать ясненький
Блеск волі, красоти,
Щоби я в пісні змалювать зуміла
Сестрам грядущий рай,
Надіїі усміхом братів кріпила —
Промінчик щастя дай!

III.

(Брату Б. К-ву.)

Лиш вічної борби, а не спокою
Бажаєш ти?
О, так! Іди дорогою тяжкою!
Борись, бори!

Стань в першому ряді, там де рішаєсь
Душ світлих бій,
Там, де ідей побіда довершаєсь,
Безтрашно стій!

Злучи ся з тими, що братам бажають
Всіх земних втіх,
Житя і рівности, що здобувають
Добро для всіх.

Лучись з громадкою, що топче сміло
Нові стежки,
Що правдою живе і вводить в діло
Святі думки!

Що поборола низькіі бажаня,
Погане все,
В імя свободи, рівности, збратаня
Прапор несе,

Єго не кине, доки аж з корінєм
Не вирве зла,
І всіх побачить вольних, під промінєм
Любви й добра.

Уляна Кравченко.

ПАН СУДІЯ.

Образок з життя.

— Пані дома? — запитав пан Н. Н. у служниці, прийшовши вечером з канцелярії до дому.

— Нема нікого дома, прошу пана. Пані з панною пішли до пані консилярової, панич десь пойіхали, мені пані також казали, що можу піти до сестри, бо гадали, що пан підуть просто до касина.

— То йди, коли тобі позволили, лиш затопи в печи, бо якось студено.

Служниця розпалила в печи, накидала дров, покрутила ся ще по хаті — накинула на себе хустку, і за хвилю пан Н. Н. лишив ся сам оден на цілу хату.

*

Огонь жваво захоплював полінця, гудів і прискав малими вугликами.

Пан Н. Н. наложив люльку, отворив дверці і вдивив ся в палаюче полумя. В хаті робило ся що раз теплійше; тепло наповнювало кімнату, огортало єго рамена, пашіло на лиці і переймало все тіло. І забув дідусь о своіх літах, о сивій голові, о зморщках на лиці.

Єму виділо ся, що він десь ще мала дитина, бігає за мамою, тримає ся єї одежі, що тата нема дома, пойіхав до міста, тож він нетерпливо виглядає, бо знає, що тато привезе гостинця, і вже наперед тішить ся деревяним коником або цукровою сопілкою.

Синяве полумя простягає ся в зелені поля і сіножаті. В високій траві гудуть полеві комашки, а з далека блищать коси косарів. Там він, румяний зі змученя і вдоволеня, ганяє ся за красним метеликом, зриває барвисті квіти і слідить скоки полевого коника. Єму лиш тілько й жалю в житю, як літо минає, як бабуся зима усе зціпить і обвіє холодом. Хоч і тогді єму не зле. В зимі приходить святий Николай, йіздять санками, а він так любить санкувати ся, слухати, як хрупотить сніг під кіньскими копитами і теленкане дзвінків розносить ся широко по білих нивах.

*

Добре жило ся дитині при добрих родичах. То зима, то літо чергували ся на переміну, а з ними чим раз нові утіхи; а хоч деколи і сльозоньки злили личко, то скоро висихали і зникали без сліду, не лишаючи жалю в малім серденьку.

*

При кінці одного такого гулящого літа відвезли його до міста і віддали до школи. Гірко було лишати ся одному в чужій хаті між чужими людьми. Наука з початку забавляла його, але потому щось усе ставала труднійшою. Лекції бували довгі, дуже довгі; сидить він бувало, учить ся, на силу продирає очи, аби не заснути.

— Боже милий! — думає, — на що його тут привезли, на що кажуть учити ся? Він би так охітно вернув до дому, до тата, до мами, покинув прокляту школу і ніколи на ню не подивив ся. Коби лиш знав, що не будуть на него гнівати ся за те, бо він страх боіть ся, як хто на него гніває ся. Но чей дочекаю ся вакацій! — гадає собі, — а тогді знов зелена сіножать, гуляне, свобода. Рахує бідненький дни і години, рахує, хоч воно ще далеко. І так єму здає ся, як би він був не один; як би йіх було двох: один скаче і бігає по селі — а другий з книжками під пахою снує ся по під мури і топче міські тротоари.

*

Але з часом до всего чоловік привикає. Примус заступила емуляція, а школа змінила ся в поле поступів і заслуг. Труд єго надгороджував ся. Ніхто не мав ніколи ліпших від него свідоцтв і не міг числити на світлійшу будучність. Виростаючи з дитини в молодця, дух що раз ширше розвивав своі білі крила. Університетське житє вилущило його з тісноі шкаралупки гімназіяста. Повіяло іншим житєм. Зроджували ся інші почутя і потреби, понятя прояснювали ся, міцніли і зазначували ся новими напрямками. Тут товариство основувалось не лиш на особистій сімпатії і приятельскій підмозі, а обхапувало ширші круги — спільности по думці і стремленю до одноі мети.

*

Дідусь зітхнув, як лиш зітхають старі люде на згадку прожитих літ; поправив люльку і докинув свіжих полін до печі.

Тисячі червоних іскор зажеврілись і посипали ся в гору. Перед ним замаячіла довга, простора саля, освічена ясним газовим світлом. На самій середині з поміж золотих рам і великих зеркал виступав без жадних яркіх окрас поважний портрет знаменитого народного генія. Вокруг розлягає ся голосний гомін людських голосів, бреньк склянок і біганина прислуги. При однім столику підніс ся молодий мужчина з смаглим, блідим лицем. Повів палким оком по присутних, даючи до зрозуміня, що хоче говорити.

*

Дідусь потер чоло рукою. Не мало вже від того часу води уплинуло, а перед ним так живо стоїть та хвиля, що ще до тепер пригадує собі відорвані фрази з промови молодого бесідника.

„Панове і товариші!“ говорив він, вказуючи на образ. „Кілько нас тут, а всі ми зібрали ся за для того ось чоловіка, що мертвим оком дивить ся з своіх рам, щоби освятити его заслуги для спільноі нашоі матери вітчини. Всі ми одноі думки, всі ми одного і того самого бажаємо, бо ми сини одноі землі, галузи одного дерева, ми всі робітники одноі великоі будови загального добра. Який малоумний, який тіснозорий той чоловік, котрий не знає, що лиш загальне добро може ущасливити одиницю! який злий мусить бути той, котрий забагає жити безжурно коштом другого! „Жити і дати другому жити“ — ось що повинно бути нашою девізою! Але кожда робота, як кожда будова, буде лиш тоді тривкою, коли опирає ся на грунті і сильнім фундаменті; а фундаментом і підставою загального добра спільних людських інтересів — є народність! На тій лиш

підставі може здорово і пожиточно розвинутись культура і цівілізація цілої людськости! Кождий нарід повинен боротись за свою національність! Тож борім ся, братя, за нашу бідну вітчину хоч би до послідної краплі крови, доки невідомість і темнота буде заступати нам дорогу!"

Бесідник скінчив. Зворушенє заволоділо присутними, многі стискали єму в унесеню руки, декотрі цілували ся. Один лиш найблизший приятель єго не зблизив ся і не сказав слова; він бояв ся рушити ся з свого місця, глянути і промовити, він чув, що слова застрягли-б єму в горлі і сльози тиснули ся до очей...

*

Все, що той чоловік умів виповідати устами, товпило ся в души і залягало в серці єго молодшого товариша. Що у него не могло знайти слів, лиш боліло, розпирало грудь в німім жалю, друг єго виповідав з натиском і жаром, ясно і певно.

*

Оба вони були слухачами прав, з малою лиш ріжницею в літах і студіях. Ріжниця та однакож була причиною, що старший був неначе ментором молодшого. Він втягнув його в круг молодіжи, де сам уже занимав поважне місце, виробивши собі становиско своїми поглядами і вимовою, котрі і у нового товариша від разу здобули єму любов і поважанє. Оба вони були молоді, палкі, талантливі і майже нерозлучні. Оба много читали і провадили горячі діскусії. Творили прехороші картини горожанськоі рівности, ладу і обовязку, до ко-

трого їх житє способило, і чим мали бути в будучности. В своїх студіях бачили щось більше, як лиш спосіб до житя для себе. Вони вірили, що добрі наміри щирих людей, коли мають проявити свій відроджуючий та благотворний вплив на загал, мусять бути в ділі так само гарні, як в засаді, як в їх ідеальних понятях. Добро мусить бути так само абсолютне в практиці, як і в теорії. Де не було рівноваги між теорією і практикою, там не було для них моральної правди, сильного переконаня о тім, що зле а що добре. Чи-ж діло, хоча-б і найсправедливійше, але не зросле міцними нитками з душею і цілим житєм чоловіка, не стає ся лиш блахманом, не робить ся мов за панщину, о тілько лиш, о скілько до того спонукають які небудь внішні обставини? Звідси лож і зла віра в відносинах публичних і приватних. Недостаток тої гармонії, інші думки а інші діла обурювали молодих ентузіястів.

Дідусь вдивив ся в широко жевріюче полумя і схилив голову на груди.

Ой без серця і без духа — шептав він дрожачими устами —
Увесь люд конає...
Давай крил мені широких
Поро молодая!
Полечу над мертвим миром
До святого раю,
Де огонь святий у душах
Дивами сіяє...*).

Ах! де поділась відвага і смілість, орігінальність і спосібність до жертв — а навіть — а навіть — чесність!...

---

*) Ода до юности, переложеня з Міцькевича — А. Навроцкого.

Страшна то хвиля, в котрій дух розвине за одним заходом цілий звій памяти і зілле в одну краплю часу гіркі дії цілого життя!...

*

З давно минувших днів виринула легка, гнучка стать молодої дівчини, з золотавим волосєм і ясним голубим оком. Він був тоді молодцем в самім розцвіті сили; гарна дівчина заволоділа єго чутєм, стала ся єго щастєм, розкішю, усім, що міг знайти наймилійшого на світі — словом, любовю. Серце переповнене чутєм шукало улекшеня, переповнене новими враженями дрожало радостю і тугою, не могло змістити ся в грудях і вилило свою тайну перед приятелем.

— Люблю йійі шалено, без памяти, усею силою моєі душі! Мені без неі нема більше світа, нема життя! Вір мені, товаришу, без любови не варто жити на світі! — говорив він раз збентеженим голосом. Приятель нічого не відповів, станув перед ним, спер руки на єго раменах і вдивив ся єму просто в очи. Єго уста злегка задрожали, змінили форму, розтягали ся в кутиках і він вибухнув сміхом.

— Чого смієш ся? — засичав він майже крізь затиснені зуби.

— Друже, — відповів приятель, — не гнівай ся, але ти кажеш те, що я вже давно прикмітив, борше може як ти сам прийшов до тої свідомости. Се врешті не доказує ще у мене великої прозорливости, бо залюбленим завсігди видить ся, що ніхто о їх тайні не знає, наколи цілий світ о тім говорить. Але я рад, що ти порушив сю справу і, признаю ся, я чекав тої хвилі.

— А то з яких причин, коли вільно спитати? — запитав він як перше, але вже без злости.

— О тім много далось би говорити. Що твій ідеал може зневолити серце молодого чоловіка, то певне, але чи застановляв ся ти над тим, що ти робиш? чи роздумував ти о загальних наслідках? Представ собі істнованє одного з нас, котрому жінка не внесе з собою в хату ані гроша. Представ собі нужденне житє, де кождий кавалок хліба зараз зйідає ся, де лиш вистарчає при скупім рахунку на щоденні потреби. По що чоловік учив ся? На що леліяв в свойій груди думки і ідеї? Чи на те, щоб загребти ся в чотирох стінах? Котрий з нас потрафить тепер. як перший ліпший поселюх, жити в залежности від кількох гульденів? Ми набули преці висших культурних потреб, маємо врешті перед собою велику патріотичну задачу, маємо вітчину, котра потребує гроша, а звідки єго взяти?

— Але-ж я йійі люблю.

— Є любов, але є також і сила волі. Невідповідній любови повинно ся зараз корінь підтяти, здавити йійі при перших появах, бо чим дальше, тим гірше, тим тяжша з нею борба — додав приятель зовсім поважно, мов не знати яку мудрість.

*

Ненадійний погляд в темну, бездонну пропасть, висуваюча ся з під корча гадина, слизький повзаючий по тілі червяк не міг би був наповнити його більшою відразою і страхом, як власне ті ніби для єго власного добра вимовлені слова. „Сила волі, патріотізм, культурні потреби“, гуділо в єго голові, як в порожній бані. Гарні, блискучі слова, а в середині гниль! А що-ж то за така

культура, що понижає гідність чоловіка? Чи-ж сила волі, з таким трудом вироблена родом людским прикмета душі, патріотізм, найкраще зрозуміне спільного інтересу — мають служити до здеморалізованя чоловіка?! Чи під стягом культури мав би чоловік вирікати ся найблагороднійших поривів своєі природи?!

Не залежати від кількох гульденів — значить ся, не бути невільником гроша. А хто-ж ним більше є, як не той, що за-для марного гроша вирікає ся таких річей, котрих за ніякий гріш не купити?...

Яка суперечність! Чи можлива річ, щоб при правильнім устрою суспільнім виробило ся щось так поганого, так нездорового?!

І тоту погань голосить навіть єго друг — ідеал чоловіка, котрого він так обожав?!

*

Житє поплило дальшою течією, а з ним рвала ся струна за струною їх дружних відносин. Все якось змінялось і переіначувалось. Душі відставали, серця холодніли — віддані одному заводови розрізнили ся що до спеціяльних занять. Щирий молодець не міг поняти, як міг єго друг віддати ся урядови політичному, котрий найбільше стісняв свободу єго переконань, а що більше, як міг на товаришку свого житя вибрати жінку чужого, навіть противного табору — як міг оженитись з Полькою. Як міг так змінити свою програму той чоловік, що колись такою широкою думкою обіймав ціле житє, той проповідник вірности, свободи! Як міг вдоволитись так низькою урядовою карієрою і одружитись з Полькою? На се були лиш дві можливі відповіді. Сей чоловік або спроневірив ся чутєм свому народови, або не вважав

жінку навіть спосібною до того почутя, котрим пишає ся мужчина, не узнавав, що для неї також повинні бути свідомі і милі інтереси ві рідного народа.

Хоч і як він се покривав, хоч яких добирав красок, що він хоче показати, як на тім становиску повинен собі поступати Русин, — для свого друга перестав бути ідеалом чоловіка.

Хоч і які переконуючі були его слова, що женитьба з Полькою дасть доказ, що Русин в тім випадку не конче має перестати бути Русином, як доси бувало, — для свого друга перестав бути правим чоловіком!

Хоч і як з кождим днем зростав у людей в повазі і набирав значіня, для свого друга перестав бути чесним чоловіком!

*

Ніч чим раз більше налягала на землю, вірна ві товаришка тишина ішла за нею в слід рівно і незначно. Чим раз рідше давав ся чути з улиці туркіт воза або людські голоси. Жінка і діти мусіли добре забавляти ся, бо ще не вернулись з відтам і ніщо не перешкаджало дідусеви думати далі о давно минувших днях. Проблиск огню з печи кидав ся на зігнену его сидячу постать і ломив ся неясним світлом по кутах. Дідусь оглянув ся. В его душі змагала ся борба, підносилась і спадала хвиля збурених чувств, сни молодости і надії проносили ся перед душею, як ті тіни. Ах, чому-ж так скоро минули, змінились і знівечілись, чому перелітаючи не затерли і в памяти своіх слідів, а лишились болющими, зле загоєними виразками, роздираючими згадками?!

*

Рахуючись що днини з часом, він не міг нагадати, кілько тому літ — так, кілько тому літ? — як він вступив до суду. Але то все одно. Він був тоді молодий — дуже молодий, і подав руку своїй возлюбленій, що заспіплена своєю любовю витала отвертим серцем гарну будучність, несвідома хмарних днів і недолі, причаєної мовчком на дальшій дорозі життя. Перші дрібні хмарки на небосклоні їх спільної вандрівки переходили непостережено. Але хоч які маленькі, легкі і прозірчасті, не пропадали, а подибавшись з другими чорніли, розтягали ся і споглядали все понурійшим оком. Студентські і в перших літах безплатної судової практики зроблені довжки були тими темними хмарками, що смутили їх радість і вдоволенє. Коли би він був мав певну суму гроша в своїм часі і був би їх в пору заспокоїв, не було би тепер мутило ся єго щастє. Але тепер вони заєдно збільшались, а чим дальше, тим труднійше було думати о їх залагодженю — час протягав ся, сімйа прибувала і конечні видатки змагали ся. Колись він бридив ся скупостю, і не оден гріш, кинений на дрібну приємність або позичений безповоротно приятелеви — тепер ріс в десятеро, діставав нових спільників і пригнітав його своїм тягаром.

*

Ще кілька полін затріскотіло в печи і загуділо в широкім комині, але глубока морщина на чолі дідуся не розйаснила ся, а грубіла і зсувала ся над смутними, пригаслими очима. Він бачив, як люде собі в таких випадках радили, бачив, яких добирали способів — спокійні в своїх переконанях і виповненю своїх обовязків. Чому-ж він так робити не міг? Нераз попадала до суду

справа, що лиш троха сприту — а виторочилась би не одна золота нитка і стала би в пригоді, увільнила би не раз з дуже клопотного положеня. Ходило раз о то, щоби кинути, лиш кинути оден аркуш паперу до актів і дати єму там спокійно відпочивати, за що приходив в заміну цінний банкнот. Треба лиш було ліпшого серця судії — — але молодий судія відкинув пропозицію з обуренєм, підкупство бридило його гірш усього. Він не міг позбутись молодих мрій, не міг знести використаня біднійшого і слабшого, а противно, заступав ся за ними і параграфами, на скілько їх міць сягала. Кілько міг, обясняв, напучав і спомагав темних і несвідомих. Але єго власні інтереси на тім не користали, а противно, ще гірше розстроювали ся і він не міг знайти на то ради. Дармо клопотав свою голову, кидав ся і болів. Способи, які єму підсували ся, не годились з єго сумлінєм, хоть були добрі і догідні. Приходили хвилі дуже критичні — гріш домагав ся гроша, проценти росли, житє вимагало житя і відповідної екзістенції... Кілька грубих рульоників. лишених богатим панком на бюрі в єго канцелярії в такій одній гноблячій хвилі, могли по більшій части усунути ті журби. Від них залежала розвязка запутаного процесу, де не мож було правди дійти, але судія догадав ся, що панок мусів забути у него гроші, і поспішив ся як найскорше їх віддати.

*

Хто, коли, ставши в обороні бідних і слабих, не прийшов в розлад з можними і сильними?!

Зачали розходити ся слухи, що судія злий, остриї і беззглядний чоловік... Де хто відізвав ся добре, але більшість говорила против. Неминуще якесь зло зависло

*

над єго головою, тож і житє зачало блідніти, тратити свій блеск, нівечене, дерте і топтане мелянхолійною розвагою, де розчароване темними красками рисувало розвязку.

*

Діти підростали і з кождим днем домагались більше стараня, потягали більші видатки, котрі при йіх домашних обставинах були майже неможливі. Жінка плакала, журила ся і западала на здоровлю. Вона була матірю і то йій діктувало обовязки і виробляло єі понятя. Висока чеснота мужа не запевнювала будучности дітям. Єго неввага до грошей спровадила злі відносини домові; єго патріотичні мрії — клопоти і перешкоди в авансі; високі прінціпи — злість і нехіть людську. Вона була матірю і старала ся заслужити любов і вдячність дітей. Вдячність для родичів мають діти тоді, коли ті відповідно забезпечуть йіх услівя житя. Чистота характеру батька хліба йім не дасть — а що-ж вони варті без кусника хліба? Що варт тепер зле одягнений, зле живлений і погано мешкаючий чоловік? До нужди прилучує ся ще погорда у других. Як діти можуть думати о родичах, котрі стались виновниками такого йіх терпіня, ставили висше свою чесноту, як добро дітей, і кинули йіх в положенє, котре скорше чи пізнійше викопає під ним пропасть морального упадку?...

*

Хлопців треба було давати до висших шкіл. Судія старався о перенесенє до більшого міста, та сказали, щоби не бавив ся в політіку. Доньки виростали на без-

посажних паннів, а бідній матери серце кроїло ся на згадку, що вони ніколи не зазнають ліпшої долі від неї, що будуть мучитись і трястись над кождим крейцаром Що з того, що вона ніколи не закладала рук, що працювала і гарувала собою? Вона не могла нічого приробити, а лиш зменшати видатки, котрі ішли на щоденні потреби життя, як мешкане, їду і одіж. Як-же тут було ощадити, аби не зробити кривди? А інших видатків вона не знала.

*

Тяжко було дивити ся на неї, колись гожу дівчину, а тепер висохлу як суха тростина, з впалим лицем, з змученими від сліз очима. Зівяла і перецвила перед часом. Стан єї здоровля занепокоїв мужа і він завізвав лікарів. Суд лікарів був страшним ударом для родини. Хорій заказано заниматись домом і приписано курацію, получену з великими коштами. Що мусіло діяти ся в серці єї мужа? Чи-ж не єму повірила вона свою долю і щастє? Що він з того зробив? Чи була вона при нім щаслива? Хто дав житє тим малим, слабим істотам і на що? Щоби кинути безпомічні в брудні хвилі омута світового!.. Чи-ж не кажуть жінці: „іди з вірою за твоїм провідником, люби його і слухай!“ А як той провідник їй за тото відплатить ся? Коли ніхто не має права поспитатись, то най відповість власна совість. Я не зношу переваги над другим, не зношу визискуваня та кривди людської, се моя провідна думка, се мене одушевляє, бо вийшло з моїх духових потреб. Але вона? Чи мусить вона іти за мною, хоч се виходить далеко по за круг єї мисли, понять і діланя?...

*

Саможертва не лежить в людській натурі. Чоловік не жертвує ся, лиш не може знести положеня, в котрім єму приказано жити, а властиво жертвує ся для того, що положенє, в котрім він живе, переходить єго терпливість. Жадоба чогось іншого буває така сильна, що супротив неї все інше меншає; він минає все, щоби лиш дійти до того, що єму здає ся ліпшим. Нехай же іде, бо те, що він лишає, уже не для него, то стара одіж, котру він мусів скинути. Але чи для своїх переконань, для тої ясної зірки, що блищала в єго груди і розйяснювала темні закутки душі, мав він право позбавити товаришку свого житя — спокою і всякої приємности, а дітей світла науки і забезпеки житя? Ах! чому-ж обовязки горожанина стають ся кривдою родини, тої основи горожаньского ладу? О, ні! так довше не могло бути!

Чи-ж обовязки мужа і батька не спочивають зложені законом природи в серці чоловіка?! Чи-ж міг він дивити ся, як єго жінка сохла і вянула? чи міг дати пропасти матери своїх дітей без ратунку?!

*

Люлька вигасла третій раз; він досягнув тютюн і наложив йійі знов, приложив сірничок до розпалених дверців. Сірничок пирснув і заглянув єму в лице; він прижмурив очи, кинув недопалений патичок на землю і придусив ногою з таким натиском, як би хотів усе забути, усе придусити в собі. Але збурена хвиля мисли не давала ся втихомирити. На той час зближалась пора живійшого розбудженя народного; прибитому і пригніченому народови позволено на мінуту брати чинний уділ в загальних справах, прокинутись, подивитись, аби знов на кілька літ зложити руки і вичікувати спасеня від других.

Хто жив, в кім було ще тепле серце, кидав ся, аби хоть одного борця придбати своїй вітчині, висуваючи на перед свої найчільнійші сили.

*

В тім ряді він завсігди стояв між першими, але тепер чув ся безсильним. Він бачив побіч себе здивовані і косі погляди, але чи-ж міг на то уважати? Врешті не мав часу. В суді була важна справа. О так, дуже важна справа!

Ходило о сирітський грунт: четверо дітей, сиріт, мало до него право. Хитрий жид уложив ся з опікуном догідно о купно грунту; ходило лиш о то, щоб суд пристав на такі услівя. Суд пристав. Грунт пішов на ліцітацію. Справа скінчила ся, грунт купив той, кому він був найдогіднійший, діти дістали четверту часть вартости, а судія вислав жінку до купелів, а старшого сина до школи.

*

Зимний піт виступив на его чоло. Він втомив ся своїми гадками, що ніби чорні мари гнали його і переслідували. В смутку і журбі дни переходили ще лекше, але ніч була безмилосердна. Все, що відтручувало ся за дня, стає перед очи, мучить, гризе і точить душу.

Давно забутий друг виростав як з під землі, плентав ся і маячив. „Видиш“, — говорив він стоячи в тріумфуючій поставі перед его очима „гордувати мною! непрактичний ідеалісте! Треба було ліпше придивитись і пізнати житє в его щоденній, буденній формі. Треба

було зрозуміти, що теорії, хоч би й найкрасші, не повинні переняти цілої душі чоловіка!"

*

Він підносив голову і опирав їйї о стіну, але привид не щезав. Колись гарний, з палкими очима молодий хлопець дивив ся тепер хитро, ходив з заокругленим животом і усміхав ся.

„Дивись на мене" говорив колишній друг єго „я також колись літав по над хмари гадками, а практичний розум переміг. Почти власть, яка-б вона не була, почти гріш, а будеш щасливий. Предвидіти випадки житя, запанувати над собою, перемогти пориви, то є розум чоловіка. Я накидав ся з одушевленєм служити вітчині, але всі знають, чого можуть від мене надіяти ся а чого ні — тож бодай не заводять ся на мні. Я здушив лиш занадто розгуділі ідеї для щоденного житя, бо що з того вийшло-б доброго? Скажи, що ти тепер ліпшого від мене? Варто було тілько терпіти, аби в кінці таки не минути того, що мусіло наступити! Твоє терпіне, то лиш кара за твій упір!"

*

Довгі безсонні ночи нищили єго тіло, горячка палила єго нутро, засихала на устах, він кидав часом відорвані слова і розмахував руками.

„Щезай проклята маро, чого хочеш від мене? Я не знаю тебе, не хочу знати. Ти не чоловік, ти звір, ти низький звір, у тебе ніколи не було нічого правдивого, висшого, гідного шаноби!" Але привид не щезав, а ріс

і ріс, аж роздвоїв ся на два великі каблуки, розвинув ся і простер ся в дві широкі противоположні дороги. Він стояв рука в руку з найдорожшою в житю людиною, але при перших кроках їх спільного житя і обовязків виповзали якісь непредвиджені перешкоди, гнівались і грозили єго найсердечнійшим мріям, зрозуміню і виповненю раз принятого і вложеного на себе права і обовязку.

І за кождим дальшим кроком дороги щораз більше розбігали ся. Він тягнув свою подругу туди, де гордо пишали ся здобутки людськости для загального добра, де чоловік помагає чоловікови і виростали великі храми згоди і добра.

Чому-ж тота рука, котру він держав, поволи, незначно висувала ся, віддалювалась, а коли він прямував одною дорогою, вона лишалась на другій і окружена дітьми, витягала до него руки і благала, щоб єї не опускав? Він вертав до неї, але друга дорóга закидала ся румовиском, заростала буряном.

*

Усе змінило ся. Якісь темні, гидкі зариси, викривлені постаті і лиця переміняють ся в щораз нові страшні потвори, летять шаленим колесом і заносять ся роздираючим реготом. Обовязки мужа, батька ставали грізно узброєні супротив обовязків горожанських, члена загалу. Брязкіт оружя, хрипінє задиханих грудей, гамір і ломіт, шум води і грохіт громів зливали ся в оден роздираючий і убиваючий змисли гомін. Чорна збита маса людий крутила ся в однім куті некольним танцем. З поміж товпи виступали виразнійші постаті. Якісь пани і пані ходили по головах мужиків, єго друг в уніформі

з золотим коміром подавав руку опікунови сирітських грунтів, за ними вив ся як пявка довгий атласовий жупан, усі старали ся серед товпи зробити собі як найбільше місця, не уважаючи, що другі дусили ся, потручуючи один другого, з проклятєм на устах. Вони все підносили ся висше і висше, товпа розступала ся та стискала ся, аж врешті і ті, що були на верху, упали під ноги тих самих, котрих ще недавно давили. Топтано і тратовано їх немилосердно. кров плинула в округ і зливалась в кроваві багна. Четверо недорослих дітей-сиріт хапали ся єго і тягнули до кровавої калюжі, кричали роздираючим голосом: „Ти кривду вчинив нам для своїх дітей, ти для своєї скривдив чужу родину!“ Щораз більше темніло і віяло холодом пустині, туман мраки підносив ся з землі і цілий простір заливав ся одним питанєм: „Чи лишень кров — кров має змивати гріхи одного покоління і давати хрещенє другому?“...

*

Тіни розвіялись. Лишилась дійстність, житє. І що зробило з него житє? Літа молодости, райські види пристроєні в цвіти, повні оживляючої роси сталисьсьогодні глухим, пустим цвинтарем серед осінної мраки на гробі чародійної улуди; серед студеного світа станула бліда журба. Колись гордий противник всякої кривди тепер низько клонив перед нею голову. Сміло стоячий під прапором своїх ідей — тепер відцурав ся їх, бо вони вводили його в супереку з обставинами доби; защитник бідних — жив їх кривдою!...

Жаль стиснув єго серце, бо чув, що коли-б єму й вернули ся молоді літа з давними бажанями і любовю до всего, що велике і красне, а він мусів би переходити

ті самі дороги життя, то жив би, як жив — і зістав би тим самим, чим тепер є...

І засміяв ся старий, що аж люлька з уст випала. З давно погасшого в печи огню лишилась лиш купка сивого попелу.

Наталія Кобринська.

Де Бог мій?

Бог мій, то сила, що світ безмежний
В вічному ладі тримає,
Що в сонцю тліє, що в землі дише
І в крови мойій кружляє.

Бог мій, се правда, добро велике,
Жизні нової надія,
Се ти безсмертна і непропаща
Людськости нової мрія.

Єму молюсь я. Моя молитва,
Се моі сльози й надіі,
Се житє тіла, духа ширяне,
Радощі й болі тяжкіі.

Се пісня тая, що з мозгу мого,
З гадок крилатих зростає,
Се те горяче чутє любови,
Що у тій пісні співає.

А моє небо не там високо,
Не таке зимне, блискуче,

Щоб не дійшло туди людськеє око,
Людське благанє болюче.

Воно близенько, туй коло тебе,
Невільний брате, сіромо!
На братній груди, в братній любови
Стане усім нам відомо.

Кліментія П.

ТЕЩА.

(Образок з народного житя.)

На великім огороді за чотирма плугами, стоіть припущений до землі оборіг, порожний від сіна, а недалеко від оборога взносить ся висока, кріслата стара грушка. Пляц закиданий де-не-куди камінєм каже догадуватись, що там перед кількома роками мусіла стояти хата. Повисше того „хáтища“ розтяглись вузкі грядки, засаджені бульбою, бобом, горохом і засіяні льном. Молода, 22-літная молодиця полола лен; з-на пару кроків від неі бавилось двоє дітей, хлопчиків, а муж єі, отець тих дітей, обтісував смерекове тичє, тичити горох. Діти бавились зеленими прутчиками з верби, мати від часу до часу зиркала на дітей, напоминаючи старшого, щоб не дразнив молодшого, і так сходив їім день спокійно і щасливо, щасливо для того, бо о скільо мож ще було видіти з красно зеленіючих нив і грядок, була надія на добрий урожай.

Не далеко від того города, лиш через дорогу за потоком, стояло дівча, а з єі замізерованого лиця і запалих очей мож було догадуватись, що тілько не давно

підоймилась по якійсь слабости, або — що страшнійше — що часто голодом мліє. Дівча кинуло сумним оком на той огород, де порались молоді „газди“, тяжко зітхнуло і пішло обік хати полоти лен, а дрібні сльози від часу до часу котились по запалих щоках.

Перед шістьма роками жила на тім опорожненім від забудовань огороді вдовиця з пятірма дітьми. Скоро тілько найстаршій доньці скінчилось 16 літ, постановила собі вдовиця віддати йійі замуж, бо надойіло йій клопотатись цілим господарством, а то ще тим більше, що з того грунту тяжко було виживити дітей, себе, і дачку оплатити. Двоє середущих дітей віддала на службу, а сама ходила по більшій части на зарібки, лишаючи з малими дітьми і коровою найстаршу доньку, з котрою поранками та змерками обробляла свій огород. Але тяжко приходилось йім наймити плуг, в сінокоси косаря; тож добрі люде, видячи клопітливе житє вдовиці, радили йій, як лиш осінь настане, приймити зятя. А зять і сам підсував ся, правда, не молодий вже парубок, бо перейшло єму по за тридцять, але що мав четвертину грунту і що лиш поставив собі велику нову хату, тож вдовиця, боячись, щоби ще той сватáч не роздумав що у свойій голові, або аби дехто його не відмовив, швидко плескала весіля. Ще перед слюбом, на свальбинах, зробили записи: зять якийсь раз ніби відступив, вдова обіцювала все, що могла, а в кінці він наляг на то, щоби інтабуляцію не відкладати на по-весілю. Що було діяти? Бідна вдова згодилась заінтабулювати на него своім коштом увесь свій маєток: цілий огород, оборіг, та ще й корову дала єму за то, аби йійі погріб; хату має вона продати і дати ті гроші на процент для других дітей; надто зять зобовязав ся кождому з них, як доростуть, справити весіля.

Як загадали так і зробили. Зараз по весілю відбулись переводини вдови з малими дітьми. З жальом подивилась на свій ще батьківський куток і пішла повільним кроком до зятевої великої нової хати. Двоє старших дітей дала знов на службу: дівчину взяв брат єі, а хлопець пішов на друге село.

Пару день зять був ласкав на дітей, а по кількох днях не сміла дитина нігде з свого кутика на печи рушитись, „щоб порохи не збивали“; за других кілька день зять завважав, що діти за богато їідять, забувши о тім, що вони ще з своєі діднзнини хліб їідять, що при переводинах спровадили собі тілько хліба, що стало би їім на цілу зиму. Але що той хліб був уже на зятевім обійстю, та зять уважав його за свою власність, хоч вдова при записах не приобіцювала єму того. За третіх кілька день вже нічого зять не казав дітьом, бо діти смертельно занепали на задавку, але за четвертих кілька день зять уже сварив на тещу за то, що хотіла померлі діти нарядити на столі, як звичай велить; зять таки до того не допустив; мусіли діти лежати на лавици. Як взяли дітей з хати, зять свобідно відітхнув: одно, що ширша єму хата стала, а по друге, що нова хата вже обновилась, тож міг тепер спокійно жити, не трівожитись о свою голову. По смерти дітей було тихо, спокійно і згідно; всі працювали, а найбільше вже вдовиця припадала коло діточого газдівства: рада була би світ божий зробити, аби лишень „діти“ чогось доробились.

І так сходив їім рік за роком, сходив то в згоді то в сварни; при сварнях зять часто побивав тещу. Пішла, бачите, теща до голови по розум, побачила, що несправедливий поділ зробила і зачала часто долазити зятеви до очей, що вона у него робить за них всіх гірше служниці, дівчина дорастає, час їійі до людей приту-

лити, а без грунту ніхто не візьме, а вона має право до грунту, бо той грунт з діда прадіда єї; тож вона з весною бере половину, кладе хатчину, а далі, кого схоче, того собі прийме від молодшій доньці. Зять сміяв ся з тещиної бесіди і дивив ся лиш, аби день не продармувала; коли сидів дома, то волів уже сам полежати, а худобу най теща обійде, хоч та робота на газду припадає, коли є дома.

Надійшла весна. Вдовиця повторила на добре може сотий раз свій намір, а що зять був недобрий, бо за дорого воли купив, розлютив ся страшенно і нуж тещу обкладати. Так збив, що аж кров пустила ся з носа і з рота.

— Чи так ти зо мною обходиш ся! — каже теща. А хіба ти забув, що була умова при записах, що діти мають мене шанувати, а як не будуть шанувати, то я маю право відобрати половину города. Отже Богом свідчу ся, що так зроблю! Зараз мені віддай половину города! Покладу на нім хатчину і прийму другого зятя від молодшій доньці.

Зять лишень згірдно засміяв ся на тещину бесіду, але стара сим разом не говорила на вітер; взяла потроха якогось насіня на відробок і пішла, відділила свою часть, виорану зятевими волами, засіяла і засадила. Діти ходять, нічого не кажуть, лиш усміхають ся, а стара дивуєсь. За якийсь час стара загадала собі класти на тім городі малу хатчину, і з тими грішми, що діти заслужили, взялась за діло. Купила якусь стару, порохнаву стайнину, наймила якогось там чоловіка, щоби їй то звіз, але зять і всі єго свояки, які лиш були в тім селі, як увиділи, що вдовиця забагла вернутись на свою батьківщину, збіглись і не допустили зложити на огороді дерево. Дарма, що вдовиця плакала, кричала, про-

клинала на ціле село — всьо надаремно, бо вона сама одна, навіть і сина нема, на другім селі в службі, а дівчина лиш помагає їй плакати. Противників ціла юрба, а за нею і брат єї не оступить ся, бо вона вчера з ним сварилась, що не добре дівчині у него служити, що обдерла у него то що мала, що він їйї підмовив, аби до чужих людей не давала, бо у свого буде їй ліпше, а тим часом жалує дати їй до сита попойісти, не дали їй ще ані одної сорочки, від роботи не дають відотхнути, так що бідній дівчині лиш очи світять ся. Сварка закінчилась тим, що брат сказав, що не заплатить нічого, бо вона не варта платні, а вдовиця сказала, що най дівка ще той оден місяць дотерпить, а як він не схоче заплатити, то його заскаржить до суду. Оттак розійшовшись з братом, не мала вдовиця нікого за собою. З тяжким плачом і проклинанєм мусіла цофнутись з своїм деревом; дерево зложив той чоловік при дорозі.

То діялось рано, а по полудни пішли молоді газди працювати на той огород, і так працюючи від часу до часу сміють ся над тим, як то рано матір відбивали від грунту, як вона з лютости мало собі пальці не гризла, як дівка заступала матір, аби єї не били, як вона від себе дівку тручала, бо перешкаджала їй уганятись з жердкою помежи вороги прокляті, котрих рада би була за одним махом всіх вибити. Ну, досить на тім, говорили і сміялись, кілько їм хотілось, а сестра плакала за потоком, служачи у свого рідного вуйка, і від часу до часу споглядала на свою батьківщину, до котроі заборонювали їй мати право. Дорогою надійшла вдовиця, зажурена, чорна, розхрістана і заплакана; глипнула оком на щасливих дітей, і в одній хвили спочило єї око на дівчині, а також на внученятах, котрі вже з далеку усміхались до баби. Вдові серце стиснулось на таку

несправедливість межи дітьми, межи котрими не вміла собі порадити. Як могла вона повірити цілком чужому чоловікови, віддаючи йому в опіку себе, свої діти і ціле своє добро?... Що сказав би на те ві чоловік, як би встав з гробу?...

— О Боже, Боже! Ти терпеливий, що терпиш людські гріхи! — заголосила вдовиця.

— Стара! а якого лиха ходиш отуди на́дзирці? Чи йдеш може дивитись, як поле ся той лен, що-сь засіяла? Диви ся, диви! Я не дурний був боронити сіяти, але і не дурний дати закидувати мій огород якимось кімачем — заговорив злосливо зять.

— Боже милосерний! Ти видиш мою кривду! Спусти нинішної днинки на него пляґу тяжку!

Зять почувши може вже сотий раз проклинане своєї тещі, підоймив байдужно голову, звернув ся до жінки і насмішливо каже, так голосно, щоб теща учула:

— А чи чуєш, як каня дощу просить? — Жінка осміхнулась з тиха, а стара зближившись за той час, зачала домагатись справедливости, указуючи на дівчину там за потоком, бо як не допустить покласти хату, то Бог його страшно покарає. Але зятеви було байдуже; слова ві і ух ього не ймали ся. Тоді посипались страшенні проклятя, при котрих від часу до часу вдовиця руку до неба підіймала.

— О, щобись ніколи не допа́дав на тім світі добра! о, щобись на тім огороді, де я керваво діти свої годувала і в блуд не пустила так як ти нас пустив, замість того що посієш, каміня горяче збирав, аби ти до него пальці прилипали!

— А я одурів каміня горяче хапати? Тат а відай не онтой дурень — зять показав з кепкуючою міною на свого менчого сина.

— Йой! він ще мене стару і таку нужденну на сміх бере! О, щоб на тя нинішної днинки красної упав грім з ясного сонця, щоб ані гриміло ані блискало, щоби-сь не зтямив ся, відки над тя надлетіло! І щоб тобою вибило на латер землю святу, щобись від разу під ню провалив ся, щоби за тя ні слиху ні диху не було! о дай нинішного дня Матінко свята! А ти гадино — ту звернулась до доньки — щобись за мою кривду ліпшого гаразду не зазнала від свойіх дітей, лишень такого самого, якого я від тебе! абись за то, що так коло них припадаєш як я коло тебе припадала, такий самий хліб йіла, як я твій йім! Погоди, погоди, на переді два медведі!

— Ба, а чи я хотіла віддавати ся? сами-сьте мене присилували, а тепер відбираєте від мене грунт, щоб моіх дітей пустити у блуд?

— Йой, та я лиш хочу пайку для онтої ондеки, що мліє отуди з голоду, я тобі твоє лишаю.

— А я що буду діяти з своіми дітьми на такім кавалочку? То пуста млака.

— А спустіли-би-сьте сами!

— Ти стара гадаєш, що я нащо женив ся? Таж я того і женив ся, що записала-сь мені грунт.

— А записав би тя нечистий до своіх камратів!

— Та тебе запише, бо лиш усе (Дух святий при нас!) за него згадуєш.

— Ти гадаєш, що при тобі Дух святий завідує?

— Ба а хто-ж?

— Той, що з ним єдність тримаєш.

— Або ти відьмо, як шуруєш собою на лисі гори, виділа-сь мене де там?

— Вішурувало би тобі очи! Шурували би тя від кольок! що дихнеш, а все аби тя сто укололо!

— А йди стара, бо як ти дам отою тичкою, то аж ти в очах померкне!

— А померкло би тобі серед полудня, щоби-сь не знав, куди раз ногою ступити!

— А то стара читає.

— А дав би Бог милосерний, аби ще нині над тобою панахиду відчитали.

— А чи довго будеш ми тутки кракати?

— А закракали би ворони на твою голову! Ти племя погане, ти своєю смертію не згинеш, бо, ади, як було вас осьмеро, а половину вже вас вітратило. Одного ти брата, такого гідного як ти, дерево убило в лісі; другого пяного засторцувало з моста у ріку і утопив ся; трету ти сестру грім убив; четвертого ти братчика на фабриці машина поломила, а ти вже повісиш ся, бо так вам від Бога суджено, бо-сьте такі гідні, таку-сьте собі у Бога ласку заслужили.

Той правдивий обрахунок вколов зятя до живого. Розлютив ся страшно, намахнув ся з тичкою на тещу; малі діти в крик, дівчина прибігла з плачом з за потока, віддана донька перелякана тою клятьбою вхопила на руки малих дітей, що заходились від плачу з перепудженя. Бабі жаль зробилось малих внученят, кинулась від ним, а зять байдужним голосом каже до тещі:

— Я ще лиш для того маю на вас обачіне, що тих хлопців до себе голубите.

— Мав би Бог милосерний над тобою таке обачіне! — І стара обернулась і пішла дорогою, заходячись від плачу.

Так іде роздумуючи, аж побачивши, що опинила ся просто війтівськоі хати, стрілила їй гадка до голови, чи не було би добре вступити і заскаржити зятя за свою кривду. Як задумала так і зробила: пішла

*

до війта; війт нетерпеливо слухав ві наріканя, а на конець сказав:

— Щезай бабо з своіми маєтками! Раз записала-сь, а відтак хотіла би-сь штудерно відобрати, аби другу якусь газдівську дитину обдурити.

— Гадаєш, що вже права не найду нігде? — скрикнула в відповідь ему розжалена жінка. — Почекай, є ще старші від тебе! — З тими словами відвернулась від війта і пішла просто до попа. Піп терпилйво вислухав ві оповіданє.

— А чому ви такий несправедливий поділ зробили? — запитав молодий, недавно прибувший до села піп.

— Йой, прошу єгомостиноі ласки, я в своій біді цілком була здуріла! Гадала-м, що буде мя шанувати, та як буде тихо та ладно, то якось помістимо ся всі, а той ворог не дає дихати.

— Почекайте жінко, а то ваш власний був грунт, чи вашого чоловіка?

— Мій власний, прошу єгомостиноі ласки, моя вітцівщина; половину я дістала, а другу половину брат удержує.

— То, знаєте жінко, дуже зле, що ваш був, бо як би був вашого чоловіка, то мож би ще уневажнити той запис, бо ви не сміли би розпоряджуватись власностію мужа, котра правно припадає по рівній части на дітей. А коли то був ваш грунт, то ви маєте право записати котрій хочете дитині, для того то тепер трудна справа.

Вдовиця повела неспокійним оком, поклонилась низенько, поцілувала в руку і вийшла з хати.

— До суду, до суду! — шептала сама до себе мов божевільна, — чей я там правду найду! — Не знала бідна, що й там ві не знайде. *Міхаліна Рошкевич.*

ПОСУХА.

Давно був дощ; змарніло поле,
Посхла роскішная трава,
Будяк остав ся лиш по голій
Толоці. Наче нежива
Стоіть з сухими колосками
Убога нива. Все мовчить.
Вогонь невпинно язиками
По селах, по лісах біжить...
Ще гірше пекло і задуха:
Дим очі йість і світ сліпить!...
Нема дощу, — а хто-ж в посуху
Пожежу може зупинить?...

І в людях те-ж бува' посуха:
Все мертвим сном неначе спить,
Забитого в кайдани духа
Ніхто не може розбудить.
І мовчки гинуть людські сили,
Надія гасне, віра схне,
І димом, смородом могили
На молодіі душі тхне.
Коли-ж минеть ся зла година
І знов прокинеть ся усе?
І звідки хмара та налине,
Що дощ цілющий принесе?

Дніпрова Чайка.

Замужна жінка середної верстви.

Ніщо так не показує потребу реформ, не домагаєсь так ясно і голосно зміни, як цифри, те невмолиме зеркало дійстности. В питаню жіночім відгравають вони також не послідну ролю, і насупротив їх доказів мусять не раз умовкнути найзавзятійші вороги жіноцтва, що шукає собі хліба по за родинними кругами. Статистика доказує, що число жінок переважає число мущин, бо хоть викази уродженя виказують рівність обох полів, а навіть хлопці переважають, пізнійше однак надвижка жінок рішучо дає ся сконстатувати.

Ваппеус уложив для всіх країв Европи слідуючу таблицю: На сто індівідуів мужеского пола припадає в віці від уродженя до 5 року 98 одиниць жіноч. пола

„	„	5	до	10	року	97·66	„	„	„
„	„	10	„	15	„	97·05	„	„	„
„	„	15	„	20	„	96·84	„	„	„
„	„	20	„	25	„	106·85	„	„	„
„	„	25	„	30	„	104·23	„	„	„
„	„	30	„	40	„	102·46	„	„	„
„	„	40	„	50	„	101·70	„	„	„
„	„	50	„	60	„	106·80	„	„	„
„	„	60	„	70	„	117·08	„	„	„
„	„	70	„	80	„	114·08	„	„	„
„	„	80	„	90	„	134·46	„	„	„
			над	90	„	155·20	„	„	„
		на цілу	людність			102·73	„	„	„*).

Едвард Провдзиньскій зауважав, що надвижка жінок особливо в декотрих краях значно взмагає

*) Edward Reich, Studien über die Frauen.

ся. І так в р. 1851 надвижка тота виносила в Англіі 564.159, в 1871 дійшла до 633 302. В Прусах на 7,164.000 мешканців в віку від літ 20 до 40 є жінок о 148.000 більше ніж мужчин. В Австріі в провінціях репрезентованих в раді державній після спису людности в р. 1869 показало ся на 20,217.531 мешканців 9,814.038 мужчин, а 10,403.493 жінок, затим тих послідніх о 589.455 більше. Після обчисленя з дня 31 грудня 1869 року Галичина мала людности мужескоі 2,660 518, жіночоі 2,747.498; місто Львів мало в тім часі людности мужескоі 42.295, жіночоі 44.814; Краків першоі 23.578, другоі 26.257. Цифри ті показують значну надвижку жінок. Між постійною людністю Варшави від 1864 р. жіночий пол ненастанно побільшує ся, а хоч людність непостійна вирівнує потроха ту ріжницю, то все таки надвижка жінок серед загального числа людности Варшави виносить 13.975, або 12% людности мужескоі; розтягаючи той стосунок до людности цілого королевства, одержали би-сьмо огромну приближену цифру, бо 320.000 жінок більше ніж мужчин*).

Всі ті жінки при найліпших навіть обставинах житя суть позбавлені опіки чоловіка і самі о собі мусять думати. Та статистика виказує ще другий, не менше сумний факт: малий процент супружеств відносно до числа загальноі людности, а навіть постійне вменшуване того проценту. Від року прим. 1849 до 1861 одно супружество припадало в Англіі і Валіі на 124 мешканців, в Австріі на 127, в Баваріі на 161, в Бельгіі на 135, в Данії на 123, в Іспаніі на 130, в Франціі на 130, в Греціі на 153, в Ганновері на 122, в Голяндіі на 129, в Португаліі на

*) Witołd Załęski, Rys statystyki porównawczej Królewstwa Polskiego.

157, в Прусах на 123, в Россіі европейській на 95, в Саксоніі на 117, в Швеціі на 131, в Норвегіі на 130*).

В році 1851 виділи ми надвижку жінок в Англіі 365.159, наколи після списів з р. 1856 обраховано на 2 міліони жінок змушених без мужів удержувати ся з власної праці. В Прусах хотяй надвижка жінок поміж людністю в віці від 20—40 виносить лиш 148.000, незамужних жінок виказано не 148.000, але десять раз більше, бо 1,483.494**).

Причини відводячі від супружества суть так загальні, що обявляють ся навіть там, де заходить надвижка мущин. В тім положеню знаходить ся Петербург: на 539.128 мешканців числять там о 87.764 мужчин більше ніж жінок; здавало би ся, що при такій незвичайній надвижці усі жінки виходять замуж, наколи цифри противно доказують поважне число живучих там незамужних жінок. Причини того непотішаючого факту суть по части моральної, по части економічної натури. Не будемо слідити за усіма поводами у всіх клясах суспільности, а розважимо той стан, де лиш чоловік займає ся продуктівною працею, а жінка тим заряджує, що він до хати внесе.

Знаючи обставини тої кляси сміємо твердити, що то може одна з найголовнійших причин зменшуваня числа супружеств, припадаючого на ту клясу людей.

При загальній дорожнечі житя, мешканя, вихованя дітей і культурних вимогів заробок мужчини часто не вистарчає на утриманє цілої родини, — то-ж мужчини відтягають ся засновувати власне гніздо.

Для умотівованя нашого твердженя придивім ся

*) Edward Prądzyński, O prawach kobiety.

*) Edw. Reich, Studien über die Frauen.

щоденним видаткам на житє в нашім краю. Возьмім житє лиш двойіх людей і одної слуги, пр. у Львові, а будемо мати приближений бюджет видатків більшої родини. Зачнім від сніданя: Кава 7 кр., сметанка 6 кр., булки 6 кр., молоко 4 кр. Обід: хліб 10 кр., мясо на росіл 30 кр., на печеню 32 кр., додатки до обіду як закришка, масло, яйця 15 кр., ярина 10 кр. Вечеря: печеня з обіду, пиво 10 кр., підварка для слуги 5 кр., разом 1 злр. 35 кр., помножім через 30, а вийде місячно 40 злр. 50 кр. Тепер слуга 4 злр., опал 7 злр.*), пранє 1 злр. і 50 кр., світло 50 кр., а вийде 54 злр. 50 кр. місячно; помножім через 12, а вийде 654 злр. річно; тепер за хату аби по 20 злр. місячно, то вийде 240 злр.; всего буде разом 894 зр. річного розходу. Одінє: єсли би мужчина купував лиш одно одінє на рік, то коштувало би 30 злр., дві пари черевиків по 6 злр. то 12 злр. Пальто, футро або щось подібного, що не кождого року купує ся, най рахуємо 10 злр. пересічно, капелюх, шапка, парасоль, ліска, краватки і інші дрібниці най лиш 8 зр. річно, разом винесе на 60 злр. Вона: сукня 25 злр., дві пари черевиків 10 злр., капелюх коли одного року на літо а другого на зиму купує ся — 5 злр., тепер річи, котрі також не кождого року купують ся, як: кафтаники, парасольки, футра, плащі, разом з меншими дрібницями як рукавички, вельони, шпильки і т. і. най пересічно рахуємо 30 злр. річно, вийде на 70 злр. Додаймо тих

---

*) Опал спеціяльно у Львові одної печі і кухні буде дешевше коштувати, беремо однак дорожше без згляду на ріжницю між літними а зимовими місяцями, бо опал стає ся в загалі чим раз більше пекучим питанєм в домашній господарці і може стояти зараз по тісноті помешкань. Усе проче беремо з записок одної з львівських господинь.

60 злр. і 70 злр. до попередної суми, то винесуть видатки ок. 1024 злр. річно.

Ми взяли лиш житя двойіх людей і ограничились лиш на конечних видатках, які в теперішних часах потягає за собою убір і провадженє дому. Помешканє пр. за 240 злр. буде мати лиш два нужденні покоіки і кухоньку, або оден покій і кухню. Коли хочемо мати помешканє для більшої родини, і коли та родина хоть троха після санітарних приписів хотіла би жити, т. є. 4 покої і кухню, то таке помешканє буде коштувати 500—600 злр. річно. Бачили ми також, що сніданєм за 23 кр., обідом за 65 кр. і вечерою за 47 кр. троє осіб не дуже обійде ся; річ ясна, коли більше осіб, то треба більше усего, хотяй би не йіло ся до сита. Одіж йіх також дуже скромна і покриває ся тим, що з одного року переходить на другий. Що-ж тепер, як маємо родину зложену з 5, 6, 7 або і більше душ? а кождого треба прилично убрати? Видаток значно помножить ся.

Але то суть майже конечні потреби до утриманя житя і убраня, і то багато лишаємо ще не врахованого. Та кілько то видатків поносять родини на вихованє дітей, оплаченє оплат шкільних, книжок, науки, музики, і т. і.*).

Потому люксусові видатки, як: тютюн, на котрий найскромнійший курець видасть що найменше 30 злр. річно; кождий мужчина належить до касина, що також пару злр. річно коштує, а коли хоче, аби жінка мала ще читати, то мусить запренумерувати якийсь дневник або купити книжку. Коли є кілька осіб в хаті, і хоч два рази до року схотять піти до театру, то се вже потягне

*) Музику рахуємо до річей конечних, бо вона многим дає кусник хліба.

кільканайцять злр., не говорячи уже о балях, вечерках, подорожах, принятю гостей, та інших дрібних а в сумі значних видатках. Не рахуємо вже матеріяльних страт, слабостей, оплачуваня мамок, аптик, лікарів.

Скаже хто, що Львів велике місто, що велике місто завсігди потягає за собою видатки, яких на провінції нема. Подекуда воно й правда, а подекуди й ні. Помешканє, за котре у Львові треба заплатити 500—600 злр., на провінції дістане ся за 200—300 злр. Декотрі провіянти бувають також дешевші на провінції.

Але з провінції знов треба діти давати до великих міст, аби користали з шкіл і науки. Не легко жиє ся такій родині, котра двоє, троє, або більше дітей мусить удержувати в великім місті. Утриманє пр. малого хлопця гімназіяста буде коштувати, мірно беручи, 20 злр. місячно, а за те буде він мати лиш станцію і вікт; академик потребує більше, 30—40 злр., та оплата шкільна висша; конвікти, або інші способи науки для дівчат також много коштують. Як затим мусять рахувати такі родичі, аби утримати себе та дати утриманє і забезпеку будучности дітем!... При теперішнім сістемі фахового приспособленя мужескоі молодіжі кождий стан вимагає високого накладу, а кожда дівчина, аби вийти замуж, мусить мати хоч троха зложеного гроша, аби розпочати родинне житє, на котре скупе звичайно з початку утриманє молодого чоловіка не вистарчає, або принаймій так звану виправу т. є. меблі, постіль, начинє, біле, і т. і.

Найліпшим доказом тоі економічноі тісноти — майже щоденні факти, де найкрасші і найдільнійші жінки мусять уступати індівідуам далеко від себе низшим, єсли ті мають більше на початок і дальший додаток до пенсіі мужевого гроша.

Дивлячись з боку, трудно нераз собі представити,

як урядник, котрий має 1.200 злр. або менше річної пенсії, на все те вистарчає? Ясна річ, що такі родини не панують, хоч звуть ся панами. При таких обставинах жінка впроваджуючи строгу ощадність, обриває на чім може, зачавши від простору і огріваня мешканя, одежі і корму цілої родини. То суть причини жіночої скупости, рахованя полін, кусників цукру, ощаджуваня масла, острого упоминаня дітей за знищене сукенок, вічної сварки з слугами, за що їх так немилосерно ганять так звані моралістки, пишучи „про гідне захованє ся жінки в родині".

Бачимо, що не дуже блискуче житє жінки середного стану і при чоловіці; та все таки воно не може іти в порівнанє з нещасним єї положенєм, коли вона стратить того чоловіка і ціле старанє о дітей спаде на єї голову, тим часом, коли вона до нічого іншого не приспособлена крім заряджуваня дому і домашних родинних послуг.

Звісно, що вдовича пенсія відповідає одній третій ($^1/_3$) части платні, яку брав єї чоловік на кінці чинної служби. Коли затим покійник був урядником IX-ої кляси і мав 1.200 злр. постійної пенсії, жінка одержить третю часть, бо квінквеннія (додатки уділювані за кождих пять літ служби) не ідуть в рахунок. Додаток на вихованє дітей дістає вдова лиш тоді, коли їх має більше ніж троє, що однак не може перейти половини річної пенсії побираної умершим, тай то лиш треває до 20. року для синів, а до 18. для доньок.

Як-же тепер родина, котра заледви могла вийти за житя батька з єго пенсії, може удержати ся лиш з третьої части тих доходів? Як можна, аби 5—6 або більше осіб з стратою одної особи тратили більшу часть дохо-

дів, котрі становили їх утриманє, і щоби того гірко не відчули?

В страху перед тяжкою судьбою осиротілої родини батьки хапають ся звичайно асекурації на житє, аби в разі смерти хоч що троха більше лишити родині. Але і то не дуже поліпшує ві положенє; при трудности проживаня родини вкладки не можуть бути дуже високі, то і капітал потому не великий. Найліпший ще випадок, коли така асекурація лишить ся в руках вдовиці і сиріт та не піде на довги, без котрих нема майже родини тої верстви, що найвиразнійше свідчить о недогіднім ві економічнім положеню.

Звичайно такі осиротілі родини горнуть ся на проживанє до великих міст, для вихованя дітей і лекшого та можливо скорійшого зарібку, хоч там і дорожше жиє ся.

Хлопці по укінченю найнизших шкіл ві если не йдуть до ремісла, утримують ся з лекції, в голоді та в холоді проживають науки і добивають ся нераз хорошого кусника хліба, хоть часто пізнійше пригадує ся давне руйнованє сил, та нерідко кінчать предчасною смертію.

Гірше діє ся з доньками.

Тих судьба залежить цілком від случаю. Бувають і щасливі випадки, але сего не можна вважати загальним правилом. Частійше провадять вони нуждене житє та бувають причиною хоробливих обявів суспільности; коли самі не упадають морально, то попихають до такого упадку своіх сестер з зарібноі верстви, відбираючи їм їх ручний заробок.

І так: 1) Переважне число жіночого пола, як то показує статистика, 2) малий в порівнаню до цілої людности процент супружеств, і 3) ограничений для жінок заробок суть причиною великої суспільної хороби, ви-

кормленєм червяка, котрий точить єї нутро, витвором гнилизни, котра заражає всі єї здорові части і веде до розкладу.

Через заєдно більшіюче число низших ручних зарібниць спадає вартість їх праці, котра вже і без того часто не вистарчає на житє; то і падає певна часть нещасних жертвою найгіршого зарібку і морального упадку, потягаючого їх в ту пропасть грубим фізичним наклоном.

Той встидний для цівілізації обйяв найбільше видний по великих містах, де найбільше збирає ся бідного жіноцтва без способу до житя.

Серед людности зарібничої Лондону, на три жінки припадає одна морально упавша, підчас коли серед загальної людности одна упавша припадає на 7 жінок, а в Гамбургу на 9 жінок. 3% упавших гамбурских походить з неправого ложа.

Серед упавших жінок, слідженых через Паран-Дюшатля знаходило ся: 1559 швачок, 859 перекупок публичних, 285 шмуклєрок, 284 прачок, 18 робітниць фабричних, 16 акторок.

Більше ніж третя часть судово обжалуваних жінок — то упавші морально жінки. Найчастійшим їх преступством є крадіж. 36·05% усіх доконаних від 1843 до 1854 р. в Лондоні через мужчин і жінок крадежей припадає на тих нещасних жінок. З 118.210 жінок обжалуваних від 1837 до 1854 р. в Лондоні 39.872 були упавшими, особливо серед обжалуваних

низше	20 літ	33·77%	упавших
від 20 до	30 „	24·80%	„
„ 30 „	50 „	13·11%	„
вище	50 „	1·51%	„

Серед тих обжалуваних знаходило ся:

	від 1836 до 1845 р.	від 1846 до 1856 р.
низше 20 літ	27·78%	21·51%
від 20 до 30 „	56·70%	58·63%
„ 30 „ 50 „	15·05%	19·53%
вище 50	0·47%	0·33%

Поміж арештованими від 1858 до 1864 р. в Англії, числено пересічно що року 21.306 упавших, або около 24%. В 1877 р. засуджено в Англії 94.560 переступниць віддаючих ся злому житю.

В послідніх роках зле житє росте далеко в більшім степени ніж людність, рівнобіжно з самоубійством, і в відворотнім стосунку до цифри завязуваних супружеств. Від 1858 до 1863 р. людність Берліна взросла після Еттінгена о 20%, моральний упадок о 66%. Коли людність Берліна взростає від 3—4% річно, моральний упадок підносить ся о 6—7%.

Упавші жінки зроблено товаром, котрий може бути перевожений через набуваючого з одного міста до другого, а навіть з одного до другого краю *).

Ті факти і цифри виказують дійстно страшний образ положеня жінки в суспільности. Стоїть вона як би над пропастю, земля усуває ся під єї ногами, так що не може найти твердого і певного опертя.

Бачимо, що і найліпший стан річей, коли жінка виходить замуж, не є так цвитущим, щоби нічого уже не лишало ся бажати, і що така жінка провадить також гірке і мозольне житє. Вона цілими роками марнує всі свої сили і сушить мозок над тим, щоби вижити з заробку мужа, що однак не забезпечує єї від неуникненої нужди, коли муж умре. Тоді не маючи вже чим заря-

*) Przegląd społeczny, 1886, зош. VI.

джувати, хапає ся якого нужденного зарібку, котрий не дасть навіть дітям хліба. І мусить дивити ся, як ті діти упадають під тягаром боротьби о істнованє та проклинають не раз день, коли узріли сей світ.

Дивно, що та людська суспільність, така запобігліва о своє добро, так пильно дбаюча о заспокоєнє найдрібнійших вимогів щоденного житя, з таким маловаженєм відносить ся до кореня своєї екзістенції т. є. до родини і стоячої на ві сторожі жінки. Потрафила запрягти пару, зужиткувати електрику, запомочею маленькоі в пуделочку іголки керувати ся по незмірних хвилях океану, а при помочи зелізного дрючка стягати громи. За проявами в природі здібна вона слідити хоть би цілими віками, як в астрономіі, геологіі, фізіологіі і др. Скілько то придумано красок для ока, милих тонів для уха, присмаків для піднебіня! Дивлячись лиш на улішенє фабричних варстатів, чоловік дивує ся, що тілько шкідливих для здоровля вплівів зроблено нешкідливими а ужиточними.

То-ж єсли взгляд на здоровлє, добробит і приємности так много подав способів, чому-ж так мало звертає ся уваги на економічне положенє жінки, котра з тих причин так сильно терпить, тратить здоровлє і марнує житє?

Дрожать на найменший натяк о змінах в дотеперішних родинних відносинах, а такі рівнодушні на судьбу жінок! Називають родину підставою суспільности, без котроі вона розпалась би, а о все на світі більше дбають, ніж о ту саму родину. Шумні фрази і пусті деклямації о достоінстві жінки і родини не поможуть нещасним та не відвернуть нужди, а часом і ганьби!

Наталія Кобринська.

Не рвись в будуще!

(*Два сонети*).

I.

Чому так рано, пупінку дрожачий,
З бриляптів строю, з жемчугів роси,
З коронок мглистих вихилився єси,
Щоб скорше стрів тя сонця луч горячий?

О необачний! Жар єго палячий
В цвіт розівє тя, але й чар краси
Та пахощів розвіє, тканку мгли
Порве — і лишить звялий цвіт терплячий.

Не квап ся долі на зустріч, ніжненький!
Чим хутше сонця світ тобі зійде,
Тим хутше й згасне промінь той ясненький.

Не вдержиш сонця! Скоро раз розтліє,
То йде в зеніт невпинно, золоте,
Відтак знижаєсь, гасне і темніє...

II.

Сестричко, чом в житя весні вкриваєш
Лице снів тужних мглою, сліз росов?
Ти недовольна юних днів красов,
Сама не знаєш ще, за чим зітхаєш.

На зустріч долі серцем вибігаєш — —
Вона прийде, те сонце, та любов,
Прагнущою стрінеш їйі душов,
Сни щезнуть, — те, за чим тужила, взнаєш.

В полудня жарі рожі цвіт привяне,
І з срібних блесків тканий жизні май
Стемніє, сестро, — жаль лиш серцю стане.

Не рвись в будуще тужними гадками!
Любви переддень, то весь щастя рай,
В котрім колись витати-меш згадками.

Уляна Кравченко.

Попав ся в сіть.

(Оповіданнє).

Дорогою котив ся віз. Коні, — а були то звичайні, господарські, досить добре удержані коні — бігли і бігли, а подорожному, що сидів на возі, здавалось, що і з місця не порушають ся. Подорожний був то молодий хлопець з звичайними славянськими обрисами лиця, з темними очима, в котрих пробивалась не то повага не то задумчивість, а що то була пора літна, пора вакацій, певне йіхав до дому по скінченім курсі. Позіхнув разів скілька, зробив собі з тихонька увагу, що страх помалу йідуть і що занудить ся на смерть, в кінці зачав за чимось в возі шукати. По хвильці виняв з соломи книжку, перевернув кілька карток і почав читати. Але фіра, коні і дорога мусіли змовитись, щоб не дати паничеви читати, бо показалось, що хоч так помалу йіхали, фіра підскакувала на кождім найменшім камінчику, трясла рукою, а тим самим і книжкою. Кинув йійі знеохочений, вона упала єму на ноги, а не конче ідеальний зефір почав картками перевертати. Чи може хотів переконати

ся, що там є таке цікаве під компатурками, на котрих було витиснене: „Правда з 1875 р.?“ Бог його святий знає, досить, що перевертав ще якийсь час картками, аж задержав ся на „Історія Руси“ Костомарова і на тім став. „То якийсь аматор історії“ — подумав подорожний усміхаючись. Але в тій хвили підніс голову: до него долетіли звуки людського голосу. Глянув на пусту доси дорогу і побачив, що нею ішло якесь товариство. „То якась інтелігенція!“ — погадав він, приглядаючись ліпше. І його там уже побачили.

— Хтось йіде, Гермінко! — скрикнуло молоде дівча, що бігло наперед товариства, — на правду хтось йіде.

Названа Герміною панночка була то білява, вродлива дівчина, з ніжним, блідо-рожевим румянцем на щоках, з зеленкуватими очима і невеличким, хоч і не зовсім зграбним носиком. Єї постава, єї рухи і звінкий голос, — все так і дихало свіжістю і здоровлєм.

— Чого так біжиш наперед! — погнівалась вона на малу сестру, але рівночасно й сама поглянула цікаво на дорогу.

— То хтось молодий йіде, — промовила третя панночка, дивлячись і собі на дорогу. Вона була цілком не подібна до Герміни, о много висша, струнка, з гордо піднятою головкою; лице єї було темноватe з здоровими румянцями, очерти надзвичайно правильні, чоло високе, чорні на причуд гарні очи дивились цікаво на світ, червоні уста усміхались чаруючо, коли хотіли, а се лучалось дуже часто. — Так, то хтось молодий — повторила ще раз.

— І вір же ту панні Натальці другий раз, що має слабі очи, — вмішав ся білявий панич, сміючись. Він ішов поруч з Герміною, але єго слова і очи найчастійше звертались до чорнявки.

*

— Як собі хочете, то й не вірте другий раз.

Але ось віз зблизив ся, і лице білявого панича наразі заясніло таким чутєм, якого дізнаємо, коли побачимо милого нам чоловіка. Він лишив дівчата і побіг до воза.

— Як ся маєш, як ся маєш, Степане! — кричав він, вискочив на віз, обіймив за шию подорожного і почав голосно цілувати.

— А тебе яке лихо сюди занесло?

— Та вже-ж не лихо, коли й тебе ту бачу! А ти куди йідеш?

— Я до хати, зо дві милі ще з відси. Але відки ти аж ту взяв ся?

— Я, видиш, до свого вуйка на вакації прийіхав. От він там сам іде — і показав рукою на дорогу, на котрій зйявились ще дві нові особи, два панотці.

— Та де сам, там йіх щось багато йде.

— То видиш, там є моі дві сестри вуєчні. одна вже слушна дівчина, друга ще дитина, і ще одна, также попа донька, гарна дівчина, готова тобі сподобати ся.

— А тобі сподобалась?

— Досить таки... та кому би вона не сподобалась? Вона, бачиш, (він дуже часто уживав того слова) не тілько що гарна, але ще якась не така, як усі, і розумнійша ніж звичайно наші дівчата... троха може за надто ідеалістка на теперішний час, і що четверте слово у неї „Русь“, „народ“ і такі інші пережиті річи, але...

— Такі річи не переживають ся! — твердо і рішучо відказав Степан. Він судив по собі. То був хлопський син; крім батьківськоі хати і шкільноі лави не знав світа ані людей; ідеі, котрі так недавно розблиснули перед ним з книжок, видавались єму чимсь так хорошим, живим і могучим, що заповнювали всю єго істоту, занимали всі думки. Практичне житє, котре скрито

і підступно на кождім кроці розставляє свої сіти і кидає поліна під ноги, лежало перед ним як сірий, непрозорий туман, побороздженний золотим промінєм єго мрій; ясні, прямі стежки будущого житя, будущої праці для загалу, для ідеалів рисувались перед ним, а ті ідеали мали-б коли небудь пережити ся, зносити ся, як стара свитка? Ні, ніколи!

— Не переживають ся? Як для кого! — сказав насмішливо Лесько. — Мені вони давно вже перейілись. Не можеш собі виобразити, який мене гнів поривав, як учую щось подібного з уст мущини. „Буду працювати для народа до остатної каплі крови!“ каже гордо який небудь дурак. Кажу тобі, так мене розсердить!... Хочеш працювати, працюй, ніхто не боронить, але не потребуєш хвалитись тим і людям з голими словами в очи лізти!

— Не розумію тебе. Я-б кождому такому дорогу показав, до серця його притулив, заохотив би, порадив...

— Е, куди ти вже забіг! — перебив Лесько киваючи головою. — Тілько позволь тобі дати на дорогу одно питанє: чи справді ти сам так добре знаєш сю дорогу, що можеш по щирій совісти й другим йійі показувати? А впрочім Бог з тобою. Я тобі про дівчину зачав казати. Отже бачиш, щось нового, щоб наші дівчата бавились в такі річи, як вона. Я принаймі таких не знаю. А ще вона то так смішно говорить, так певна себе, — ну, впрочім побачиш сам. Ходімо лишень до них.

Степан хоч і не зовсім радо, пристав на тоє. Правда, єму хотілось бути швидше дома, але з другого боку в нім розбудилась цікавість пізнати ту чудну дівчину, побачити йійі. Він зліз з воза і пішов поруч з Леськом.

— Як ти виріс! — сказав по дорозі Лесько, дивлячись на Степана, котрий справді був високий та тонкий,

а особливо видавав ся дуже високом при низькім, присадкуватім товаришу.

— А ти ще і філософії не скінчив, а вже повагу професорську маєш, — відповів він веселим тоном.

Лесько розсміяв ся. Вони підійшли до товариства. Почались звичайні представленя. Степан цікаво поглянув на людей зовсім єму незнакомих. О. Сидір, вуйко Леська, був то 50-літний мужчина, надзвичайно грубий, низького росту, з білявим волосєм, і зеленкуватими очима, такими самими, як у єго дочки. За молодих літ, ще в семінарії, мав славу найліпшого грача, книжками не займав ся там, не займав ся і потому; гнівав ся на „новаторів", нарікав на них, не любив нічого змінювати, мав велику сімпатію у панів, у попів вже менчу, а у парафіян зовсім таки малу. Впрочім господар був з него добрий, але маєтку не зложив жадного. Він попросив Степана завернути до єго хати.

Другий панотець, Роман, був троха молодший від першого, очи мав чорні, живі, очерти лиця правильні. Як був на теології, мав такі менче-більше погляди як Степан. Але з часом з молодого ідеаліста зробив ся розумний і практичний піп; мав добру парафію, доньку лиш одну (жінка вмерла, як єго донька мала рік), господар був не злий і зложив досить великий маєток, а люде вважали його ще за богатшого, ніж фактично був.

Між ними а Степаном завязалась оживлена бесіда. Панотці випитувались єго про новинки консісторські, помалу перейшли й на народні справи, а в кінці як впали на тему о доходах, улюблену тему о. Сидора, то вже й скінчити було годі. Лесько знов говорив з дівчатами, а вони сміялись весело з єго дотепів.

Заким дійдуть до хати, постараєм ся познакимитись близше з тим двома дівчатами.

Герміна була дуже жива людина, добра і наївна, родичів любила і сліпо їх слухала. Освіту мала малесеньку, мало що більше по над науку читаня і писаня, котрої їй уділяв місцевий учитель. Чотирнаяти-літну відвезла мати до міста і записала до школи, до вищої кляси. Про ту важну подію мати ві дуже часто згадувала, вставляючи де треба і не треба слова в такім роді: „Ага, то ще тоді було, як моя Гермінка була на едукації в місті". Але той час, що Гермінка була в місті, був дуже коротенький, всего рік, і то не цілий, а за той час кілько мудрости велено їй було научитись! Поминувши науки шкільні, котрих вона не розуміла не маючи початків, мала учитись граня на фортепяні, танців і кравецтва. Найгірше вийшло у неї гранє; ледви з великим трудом навчилась на стілько грати, щоб могла дома пописуватись перед гістьми. Наука кравецтва вийшла троха ліпше; шити научилась добре і швидко, — а найліпше вийшли танці. Училась охочо і була найліпшою дансеркою між дівчатами. Полюбила міське житя, і троха плакала, як прийшлось його покидати. Міські паничі їй дуже сподобались, але тепер бачила їх дуже рідко, хіба лиш на міських вечерницях, на котрі з охотою їхала; там бавилась ліпше, як Наталька, ліпше як всі дівчата. Згадуючи ті хвилі робилась веселою, оживленою. Не любила поважнійшої бесіди, нудилась при ній, але в так званій „січці сальоновій" лиш мало хто вмів їй дорівнати. Але була се за-разом практична дівчина. Знала, що жаден з міських паничів з нею не оженить ся, бо не мала грошей, (се-ж їй дуже часто мати говорила) і може лиш вийти за такого нудного хлопця, якими видавались їй усі молоді люде, що не входили в склад „золотої молодежі". З початку гнівало їйі се, здавалось неможливим, але помалу сама переконалась,

що інакше й бути не може. Чи старав ся о мене хоч оден з моїх міських дансерів? питала вона себе нераз і мусіла відповідати, що ні; не мала навіть тої потіхи, щоб сказати „а чей ще...“ Що найкрасші хлопці, що найліпші дансери вже позаручувались, а навіть той єї „ідеал“ (ту затискала уста, щоб з них не вирвалось зітхане) навіть він — оженив ся! „Та дарма! нехай там вже буде!“ І махне рукою. „Тілько мій чоловік мусить бути вродливий“. Вона дивилась на Степана і думала власне о тім, чи можна його вважати вродливим? Огляд вдоволив йійі, то-ж і привиталась з ним чемно, може навіть по троха аж за надто чемно, усміхаючись солоденько. Вона досить орігінально перевернула звісну пословицю: для вродливого хлопця будь два рази так чемна, а для золотого десять раз, і держачись просто чемно з золотими, підсолоджувала свою чемність для вродливих, але чи-ж то що коштує?

Друга дівчина не тілько лицем, але й цілою вдачею не подібна була до Герміни. Лесько назвав йійі незвичайною дівчиною; була незвичайна, але знов не так дуже, як о ній люде говорили. Вихованє єї вів сам батько, котрий йійі дуже любив, учив йійі сам, та й клопоту з нею мав не богато, бо училась з охотою, і все переймала легко. Вихована між старшими, не любила забав дятячих, швидко їх покинула, дуже вчасно дозріла, і люде дивувались, що така дитина, а така вже розумна. В чотирнайцятім році мав з неї батько товариша, з котрим міг читати і балакати о річах зовсім не дитячих. Як почала бувати на більших зібранях, побачила, що має якийсь дивний дар подобуватись мужчинам, виділа, що йійі виріжняють між всіма дівчатами, звичайно бавилась найліпше на кождій забаві. Але танець не робив йій такої приємности, як з разу могло зда-

ватись; приємність ві була розмова. Не любила „сальонової січки", в котрій таким майстром була Герміна, і сли з ким говорила, то досить зручним способом спроваджувала розмову на поважнійші теми. Часом заводила оживлені діспути, в котрих слова стирають ся з словами, переконаня з переконанями. Звичайно при тім горячилась, живійша краска виступала на ві лице, очи набирали такого чудового виразу, була в тій хвили такою гарною, що як не вийшла побідителькою в обороні своіх поглядів, то певно виходила переможцем в іншім згляді. Але і в діспуті найчастійше побивала свого співбесідника; мала дар надзвичайний вимови і то чисто жіночої: на одне питане відповідала кількома, на оден доказ десятьма, так що як який співбесідник, не привиклий до такого живого способу говореня, не міг розізнатись в тім натовпі слів, то й уступав з поля і признавав їй висшість, котроі вона на ділі не мала.

Було там ще багато пустих слів, були гадки, що одні другим суперечили, але був при тім дотеп, нераз доволі таки злосливий, особливо коли їй лучилось напасти на якого панича; нераз сказала комусь в очи правду, котроі люде не люблять слухати, і хоч слухачі сміялись з ві дотепів, хвалили їх при ній, але по за очи зовсім не те говорили. Почали приписувати їй такі річи, о яких їй і не снило ся; звісно, трошка правди як перейде через двайцять уст, то яка вона вийде!... Пішла слава про Наталькy широко-далеко. З початку їй се подобалось, але по тому почали і до неі дотискати ся острі колючки людськоі обмови, а були між ними й такі, що таки болюче шпигали. Се вже перестало їй подобатись, але ще довго не показувала того по собі, сміялась з тих колючок перед людьми, що їй услужно доносили такі річи. Але колючки ті ставали чим раз ча-

стійші і острійші, вбільшували біль і прикрість; вона ще сміялась з них перед людьми, сміялась з людської неправди, але як опинилась сама в своїй кімнатці, з своїми гадками, то почувала якусь важку втому, знеохочене до людей і до життя. Чого ті люде хочуть від неї? — питала вона себе, — що вона їм злого зробила? чи можна зробити що злого говорячи правду? Та ні, можна, — говорили ѣї палаючі уста, — можна! Та-ж вони про мене також лиш говорять, і говорять таке, що їм видаєсь може й правдою, а мене се так болить, так дуже болить! — жалілась бідна розпещена дитина. Слідом за тим ішли неспані ночи, важкі думки облягали гарну головку і вона гірко плакала. Що-ж то за користь принесе мені, що я кождому говорю правду в очи? — думала знов. Або чи принесе тим людям, котрим говорю? чи принесе користь кому небудь? Ні, жадної користи, жадної, лиш собі зроблю кривду, що всі люде мене відцурають ся. Та ні, не всі люде, — приходить нова думка, і перед нею являють ся молоді люде з новими поглядами, такі самі, що любов правди, любов знаня цінять над усе, так як вона. Ті їйї розуміють, ті не увірять ніякій злобній помовці. Але їх так мало, так дуже мало!... І вона знов кидаєсь на постели неспокійно, ѣї розпалена голова придумує способи, щоб позбутись тих колючок, що так колють немилосерно. Мушу змінитись, — сказала собі, — мушу! А воля у тої дитини була сильна, вона помалу почала перемагати, переломлювати свою чесну натуру, почала мовчати там, де серце ѣї рвалось, щоб висказати правду, не виявляти першому ліпшому своїх думок, і хіба дуже рідко ще оживлялась і попадала в давну струю.

Ще якийсь час шопотіла по кутах людська обмова про Наталькy, потім не стало людям нових тем до неї,

повторюване одних і тих самих річей в кінці навкучилось, нових не було, і по троха перестали нею займатись, хоч усе ще називали йійі „переверненою головою“. Від того часу минуло пять літ, — досить часу, щоб з щироі, доброі дитини зробилась „поважна і розумна“ дівчина.

Тепер задивлювалась на житє тверезо, зовсім не через окуляри сентіменталізму; людям дуже мало вірила, бо нераз вже йійі розчарували. Сімпатіі у жінок не мала, ті давали йій ріжні прізвища, особливо старші жінки не могли знести того, що вона все ліпше бавилась від їх доньок. Називали йійі кокетою, говорили, що мужчини виріжняють йійі задля батькових грошей. Вона інстінктом відчувала се, і також не любила жінок, особливо старших; з молодшими радо приставала, але таки воліла товариство мужчин. „Все таки від них можу щось нового, розумного довідатись“, — толкувала ся сама перед собою, і по трохи се була й правда.

II.

— А от і моя хата, — сказав о. Сидір і показав рукою на досить високий і обширний дім. На єго порозі стояла жінка середніх літ, прислонюючи рукою очи від сонця і виглядала ідучих.

— Але-ж то ви забарились, — сказала, заким ще наші знакомі були коло неі.

— Нового гостя припроваджуєм тобі, Зосю, — сказав весело о. Сидір.

— Гість в дім, Бог з ним, — сказала ласкаво пані дому і усміхнулась до Степана. — Прошу до хати, гостеньки любі!

Але в хаті показалось за горячо, і все товариство

перейшло під старі галузисті каштани, на огород. Було там кілька лавочок, принесено ще крісел, і товариство посідало, весело балакаючи. Розмова була більше загальна. О. Роман радо прислухував ся Степанови, котрий вже вспів розбалакатись про нові погляди і переконаня молодого покоління.

— Але-ж то з вас запалений ідеаліст! — сказав о. Роман ласкаво усміхаючись.

— О, так, він перейшов всіх ідеалістів, котрих, Богу дякувати, чим раз уже менчає, — сказав на пів серіо, а пів жартом Лесько.

Степанови кров ударила до лиця. — Та видиш, не всім нам бути однаковими, — сказав якось терпко. — Тобі з твоїм, мені знов з моїм переконанєм добре, і я не міняв би ся з тобою.

— Не міняв би ся? Ха, ха, та певне, бо я не хочу вернутись в зад! І я мав так-же такі ідеали, але то вже давно, давно!

— Не так то дуже давно, от три-чотири роки назад думав ти ще так само, як і я! Хіба-ж то так давно було? Хіба-ж ти вже не пригадуєш собі тих студентських, щасливих літ — ту голос Степана став якийсь мягший — коли то ми перші заложили бібліотеку, читальню студентську? Таж ніхто, ніхто інший, іно ти говорив такі пориваючі промови до зібраня! Памятаєш, як ми обіцювали, як ми присягали лиш для свого народа працювати! як...

— Памятаю, памятаю, — перервав Лесько і помимо насмішливого виразу лиця видно було, що якась часть зворушеня і на него перенеслась. Єму живо став перед очима той час, та молодеча віра, ті щирі пориви до праці, і той хлопчина сердечний, котрого він так щиро любив. Але тепер той хлопчина стояв перед ним,

високий та тонкий, а в попівськім убраню видавав ся ще висший. Тепер він вже не дитина, і єму не годить ся говорити як дитині. — Я тобі, брате, виясню, чому то так стало ся, — сказав з незвичайною загарливостю, — чому ми хоч однакі були, тепер не однакі. То, бачиш, ти був замкнений той весь час, а я на світі. Там, де ти сидів, старають ся нових ідей не допускати; ту ми на світі стараєм ся, щоби все нове, все хороше зараз знали і пізнали. Ми на волі, ви в неволі, в неволі духовій, і хоч там до вас які нові ідеї дістануть ся, то такі общипані, такі змінені, що творець їх певне до них би не признав ся. То-ж не дивуй ся, брате, що ми інакші.

Всі мовчали. Він говорив далі, але вже своїм звичайним, злосливим тоном.

— Ти собі виображуєш, що ти оден не-знати-що годен зробити. Брехня, Стефку. Чи ти робиш, чи ні, — по моєму — воно мусить бути зроблене. Але припустім, що ти будеш робити, працювати, як ти кажеш, для народа, — то покажи, що ти можеш доброго для него зробити? але такого доброго, щоб принесло реальну користь єму. Покажи мені!

Кілька пар очей дивилось на Степана, особливо пильно дивилась Наталька, тілько Герміна укладала фалди своєї сукні і думала Бог зна' о чім. Він чув ті погляди і горяче полумя так і пахнуло єму по лиці.

— Не буду довго розводитись, — відповів ще з більшим зворушенєм, — то би нас за далеко запровадило. Впрочім знаю добре, що ні ти мене, ні я тебе не переконаю. Ми вже не діти, щоб зміняти переконаня, як нові убраня. І я не вірю вже тим людям, що були такі як ти тепер, а перейшли на наш бік, не вірю їм! — повторив твердо і подивив ся просто в очи Леська. — Во-

лю вже тебе, бо хоч знаю, що не інакше говориш, як гадаєш.

— Але-ж хлопче, де ти вже забіг? Та-ж то не є відповідь на моє питанє; але ти певно вже й забув, про що я тебе питав? От і ще раз повторяю: покажи мені реальну користь з того, що ти, або тобі подібні сотворіня для народа можуть зробити?

— І зрахувати-б не годен, кілько би могли зробити, коби лиш руки та охота до праці. Возьми одні читальні: кілько добра...

— Читальні! Га, га! Ей, Стефку, ти ще молодший, як я гадав. Слухай, що я тобі скажу про читальні. В селі мого брата заложив я читальню тому чотири роки, як раз тоді, коли я ще таким був як ти. Коли-б ти знав, що я собі по ній обіцював! То буде розсадник науки, розуму, освіти на цілий повіт! Пойіхав я з дому, не був півтора року, прийіжаю і що застаю? Двері читальні замкнені, не кажу на колодку, бо тої читальня не має, але так замкнені, що не відчинялись перед ніким, бо ніхто до читальні не ходив. Розумієш, Стефку, ніхто до неї не ходив! І той розсадник тих усіх гарних річей зробив ся кавалком глинистої землі, що нічого не родить, хиба будяки! От маєш читальню.

Степан мовчав в сумній задумі, мабуть шукаючи відповіди. Нараз мовчанку перебив звінкий, посторонній голос.

— То ви самі тому винні! — живо сказала Наталька. Вона з разу постановила собі була не мішатись до розмови, але таки не витримала. Читальня була для неї самої живим ділом; вона в своїм селі вже два роки над нею працювала і сміло могла сказати Леськови, що помиляє ся. — Так, ви самі тому винні, бо коли ви мали йійі покидати зараз по заложеню, то ліпше було не бра-

тись за се діло. По моєму, закладати читальні може лиш той, хто сидить в тім самім селі і буде сидіти, а не покине єго, як ось ви зробили. Така робота, то просто човен, пущений без керманича на воду: або застрягне в болоті, як ваша читальня, або розібєсь і все, що в нім є, затопить. Ваша застрягла, то ще щастє, але як би була дальше пішла без керманича, і розбившись, людей за собою потягнула?

— Не я тому винен, а низька освіта селян. Видко, не треба їм ще читалень, коли читальні упадають; не дійшли ще до того.

— Люде людьми, — перебив спокійним голосом о. Роман. — Не берім сего лиш до селян, возьмім і інтелігенцію. Чи між нею ліпше діє ся? Заложуть товариство в місті; здавалось би, що взялись за се діло всі міські Русини а принаймі більшість. Де там, то найчастійше оден чоловік так розрушав всіх; допровадив до того з великим трудом, хоч на око здаєсь, що то легка річ. Має надгороду за свої стараня, коли бачить розвій товариства, коли воно росте і нове житє впроваджує в старе місто. Але досить якоі дрібки незгоди, а той сам чоловік бачить, що єго діло розпадаєсь таки перед єго очима. Або знов, що ще частійше лучаєсь, такого основателя товариства переносять в інше місце. Він відйізжаючи вірить, що те товариство, та єго дитина буде далі жити і розвивати ся. І ось на новім місці він горячково шукає в часописях звістки з тоі сторони, звістки про свою дитину. По довгім часі знаходить кілька холодних стрічок про розвій товариства, а нарешті по році, найбільше по двох почуває сумну вість через людей, (бо часописі найчастійше мовчки такі річи минають), що товариство жити перестало. Часом з додатками, гіркими і для себе, бо люде, що єму се казали, або не знали,

або не хтіли знати, що він те товариство заложив. Се не видумка, панове, се факт, так недавно сталось моєму шкільному товаришеви.

— От і маєте відповідь, — сказала Наталька звертаючись до Леська. — З того, що таточко сказали, виходить, що таки за мало робітників на ниві народній, як каже ваш товариш.

Степан подивив ся вдячно на неї, а Леськови злосливий усміх перебіг по устах.

— Так, так, за мало робітників, — горячив ся Степан, — і я обіцюю собі, що як буду вже мати свій кусник хліба, мусить бути читальня в тім місці, буду скликував людей таких, що вміють читати, і таких, що не вміють, сам їм прочитаю, сам їм виложу, навчу їх своє любити та шанувати.

— Вони се вміють і без тебе.

— Вміють? То ще ліпше, прийду на готовий грунт. Але я таки не вірю, не хочу вірити тому, щоб всі читальні були до нічого. Най буде половина, най буде третя часть тих, що ми тепер маємо, добра, то вже й се неоцінене добро. Та-ж про їх розвій так богато читаємо!...

— То, то, що читаємо тай сліпо віримо! А варто-б переконати ся, чи то все правда, що людям з буйною фантазією сподобалось написати! — перервав Лесько. — Возьми отсе, не далеко шукавши, опис вечерка в честь Шевченка, на котрім ти був, і побачиш, кілько там буде бляги. Який там буде величезний стовпець, посвящений „ентузіазмови“ публики, котрого, щобись як дивив ся, там на вечерку ти не міг добачити. Ти бачив там досить людей — (в описі буде „по самі береги“ або „битком набита саля“), що були собі досить вдоволені, розмовляли о річах не маючих нічого спільного ні з вечерком, ні

з генєім, в котрого честь даний вечерок. При вступнім слові якось не випадало провадити далі розмови, то й утихли, але то знов не перепиняло йим роздивлюватись по сали і рахувати, чи є всі знаємі. Пані дивились на строї других пань і робили собі менше або більше дотепні уваги. Прислухувались гарним співам і музиці, але то знов не перепиняло йим зриватись з місць, як лиш побачили в програмі, що то вже кінець. А найкомічнійше те вічно побільшене число селян. Як їх там було 10, то в описі їх буде 20 або 30. Але Гермінко, — звернув ся він злосливо до сестри, — о чім ти гадаєш? Чи також в думці читальні будуєш?

Герміна засміялась весело, і помалу розмова поділилась. Степан сів коло Натальки: єму так захотілось їйї пізнати, з нею поговорити. Просто і без церемоній завязалась між ними розмова; показалось, що обоє мали кількох спільних знакомих, а товаришів Степанових, і про них він почав їй розповідати. Особливо уносив ся над одним, почав хвалити єго характер, єго талант, єго погляди. — О, Іван нове житє до семінарії впровадив, — говорив далі, — на него ціла надія наша. Він впровадить в житє наші ідеали народні, він покаже людям, що і ми можемо на щось придати ся.

Наталька подивилась сумно на него. В ній збудила сімпатію та горяча натура, але заразом жаль їй стало того щирого, молодого фантаста. Кілько він ще мусить перейти розчарувань гірких, болів сердечних, заким стане ся таким, яким світ схоче його мати! — думала вона собі.

— Ви не надійтесь занадто на свого товариша, не вірте сліпо в єго талант! — сказала вона спокійним голосом, в котрім пробивалась сумна нота. — А хто вам

ручить, що не мине кілька літ, а з тої незвичайности зробить ся щось зовсім і зовсім звичайного?...

— О, ні! кождий інший, не він! Коли-б він мене завів — але то не можливе! — я-б у все перестав вірити, я-б і не мав по що далі жити.

Наталька задумалась. Їй так і здавалось, що вона сі слова вже десь чула, — може не так слова, як той сам тон горячий. — Е, мені лиш так здаєсь, — думалось їй, — ні, ні, я таки чула, то Петро вмів так говорити, цілком так само.

— Чи ви знали мого свояка Петра? — спитала у Степана.

— Особисто ні, але чув дещо про него. Він власне скінчив був, як я прийшов до семінарії. Там богато говорили доброго про него. Мені здає ся, що він був першим, що вніс в наш запліснілий куток троха житя, збудив духа народного.

— О ні. помиляєтесь! Ще як мій таточко були в семінарії, то дух народний був по троха розбуджений, але і Петро був горячим народовцем, о, і він умів гарно говорити. Бачите, а тепер він є собі звичайнісіньким попом. Ще до недавна був він горячим, хоч і не так як ви. Я тоді ще була дуже молода, легковірна и перенялась єго ідеалами, єго думками. Мені здавалось, що він змінить усі ті кривди, всі нужди, що тиснуть наш народ. Я в него свято вірила, а він...

— А він? — перепитав Степан.

— А щож він, — засміялась вона гірко, — показав ся таким самим, як багато людей, що лиш уміють говорити про свій патріотізм. Та ні, він ще далі пішов, ніж ті невинні говоруни. Вже в другім році священьства утік з передвиборчого зібраня, утік, бо бояв ся, що не дістане запомоги, о котру тоді подав ся. Видите,

то може дурниця, але я ще тоді була страх молода, не розчарована, мене то дуже прикро діткнуло. Він зломав мою віру в людей.

Степан встав зворушений. І гнів на незнакомого собі Петра, і жаль, і симпатія до сеї гарної дівчини, все якось мішало ся в его душі. В першій хвилі він хотів згірдним словом обізвати зрадника народної справи, але тут же роздумав, що се ёї свояк. Не кажучи нічого він знов сів коло неї. А вона, подумавши троха, почала говорити далі.

— То, видите, може я занадто пристороннo дивлюсь на сю справу, може не входжу в его положенє, може то лиш нещасливі обставини змусили його до того. Він оженив ся з бідною дівчиною, дістав кепське місце, і може кінці з кінцями не могли зійтись, а він, аби їх звязати, подав ся о запомогу і лиш для того...

— О ні, він не був щирим народовцем, не був добрим Русином, — перервав Степан, запалюючись. — Та-ж я волів би під плотом з голоду умерти, ніж за ціну гроша стати ся зрадником свого народу, своїх ідеалів.

— Ей, так вам тепер здає ся.

— Ні, ні, — горячив ся він далі — і почав розказувати йій, як він представляє собі житє серед народа і працю для того народа. Говорив з переконанєм, з щирим запалом, так що й йійі пірвав за собою. І забули молодята про решту осіб, що були коло них, заговорились і потонули в прекрасних мріях, котрим ніколи не судилось сповнити ся...

III.

Вечеріло. О. Роман і Наталька відйіхали до дому. Степан також хотів йіхати, але Лесько не дав собі о тім і говорити.

*

— Ну, скажи, будь ласкав, чого ти пойідеш до дому? Що там будеш робити?

— Робити, не робити, а все таки з батьком повитати ся треба.

— Не бій ся, вспієш ще. А тимчасом остань ся ту. Побалакаємо, погуляємо. Чень же о. Сидір не відмовлять своєі гостинности.

— Ну, що ти Лесю вигадуєш, — вмішав ся о. Сидір, — я мав би відмовляти комусь гостинности? Прошу, прошу, забавте у нас.

— Але моя фіра — —

— Що там фіра! Нехай собі фіра йіде до дому. А коли схочете, то я скажу запрягти і сам вас відвезу.

Так і зробили. Степан лишив ся в гостині у о. Сидора, навіть не підозріваючи, щоб та гостина могла мати яке небудь інше значінє, крім простоі гостини. Жилось єму там добре, далеко ліпше, ніж би жилось в біднім батьківськім домі. Час плив швидко в веселій кумпанії: грали в карти з о. Сидором і Леськом, ходили на прогульки, навіть танці заводили вечером, хоч лиш у дві пари, бо й мала Кадзя не хотіла відставати від старших. Про Наталькy Степан думав дуже часто і мимоволі порівнував йійі з Герміною. Чому в розговорі з тамтою так якось від першого слова робилось єму легко і свобідно на серці, а при сій наче якась тінь лягала єму на душу? Він старав ся втягати йійі в розмову о літературі, історіі і других таких річах, але швидко пізнав, що бідна дівчина в тих ділах зовсім темна, хоч і старала ся випутуватись загальними фразами, котрі на домір лиха ще й некористно свідчили о єі характері і правдолюбности. Єму якось жалко зробилось єі. Освіта жіноча була одним з єго ідеалів, а Герміна видавалась єму дуже потребуючою і бажаючою освіти. І він заду-

мав „попрацювати над ѣї розвиненєм“, більше може для того, що вона приятелька Натальки. Оповідав їй свої думки, свої погляди, говорив з нею о книжках, котрі він читав, а котрих вона і в руках не мала. Довідавшись, що вона сеї або тої книжки не читала, обіцював прислати зі Львова, горячо заохочуючи, щоб конче прочитала.

Панночка кивала головкою і усміхалась. Вона слухала єго терпеливо, — таж то було конечно! таж то би було прямо негречно, як би вона єму коли дала пізнати, що все те ѣї не займає, про що він говорить. Зараз першого дня по єго прийізді у неї з мамою була „серіозна“ розмова; обі вони розважали докладно се питанє, за чим прийіхав сюда сей питомець? чого лишив ся? — і порішили, що міг мати тілько одну ціль — старатись о руку Герміни. О, бо питомці так собі, без ціли нікуди не йіздять. Зміркувавши в нім конкурента, почали розважати дальше, як його в данім разі приняти. „Хлопський син!“ — зітхнула пані Софія. „Нудний такий!“ — додала панна Герміна, — і обох лиця протягли ся. „Третій рік скінчив, і такий скромний, певно й довгів не буде мати“, — потішалась пані Софія. „І собою таки не поганий“ — докинула всміхаючись Герміна, — і обом лекше стало на серці. „Ех, як би то у нас більше маєтку було, от хоч би половина того, що дістане ота перевернена голова, Наталька, то могла-б ти, моя голубочко, вибирати!“ — сказала пані Софія, цілуючи Герміну в чоло. Так і стало на тім, що „треба приймати, що Бог посилає“. Степан і сном не снив о тім, що його зробили женихом, хоч довгі, таємничі погляди Герміни повинні-б були його надоумити. А Герміна швидко привикла до тої думки, що сей нудний питомець мав бути ѣї чоловіком. Га, щож було робити! Така вже доля всіх безпосажних паннів, що мусять вдо-

воляти ся тим, що Бог пошле. Їй жаль було самої себе, бо-ж мусіла зречись своїх „ідеалів“ з чорними вусиками, в гарних до стану тужурках і краватках, в лакерованих черевиках і з множеством компліментів на устах. Яким же нудним та вкучним видав ся їй Степан в порівнаню з ними! „Хлопський син, тай годі“, — думала вона крутячи носиком. „Але я мушу його обтесати, обгладити, уцівілізувати“, — думала далі. — Він мусить змінити ся!“ рішала твердо в своїй думці, і з роскішною дрожю та нетерпячкою ждала тої хвилі, коли Степан освідчить ся о ві руку.

Але хоч і як часто лишала мама Степана і Герміну самих в покою, хоч і які довгі та таємничі погляди кидала Герміна на Степана, — Степан не освідчав ся. „Чи він такий несміливий? чи не вміє висловити ся? — думала Герміна, але й не впадала думкою на те, що може він ві не любить і о ній не думає.

Раз якось вибрались всі молодші в гостину до о. Романа. Не далеко було, мала милька, то і швидко дойіхали до села. Малі, білі хатки так і дивились на них цікаво своїми віконцями. А от і попова хата на горбку, висока, з великими вікнами. На дорозі до неї стояла Наталька в легонькім домашнім убраню і живо щось говорила старій жінці, що стояла коло неї, потім дала їй щось невеличке, завинене в паперци.

Тимчасом наші дойіздили до неї, і заким ще візок станув, Лесько вискочив з него і побіг витатись з Наталькою.

— Що ви дали тій жінці, сли можна спитати? — питав він вказуючи на селянку, що повільним ходом пішла від них.

Наталька подивилась на него. — Ви вже зараз будете мати спосібність сміятись з мене.

— О, ні! чого?

— То, видите, — вона не скінчила і пішла витатись з Герміною. Степан підійшов і собі.

— А! ви тут? я думала, що ви вже давно покинули наші сторони. Але видко, що вам подобались —

— Хто такий?

— Може і „хто“ также, я тепер лиш про „наші сторони“ говорю, — усміхнулась якось дивно Наталька, і Лесько так само засміяв ся якось по дивному. Степан спостеріг се, але нічого не міг догадатись, то й покинув всякі догади і почав балакати з Наталькою.

— Дивіть ся, як наші люде не вміють використати землі, — показав Лесько кавалок землі між плотами*). Чи-ж не може засадити там або дерева або капусту? А всему тому винні забобони. Треба знищити їх, а кілько то вийде користи!

— Не можна знищити, — сказала Наталька — освітіть людей, то забобони самі собою пропадуть.

— А чому-ж знищити їх не можна?

— Бо, бачите, майже кождий забобон має в собі якусь домішку доброго... ні, я зле кажу, — має в собі багато доброго.

— Доброго? Скажіть ліпше: поетичного! — усміхнув ся злосливо Лесько.

— Може і поетичного, — усміхнулась і собі дівчина, — але я хотіла о добрім говорити. Отже бачите, кождий забобон... але ви може не цікаві?

— Дуже.

---

*) Де плоти сходять ся в клинчик, там завсігди наші селяне лишають ковалочок землі, мовляв: „най там все зле сидить“. І ідучи в ночи тамтуди не дивлять ся на тоті „кути“, бо там біда сидить. *Прим. авторки.*

— От візьмім осміяні вроки. Ви і всі вам подібні сміетесь з них, гадаєте, що нічого не помагають. Не помагають може ті церемонії, ті формулки, що шепчуть ся при них, але помагає вода з вуглєм на сильний біль голови. Стрібуйте коли, то повірите.

— Наврочте мене вперед!

— Не година. То треба злих очей, а чей ви не будете такі негречні, щоби в мене впирати, що я маю злі очи.

Товариство засміялось.

— А щож, пані таки мені не скажете, що за чари давали ви тій жінці? — поспитав Лесько.

— Не жадні чари, я давала ліки.

— Ви давали ліки! — перепитав з поважним зачудуванєм Степан. А по устах Леська пролетів іронічний усміх.

— А хіба-ж ти не чув ще того? Та-ж то стара річ, що наші жінки на селі — звичайно старші, але видно, що і молодші — бавлять ся в докторів. Дають людям ніби ліки, а властиво деяке зілєчко, таке, що нічого не поможе, але нічого й не пошкодить, і самі свято переконані, що вони страх помагають. Але то ще щастє, коли нічого не пошкодять.

— А видите, я знала, що будете сміяти ся з мене, — ніби жартом, але з якимсь укритим жалем сказала Наталька. — А я могла-б вам доказати, що моі ліки добрі, що людям помагають, а найліпшим доказом є то, що йіх приходить багато до мене.

— Що люде приходять, то ще не доказ, щоб мали вже ліки бути добрі. Певно даєте йіх за дармо, то чому-ж би мали не приходити? А впрочім не буду перечитись, чи і вони не вірять в те, що ті ліки йім помагають.

— Помагають, помагають, — вмішав ся Степан. — А хоч би і не помагали, то вже велика ваша заслуга, що беретесь за се діло, що обходять вас бідні хорі селяне, — горячив ся дальше.

А Наталька розсміялась сердечно. — Щастє, що я не пятнайцятилітна дитина, бо від ваших слів страх би мені завернулась голова, і я могла-б справді подумати, що я Бог знає що таке!

І за тим Наталька звернула розмову на інший предмет. Довго ще балакали, і Степан аж здивував ся, як побачив, що вже смеркаєсь, і гості почали збиратись до дому. Єму з нею так добре балакалось, якось так весело, свобідно, не так, як з Герміною, не так як зі всіма. Він чув, що стає ся веселійшим, і дотеп відкись у него брав ся; а надто ще, коли побачив, що єго говорінє їй подобаєсь, утішив ся тым, як незнати яким добром, бо чув, що бажав їй подобатись, хоч і сам не знав чому і по що.

Але все на світі має кінець; скінчилась і гостина у о. Романа. Вони відїхали, і Степан довго-довго думав про Наталькy, вона й снилась єму цілу ніч.

Наталька по відїзді гостей довго ще сиділа на лавці в огороді, де попрощалась з гістьми. Була весела цілий день, тілько потому щось їй гумор попсувало. Сиділа і думала о ріжних річах, а тепер єї думка спинилась на Степані. — Гарний хлопець, цікавий хлопець, — думала вона, — і щира душа, та, здаєсь, не твердого характеру. От такому хлопцю як би енергічна, розумна жінка — ту нараз урвала пасмо думок і сама не знала, чого похилила очи в низ і покрасніла.

— Ти ще ту, Натальцю? — сказав єї батько, надходячи і сідаючи коло неї. — О чім се так задумалась?

— Так собі, — відказала змішана Наталька. — Як гадаєте, таточку, — додала по хвили, — чи не добре би було запросити пана Степана до нас на пару день?

— Я й сам уже о тім думав, — відказав о. Роман, — але тепер уже бачу, що не можна.

— А то чому?

— Сказав мені нині в секреті о. Сидір, що Степан старає ся о руку Герміни.

— О руку Герміни! — скрикнула Наталька, і чогось наче холодно їй зробило ся. — Освідчив ся вже?

— Ні ще, але мабуть швидко освідчить ся. Ну, а в такім разі, сама бачиш, не гарно було-б...

— О, так, певно, певно, — поспішно перебила його Наталька. — Ходім до хати, таточку, ту якось холодно.

До пізної ночи не могла заснути Наталька, у одно думаючи про Степана і Герміну. Не будуть вони щасливі обоє, як поберуть ся, думала вона. Занадто ріжнять ся між собою успособленями і думками. Але хто знає? може то власне добре? може він їйї переробить на розумну жінку? Та ні, за слабого він характеру, щоб міг мати на неї який вплив! Вона його переробить, вона, ві мати, ві батько. І що ёму в ній сподобало ся? чим вона могла його притягти? І жаль їй було Степана, і досадно якось на ёго сліпоту. — Такі то вони всі! — подумала в кінці стискаючи зуби. — На словах ідеальні змагання, патріотізм і Бог зна' що такого, а прийдесь до діла... Ет, Бог з ним! як собі постелить, так буде спати.

Тимчасом Степанови дни минали давним ладом. Тілько тепер не доставало ёму чогось, тужно було, сам не знав за чим. Певне за рідною хатою, подумав, і незадовго поїхав до дому. Хотів іти піхотою, але гостинний о. Сидір не дав собі о тім говорити, дав ёму свої

коні, і просив ще сердечно: що як там побачить ся з своєю почтенною родиною, та натішить ся нею, нехай ще до них зайіде. Та-ж вакації ще довгі, а Леськови і нам всім буде кучитись за вами!

— Добрі люде, — подумав Степан, — добрі люде! — Подякував, обіцяв користати з ласкавих запросин і поїхав домів.

IV.

Минули вакації, почалось знов семінарське житє. Степанови нудилось страшенно в семінарії. Все єму чогось не ставало. Що би то могло бути? — питав сам себе, але не знаходив відповіди. Навіть улюблені книжки вже єго так не займали. Раз якось пригадав собі про те, що обіцяв Герміні, і післав їй кілька книжок. Дістав потім від о. Сидора лист, в котрім той дякував в імени Герміни за прислані цінні книжки і запрошував не минати їх хати, як прийіде на вакації.

Читаючи сей лист Степан усміхнув ся сам до себе. — Добрі люде, — подумав, — троха зацофані, але почтиві, гостинні люде. Треба буде поїхати до них. І Герміна таке почтиве, найівне дівча. Коли з нею оженить ся який розумний хлопець і задасть собі труду над єї освітою, то з неї може вийти розумна жінка. Але не така, як Наталька! — додав, і образ Натальки від разу ожив в єго уяві. Він дуже часто думав о ній, але тілько сам з собою. Про Герміну оповідав товаришам, хвалив ся по трохи, що він їйї вчив, що як з неї вийде розумна жінка, то се буде єго заслуга, але про Натальку лиш раз щось почав говорити, тай так при тім зачервонів ся, що товариші почали з него сміятись. І більше вже не

говорив про неї, хоронив ві образ в своїй душі як які святощі, котрих не показує ся на прилюдний вид. Він радо був би поїхав до о. Романа, далеко радше, ніж до о. Сидора, і дуже дивував ся, чому о. Роман не запросив його до себе. А їхати не запрошений він не міг відважити ся. Потішав ся тілько тою думкою, що Наталька часто буває у о. Сидора і що там буде міг їйї побачити.

Надійшли вакації. Степан поїхав просто до батьківськоі хати. Рідня тішилась ним, і ёму з початку було лекше, але потому знов обіймила його нудьга. Се певно для того, — думав — що всі ту працюють, і обидва брати і сестра одиначка, чи то на своїм полі, чи на заробітках, тілько він дармував від рана до вечера і ёму було се прикро, бо здавалось, що вони на него дивлять ся, як на дармойіда. От пойіду до о. Сидора, — подумав. І вже за кілька день явив ся в гостинній хаті о. Сидора. Всі там ним утішились сердечно. Не прийіздив довго, думали, що вже не прийіде, аж ось прийіхав, значить, вже на серіо гадає старатись о Герміну.

— Які смішні ті нові люде, — казав о. Сидір до жінки вечером — Десь за моіх часів видів чоловік дівчину раз або два, подобалась ёму, тай зараз освідчував ся. А той сидів трохи чи не місяць тамтого року, а тепер знов прийіхав. Ну, але певне вже сего тижня освідчить ся. Говорив сьогодня, що мусить добре дівчину пізнати, заким з нею оженить ся. Смішні вони, ті новатори!

— Та чого-ж хочеш? Тамтого року ще не був скінчений, якось не смів. Але ти не знаєш, як мені голова схне, коли погадаю, кілько то треба буде грошей на виправу, на весіле. І хто знає ще, які довги він має?

— О, довгів чужих не гадаю платити! Хто зробив, най платить.

Жінка зморщила брови. — Стара то пісонька, так всі тати говорять. Але як прийде що до чого, то таки треба, тай годі. Ти прецінь своїй дитині щастя не загородиш.

— Та коби то знати, чи то щасте?

— Та чому ні? Наша Герміся має таку щасливу вдачу, що їй всюди буде добре. Тай і він якийсь не злий хлопець, здає ся. А в тім поживемо, то й побачимо.

Житя ішло так само як тамтого року. Так само як тамтого року Степан грав в карти з о. Сидором і Леськом, тілько тепер рідше як перше, бо Лесько приготовлював ся до екзамену. Але за то більше часу посвящував Герміні: читав їй голосно, а вона слухала, тримаючи в руках якусь робітку, щось в тім роді, що жінки все тримають в руках, щоб дармо не сидіти.

Все ішло по давньому, але Степанови все чогось не ставало. Нудьга брала його ще тяжша, ніж дома. Не минув і тиждень, а вже і о. Сидір, і Герміна і їх гостинність так йому обридли, що почав думати о тім, як би найскорше відси вирватись і полинути — куди? він і сам не знав, не осмілював ся сам собі сказати. Раз якось в розмові натякнув про той свій намір, і побачив, що о. Сидір якось зблід і прикусив зуби. Що воно мало значити, він не знав, але йому ще в двоє зробилось неприємнійше. І він рішив ся, будь що будь, в найблизший понеділок покинути гостинні пороги о. Сидора. Занятий своїми думками, неспосібний до ніякого діла, він ходив по хаті як сновида і не запримічав навіть, що на неділю приготувались на якусь незвичайну гостину, що слуги верхи їздили з запрошеними по сусідніх панот-

цях, а сам о. Сидір їздив в поблизьке місточко за пивом, вином і іншими знадобами.

Аж ось в неділю по полудні почали зїздитись панотці. Перший прийіхав о. Михайло, невеличкий, круглий, дуже говіркий і рухливий чоловік, з двома донь-ками-підлітками. Степан не знав ще о. Михайла, котрого звали звичайно „деканальним сватом“ задля того, що дуже любив сватати молодих людей, — то й не звернув уваги на те, що зараз по єго прийізді о. Сидір запросив його до свого кабинету, де заперли ся і доброї чверть години о чімось перебалакали. Тай чи до того було Степанови! В яких пять мінут за о. Михайлом прийіхав о. Роман з Наталькою. Степан аж здрігнув ся, побачивши йійі. По році небаченя вона видалась єму далеко кращою і принадніїшою, ніж була торік. Єму здавалось. що з єго очей спала нараз якась заслонка. Що значила та недавна туга, тіснота і нудьга? Тепер і сліду з неї не осталось. Не вже Наталька була єї таємним а могучим предметом? Не вже се любов, те те сильне, блаженне чутє, що в одній хвили тугу заміняє в рай? Так, то любов, любов, любов, — повторяв він що хвилі, і упивав ся тим словом. Я йійі люблю, люблю, — звеніло єму в ухах і в серці. Він рад був, що ніхто з ним не заговорював, що міг спокійно любуватись Наталькою. Ніхто більше крім неї не обходив його.

Панночки випитувались цікаво Герміну о щось, а та випиралась в такий спосіб, як відпираємось правди, для нас підхлібної. Єму навіть зробилось жаль тих дівчат, як часом людям хвилево дуже щасливим і добрим робить ся жаль, коли гадають о біднійших від себе, не фінансово, але біднійших щастєм. І знов погляд єго спочив на Натальці; вона власне дивилась в тій хвили на него, та якимись такими сумними очима. Він усміхнув

ся до неї весело. — О голубко моя! не дам я тобі ніколи сумувати, — подумав собі. Він був би обіймив цілий світ, був би обіймав, цілував усіх людей, що ту були. О, вони добрі! всі ті люде добрі, всі на цілім світі. Чи єму коли хто що злого зробив? Ні, ні, брехня! Єму так і хотілось крикнути: брехня, що є і злі люде на світі. Нема їх, нема злих! — І знов подивив ся на Наталку, але вона в тій хвили вже не дивилась на него, оповідала щось живо Леськови; Лесько засміяв ся голосно і при тім так якось подивив са на Наталку, так дивно, що Степан учув якийсь гнів до товариша. — Як він сміє так дивитись на неї, — подумав з обуренєм, але в тій хвили і сам з себе розсміяв ся. — А відки-ж маю право гніватись на него? чи-ж він знає, що я йійі люблю? чи знає вона?... О, він йій скаже, ще нині, як тілько розійдуть ся ті всі люде! І потому скаже й Леськови, обійме його за шию і скаже єму: я люблю Наталку! А як же він здивує ся! не схоче увірити. А може він также любить йійі? Він? та, де?! Та-ж він нераз сміяв ся з неї, оповідаючи єму про єі мрії патріотичні. Негідник! — сказав в півголоса Степан, — він не вмів оцінити Натальки! — І чим раз дальше тонів в солодких думах, оперши ся о вікно і дивлячись в густу зелень садка.

— Чи підете з нами на прохід? почув ся над ним голос Герміни. — Ідемо всі, старші і молодші.

— Ну, то і я піду.

Незадовго вони всі йшли в сторону ріки, де був доволі гарний вид. Дівчата йшли наперед з Леськом, і чути було їх веселі сміхи і жарти. За ними ішли о Сидір і о. Роман і щось живо розмовляли о сегорічних жнивах. Степан хотів іти з дівчатами, але затримав його о. Михайло, бо хотів випитатись його о свого сина.

— Як гадаєте, чи добра станція, де мій Геньо живе, чи може треба їйї змінити?

— На що зміняти?

— Кажете, що не треба? і я так гадаю. Але ті хлопці страх кілько коштують, заким їх випровадиш в люде.

— О, то правда, — відповів Степан. Єму живо стало в памяти, кілько він коштував свого батька. Але він єму віддячить ся, віддасть в двоє, в десятеро все то, що взяв від него.

— З дівчиною ліпше в світі — говорив далі о. Михайло. — От о. Сидір, мій приятель, викохав собі таку доню. І що єго єї наука коштує? нічого. Була рік в місті, училась язиків і на фортепіяні, от і скінчена наука, і вона розуміє як раз тілько, кілько треба нашій попадянці, щоби була доброю жінкою! О, бо я противний зовсім тим, що своі доньки учуть, аж переучують. Виходять з них хіба такі перевернені голови, котрі гадають, що вони незнати що.

Він натякував на Наталькy, але Степан і не догадував ся. Він, як то часто трафляєсь, був в половині з своіми гадками, а в половині слухав о. Михайла.

Для дівчини, — твердив дальше о. Михайло, — похваляю лиш домашне вихованє. Там вичучують ся вони всіх старих наших чесност. Хлопець інакше, той потребує науки, бо з неї потребує колись хліб їісти. А ви як думаєте?

Степан не чув добре, про що його питають і кивнув головою. — Я так само думаю як ви, — сказав на осліп.

— О, то мені подобаєсь. Бо то тепер трудно вже здибатись з такими молодими людьми, щоб нам старим признали слушність. Все тепер яйце хоче бути мудрійше від курки. Що то тепер за молоді люде понаставали,

то нехай Бог боронить! Є і такі, що тілько грошей шукають, а не жінки; женять ся з грішми, а не з дівчиною. То вже не так, як Бог приказав! Ну, а ви, — звернув ся він прямо до Степана, — скажіть мені так, з рукою на серці, ви за грішми не шукаєте?

Степан здивовано глянув єму в очи. — Чого сей чоловік від мене хоче? — подумав.

— Ви вагуєтесь? — напирав о. Михайло. — Не вже-ж і ви мали-б бути такі, як більшість теперішних молодих людей? Не вже-ж ви були-б в стані полюбити дівчину, а потім покинути, коли-б дізнали ся, що вона не має грошей?

— Я? — аж скрикнув Степан. — Хто вам се сказав, отче? — Єму в тій хвили пригадалась Наталька, і він з жаром додав: — Ні, ніколи!

— Так я й думав, так я й думав, як тілько вас побачив, — сказав радісно о. Михайло. — Так і видно, що ви не такий чоловік, що ви не зрадите положеного в вас довірія.

Степан знов витріщив на него очи. — Якого довірія?

— Ну, ну, — всміхаючись добродушно сказав о. Михайло, — молодий чоловіче, не прикидайтесь наівним. Ви знаєте своє, а ми знаємо своє. Я також колись був молодим, то й знаю, як то між людьми ведесь. Ну, та якось то воно буде, правда?

— Та певно, що якось мусить бути, — сказав Степан, не знаючи, до чого гне свою річ о. Михайло.

— Я тілько те можу вам сказати, що вас 'ту всі дуже хвалять, а як же, а як же! Дуже ви сподобались — —

Урвав з легким усміхом, скоса поглядаючи на Степана, котрий тимчасом гонив поглядом за Наталькою.

— Ви дуже ласкаві для мене, — сказав він. — Се радше я мав би причину хвалити сі сторони і людей, з котрими ту пізнав ся. О. Сидір приймає мене так гостинно і ласкаво —

— Ну, се прецінь обовязок кождого Русина! Ну, а моя похресниця, панна Герміна, як вам подобаєсь?

— Що-ж я можу про неї казати крім самого доброго?

— Значить, сподобалась вам? Ну, се добре, дуже добре!

— Що-ж ту такого дуже доброго? Воно зовсім натурально

— Ну, так, так, зовсім натурально! А добре для того, що й ваш звязок, опертий на взаімнім почутю, буде тим тривкійший.

— Наш звязок, — крикнув Степан мов опечений. — Наш звязок? з ким звязок?

— Ну, з ким же би? Ваш з Герміною.

— Як то? Се ви з відки взяли?

— Ну, ну, ну, перепрашаю, може я недіскретно....

— Ні, прошу, скажіть виразно! — горячив ся Степан. — Жадної ту недіскреції нема. Я хочу знати!

— Ха, ха, ха! Хіба-ж ви доси того не знаєте? — добродушно сміяв ся о. Михайло. — Весь повіт знає, що ви женитесь з панною Герміною і що нині мають бути ваші заручини, а ви ще церемонитесь.

Степан став мов громом прибитий. Поблід весь мов полотно, але за хвилю почервонів як полумя і з страшним поглядом заступив дорогу о. Михайлови.

— Отче, ваш жарт дуже невчасний і я зовсім не хочу бути предметом ваших дотепів!

— Але-ж господине, я зовсім не жартую! — ска-

зав поважно о. Михайло. — Дивує мене тільки ваше захованє в сій хвили.

— Але-ж бійте ся Бога, я ні о чім не знаю! Перший раз від вас чую щось подібного! — скрикнув Степан в смертельній трівозі.

— Ну, даруйте, — відповів ображений о. Михайло. — Се ви, господине, кажіть кому дурнійшому, а не мені, старому практикови в таких річах. То не може бути.

— Але кленусь вам сумлінєм, що я з панною Герміною ані слова — — —

— Е, е, е, ще чого не стало, щоб ви з нею самою о тім говорили та романси заводили! Ні, сего у нас не ведесь. А ви скажіть по совісти: бували ви в домі о. Сидора?

— Бував, отсе другий раз — —

— Другий раз, але кождого разу довший час?

— Ну, так.

— Оставались з панною сам на сам?

— Хиба-ж я тому винен, що нас лишали?

— Не кажіть сего! — строго скрикнув о. Михайло. — Ваш обовязок був вийти і не лишати ся з панною, коли ви о ній не думали! Далі: чи не присилали ви їй книжок?

— Присилав, але хіба-ж се гріх?

— Знаємо, яка се добродітель! Чи не казали ви тілько що, що вам Герміна сподобалась?

— Мій Боже! що се має значитись, отче? Що ви за судія такий на домною?

— Даруйте, господине! Я старий товариш і приятель о. Сидора і говорю з вами о річи поважній, за єго просьбою. Ви бували в домі, занимались дівчиною, піддержували з нею зносини — чи ви гадаєте, що сего ні-

*

хто не бачив? Весь повіт о тім знає, всі вважають їйї за вашу наречену, а ви щось микитите. Ні, господине, у нас то так не йде. Ви мусите з нею оженитись.

— Мушу. Як то мушу? Помимо моєї волі і охоти?

— Було тоді питати волі і охоти, коли-сьте зачинали зносини з сим чесним домом. А тепер, коли ви чесний чоловік, не можете вже відступити.

— Але-ж я єї не люблю! я люблю іншу! — в одчаю скрикнув Степан.

— Е, пусте діло, — сказав о. Михайло. — Полюбитесь по слюбі. А що до іншої, то коли та інша — попівська донька, то будьте певні, що після того, що ви ту зробили, жаден піп своєї доньки за вас не дасть.

— Боже мій! — зойкнув Степан і заломив руки. — Що се зо мною дієсь! Чи я одурів, чи всі ви присяглись, щоб мене з розуму звести?

— Ну, ну, господине, — сказав лагідно о. Михайло і взяв його за руку. — не беріть усього зараз з найгіршого боку. Панна Герміна не жадна почвара, котроі-б лякати ся, а о. Сидір не такий уже бідний. Поберете ся і Бог вас буде благословити.

— Ні, ніколи! — скрикнув Степан і вирвав свою руку з руки о. Михайла, рванув ся кудись бігти. Але о. Михайло удержав його за полу.

— Ну, що се з вами? куди ви?

— А хоч з моста в воду! Все мені одно!

— Гов, гов, молодий чоловіче, угамуйте ся! Не робіть дурниць! А радше послухайте моєї ради. Не хочете з Герміною женити ся — воля ваша. Але поперед всего поговоріть з нею самою. Коли вона звільнить вас від обовязку, то можете женити ся з другою.

Степан великими очима глянув на о. Михайла.

Здавалось, що з слів невеличкого панотця блиснула якась надія.

— Добре, нехай буде й так, — сказав він.

— Ну, видите, так буде найлучше. Постійте-ж ви ту, а я піду і вишлю до вас панну Герміну.

Він пішов, прискорюючи кроку, а Степан остався, блідий, понурий, мов прибитий.

— Ви хотіли мені щось сказати? — запитала його Герміна, надходячи.

— Так пані, дуже важну річ.

— Цікава я почути. Ану, кажіть.

— Чи то правда, пані, що нині мали бути... ваші заручини?

Герміна почервоніла як півонія і схилила очи до долу та принялась розщипувати якусь квітку, котру держала в руках.

— Ну, та правда, мамця казали, — сказала вона встидливо.

— І зо мною?

Герміна мовчала, ще більше заполонівшись.

— Чи й те вам мамця казали?

— Ну, та так.

— А відки-ж мамця могли о тім знати, що я стараюсь о пані руку?

— А... або я знаю?

— Не знаєте? А самі ви як думаєте?

— Я... я думаю так як мамця.

— Он як! Значить, і ви переконані, що я хочу з вами женитись?

Герміна мовчала.

— Помиляєтесь пані, — сказав рішучо Степан. — Я вас не люблю і женитись ані заручуватись з вами не думаю.

— Дякую за комплімент! — сказала Герміна і сльози почали навертатись у неї на очи.

— Е, що там комплімент! — гнівно сказав Степан. — Вам, пані, компліментів треба, а ту розходить ся о мою честь, о моє житє. Я вам ще раз кажу під словом чести, що вас не люблю і ніколи не думав бути вашим мужем. А в такім разі чень же не схочете напирати на мене, щоб я брав вас без любови?

— Мамця казали, що й по слюбі буде досить часу на любов, — живо відповіла Герміна.

— Чи так? Ну, то я скажу вам, що після сих слів я по слюбі зненавиджу вас, зроблю вас і себе нещасливими.

Герміні знов почало на плач збиратись.

— Чого-ж ви хочете від мене? — спитала вона.

— Того, чого маю право жадати від усякої чесної дівчини: щоб ви ще нині перед усіми гостями відкликали, що заручин ніяких не буде, що я вас не люблю і о вас не старав ся.

Герміна видивилась на него витріщеними, переляканими очима.

— Що ви? що ви? я мала-б...? Ні, ніколи сего не зроблю! Радше вмру! Се-ж був би скандал, після котрого ніхто-б на мене й не подивив ся більше!

— А те, що ви зо мною робите — не скандал?

— Я не знаю. Так многі роблять і добре з тим виходять. Але відкликувати — се нечувана річ.

— Але-ж бо інакше я пропав! — крикнув Степан. — За мене інша дівчина не піде.

— А мене то що обходить, — холодно відказала Герміна. — Не зачинайте з кількома нараз. Знаю я, о кого вам ходить, але з гори вам кажу, що нічого з того

не буде. Хоч би мало прийти до скандалу, а з того нічого не буде. Се моє крайнє слово.

Вона обернулась і пішла до товариства. На питанє товаришок нічого не відповідала і весь час була задумана та мовчазлива. А коли товариство вернулось до дому, то довідалось, що Степан перед хвилею прибіг, зібрав свої річи, звязав в пакуночок і пішки, не прощаючись ні з ким, пішов до дому.

— Що се значить? Що стало ся? Гермінко, що там було межи вами? — допитувались усі, не виключаючи батька й матери.

— Та нічого, — відповіла Герміна з видом ображеної королеви. — Він освідчив ся о мою руку.

— Ну, ну, і що ж дальше?

— Та нічого, я дала єму коша.

— Дала коша? А то для чого?

— Бо дурень, — гнівно сказала Герміна.

В кілька неділь опісля вичитала Наталька в газеті, що Степан висвятив ся безженним. Тепер він живе в великім місті, має вплив в консісторії, і ходять слухи, що занимає ся виготовленєм великого меморіялу до Риму, доказуючи потребу розтягнути добродійства безженного священьства на всіх галицко-руських попів. З давних ідеалів реальної праці для народа не осталось нічого, хоч родину свою від часу до часу запомагає. Всі ті, що з ним мають яке діло, що шукають протекції в консісторії, хвалять його і називають дуже добрим і милим чоловіком.

Сидора Наврoцка.

Дівочий жаль.

Хмари вкрили синє небо, сонце заступили;
І у мене туга серце хмарою покрила.

Грім торкоче, блискавиця як змією вється ся;
В грудях серце, як пташина у неволі бється ся.

От і зерна градовиі дзвінко в вікна бють ся;
А у мене дрібні сльози тихо-тихо ллють ся.

Град і дощ минувсь, і вітром хмари розігнало,
І веселка як кришталі в небесах засьяла,
Сонце випливло, і горе в долю повернуло, —
Тілько глянуть в темне серце сонечко забуло.

По садочку похожаю, кругом позираю:
То-ж то гарно, то-ж то любо, як у божім раю!
Квітка вбрата в срібну росу квіточку вітає,
Пташка пташку зустріває, голосно співає.
Небо дивить ся па землю — і земля сміється ся;
А у мене все те болем в серці оддається ся.

Скріз я бачу: всякий має рідне серце в світі, —
А мені-ж той рай і серце ні з ким поділити!

Дніпрова Чайка.

Про первістну ціль Товариства руських жінок в Станіславові завязаного 1884 р.

Загально звісно, як сімпатично принято завязане жіночого товариства в Станіславові в ціли розбудженя жіночого духа через літературу.

Не лиш наша журналістика відозвала ся о нім дуже прихильно, але навіть польська і россійська, як „Kraj“, „Gazeta Narodowa“, „Ateneum“, „Praca“ і др., „Одесскій Вѣстникъ“, „Заря“ посвятили довгі статіі обясненю ціли товариства, а український учений, що підписав ся псевдонімом Левко Маячанець, почтив єго присвяченєм своєі цінної праці „Про шлюб на Руси-Україні в XVI—XVII. столітю“.

Тож при виданю „Жіночого Альманаха“ уважаю відповідним висказати ті мисли, котрі мене спонукали до запропонованя паням станіславівським завязати те товариство, і може хоть по части удасть ся мені довести, що воно опирало ся на реальних підставах, та лиш не мало часу вникнути в духа загалу.

Кому не звісна наша жіноча наука, котра крім музики і язиків не виходить по за обруб найнизших, елементарних відомостей? Висші студіі, то дорога перед нами цілком заперта і мусимо вдовольняти ся знанєм, котре навіть не вирівнує мужеским середнім школам. В порі, коли живійше зачинають будити ся сили нашого духа, наша наука кінчить ся. Правда, много є таких, для котрих; так скупо уділювана наука цілковито вистарчає. Але тим, котрим вона не вистарчає, котрі бажають ширшого знаня, лишає ся лиш оден однісенький спосіб — читанє книжок.

Тож молодий, бажаючий поживи ум хапає що може захопити. Котра з нас не пригадає собі, з якою пильностю, цікавостю і запалом читала в тім віку часто твори без найменшої вартости!

Велика про те шкода, що ніхто не звертає уваги, що́ і як жінки по скінченю своїх невисоких наук читають.

Є такі панове, котрі з самовдоволенєм твердять: розсудна мати або дбалий отець не повинні дати книжки до рук доньки, доки уперед самі ві не прочитають.

Але як високо сягає образованє тих вітців і матерей, що́ вони можуть за добре а що за зле уважати, що їм може подобатись а що ні, того голосно не виповідає ся і не піддаєсь під загальну критику, в загалі не трактує ся яко річ більшого значеня. А однак хто-ж не знає, як важне буває те, яка книжка дістає ся до рук молодої дівчини або жінки, які думки і погляди на світ і на житє вона поможе їй собі виробити. Що-ж ту натуральнійшого і близшого, як взяти се діло — добору і достарчуваня книжок для жіночого „самообразованя“ — в свої руки самим жінкам, злученим в товариство? Непрактичною могла ся думка здаватись тілько тим тіснозорим людям, для котрих усе те непрактичне, що не приносить зараз видимих матеріяльних результатів, все одно, хоча-б ті результати й не стоїли виложеного на них труду. То щось похоже на те, як наш, прибитий грубою ручною працею народ поважає лиш виконанє якоісь мускулярної чинности, а кожда умислова, хоть би найтруднійша праця не заслугує у него навіть на назву праці, — немов би думка людська була чимсь іншим, як також чисто фізичним процесом, природним здобутком чоловіка.

Ми поклали собі метою впливати на розвій жіно-

чого духа через літературу, бо література була все вірним образом ясних і темних сторін суспільного ладу, єго потреб і недостатків. Вона зазначує фази суспільного розвою, по ній мож пізнати, що вже здобуте а що ще здобуває ся, а єсли робить пристанки і застої, то лиш для того, що слабші духи, менше світлі уми, ухопивши ся одної єї форми, трівають в ній довше, як би належало. А коли уладженя людські в своїх ненастанних змінах уже іншу прибирають постать і інші викликують потреби, — слабші уми не мають на тілько сили, щоби слідити за новим розвитком, не можуть змінити раз підхоплених черт і замісць говорити о тім, що стоїть перед їх очима, заглублюють ся в минувшину і стараюють ся вбгати теперішність в рамки минувшого.

В наших часах таким новим і сучасним потребам найбільш відповідним напрямком літературним є реалізм, т. є. представленє дійсного світа, дійсного житя, дійсних, не абстракційних і не підкрашених людей та людських намєтностей і відносин. Напрям той у нас поки що боресь ще з останками напрямів давнійших, котрі виводять против него правила мнимої естетики, або стараюють ся вирвати єму грунт з під ніг, денунціюючи його як щось революційного і „неблагонадежного".

Особливо ми жінки терпимо серед тої боротьби. Поступовці уважають нас за недорослих до їх понять, а не-поступовці за відбігших від їх вибражень. З того виробив ся великий і ухибляючий жіноцтву пересуд, що начитанє лиш баламутить жіночий ум.

Хоч і як би то нас боліло, все таки ми повинні признати, що хто не війде в причини, а бере лиш наслідки, мусить прийти іменно до того переконаня.

Та тілько-ж не начитанє тут винно, не література, але ті, що не уміють з неї користати, не уміють по про-

сту читати, а з останків минувшости творять лиш штучні загороди для більшого утрудненя дороги тим, що простують стежки теперішности до будущини.

Зваживши затим, що не кождому приступно дійти аж до самого жерела правди і аж там розпізати живучість одних а мертвоту других прінціпів, признаємо, що товариство, котре би помагало одиницям випутувати ся з матні і хаосу, витвореного противними прінціпами, котре би звертало увагу на те, як і що у нас читає ся, а не полишало-б тоту одну спосібність до вищої освіти простим інстінктам читаючих, — не заслугує собі цілком на закид непрактичности.

Уже сам факт, щоби зібрати жіноцтво під стяг літератури за-для проясненя і поєднаня думок, міг виходити тілько з того переконаня, що кожда річ, література чи наука, лиш на стілько має правдивої вартости, на скілько може принести практичний пожиток. Кождий, хто слідив за розвитком людської суспільности, пригадає собі з історії хвилі, де мовчала преса, не було парляментів, жадного вільного вибору ні вільної дебати, всюди наказане було мовчанє і все мовчало. Тоді література була одним прибіжищем вільної думки і слова. Так діялось прим. у Франції перед революційними часами; Польща, розпавшись політично, витворила обширну літературу, і в ній концентрує усі свої сили; Россія, притиснена невідповідною до потреб розвою формою державного правленя, виливає ся широким літературним коритом; Русь-Україна, розділена також політично, вяже ся з собою при помочи літератури. Не згадуємо вже про заслуги літератури при знесеню невільництва, панщини і інших людських кривд, де література завсігди ставала по стороні слабших і утиснених.

То чи-ж жінки, ідучи слідом за здоровим літературним напрямком, не могли би знайти в нім гідного заступника своїх прав і вимогів? Жіноцтво, котре виключено з загальних і публичних справ, котре не займає жадного становиска, на котрім могло би мати вплив на загал і спосібність заявити спільні потреби свого життя, повинно тим більше тримати ся літератури і відшукувати в ній вираз тих потреб і вимогів.

Але то ще не все.

По при вище наведених причинах, а іменно: 1) зужитковане уже істнуючої похопности жіноцтва до літератури, 2) отрясене его від впливу уже пережитих напрямків, і 3) наведене власне на живий, реальний шлях; — є ще одна, не менше важна а тісно з попередними звязана причина, т. є. популярізоване і скоре розповсюдженє нових вироблених людськостею ідей. Діло се тим головно важне, що в теперішнім суспільнім устрою одні стоять близше а другі дальше від чільних напрямів людської думки і праці; не всім однаково спосібно черпати з того жерела і приходити до обясненя фактів власного житя. Все воно так буває: коли одні уже перероблять і пережують якусь гадку, другі заледви зачинають о тім думати, а заким певна свідома думка перейде всі круги єрархії суспільної, то через той час зродять ся вже інші потреби і вимоги.

Кожда доба історична кидає наперед лиш часть людей, з поміж котрих вибігає ще мала горстка як би заповіджене відроджуючого ся житя.

Аж пізнійше всі приходять до того самого переконаня, що вони; тих однак перших віщунів дуже зле витають, нѣ щадять підозрінь і прикростей і називають їх ворогами загального спокою і ладу. Отсе й є жерело, з котрого пливуть так многі нещасні історії му-

ченників, котрим гірко приходило і приходить нераз терпіти за те, що́ перші зауважали і сказали про нові потреби загалу. Чим дальше глянемо в минувшість, тим виразнійше бачимо, що в часах, коли менше посідано способу до скорого розповсюдженя людських думок, страшнійша була історія мучеників, як також, що поступ очевидячки прямує до того, аби кожда, з яких будь причин зроджена ідея уже в перших своїх фазах розвою загортала як найширші круги і переходила в маси. То-ж товариство, котре собі положило за засаду слідити за найновійшими напрямками, вираженими в літературі, старати ся в як найскорший спосіб передати їх масам і через те будити ясну, свідому думку у загалу, може далеко більше прислужити ся суспільности, ніж коли-б поклало своєю метою хоч і не знати які широкі, а при скупих средствах недостижимі філянтропійні заведеня.

Але міг би хто запитати, в якій формі хотіло товариство впровадити в житє висше висказані теорії?

Перед всім при бідности нашого краю ходило тут о постійний фонд за-для ціли товариства, витворений вкладками членів, як також устроюваньем вечерків, концертів, фантових лотерій і т. і. Коштами того фонду товариство повинно занимати ся видаваньем книжок, як орігальних так і переводних, котрих добором керував би комітет, вибраний виділом товариства з людей компетентних, з виробленим літературним смаком, без згляду, чи вони члени товариства, чи ні, жінки чи мужчини.

При збільшаючих ся грошевих засобах товариство могло би розписувати конкурси, назначувати надгороди на діла в означенім напрямку, через що загальний рух збільшив ся-б.

Бачимо затим, що товариство мало широку ціль,

а способи до виконаня були дуже легкі і прості. Треба було лиш більше доброї волі самих жінок і довшого часу, бо-ж така задача, то не діло одної хвилі.

Наталія Кобринська.

К. І. Карасинська-Троіцька.

(Некролог).

Д. 28. квітня сього року умерла в г. Казáні Катерина Карасинська-Троіцька, щира лікарка. Свою лікарську працю вона почала в казанській лічебниці для бідних, приймаючи там щоденно хворих і швидко здобула велику славу й любов проміж бідним городським людом, найпаче проміж жінками й дітьми. Уважаючи на великий лікарський пóспіх п. Карасинськоі, їй було дано місце „городського врача“ там же в Казані. Отже й одержавши се місце і бувши дуже занятою по новому службовому обовязку, славна лікарка не покинула давнішої лічебниці для бідних, де вона працювала вже скілька літ. Двері Катерини Карасинськоі-Троіцькоі не зачинялись майже ніколи: як кажуть ві близькі, вона ніколи не мала навіть сталоі пори для їіди й спочивку, — їіла й спала, коли дозволяв час. Одним словом, за скілька літ пребувáння в Казані, Карасинська-Троіцька працювала так, як рідко хто працює... не тілько з лікарок, але й з лікарів-мужчин, додамо ми. Огромна юрба бідноти ішла за труною коханої своєі лікарки.

Маючи з россійських часописів лиш сі відомості, ми не знаєм, звідки саме була родом небожка, де саме скінчила свою науку і т. і. Але де-б вона не

була врожена, ми маємо складати честь і славу сій руській труженниці і заносимо імя єї в нашу жіночу запись, щоб воно жило проміж нами величним зразком, дарма що імя се не було відоме ширшому світові при життю скромної достойної труженниці!...

Нехай же імя твоє і думка твоя живуть, щирая сестро!

О. П.

2005

466511

B 2.493

B-2493

1986 492